MILUTIN MORAČA

RATNI DNEVNIK

VOJNO DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA ČETRDESET ČETVRTA

REDOVNA IZDANJA

KNJIGA DVADESET ŠESTA

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO“

MILUTIN MORAČA

RATNI DNEVNIK

BEOGRAD 1962

PREDGOVOR

Ratni dnevnik sadrži podatke o formiranju i borbenom putu 4. krajiške udarne brigade od 3. septembra 1942. do 19. maja 1943. godine, tj. iz perioda u kome sam bio njen komandant. To je prvi i manji njegov dio. Kada sam, 19. maja 1943. godine, primio dužnost komandanta 5. krajiške udarne divizije, počeo sam da zapisujem u dnevnik i njen borbeni put, opisujući ukratko borbena dejstva i druge aktivnosti njenih brigada i drugih dijelova divizije. U dnevnik sam takođe zapisao borbe i marševe 2. proleterske divizije, u vremenu od 15. marta do 20. maja 1944. godine, kada su 2. proleterska i 5. krajiška divizija zajedno dejstvovale u Srbiji kao Udarna grupa divizija.

Osim borbenih dejstava jedinica čiji sam bio komandant, u dnevnik sam gotovo uvijek unosio i najkraće podatke o svima našim partizanskim odredima, brigadama i divizijama, kao i o jedinicama Sovjetske armije, sa kojima su jedinice što su bile pod mojom komandom imale borbeni kontakt — bilo da su zajednički izvršavale neki borbeni zadatak, bilo da su u borbi ostvarivale šire međusobno sadejstvo.

Dnevnik sam vodio do konca novembra 1944. godine, kada je 5. divizija iz oslobođenog Beograda pošla na sremski front.

Prema tome, u Ratnom dnevniku zabilježen je borbeni put 4. krajiške brigade i 5. krajiške divizije u periodu od 27 mjeseci, a u tom vremenu i dvomjesečne borbe 2. proleterske divizije. U ovom razdoblju 5. krajiška divizija (sa 1; 4. i 10. krajiška brigada) vodila je borbe u Dalma-

ciji, u svim krajevima Bosne i Sandžaka, u Crnoj Gori i u najvećem dijelu Srbije.

Kada sam prvih dana septembra 1942. godine radio zajedno sa ostalim drugovima iz Štaba 4. krajiške brigade na njenom formiranju, došao sam na misao da u najkraćim crtama zapisujem najvažnije podatke iz života brigade, a u prvom redu njene borbe, rad štaba brigade i partijske organizacije na izgradnji i vojno-političkom učvršćenju brigade i njenu političku aktivnost u narodu. Našao sam i jednu bilježnicu, koju sam pored sekcija i busole mogao da nosim u vojnoj torbici. Bio sam, naime, čvrsto odlučio da dnevnik nosim stalno sa sobom, kako bih bio što sigurniji da ga sačuvam, odnosno da ne padne neprijatelju u ruke. Tako sam i učinio — sve tri sveske Ratnog dnevnika nosio sam sa sobom u vojnoj torbici sve do oslobođenja zemlje.

Borbe jedinica, njihovu političku aktivnost i rad i aktivnost štabova bilježio sam vrlo sažeto, sa malo riječi, gotovo telegrafski. Izabrao sam takav način vođenja dnevnika jer sam sebi i postavio skroman cilj: da zapišem najvažnije događaje vezane za jedinicu i za teren na kome se ona nalazi. A drugo, prostor moje bilježnice i vrijeme koje sam za ovaj posao mogao da odvojim takođe su uticali na obim dnevnika.

Međutim, sve događaje iz života i rada jedinica i štabova zapisivao sam po danima, kako su se oni i odigravali. Samo sam nekoliko puta skupno zapisao najvažnije događaje koji su se zbili u kraćem vremenu i to samo onda kada smo nešto više vremena boravili na jednoj prostoriji i kada nije bilo svakodnevnih borbi. Tih kratkih predaha bilo je malo u toku narodnooslobodilačkog rata kod svih naših jedinica.

Prvih mjeseci vođenja dnevnika u njemu sam, pored borbene aktivnosti brigade, detaljno bilježio aktivnost partijske organizacije, naročito aktivnost partijske organizacije štaba brigade i politodjela u podizanju političkih znanja i moralne čvrstine boračkog i starješinskog sastava brigade. U početku sam takođe detaljnije bilježio mjere koje je preduzimao štab brigade da se u jedinicama organizuje i vodi vojna nastava i obuka i zapisivao postignute rezultate na tom poslu. Mislim da se iz prvog dijela

dnevnika o 4. krajiškoj brigadi može dosta dobro da vidi kako je ova, tek novoformirana i mlada brigada, koja je imala dosta neiskusan starješinski kadar i, u najvećem broju, nepismen i politički neupućen borački sastav, vojno-politički rasla i jačala iz dana u dan i za kratko vrijeme, u vatri borbe i kroz intenzivan vojno-politički rad, postala čvrsta i iskusna udarna jedinica naše Narodnooslobodilačke vojske.

Kako je, međutim, politički rad u brigadi postajao sve intenzivniji i bogatiji, ja sam odustao da registrujem brojne sastanke njene sve jače partijske organizacije i sve rezultate njenog rada, kao i sveukupnu političku aktivnost brigade u narodu. U dnevniku nisam zabilježio u potrebnom obimu propagandnu i kulturnu djelatnost 4. brigade i 5. divizije. Istina, pisao sam o nekim zborovima i konferencijama održanim sa narodom, o divizijskom listu, o izdavanju radio-vijesti. Ali nisam registrovao istu takvu djelatnost u svakoj našoj brigadi, u kojima su izdavani brigadni i bataljonski listovi, održavane kulturne priredbe i konferencije u jedinici i sa narodom, održavani kursevi za nepismene borce, razna takmičenja itd. Ograničio sam se na unošenje najbitnijih podataka i ocjena iz ove oblasti naše aktivnosti, dok sam, pak, redovno bilježio sve borbe brigade, a kasnije sve borbe 5. divizije, dajući pri tom kratke ocjene najvažnijih borbi.

Svakako da bi slika života jedinica bila još potpunija da sam u dnevnik zapisivao sve najvažnije momente iz bogatog političkog i kulturno-prosvjetnog rada jedinica.

U dnevnik sam zapisivao, u najkraćim crtama, lične utiske o narodu i krajevima kuda smo prolazili. Ti utisci nisu cjeloviti, oni nisu dati na osnovu podrobnije analize tadašnjeg političkog stanja u pojedinim našim krajevima. Zbog toga ih i treba uzeti samo kao utiske.

Neke značajne događaje, vezane za jedinice kojima sam komandovao, nisam unosio u dnevnik ili ih nisam dovoljno jasno zapisao. To sam činio namjerno iz razloga konspiracije. To se naročito odnosi na važne borbene zadatke koje je 5. divizija dobijala od Vrhovnog štaba, kao što je marš divizije iz centralne Bosne u Sandžak u oktobru 1943. god., prodor Udarne grupe divizija u Srbiju

marta 1944. god. i druge. Iz istog razloga nisam u dnevnik unosio moje lične susrete sa drugom Titom.

U pripremi dnevnika za štampu zadržao sam originalni tekst dnevnika. Unosio sam izmjene i dopune tamo gdje bi tekst zbog kratkoće ili zbog odsustva potrebnih podataka (koje nisam bilježio radi konspiracije) bio nejasan čitaocu. Negdje sam, pak, morao unositi i stilske ispravke.

Takođe sam nastojao da u dnevniku sačuvam partizansku vojnu terminologiju, a potrebna objašnjenja dao sam u napomenama.

Isto tako ostavio sam podatke o gubicima neprijatelja kakve smo imali neposredno poslije borbi. Sigurno je da su ovi gubici u nekim slučajevima preuveličani.

Pored rečenih manjih ispravki u originalnom tekstu dnevnika, a da bih olakšao čitanje dnevnika, odnosno da bi dnevnik što bolje poslužio kao istoriografski dokumenat, dodao sam originalnom tekstu dnevnika i nešto novog. Tako sam za pojedine periode iz dnevnika dao, na početku, kratka objašnjenja vojno-političke situacije u zemlji i na područjima na kojima predstoje borbena dejstva jedinica. U napomenama (ispod teksta) iznio sam podatke iz neprijateljskih ratnih dokumenata o nazivu, jačini i namjerama neprijateljskih jedinica, sa kojima su naše jedinice, koje su obrađene u dnevniku, vodile borbe. U toku rada na iznalaženju ovih podataka nisam, na žalost, raspolagao sa svim neprijateljskim dokumentima, a naročito za borbe u Srbiji. Takođe sam uputio čitaoca na naša ratna dokumenta, u kojima se mogu naći detaljniji podaci o zadacima i rezultatu borbi ovih naših jedinica. Osim toga, dao sam još neka objašnjenja na osnovu naših dokumenata i ličnih sjećanja na pojedine borbe i druge važne događaje iz života jedinica. Na 21 skici prikazao sam najznačajnije borbe i marševe naših jedinica iz pojedinih razdoblja.

Bio bih zadovoljan ako ovaj ratni dnevnik doprinese daljem upoznavanju i obradi bogatog borbenog puta naših proslavljenih ratnih jedinica.

Milutin Morača

I

PERIOD OD FORMIRANJA 4-TE KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE DO NJENOG ULASKA U SASTAV 5. UDARNE DIVIZIJE

(3. IX — 10. XI 1942.)

Četvrta krajiška brigada formirana je u jednom od najburnijih perioda oslobodilačkog rata i revolucije u Bosanskoj krajini. Poslije više od godinu dana intenzivnog razvitka oružane borbe krajiške partizanske snage izrasle su bile u svakom pogledu do toga stepena da je bilo moguće u kratkom vremenskom razmaku reorganizovati kompletne partizanske odrede u brigade. U vrijeme formiranja 4. krajiške brigade skoro sva teritorija Bosanske krajine bila je oslobođena, jer su mnogi neprijateljski garnizoni, utvrđeni po njenim mjestima i gradovima (Drvar, Bos. Petrovac, Oštrelj, Ključ, Glamoč, Sanica i dr.) bili uništeni ili protjerani.

Upravo je u to vrijeme grupa proleterskih brigada pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba uspješno završila svoj prodor iz Crne Gore i oslobodivši u periodu juli-avgust niz mjesta (Prozor, G. Vakuf, Duvno, Livno i dr) i prostranu oblast — spojila se sa krajiškim snagama. To spajanje oružanih snaga i oslobođenih teritorija omogućilo je Vrhovnom štabu da planira krupnija ofanzivna i defanzivna dejstva i da njima rukovodi. U toku septembra glavnina brigada bila je angažovana za razbijanje pokušaja njemačkih i ustaških snaga da iz Banjaluke prodru na jug ka oslobođenom Ključu i Mrkonjić-Gradu, a krajem mjeseca, poslije uspješno izvrše-

nog zadatka, ove snage su oslobodile Jajce. Za to vrijeme 4. krajiška brigada je ostala na terenu na kome je formirana, orijentišući se ka Bosanskom Grahovu, gdje je pored rada na organizaciji jedinica, izvodila manje akcije protiv četnika.

Trećeg oktobra brigada je izvršila svoj prvi pokret. Po naređenju Vrhovnog štaba prebačena je na teren Ključa, gdje je imala zadatak da uzme učešća u borbama sa njemačkim i ustaškim snagama koje su iz Sanskog Mosta i Banjaluke pokušale da prodru na jug, sa ciljem da ovladaju Ključem, Sitnicom i Mrkonjić-Gradom. Pošto je uzela učešća u završnim, ofanzivnim dejstvima u rejonu Ključa, brigada je 7. oktobra prebačena prema Bihaću sa zadatkom da spriječi eventualne pokušaje prodora neprijatelja na oslobođenu teritoriju i da ofanzivnim dejstvima vezuje brojne ustaško-domobranske snage u Bihaću i okolini. Krajem oktobra dva bataljona brigade ponovo su na terenu Bos. Grahova gdje prema planu Vrhovnog štaba učestvuju u napadu na Bosansko Grahovo.

U vezi sa planiranom bihaćkom operacijom 4. krajiška brigada je prvih dana novembra ponovo koncentrisana u širem rejonu Ključa sa zadatkom da osigura pravce od Sanskog Mosta i Banjaluke prema Ključu i Bos. Petrovcu.

3. septembar 1942.

Po naredbi Vrhovnog štaba — bataljoni 5. krajiškog odreda ulaze u 4. krajišku narodnooslobodilačku partizansku udarnu brigadu.[1] Naredbom je određen štab brigade.[2]

---

[1] Pred formiranje 4. krajiške brigade 5. krajiški narodnooslobodilački partizanski odred obuhvatao je teritoriju od Bihaća preko Bos. Petrovca i Drvara do Glamoča, uključujući cijelo Glamočko polje, zatim sjeverozapadni dio Livanjskog polja i čitavo područje Bos. Grahova. Sva teritorija odreda bila je slobodna, sem Bihaća i Bos. Grahova sa najbližim selima oko njih. Neprijatelj je držao i cestu Bos. Grahovo—selo Strmica.

5. krajiški odred imao je tada četiri bataljona: Omladinski — na području Drvara i Bos. Petrovca (22. VIII 1942. godine formirana je 3. krajiška brigada od boraca sa ovoga područja); „Gavrilo Princip“ — na području Bos. Grahova; „Budućnost“ — na području Glamoča i „Starac Vujadin“, sastavljen od boraca iz ustaničkih sela Livanjskog polja. (Zbornik dokumenata i podataka

3. i 4. septembar

Vršimo pripreme za formiranje brigade. Drug Osman[3] održao sastanak sa nama — brigada treba da ima sve uslove za brz pokret i sposobnost za teže akcije. S obzirom da je ljudstvo bataljona „Starac Vujadin" i „Budućnost" još „sirovo" — naročito treba obratiti pažnju na vojno-politički rad.

Brigada treba da ima i intendanturu, sanitet i pionirski vod.

5. septembar

U štabu odreda prikupljamo stvari potrebne za brigadu, zaštitnicu, intendanturu i drugo.

Uveče je došao drug Tito,[4] Đilas, Dedijer i dr. Oni su se sa nama zadržali u kraćem razgovoru.

6. septembar

Prešli u selo Tičevo, gdje smo smjestili štab. Tu smo našli druga Milana Trninića i bataljon „Budućnost". Zbog dobijenog izvještaja da će četnici i Talijani ići prema selima Peulje i Crni Lug radi mobilisanja ljudi, ovaj bataljon — zajedno sa bataljonom „Starac Vujadin" — otišao je na osiguranje.

---

o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda, tom IV knjiga 6, dok. 112 i 114 izdanje VII – u daljem tekstu Zbornik IV/6, 112 i 114).

U sastav brigade odmah su ušli bataljoni „Gavrilo Princip", „Budućnost" i „Starac Vujadin". Nešto kasnije došla je u sastav brigade jedna četa iz Omladinskog bataljona.

Prilikom formiranja brigada je imala oko 1000 boraca, naoružanih sa 720 pušaka, 27 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza i 36 800 metaka. (Zbornik IV/7, 25).

Brigada je formirana u Tičevu.

[2] Štab brigade bio je sastava: Milutin Morača – komandant; Nikola Kotle – politički komesar; Cvijo Oraščić – zamjenik komandanta (poginuo 1943. u istočnoj Bosni); Milan Trninić – zamjenik političkog komesara. Naredbom Vrhovnog štaba nije bio određen načelnik štaba brigade.

[3] Osman Karabegović bio je tada politički komesar Operativnog štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske za Bosansku krajinu

[4] Drug Tito je te večeri došao u Drvar iz Glamoča, u kome je tada bilo sjedište Vrhovnog štaba. To je bio prvi susret drugova iz štaba odreda, odnosno iz štaba 4. krajiške brigade sa drugom Titom. Drug Tito je prenoćio u zgradi štaba odreda.

7. septembar

Pozvani su na sastanak svi članovi štabova bataljona da podnesu izvještaje o stanju u bataljonima, o ljudstvu koje ulazi u brigadu i o nedostacima u bataljonima. Sastanak je zakazan za 8. IX.

Ovog dana ležao sam cijeli dan zbog jake prehlade.

8. septembar

Sastanak nije održan jer su neki drugovi zakasnili zbog pripreme za akciju na četnike u pravcu Peulja, koji se nisu pojavili — vjerovatno su došli do podataka o našim snagama.

Ovog dana pisani su dopisi Komandi područja u Drvaru o mobilisanju konja za brigadu, intendantu brigade[5] o nabavci hrane i dr.

9. septembar

Održan sastanak sa članovima štabova bataljona. Na sastanku se zaključilo:

— da se čete po bataljonima tako razvrstaju da u novim bataljonima budu čete iz sva tri stara bataljona;

— da čete broje jednak broj pušaka i puškomitraljeza;

— da se u bataljonima odmah postave intendanti i obavještajni oficiri;

— da se u svakom bataljonu organizuje pionirska desetina sa alatom;

— da se odmah pređe na politički i vojnički rad u bataljonima i pripreme borci za akcije.

10. septembar

Obišli 2. i 3. bataljon i borcima ukratko iznijeli značaj formiranja brigade. Pokazalo se da nije bilo negodovanja zbog rasformiranja starih i stvaranja novih kombinovanih bataljona.

Napisali izvještaje Vrhovnom štabu i Operativnom štabu za Bosansku krajinu o učinjenom i tražili da nam

---

[5] Za intendanta brigade postavljen je Ilija Miljević. Međutim, Miljević je vrlo kratko vrijeme ostao na ovoj dužnosti, jer smo ga morali vratiti na rad u Komandu vojnog područja u Drvar. Već 18. IX za intendanta brigade postavljen je Bogdan Runić.

3-IX-42.

Po naredbi Vrh. štaba – bataljoni V. K. Odr. ulaze u 4 kr. N.O.P. udarnu brigadu. Naredbom je određen štab brigade.

3 i 4-IX-42. Pripreme za formiranje brigade i sastanak sa drugom Omarom. – Brigada treba da ima sve uslove za brz pokret i sposobna za teže akcije. S obzirom da je ljudstvo bataljona „Sl. Vuj." i „Budućnost" još sirovo – vaspitno treba obratiti pažnju na razne političke časove.

Brigada treba da ima: intendaturu, sanitet, prateći vod.

5-IX- Pripreme štaba za prikupljanje stvari potrebnih za brigadu, zaštitnica intendature i drugog.

Uveče je došao drug Tito, Đilas, Mošie i dr. koji su se sa nama zadržali u kraćem razgovoru.–

6-IX- Prešli u Tičevo gde smo smjestili štab. Tu smo zatekli druga Vlahovića i bataljon „Budućnost". Zbog dobijenih izvještaja da će četnici i Talijani ići prema Pešteru i Gr. Lugu radi mobilisanja ljudi – ovaj bataljon – zajedno sa „Sl. Vuj." određen je na osiguranje.

Faksimil iz originalnog dnevnika

se pošalje nekoliko političkih radnika da popunimo praznine u četama, kako bi se čete što prije uzdigle na političku visinu pravih partizana.[6]

Ovog smo dana doznali o pripremanju okupatorske ofanzive sa područja Dalmacije na oslobođene krajeve Bos. krajine, koja bi se izvela sredinom ovog mjeseca i o ovome izvestili Operativni i Vrhovni štab.[7] Takođe smo iznijeli važnost i hitnost likvidiranja Grahova i Derala, u kom bi slučaju zatvorili vrata okupatoru i četnicima u Bos. kajinu od pravca Knina, naime, onemogućili bi brzu neprijateljsku ofanzivu na Bos. krajinu, naročito sa manjim snagama.

Izvijestili 3. lički odred gdje se nalazimo i o potrebi zajedničke saradnje i dobre veze u Kninskoj krajini. Takođe i štab 4. operativne zone.[8]

Tražili od Operativnog štaba da se hitno razgraniči Livanjsko polje — da li će što od njega pripasti Komandi područja u Drvaru, kako bi se što prije uputio neko na raniji sektor bataljona „Starac Vujadin" da radi na organizovanju pozadine.

11. septembar

Sa zamjenikom komandanta otišao sam na teren da ispitam najbolji put i način za akcije na sela Obljaj, Luku i Marikovce, što će biti prvi zadatak brigade.[9] Oci-

---

[6] Izvještaj štaba brigade Vrhovnom štabu objavljen je u Zborniku, IV/7, dok. 25.

[7] O nekim podacima za ovu ofanzivu vidi Zbornik, IV/7, dok. 38, 59, 60.

Međutim, talijanski garnizon u Bos. Grahovu, kao i grahovski četnici, ostali su i dalje neaktivni.

[8] Štab 3. ličkog partizanskog odreda i štab 4. operativne zone (za Dalmaciju) bili su nam susjedi, pa smo sa njima redovno održavali vezu.

[9] Ovu akciju na pomenuta sela ne treba razumjeti u bukvalnom smislu, već kao napad na neprijatelja koji se nalazio u ovim selima.

Ovakvi i slični izrazi, kako napasti ili likvidirati neko mjesto, bili su se tada odomaćili u našoj partizanskoj terminologiji. Međutim, svaki naš borac i svaki učesnik narodnooslobodilačkog pokreta je znao da se to odnosi na neprijateljski garnizon ili posadu u konkretnom mjestu.

Pošto će čitalac nailaziti na pomenute termine u ovome dnevniku, smatrao sam za potrebno da dam ovo objašnjenje.

jenio sam da bi tri bataljona mogla dobrim komandovanjem, vezama i brzom akcijom imati stopostotni uspjeh.

Po podne održali smotru dva bataljona (2. i 3.) i prateće čete brigade. Vidjelo se da su bataljoni prilično sređeni i da bi se moglo preći na akcije. Šteta je što nam iz odreda još nije stigla Omladinska četa. Politički komesar i ja govorili smo borcima o našoj brigadi, kakva ona treba da bude, o prednosti akcija brigade kao cjeline u odnosu na manje jedinice odreda, rasturene po položajima, o radu i disciplini u brigadi.

Usmeno izdali naređenje štabovima 2. i 3. bataljona da pripreme čete za akciju, da izvedu nekoliko časova po pitanju veze i saradnje između četa — pa do pojedinca u borbi, da pouče borce o ponašanju i snalaženju u borbi. Potom, da ispitaju teren za akciju.

Dosadašnja zapažanja o brigadi:

Ljudstvo brigade je prilično zaostalo i politički neupućeno. Vidjelo se da u četama nije bilo političkog rada, naročito u bataljonu „Starac Vujadin“. Uticaj Partije je takođe bio slab. Disciplina nedovoljna, a borbenost prilična. Sa marljivim političko-organizacijskim radom ljudstvo bi se brzo popravilo. Akcije će takođe popraviti borbenost i disciplinu.

Štabovi bataljona izgleda da imaju želju da se otklone svi nedostaci kod partizana.

Da bi partizani zavoljeli život u brigadi i svoja rukovodstva treba sa njima pravilno postupati. Znači: prema partizanima odnositi se kao drug; ne biti lijen da se partizan sasluša i da mu se uvijek rastumači sporno pitanje; treba se starati da partizani osjete brigu svojih starješina u svemu — u učenju političkih i vojnih pitanja, u staranju o hrani, odjeći i obući. Naš čovjek, u ovom slučaju većinom seljak i to neuk, primjećuje mnogo i njegova zapažanja o radu i držanju starješina mogu često da budu tačna (greške i dr.). Ukratko, partizanima treba posvetiti punu pažnju i stvari će ići nabolje.

12. septembar

Napisana naredba bataljona o akciji. Početak akcije treba da bude 14. o. m. u 3 časa izjutra.

12. i 13. o. m. posvršavali smo razne tekuće poslove u štabu i zajednički čitali „Partizan".[10]

14. septembar

U 3 časa počela je borba. 1. i 3. bataljon brzo su pročistili sela Obljaj i Luku — 3. bataljon nešto je zakasnio sa akcijom, upravo duže se zadržao na terenu. Akcija je prilično uspjela, ali je bilo i nedostataka: bila je noćna akcija te je veliki broj četnika, onih najopasnijih, umakao i prokrao se kroz naše redove; partizani nisu mogli da pretraže sve kuće, naročito pojate u kojima je, vjerovatno, osalo mnogo municije i pušaka. Zatim i sami partizani nemaju iskustva o noćnim akcijama, naime da akciju izvedu što brže i silnije, da neprijatelja time zbune kako on ne bi imao nikakvu inicijativu.

Rezultati borbe su sljedeći: zaplijenjene su 72 puške, 3 lovačke puške, 2 puškomitraljeza, 150 bombi, 3500 metaka, 6 pištolja i dr. sitnijih stvari; poginulo 5 četnika, među njima komandant Miljević, jedan komandir i jedan oficir. Zarobljeno 45 četnika koji su, pošto im je objašnjena naša borba, pušteni kućama jer nisu bili izraziti četnici. Zarobljeno je 15 drvarskih četničkih izbjeglica koji su poslani Komandi područja na rad. Osuđeno je i strijeljano 6 četnika koji su bili zajedno sa Miljevićem kuriri do Drenovića. Zaplijenjen je i izvjestan četnički materijal u kome je bilo najvažnije pismo, upućeno od popa Đujića četničkom komandiru Iviću Bogdanu (na pl. Staretini), gdje govori o zadacima Miljevića i o svestranoj četničko-okupatorskoj ofanzivi na oslobođenu teritoriju sredinom septembra.

Uveče smo o akciji izvijestili Vrhovni štab[11] i Operativni štab; takođe i o pripremi neprijateljske ofanzive i istakli značaj Bos. Grahova.

15. septembar

---

[10] „Krajiški partizan" — organ Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

[11] Izvještaj je objavljen u Zborniku IV/7, 38. U izvještaju stoji da je brigada u ovoj borbi imala samo dva lakše ranjena. Ranjeni su Hajder Miloš, politički komesar 2. čete 2. bataljona i Vukobrat Miloš, partizan 1. čete 3. bataljona.

Od zarobljenih pušaka 25 smo poslali Komandi područja.

Poslali smo 5 partizana na traženje Operativnog štaba za zaštitnicu.

Održali smo sastanak o daljem radu. Zaključci: da se obiđu položaji i vidi tačna situacija oko Grahova, Derala i Tiškovca; da se dâ raspored bataljonima, da se štab brigade premjesti u selo Trubar.

S obzirom da je javljeno o neprijateljskom ispadu na Peulje — Milan i Cvijo su ostali kod 3. bataljona, a Kotle i ja smo krenuli za selo Peći i stigli uveče.

16. septembar

Otišli na izviđanje terena. Četnici i Talijani su se dobro utvrdili: kameni zid sa puškarnicama i manji bunkeri (ukopi u zemlju sa krovom). Karakteristika je četničkih straža na Stožištima što stalno pucaju na naše izviđače. Ima ih oko 80—100 cijelom dužinom Stožišta. Frontalni napad na njih ne bi dao veliki uspjeh: zbog otvorenog terena bilo bi naših gubitaka i, drugo, četnici bi pobjegli.[12]

Ukoliko bi uslijedila neprijateljska ofanziva, naši položaji za momentalno zadržavanje neprijatelja su dobri: od Peći preko pl. Uilice. Komandant 1. bataljona je sa ovim upoznat, naime, sa zadatkom da 1. bataljon pruži otpor na južnim padinama pl. Uilice, dok se ne sredi drugi odbrambeni položaj.

Kod ovog bataljona sam zapazio: da je ishrana zadovoljavajuća, da su borci raspoloženi, ali još nedovoljno disciplinovani (nečistoća oko logora). Veliki broj boraca je slabo odjeven. Problem obuće sve se više postavlja. U štabu bataljona ima harmonije.

Po dogovoru sa drugom Kotlom pozvali smo po dva člana štaba 1. i 2. bataljona na zajednički dogovor o dru-

---

[12] Neprijatelj je sa položaja na Stožištima i Cigelju (k. 1075) obezbjeđivao cestu Bos. Grahovo—Strmica i na njoj poznati prevoj Derala. Ovi položaji su bili veoma povoljni, jer je okolno zemljište potpuno otkriveno — svuda su pašnjaci i livade. Otkriveno zemljište proteže se i na sjever, po jugoistočnim padinama pl. Uilice, sve do u visini sela Peći. — Izviđanje Stožišta i Cigelja vršio sam u cilju potpunijeg uvida u mogućnost napada na neprijateljske snage na ovom odsjeku, ukoliko bi došlo do napada na Bos. Grahovo, a ne zbog neposredne aktivnosti 4. krajiške brigade.

goj akciji brigade na četnike sela Kesiće i Pečenke. Sastanak je održan uveče. Zaključci: izvešće se akcija u cilju daljeg razbijanja četnika, kao i radi daljeg osposobljavanja boraca za borbu. Plan za ovu akciju — kao i za raniju — po noći brzo dejstvo na četničke položaje, čišćenje sela i povlačenje u zoru. 3. bataljon ima zadatak da izvrši demonstrativni napad na selo Obljaj i da očisti selo Luku.

17. septembar

Drug Kotle i ja pošli smo za Tičevo, gdje smo se popodne sastali sa štabom 3. bataljona i upoznali ga sa novom akcijom koja treba da se izvrši 19.IX u 2 časa. Kod njihove Treće čete postoje mnogi nedostaci: slabo ljudstvo i nepotpuna četa. Ona se mora popuniti sa dobrim partizanima. Uveče smo napisali naredbu za akciju.

Po dobivenom naređenju od Vrhovnog štaba ja treba da stupim u vezu sa štabom 1. proleterske brigade (o zajedničkoj saradnji i dr.), čija su dva bataljona ovog dana došla u Tičevo.

Sastali smo se sa drugovima koji su od strane Centralnog komiteta KPJ poslani za našu brigadu: dva za politodjel brigade, dva za čete.[13]

18. septembar

Poslije toga riješili smo da drugovi Kotle i Milan odu koji su ukratko iznijeli svoje dužnosti u brigadi. Politodjel u mnogome će ubrzati rad na političkom učvršćenju brigade, na daljem jačanju političke svijesti boraca itd.

Poslije toga riješili smo da drug Kotle i Milan odu u Peći radi sudjelovanja u akciji i radi svršavanja poslova u štabu; da drug Kotle potom ode do Komande područja u Drvaru radi snabdijevanja brigade hranom, sa čime treba da zaduži novog intendanta brigade druga Runića[14] i da pregleda magacine pošto bi morali ne-

---

[13] U politodjel brigade bili su postavljeni: Živko Živković, rukovodilac politodjela i Savo Radojčić za kulturno-prosvjetni rad. Sa njima su došli Maksim Sekulić i Ilija Velimirović, koje je štab brigade postavio za političke komesare čete.

[14] Bogdan Runić, umro 1959. godine kao rezervni major u penziji.

kim borcima dati veš i odjeću; ja da ostanem radi sastanka sa štabom 1. proleterske brigade.

Uveče sam obišao prvu četu 3. bataljona, koja zadovoljava uslove za partizansku četu. Kod njih ima interesovanja o daljim našim borbama, o stanju u svijetu i sl.

19. septembar

Sastao sam se izjutra sa štabom 1. proleterske brigade i drugom Veljkom.[15] Bio je prisutan i drug Milić.[16] Razgovarali smo o našem zajedničkom radu na području Kninske krajine, Grahova i tromeđe.[17] Iznio sam stanje brigade i položaj neprijatelja oko Grahova i tromeđe. Naša akcija na ova neprijateljska uporišta treba da bude što organizovanija i jača, s obzirom na njenu važnost i značaj za nas. Dogovorili smo se da zajedno krenemo 20. o. m. u selo Resanovce i Drvar, u cilju preduzimanja daljih zajedničkih mjera.

Uveče sam se sastao sa štabom 3. bataljona koji mi je ukratko izložio stanje bataljona: da 1. i 2. četa zadovoljavaju uslove, dok je 3. četa vrlo slaba. Iz nje je čak dezertiralo 6 partizana iz sela Dolca (Glamoč) — bivši borci V. Babića.[18] Ovu četu treba što hitnije popuniti svjesnijim borcima. Dao sam im upute da do iduće akcije održe u bataljonu što više političkih i vojnih časova i da se partizani operu i okrpe. Drugovi iz politodjela ostaju pri ovom bataljonu da vide tačno stanje i da održe nekoliko predavanja.

Akcija koja je izvedena na Kesiće i Pečenke nije uspjela. Štabovi 1. i 2. bataljona navode kao razlog otkrivanje naših snaga od strane neprijateljske patrole, tako da su se bataljoni morali povući. Drug Slavko,[19] koji je 18. IX uveče došao u Peći, piše da je bilo slabo rukovođenje akcijom od strane štabova bataljona, da isti nisu dovoljno izvidjeli teren i dali tačan raspored i za-

---

[15] Pavle Ilić (partizansko ime — Veljko), bio je tada na operativnoj dužnosti u Vrhovnom štabu.

[16] Maks Baće Milić bio je tada član štaba 4. operativne zone.

[17] Misli se na tromeđu Bosne, Like i Dalmacije.

[18] Vojin Babić — četnički komandir sa terena Glamoča.

[19] Slavko Rodić bio je tada zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bos. krajinu.

datak komandama četa; da su i komande četa olako shvatile zadatak i nisu se mnogo zalagale da se uspješno izvede.

3. bataljon zaplijenio je jednu pušku i 8 konja (u selu Luka nije ništa nađeno).

Treba da se pozovu štabovi bataljona na zajednički sastanak, da se po gornjoj stvari prodiskutuje i nađe pravilan zaključak.

20. septembar

Pošao sam iz Tičeva sa drugovima Kočom[20] i Veljkom i u selo Resanovce stigli u 4 časa po podne. S obzirom da od Operativnog štaba Hrvatske nije ništa došlo u pogledu učešća njihovih snaga — riješili smo da odmah pošaljemo kurira radi veze sa njima, tj. sa snagama koje treba da dođu; takođe da se obavijestim kod Komande mjesta Srb koje su ličke snage na liniji Kaldrma—Srbski klanac.

Uveče sam krenuo za selo Trubar. Na putu sam sreo naš štab brigade, koji se premješta za Resanovce. Sa drugom Milanom dogovorio sam se o ovome: da se izda uput štabovima bataljona u pogledu učvršćivanja bataljona do glavne akcije,[21] da se Četa pratećeg oružja podijeli na bataljone, tj. po dva mitraljeska odjeljenja svakom bataljonu; da izvijesti Komandu područja o premještaju štaba brigade; da izvijesti 1. i 2. bataljon kuda je u slučaju neprijateljske ofanzive njihov pravac dejstva.

21. septembar

Poslao pismo preko Komande mjesta Srb u vezi sa ličkim snagama — tražio da me odmah izvijeste (preko štaba 3. ličkog odreda) da li znaju o pokretu nekih snaga prema tromeđi.

U toku dana stigao izvještaj od štaba 3. ličkog odreda: oni ništa ne znaju o pokretu jedinica za tromeđu.

---

[20] Komandant operativnih trupa na sektoru Bos. Grahovo bio je Koča Popović, a načelnik štaba — Pavle Ilić. Opširnije o tome vidi Zbornik IV/7, 45, 55 i 60. U dokumentu br. 60 nalaze se podaci o neprijateljskim snagama na sektoru Bos. Grahovo.

[21] Misli se na napad na Bos. Grahovo i okolna neprijateljska uporišta, koji je pripremao štab operativnih trupa na sektoru Bos. Grahovo.

Sastao sam se sa Mirom u Trubaru i sa njom sam proveo neko vrijeme u razgovoru.[22]

22. septembar

U štab brigade došli drugovi Koča i Veljko.

Ovoga dana nije bilo nikakvih novih momenata. Štabovi bataljona javljaju o nekoliko slučajeva dezertiranja iz jedinica. To su učinili partizani iz bivših bataljona „Starac Vujadin" i „Budućnost", većinom ljudi koji su ranije bili pod četničkim uticajem. Da bi se ovo spriječilo, potrebno je da se održi sastanak sa štabovima bataljona, na kome će se, pored ovoga, pretresati i druga aktuelna pitanja u našoj brigadi.

Ovog dana stigao je od Operativnog štaba bacač sa 10 mina. Određen je vođa odjeljenja i nišandžija.

23. septembar

Po podne je održan partijski sastanak ćelije štaba brigade, na kome se iznijelo političko i vojno stanje u brigadi, iz kojega se moglo konstatovati da je ljudstvo u brigadi politički dosta slabo i ogromna većina boraca su mladi ljudi sa sela, većinom nepismeni, koji još ne poznaju osnovne zadatke narodnooslobodilačke borbe. Kao dokaz slabe političke svijesti u brigadi je pojava dezerterstva koja je primila šire razmjere. Do sada je pobjeglo 6 boraca sa oružjem (borci V. Babića) i 16 bez oružja (Vojinovi i drugi) i 2 iz bataljona „Starac Vujadin". Zbog slabe političke svijesti, dobar dio partizana želio bi da se izvuče iz brigade — javljaju se za ljekarski pregled i sl.[23] 23-IX-42

Da bi se ovo stanje u brigadi popravilo, potrebno je preduzeti mjere:

---

[22] Mira Morača (Bujić) — moja drugarica. Tada je bila član Sreskog komiteta KPJ za Drvar.

[23] Na nekoliko mjesta u dnevniku govorim o pojavi dezertiranja iz brigade prvih dana poslije njenog formiranja. Međutim, ja sam ovaj izraz nepravilno upotrijebio, jer se stvarno nije radilo o dezertiranju (o prebjegavanju neprijatelju, dakle, o aktu izdaje), nego su pojedini, politički najzaostaliji borci, napustili brigadu iz straha od čestih borbi i pokreta u druge, udaljenije krajeve i vraćali se u svoja sela sa ciljem da ostanu u pozadini ili da stupe u partizanski odred. Jedino je moguće da se neki od pome-

a) održati konferenciju sa štabovima bataljona. Ona je zakazana za 25.IX; na njoj bi se iznijelo opšte stanje bataljona, dosadašnja iskustva u radu i nedostaci; postavili bi se konkretni zadaci štabovima bataljona u vezi sa najaktuelnijim pitanjima;

b) tražiti od operativnog oficira štaba da više pomogne rad u brigadi po vojnim pitanjima;

c) drug Cvijo ne može da bude član štaba brigade, jer nema vojničke sposobnosti, a u dodiru sa partizanima zauzima pogrešan stav po pitanju naše borbe, tako da negativno utiče na inače politički nesigurne borce i po svom radu i ponašanju krnji autoritet i samog štaba brigade;

d) da ubuduće štabovi bataljona žive zajedno sa četama, to jest da nemaju posebne zaštitnice; da uproste svoju administraciju tako da imaju direktnu vezu sa komandama četa, a manje da pišu naređenja, koja su često štura i nedovoljna; ukidaju se sekretari štabova bataljona;

e) po pitanju saniteta tražiti pomoć od Operativnog štaba.

Na partijskom sastanku određeni su zadaci pojedinim članovima ćelije: drug Kotle da napiše referat o dužnostima političkih komesara i njihovim neposrednim zadacima; drug Milan da obradi temu Partija i klasa proletarijata; Savo — o dijalektičkom materijalizmu; ja — o partizanskom načinu ratovanja, o brigadama kao vojnim formacijama naše vojske i o potrebi vojničkog znanja. Moj i Kotlov referat treba da budu gotovi do 1. oktobra.

24. septembar

Prije podne poslali poštu Operativnom štabu i obavijestili ga o zaključcima partijskog sastanka.[24]

---

nutih 6 boraca vratio V. Babiću, možda i ne znajući da je on postao izdajnik.

Potenciranje u dnevniku nekoliko pojava napuštanja brigade samo potvrđuje izvanrednu aktivnost političkog i vojnog rukovodstva brigade u radu na sređivanju brigade i na podizanju njene borbene spremnosti.

[24] Izvještaj štaba brigade je objavljen u Zborniku IV/7, 62.

Napisao sam letak o današnjoj našoj borbi, o uspjesima naše vojske u borbama protiv neprijatelja, o mogućnostima prodora okupatora i šta treba naša pozadina da radi da bi odgovorila svojim zadacima (sklanjanje žita, blaga,[25] pravljenje skloništa za namirnice itd.). Ovaj letak napisao sam po želji Mire — da joj pomognem.

Uveče sam pregledao materijal u vezi sa sutrašnjom konferencijom sa štabovima bataljona.

Štab brigade kaznio je partizana Jovičića Đurđa iz sela Pribelje, koji je pokušao pobjeći, sa prisilnim radom u pozadini na prikupljanju hrane za vojsku. Naredili smo da se naredba štaba brigade o kažnjavanju Jovičića saopšti cijelom sastavu brigade.

Danas se javio Bogdan Runić da je primio dužnost intendanta brigade.

25. septembar

Održana je konferencija štaba brigade sa članovima štabova 1, 2. i 3. bataljona. Cilj konferencije je bio da se iznese pravo stanje u brigadi, uspjesi i nedostaci i da se dade ocjena dosadašnjeg vojno-političkog rada i zadaci za budući rad; da se uoče najaktuelniji problemi u brigadi.

Glavne karakteristike u izvještajima:

1. bataljon: u bataljonu se osjetio življi rad. Ali još ima nedostataka: politička svijest boraca nije dovoljna. Najbolji primjer toga su zahtjevi za poboljšanje hrane, kao uslova za uspjeh u akcijama. Kod pojedinaca javlja se želja za odsustvom, a 4 su dezertirala. Na političkim časovima nema dovoljno pažnje. Disciplina, kao izraz političkog znanja o cilju borbe, vrlo slaba.

2. bataljon: vojni i politički rad uglavnom još nije dovoljno izražen. Partizani su nedisciplinovani. Borci iz bataljona „Starac Vujadin" začaureni i nezadovoljni, što je jedan od dokaza slabog političkog rada u četi u kojoj se oni nalaze. Dezertiralo 7 partizana — 5 sa oružjem (8.IX 1942.).

3. bataljon: vojni i politički rad bolje se odvija nego u prva dva bataljona. Upravo tamo su 1. i 2. četa nešto odskočile, pa su kod njih i veći uspjesi. Osnovni ne-

---

[25] Stoka.

dostatak je što ni ovdje nema pravih vojnih časova, a politički časovi nisu planski organizovani.

Opšti zaključci: još u radu kako političkom tako i vojnom ima mnogo praznina, naime, nisu dovoljno uvedeni vojni i politički časovi na pravilnoj osnovi, tj. da se na njima borci stvarno nečem nauče. To znači, časovi nisu još škola gdje se partizani uče, predavači ne dolaze na časove spremni, tako da ne mogu dovoljno objasniti konkretno pitanje. Drugo, nije se još uvela diskusija na časovima i ne postavljaju se pitanja.

Zaključilo se da je politička svijest i izgradnja osnovni uslov da partizani postanu i borbeni i disciplinovani i da se otrgnu od svih onih starih navika odbrane svoga sela i želja da uvijek budu blizu njega. Da bi se popravilo opšte stanje u brigadi pred vojne i političke rukovodioce postavljeni su zadaci:

1) Vojne starješine moraju da posvete mnogo pažnje svom ličnom usavršavanju, da bi znali učiti i druge. Komandanti i komandiri moraju da uče i čitaju, jer su u većini do sada slabo čitali i učili.

2) Da se stvori plan rada tako da časovi budu škola, a ne zborašenje. Znači, na časove se mora dolaziti sa određenom i pripremljenom temom.

3) Da se naročito obrati pažnja na kritiku i samokritiku starješina, koji moraju u punom smislu da se zainteresuju za podizanje partizana.

4) U cilju uspješnijeg rada ukida se stara praksa odvojenosti štaba bataljona sa zaštitnicom, već da štab bude uz čete. Tako će štabovi imati više mogućnosti za rad u četama. Zatim, moraće da se odviknu starog kancelarijskog života i piskaranja. Treba ukinuti pismena saopštenja i naredbe — bez konkretne potrebe, više ličnog kontakta i savjetovanja sa komandirima četa itd.

5) Da bi se uspješnije radilo, treba praktikovati što češća savjetovanja sa komandama četa, vodnicima i političkim delegatima, na kojima će se kritički osvrtati na rad uopšte, što će omogućiti i veću kontrolu rada.

6) U cilju političkog uzdizanja ljudstva brigade treba proraditi najaktuelnije teme:

1) O našoj borbi. Partizani i zašto se oni bore.
2) O Crvenoj armiji kao najjačoj snazi u borbi za uništenje fašizma.

3) O Komunističkoj partiji kao rukovodećoj snazi narodnooslobodilačkog pokreta.
4) Upoređenje između fašističkih i narodnih vojski.
5) Svestrano čitanje „Partizana", biltena, letaka i drugih materijala u kojima se objašnjava linija narodnooslobodilačke borbe.
6) O slugama okupatora, ustašama i četnicima i o izbjegličkoj vladi kao protivnicima narodnooslobodilačkog pokreta. Tumačiti neumorno to izdajstvo kao uslov da partizani stvarno omrznu izdajnike.

26. septembar

Obavljanje poslova u brigadi. — Napisao biografske podatke, gdje sam se trudio da sebe objektivno ocijenim.[26]

27. septembar

Sa Kotlom obišao 2. bataljon. Na sastanku sa borcima iznijeli greške dvaju partizana koji su krali u četi. Postavili pred partizane da to znači najveću sramotu za našu brigadu i za narodnooslobodilački pokret uopšte. Ubjedljivo iznijeli kakav treba da bude partizan što je uticalo na sve da pomenuta dva partizana pravilno osude.

Po podne prisustvovali kulturnoj priredbi u Trubaru gdje su i partizani izveli dvije tačke. Lijep primjer bliskosti i zajedničke borbe naroda i vojske za novi život. Priredba je mnogo koristila partizanima.

28. septembar

Obrazovali smo jednu četu za novi 4. bataljon. Pokazalo se da manje čete bolje odgovaraju partizanskom načinu ratovanja.

U štabu posvršavao potrebne poslove. Osjećam da mi taj rad u štabu mnogo ometa u ličnom učenju i usavršavanju. Nedostaci zamjenika komandanta, koji bi mi inače mnogo pomogao i nemanje načelnika štaba svakim danom sve se više osjeća.

---

[26] Radi se o ispunjavanju „Kadrovskog upitnika", koji je u to vrijeme prikupljala kadrovska komisija CK KPJ za sve članove Partije.

Prema obavještenjima, okupator se sve više utvrđuje. Znači, ne misli da se povlači iz Grahova, o čemu se ranije javljalo. Naša akcija treba što prije da uslijedi.

Dobio sam pismo od Mire, u kome izražava zadovoljstvo i sreću što je pozvana na viši partijski kurs. — Pohvalno od nje.

29. septembar

U štabu 1. proleterske brigade čekali smo drugove Koču i Veljka koji nisu toga dana došli.

Ovaj dan iskoristio sam u čitanju naređenja i uputa o organizovanju i radu vojne i civilne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Pregledao sam četne novine jedne čete 1. proleterske brigade koje imaju dobrih članaka. Napisao sam referat o potrebi vojne izgradnje rukovodilaca i partizana u brigadi.

30. septembar

U noći je stigla naredba Vrhovnog štaba o novom rasporedu snaga oko Grahova i o zadacima naše brigade u nizu ofanzivnih akcija na liniji Knin — Grahovo zajedno sa 2. dalmatinskom udarnom brigadom.

U 3. bataljonu obrazovali smo četu za 4. bataljon.

Kombinovana četa[27] ušla u sastav brigade, što se pokazalo kao nužno i pravilno, jer su se u ovu četu javljali mnogi partizani iz bivšeg bataljona „Starac Vujadin". Jedan dio starijih boraca ove čete vratili smo bez oružja na rad u pozadinu.

Postavljen je štab 4. bataljona u koji su ušli: Nenadić, Radulović, Lazo i jedan drug iz 1. proleterske brigade.[28]

---

[27] Kada smo formirali brigadu, stvorili smo jednu četu boraca, pretežno starijih godišta, iz bataljona „Starac Vujadin" na njegovom dotadašnjem sektoru. Cilj nam je bio da borci starijih godišta i dalje ostanu pod oružjem i da oko sebe okupljaju mlade ljude, kojih je još dosta bilo u ustaničkim selima Livanjskog polja (zato smo je i nazvali kombinovana četa). Međutim, kako je postojala želja znatnog broja boraca iz pomenutog bataljona da se vrati u ovu četu — jer su htjeli da budu blizu svojih kuća — četu smo morali rasformirati.

[28] Štab 4. bataljona: Vojin Nenadić, komandant, Radulović Boško, zamjenik komandanta, Lazo Radošević, politički komesar i Maksim Sekulić, zamjenik političkog komesara.

1. oktobar

Otišao sam u Drvar gdje sam se sastao sa drugom Kočom radi određivanja zadataka brigadi.

Kotle i ja održali smo zatim sastanak sa drugovima u Komandi područja o potrebi što bržeg osnivanja Komande mjesta u Livanjskom polju, gdje ima niz nedostataka i nepravilnosti u radu, upravo gdje ništa nije postavljeno kako valja. Drugovi su rekli da će se Komanda mjesta odmah formirati.

Takođe je riješeno da se u Tičevu osnuje baza za razmjenu soli i žita, koja bi bila pod kontrolom Komande područja Drvar i štaba 4. operativne zone. Ovim bi se onemogućio šverc, koji se silno razvio, a time i propaganda četnika i njihov uticaj na sektoru Glamoč — Livanjsko polje i okolinu.

Uveče sam stigao u štab brigade.

2. oktobar

Vršene su pripreme za akcije zajedno sa 2. dalmatinskom brigadom. Sastanak sa članom štaba 2. brigade zakazan je za 3.X prije podne. Prva akcija bila bi na Golubić: razbijanje četnika i rušenje ceste i pruge na „Bolandži".

3. oktobar

Napisao članak o potrebi vojnog obrazovanja rukovodilaca i partizana u brigadi.

Po podne stigla naredba Vrhovnog štaba o pokretu brigade prema Ključu, radi pojačavanja naših snaga na tom sektoru.

Bataljonima smo odmah napisali i poslali naredbe za pokret.

Uveče je štab brigade stigao u Drvar. Izvijestili Vrhovni štab o pokretu.[29]

4. i 5. oktobar

Vršen je pokret brigade i 5.X uveče stigli u Bukovik.[30]

---

[29] Izvještaj je objavljen u Zborniku IV/7, 97.

Na sektor Ključa već je bila upućena 1. proleterska brigada. Pripremani napad na Bos. Grahovo odložen je za kasnije.

Raspoloženje boraca u vezi sa promjenom terena je dobro.[31]

6. oktobar

Izvijestili smo štab 1. proleterske brigade o dolasku, a u 12 časova sastao sam se sa drugom Slavkom. Po podne je izdata naredba za pokret 1. i 4. bataljonu i za učešće u akciji pri napadu na Ključ. Naši bataljoni su imali zadatak da osiguraju akciju 1. proleterske brigade od Ramićkog Kamena i selâ Krasulja i Peći. U noći je ispitan Ramićki Kamen gdje nije bilo nikoga, jer su tu neprijatelja razbili borci 6. krajiškog odreda. 2. i 3. bataljon ostali su u rezervi.

7. oktobar

1. i 4. bataljon krenuli su oko 12 časova, kada je došao izvještaj o padu Ključa, na čišćenje terena do sela Vrhpolje.

Uveče je stigao drug Slavko i izvijestio nas da naša brigada kreće na osiguranje od pravca Bihaća i Krupe. Jedan bataljon (Drugi) ostaje u sastavu 1. krajiške udarne brigade, da istu pojača u akcijama.

8. oktobar

Izdata naredba 2. bataljonu za pokret prema Klokotovcu[32] gdje će da se spoji sa 1. krajiškom brigadom.

1. i 4. bataljonu izdata naredba da od Vrhpolja krenu prema Bravskom.

9. oktobar

Brigada na putu za Bosanski Petrovac. Uveče stigli u grad. Sa drugom Osmanom razgovarali o potrebi i ko-

---

[30] Bukovik se nalazi u blizini sela Bravsko.

[31] Ovim pokretom prema Ključu brigada je, poslije nepunih mjesec dana od formiranja, prvi put napustila teritoriju 5. krajiškog odreda. Promjena terena pozitivno se odrazila na čitav borački sastav. Sjećam se da nije bilo nikakvog negodovanja, niti je i jedan borac ostao iza brigade.

[32] Klokotovac je prevoj između Ključa i Sitnice.

risti da brigada ne ide na grahovski sektor, kako je bilo izdato naređenje.[33]

10. i 11. oktobar

Prisustvovali konferenciji Okružnog komiteta za drvarski okrug. Iznijeli smo stanje u brigadi i podvukli nedostatke.

Bio sam sa Mirom. Kurs joj mnogo koristi, jer se na njemu dosta uči.[34]

12. oktobar

Stigli sa brigadom na prostoriju selo Ripač — selo Hrgar. Istog dana poslali patrolu za vezu sa 3. bataljonom 1. krajiškog odreda.

Iz izveštaja o akcijama 1. i 4. bataljona od 8. X vidjelo se da je borba bila živa i da su partizani pokazali odlučnost. Neprijatelj je protjeran iz sela Peći i sela Kamička. Istjeran je i iz nekih rovova pred selom Vrhpoljem. Greške kod ove borbe su slaba veza i nepotrebna galama kod održavanja veze, kao i nedovoljno vojničko držanje u prebacivanju i traženju zaklona. Ovo dvoje treba ispraviti kod boraca. U ovoj borbi pokazala se slaba vojnička sposobnost druga Cvije, koji je tjerao borce da jurišaju bez potrebe i vojničke koristi. U borbi smo imali 3 mrtva i 8 ranjenih.

2. bataljon, koji je ostao u sastavu 1. krajiške brigade, 10.X vodio je zajedno sa brigadom borbu protiv njemačko-ustaško-četničkih jedinica ispred Sitnice. Zbog nadmoćnosti neprijatelja bataljoni su se povukli. Kod 2. bataljona bilo je 4 mrtva i 6 ranjenih. U izvještaju se govori o slaboj vezi, slabom rasporedu bataljona i lošoj

---

[33] Kao što se vidi, poslije usmenog naređenja Slavka Rodića da brigada pođe ka Bihaću i Krupi, bilo je odlučeno da se ona ponovo vrati na grahovski sektor. Štab brigade je, u razgovoru sa Osmanom Karabegovićem, insistirao da ne idemo prema Grahovu — na „matično" područje, jer nam je bio cilj da brigadu, kao mladu i neiskusnu udarnu jedinicu, što prije i što bolje osposobimo kroz češće borbe i pokrete van grahovskog područja. Naš zahtjev bio je usvojen.

[34] Ovo je bio drugi partijski kurs u Bosanskoj krajini, organizovan i vođen od strane Centralnog komiteta KPJ. Rukovodilac kursa bio je Krsto Popivoda.

ishrani dok je bataljon bio u sastavu 1. krajiške brigade.[35]

Bataljon je krenuo u sastav brigade.

13. i 14. oktobar

Oba dana provedena su na izviđanju terena i pripremanju za akciju. Tereni oko Bihaća zadovoljavaju u pogledu vođenja borbi, mada su sela dosta česta i blizina Bihaća omogućuje lako prebacivanje snaga gdje je potrebno. Neprijateljske snage u Bihaću i okolini broje oko 2500 ljudi. Sve je to pocijepano na manje seoske garnizone. Prava je šteta što nemamo momentalno snaga da ove neprijateljske snage likvidiramo. To bi se moglo izvesti sa tri brigade. Padom Bihaća pala bi i okolna sela.[36]

Na izviđanju 14.X riješeno je da se napadne i likvidira neprijatelj u selima Golubić i Dobrenica. Demonstrativnu akciju izvešće jedna četa na selo Vincu.

Javljeno Vrhovnom štabu i Operativnom štabu o akcijama 8. i 10. X i poslani statistički podaci o brigadi.[37]

15. i 16. oktobar

Između 15. i 16. o. m. izvedena je akcija na sela Golubić i Dobrenicu. Na Golubić je napadao 3. bataljon,

---

[35] Izvještaj o borbama 8. i 10.X objavljen je u Zborniku, IV/7, 129.

[36] Ova procjena neprijateljskih snaga bila je dosta površna. Neprijatelj je imao jak garnizon u Bihaću (12. pješadijska domobranska pukovnija, dvije bojne ustaša, jedna lovačka bojna). Dijelovi ovih jedinica bili su postavljeni u okolna sela, pa su, zajedno sa naoružanim mještanima, predstavljali neposredno obezbjeđenje grada.

U našem poznatom napadu na Bihać, 2. novembra 1942. godine, na grad Bihać i na neposredna neprijateljska uporišta oko grada napadale su naše četiri brigade (Zbornik, IV/7, 170.)

[37] Brigada je tada imala 1092 borca, od toga 5 žena. Od naoružanja brigada je imala: pušaka — 949; puškomitraljeza — 31; teških mitraljeza — 7; lakih minobacača — 1; brdskih topova — 1; pištolja — 54. Municije: za puške — 41 134; za puškomitraljeze — 4128; za teške mitraljeze — 4384; za minobacače — 7 mm i za brdski top — 25 granata. Konja: jahaćih — 9, za kuhinje — 17; za bojnu komoru — 14 i za prateća oruđa — 12. (Ovaj pregled objavljen je u Zborniku IV/8, 3).

a na Dobrenicu 1. bataljon. 4. bataljon imao je jednu četu na zaštiti prema selu Sokolcu i Bihaću, jedan vod na pruzi pored Une, dva voda na demonstrativnom napadu na Vincu, a jednu četu u rezervi. 1. bataljon nije izvršio zadatak, i u prvoj vatri čete su se povukle. Komanda 1. čete nije čak našla svoju jedinicu. Štab bataljona nije rukovodio akcijom kako treba.

3. bataljon je izvršio zadatak, ali ne potpuno, jer je stiglo pojačanje od Bihaća, tako da je morao odstupiti. Demonstrativna akcija je uspjela. Naši gubici: 8 mrtvih i 10 ranjenih (2 teže). Neprijatelj je imao oko 40 mrtvih i ranjenih. Zaplijenjeno 6 pušaka, 140 metaka i dr. sitnih stvari. Golubić je djelimično spaljen.

17. oktobar

Povodom ove akcije održan je sastanak štaba brigade, a zatim sa štabovima bataljona. Kritikovani su nedostaci u akciji na Ramićima i Vrhpolju, zatim u ovoj akciji kod Bihaća. Naročito je kritikovan rad u 1. bataljonu i ukazalo se na greške štaba 1. bataljona, s tim da se iste moraju ispraviti.

18. oktobar

Izvršen je pokret sa tri bataljona na prostor selo Radići — selo Suvaja — za dalje akcije između Krupe i Bihaća.

19. oktobar

Napisali izveštaj Vrhovnom štabu i Operativnom štabu o akciji 15/16. X,[38] a po podne otišli u 3. bataljon 6. krajiške brigade u cilju upoznavanja sa stanjem kod neprijatelja i radi zajedničkog rada.

Zapažanja o brigadi:

Na noćne akcije borci još nisu navikli. Nedostaje im brzina i elastičnost. I noću im je glavno sredstvo napada puška i mitraljez, dok to treba da bude bomba i nož. Nisu, dakle, vični u osvajanju bunkera i kuća. Raspored u prodoru takođe je slab. Kod povlačenja još ima panike i nereda. Nema još one vojničke odvažnosti i spremnosti, koja bi u teškim momentima došla do izražaja.

---

[38] Izvještaj je objavljen u Zborniku, IV/7, 146.

Pojedino komandno osoblje je slabo. Ovo naročito važi za 1. bataljon, koji je već u tri akcije podbacio. Štab bataljona nema incijative, često je oportunistički raspoložen i to je uzrok slabog stanja u četama.

19, 20. i 21. oktobar

Izviđali smo teren između Krupe i Bihaća. Nije bilo nikakvih promjena.

22. oktobar

Dobijena naredba od Operativnog štaba da sa dva bataljona krenem u pravcu Grahova. Ofanziva Talijana je na liniji Duvno — Sinj — Grahovo ka oslobođenoj teritoriji. U 10 časova krenuo sam prema Petrovcu sa 1. i 2. bataljonom.

23. i 24. oktobar

Put za Drvar[39] je bio prilično težak za borce. Prvi snijeg i kiša. Borci imaju slabu obuću (opanke), i ona nije dobra za hladne kišne dane.

25. oktobar

U Drvaru smo održali sastanak, na kome je bio i drug Arso.[40] Rješavali smo o napadu na Bosansko Gra-

---

[39] Vrhovni štab se tada nalazio na Oštrelju. Kada sam 24. X, na putu za Drvar, stigao na Oštrelj, pozvao me je drug Tito u svoj kabinet koji se nalazio u jednom željezničkom vagonu. I sada se vrlo dobro sjećam razgovora sa drugom Titom. Pitao me je odmah o brigadi, o borcima i komandnom kadru i koliko je brigada osposobljena za vođenje borbi. Poslije toga pitao me je o neprijateljskom garnizonu u Bos. Grahovu — koliko ima Talijana i kako su utvrđeni, kakve su mogućnosti za prikriveni prilaz gradu. Odgovorio sam drugu Titu da su se Talijani veoma dobro utvrdili u samom gradu, a naročito na Gradini (k. 933), jajastom i gotovo golom brdu, koje dominira gradom i okolnim zemljištem većinom otkrivenim. Pošto sam iznio još neke podatke o neprijatelju, drug Tito me upita: „A šta misliš, Morača, hoćemo li zauzeti Grahovo?" Rekao sam mu da sam u to tvrdo uvjeren.

Ovaj razgovor sa drugom Titom nisam unio u ratni dnevnik. Nekako me grizla savjest kako sam Vrhovnom komandantu onako samouvjereno rekao da ćemo zauzeti Grahovo. A mi ga tada ne zauzesmo.

[40] Arso Jovanović. Ovom sastanku je prisustovao drug Koča Popović, komandant 1. proleterske brigade. Ne sjećam se ko je bio prisutan iz štaba 2. proleterske brigade.

hovo. Pitanje upotrebe artiljerije bilo je teško riješiti, jer je ne bi trebalo upotrijebiti suviše rano pred napad zbog pojačanja budnosti kod neprijatelja. Na kraju je riješeno da se napad izvrši jednovremeno, to jest i na četnička sela i na Bos. Grahovo, a da artiljerija tuče pred mrak, neposredno pred naš napad.

U napadu učestvuju 1. i 2. proleterska brigada i naša dva bataljona.[41]

26. oktobar

Izviđanje terena i priprema za pokret. Upoznao sam ukratko borce o predstojećoj akciji i o njenom značaju, kao i o potrebi vojničkog držanja naših boraca.

Napad je izveden 26. X u 21 čas. Toga dana je od aviona poginuo drug Kralj, rukovodilac SKOJ-a 2. bataljona.

Sela u kojima su četnici imali svoja uporišta bila su brzo likvidirana. Napad na grad izveli su 2. bataljon 2. proleterske i 1. bataljon 1. proleterske brigade. Ovaj bataljon napadao je na Gradinu. Borba je bila žestoka. Naši brdski i protivkolski topovi i bacači dejstvovali su dobro, ali bunkeri nisu bili osvojeni.

27. oktobar

Bilo je zatišje. Uveče je počeo odlučan napad na grad. Najjače borbe bile su u 21 čas, ali bez uspjeha. Naši su morali odustati od napada. Naređena je blokada Bos. Grahova. — Pogriješilo se u povlačenju naših snaga sa južne strane Bos. Grahova, jer je jedan bataljon neprijatelja prešao nesmetano iz Knina u Bos. Grahovo — preko Dinare!

U ovim borbama naše jedinice su imale dosta gubitaka.[42]

29. oktobar

Uveče je stiglo naređenje da se naši bataljoni sa područja Grahova odmah prebace na sektor Ključa. Bilo je već naređeno da se tamo prebace i 3. i 4. bataljon.

---

[41] Bataljoni 4. krajiške brigade dobili su zadatak da napadnu četnike na prostoru V. Obljaj (k. 1195) — selo Kesići — selo Obljaj.

[42] Ovdje mislim na gubitke kod 1. i 2. proleterske brigade.

Brigada je dobila zadatak da zatvori pravac koji iz rejona Sanskog Mosta vodi prema Sanici i Ključu.

U akciji na sela Kesiće i Obljaj zaplijenjeno je 40 pušaka, 1 puškomitraljez, 1 teški mitraljez, 2500 metaka, 30 konja, oko 40 polovnih odjela i cipela. Ubijeno 15 četnika. Familije četničkih vođa otjerane su Talijanima u grad.

Mi nismo imali gubitaka.[43]

30. oktobar

Stigao u Drvar. Uveče je u Drvar stigao i 1. bataljon i odmah otišao vozom prema Ključu. U Drvaru sam se sastao sa Krstom Popivodom.[44] Dobro izgleda. Poslije sam bio sa Mirom. Razgovarali smo o svemu.

1. novembar

Krenuo sam sa 2. bataljonom za Ključ. Uveče stigli u selo Ramiće, gdje sam našao Peru.[45] On je dobro i, kao i ranije, uvjek raspoložen. Došao je sa Savom Batinicom da se dogovorimo o jednoj zajedničkoj akciji na sela gdje su četnici.

2. novembar

Riješeno je da se napadnu četnici u selima Vidovići, Jurišići i Lakići — svega oko 200 četnika. Sa naše strane učestvuju jedan bataljon 4. brigade i jedan bataljon 7. krajiške polubrigade. Napad ima da se izvede noću između 2. i 3.XI.

3. i 4. novembar

Napad na sela izveden je noću između 3. i 4. ali bez rezultata jer u tim selima nije bilo četnika. Nađena jedna puška.

---

[43] Izvještaj štaba brigade o ovoj borbi objavljen je u Zborniku, IV/8, 5.

[44] Sa Krstom Popivodom dobro sam se poznavao sa studija na Pravnom fakultetu u Subotici.

[45] Pero Morača i Sava Batinica bili su tada politički komesari bataljonâ 7. krajiške polubrigade.

4—7. novembar

Priprema za proslavu 7. novembra. Drugovi Žika i Savo održaće predavanje: Oktobarska socijalistička revolucija i njen značaj u današnjoj borbi.

8. novembar

Proslavili smo 7. novembar. Bataljonskim proslavama prisustvovalo je mjesno stanovništvo. 1 bataljon dao je kulturnu priredbu. Kod ovog bataljona bili su drugovi Milan i Savo. Drug Savo je govorio o značaju oktobarske revolucije. 2. i 3. bataljon zajednički su proslavili praznik. I oni su dali kulturnu priredbu. Kod njih smo bili ja i drug Neoričić.[46] Ja sam govorio o oktobarskoj revoluciji. 4. bataljon nije dao kulturnu priredbu. Tamo je govorio drug Kotle.

Proslava 7. novembra dobro je organizovana. Borci su je dobro primili i sa interesovanjem slušali izlaganja o oktobarskoj revoluciji.

9. i 10. novembar

U bataljonima su radili drugovi Milan i Kotle. Ja sam radio u štabu i svršavao tekuće poslove. Prikupljanje podataka o neprijatelju i slanje istih štabu 1. proleterske divizije. Ovo vrijeme koristio sam za lično usavršavanje. Čitao sam Istoriju SKP (b) i Pitanja lenjinizma.

---

[46] Milijan Neoričić došao je u brigadu kao treći član politodjela. On je radio po omladinskim pitanjima.

II

U SASTAVU 5. UDARNE DIVIZIJE

(11. XI 1942–18. I 1943. god.)

U novembru 1942. po odluci Vrhovnog štaba na tlu Bosanske krajine formirane su prve divizije Narodnooslobodilačke vojske i njen prvi, Bosanski korpus. Njegovom naredbom od 9. novembra 1942. formirana je 5. udarna divizija u čiji je sastav ušla, pored 1. i 7. i 4. krajiška brigada. Četvrta i 5. udarna divizija ušle su u sastav Prvog bosanskog korpusa.

Sve do 20. januara 1943. snage Narodnoslobodilačke vojske na teritoriji Bosanske krajine vode ofanzivna dejstva. Ta dejstva po zamisli Vrhovnog štaba razvijala su se na tri osnovna operacijska pravca: prema sistemu neprijateljskih uporišta u dolinama srednjih tokova Une i Sane; prema Kninskoj krajini i u pravcu centralne Bosne. Na prvom pravcu dejstvovale su snage Prvog bosanskog korpusa, na drugom 2. proleterska divizija i u pravcu centralne Bosne 1. proleterska i 3. udarna divizija.

Već sredinom novembra otpočela je nastupanje 1. proleterska divizija pravcem Ključ—Mrkonjić-Grad—Jajce. U njenom napadu na utvrđeni neprijateljski garnizon u Sitnici 19. i 20. novembra uzela je učešća i 4. krajiška brigada. Poslije toga sve do 10. decembra brigada ostaje i dalje na zadatku zatvaranja pravaca od Sanskog Mosta i Banja Luke prema Ključu. Potom učestvuje u višednevnim napadima jedinica Prvog bosanskog korpusa na sistem neprijateljskih garnizona u Sanskom Mostu i okolini.

Od tada pa sve do sredine januara 1943. 4. krajiška brigada, u sastavu svoje divizije učestvuje u ofanzivnim akcijama protiv neprijateljskih snaga na teritoriji sjeveroistočno i istočno od Sanskog Mosta. Uoči četvrte neprijateljske ofanzive brigada se pomjerila na prostoriju Banja Luka—Han Kola—Sitnica—Mrkonjić-Grad.

11. novembar 1942

Od Operativnog štaba dobili smo naređenje da je formiran Prvi bosanski narodnooslobodilački udarni korpus, u čiji su sastav ušle 4. i 5. krajiška narodnooslobodilačka udarna divizija. U sastav 5. divizije, pored prve i sedme krajiške brigade, ušla je i naša brigada.

Drug Vaso dobio naredbu da je postavljen za načelnika štaba 1. proleterske divizije.[47] Ostali smo bez načelnika, što će nam otežati i rad u brigadi.

Održan partijski sastanak po pitanju krivice druga Runića (u vezi sa materijalom iz Bihaća). Po zaključku drug Runić je prestao biti član Partije, a za dalju kaznu daćemo naše mišljenje Oblasnom komitetu.[48]

Riješeno je da drug Kotle ode u Operativni štab i da tamo iznese stanje brigade u pogledu odeće i obuće. Brigada vrlo loše stoji sa ovim i borce treba bar donekle obezbijediti odjećom i obućom s obzirom da dolaze još hladni dani. Potaviće pitanje ljekara i zamjenika komandanta, pitanje koje treba već riješiti.

Noću između 10/11.XI izveden je demonstrativni napad na Vrhpolje u cilju uznemiravanja neprijateljskih snaga. Utrošeno 275 metaka.

12. novembar

U štabu 1. bataljona smijenjeni su zbog slabog rada Kosta Pajčin, zamjenik političkog komesara, i Boško Vuko-

---

[47] Vaso Jovanović bio je načelnik štaba brigade svega oko mjesec dana. Došao je kod nas kada se brigada nalazila kod Bihaća.

[48] Bogdan Runić bio je smijenjen sa dužnosti intendanta brigade. Iako su obje kazne bile vrlo oštre, Runić ih je muški primio, vrlo brzo se istakao kao običan borac i poslije kratkog vremena vraćen je u Partiju, a zatim i na starješinsku dužnost.

brat, zamjenik komandanta. Njihove kazne dostavljene su štabovima bataljona. Za zamjenika politkoma postavljen je drug Velimirović, a za zamjenika komandanta drug Simo Trikić.

13. novembar

Održao sam sastanak sa štabom 3. bataljona i sa komandama četa o stanju u bataljonu. Pokazalo se da još nema dovoljno odlučnosti u komandovanju jedinicom. Štab bataljona ne daje komandama četa potrebna uputstva. Komande četa još se dobro ne snalaze u iznenadnim obrtima situacije (nisu se snašle kad su ih ustaše iz Vrhpolja iznenadno napale).

14. i 15. novembar

Naša upustva štabovima bataljona da po selima održavaju konferencije dobro su primljena. Održano je nekoliko konferencija i priredbi. Po ovom je najmanje uradio 4. bataljon.

Pored ostalog rada pročitao sam *O osnovima lenjinizma.*

16. novembar

Dobijen izvještaj da se ustaše povlače iz sela Vrhpolja, Tomine i Kijeva, i da četnici dolaze na ove položaje. Treći bataljon je dobio zadatak da ispita Vrhpolje. Četvrti bataljon bio u selu Hrustovu odakle je primijećeno da nema mnogo neprijatelja u Vrhpolju.

Po podne došao drug Vaso. Postavljen je za načelnika štaba 1. proleterske divizije. Sa njim sam otišao u njegov štab.

Treći bataljon nije mogao da ispita tačno stanje u Vrhpolju[49]

17. novembar

Održan sastanak u Ključu u štabu 1. proleterske divizije na kome je riješeno da se napadne Sitnica i Čađavica. Naša brigada dobila je zadatak da sa dva bataljona drži

---

[49] Vidi izvještaj štaba brigade, objavljen u Zborniku IV/8, 50.

zasedu na cesti Sitnica — Banjaluka, kao osiguranje operacije kod Sitnice.[50]

18. novembar

Drug Milan Trninić i ja stigli smo sa bataljonima u sela Božiće i Vlajiće. Prva proleterska brigada protjerala je četnike do ispod ovih sela.

19. novembar

Počela borba sa četnicima. Bataljonima su dati zadaci o zauzimanju sela Bunareva, kota oko njega, držanje zasjede na cesti i prekopavanje iste. U 16,30 časova 1. četa 1. bataljona ušla je u Bunareve. Teško je ranjen zamjenik komandanta 1. bataljona, Trikić Simo, koji je umro 22.XI u Ključu. U ovoj borbi ranjena su još 3 druga.

U 15 časova 1. bataljon zarobio je 10 Nijemaca i 10 domobrana (sa oružjem), a ubijeno 4—5 Nijemaca. Zaplijenjen luksuzni automobil, 1 kola, 4 konja, 2 sanduka mina (30 komada). U selu Bunarevima ubijena 4 četnika.

U 17 časova naišlo 16 kamiona iz Banjaluke. Prva četa na juriš zauzela kamione. Poginulo 10 Nijemaca, 4 domobrana, a 3 zarobljena. Zaplijenjeno 16 kamiona, oko 10 000 metaka, 2 puškomitraljeza, oko 100 komada veša i hlača, do 20 pari novih cipela.

Kod 1.čete 2 poginula i 7 ranjenih, od kojih je kasnije jedan umro.

Poslali smo odmah izvještaj 1. proleterskoj brigadi da pošalje šofere za kamione. — Dok smo čekali šofere naišli su tenkovi.

20. novembar

Tenkovi su uspjeli da odvuku 6 kamiona. U borbi oko kamiona ubijeno je i ranjeno više Nijemaca. Kod nas nije bilo ranjenih ni mrtvih. Ostali kamioni su uveče spaljeni.[51] Ovog dana zarobljeno je 14 domobrana sa oružjem, koji su bježali iz Sitnice.

---

[50] Na Sitnicu su napadale 1. proleterska i 3. sandžačka brigada, a na Čađavicu — 3. krajiška brigada.

[51] Kada su se u kasno jutro 20. XI pojavili neprijateljski tenkovi (bilo ih je 4 ili 5) na cesti sjeverno od sela Bunareva, ja sam se nalazio kod 1. čete 1. bataljona. Prije toga kolebao sam se da li da spalimo zaplijenjene kamione, jer sam se nadao da će nam stići nešto šofera iz 1. proleterske brigade, koja je već bila

U borbama 19. i 20.XI ubijeno je oko 30 Nijemaca, 7—8 domobrana i 4 četnika o ranjenim nemamo tačnih podataka; zarobljeno 30 domobrana; zaplijenjena su 2 puškomitraljeza i oko 60 pušaka.[52]

Kod nas 4 mrtva i 11 ranjenih (2 teže).

Treći bataljon je 19.XI ušao u Vrhpolje koje je bilo napušteno. Evakuisao je nešto žita. Razdijelio letak stanovništvu, koji je napisan u štabu brigade.

20.XI 3. bataljon je zarobio 65 domobrana (ubio 1 Nijemca) i zaplijenio sve oružje — 1 puškomitraljez i 65 pušaka. [53]

Istog dana napale su ustaše Vrhpolje. Naši nisu bili dovoljno oprezni, pa ih je neprijatelj odmah istjerao iz sela i zaplijenio kuhinju 2. čete, štambilj i materijal.

U borbi sa našim 3. bataljonom 19. i 20.XI neprijatelj je imao 28 mrtvih, oko 20 ranjenih i 65 zarobljenih domo-

---

u Sitnici (Bunarevi se nalaze oko 7 km sjeverno od Sitnice), a znao sam koliko bi nam ovi kamioni valjali na oslobođenoj teritoriji. — Pojavom tenkova više nije bilo mogućnosti da spalimo kamione.

Neprijateljski tenkovi i pješadija napali su naše položaje oko ceste. Ja sam tada pošao u štab 1. bataljona, u zaselak Babiće. Bilo je dosta snijega. Išao sam kosom, koja je mjestimično bila otkrivena. Uz put sam posmatrao neprijateljske tenkove. No, i mene je spazio neprijateljski tenkista i počeo me gađati svojim topom. Ispalio je na mene više od 10 granata. Prisilio me je da puzim po prtini i da se brzo prebacujem od zaklona do zaklona. U ovoj igri rata ipak me je iznenadila njegova bahatost — bio sam od njega udaljen oko 1,5 km i predstavljao sam malu metu za njegov top.

[52] U borbi kod sela Bunarevi 19. i 20. X pored četnika učestvovale su i sljedeće neprijateljske jedinice: 10. četa i 1. vod 11. čete 712. grenadirskog puka, dijelovi 1. čete 202. tenkovskog puka i pionirska četa 714, podržane avijacijom (koliko se sjećam bila su dva neprijateljska aviona). — O ovoj borbi, kao i o napadu 1. proleterske divizije na Sitnicu, vidi dnevni izvještaj 714. njemačke pješadijske divizije za 21. XI 1942. godine, u Zborniku IV/8, 233.

[53] Ovi domobrani su bježali iz Sitnice. Nadali su se da će se preko Vrhpolja probiti za Sanski Most. Njih je zarobila 3. četa 3. bataljona. Među njima su bila i dva nadporučnika.

Štab brigade uputio je sve zarobljene Nijemce i domobrane Komandi područja Bos. Petrovac.

Detaljnije o borbama kod sela Bunareva i Vrhpolja vidi u izvještaju štaba brigade štabu 1. bosanskog NO udarnog korpusa, objavljen u Zborniku IV/8, 61.

brana. Naši su zaplijenili 1 puškomitraljez, 2 strojnice, 65 pušaka, 3500 metaka i 30 bombi.

Kod nas 3 poginula (zamjenik komandira 1. čete Nenad Galić, 1 borac i 1 bolničarka i 9 lakše ranjenih (većinom od bacača).

Osvrt na akciju:

a) Štabovi 1. i 3. bataljona nemaju dovoljno vojničkih sposobnosti i lako im se potkradaju greške i propusti. Komanda 2. čete 3. bataljona na nedovoljnoj visini (iznenađena je od neprijatelja u Vrhpolju). Drug S. Bajić ne odgovara za komadanta bataljona. Ne izdaje dovoljno jasne naredbe komandama četa i ne kontroliše ih.

b) U ovim akcijama pojavilo se nepravilno uzimanje stvari od zarobljenika i oduzimanje imovine od četničkih familija. Vojnici prisvajaju stvari, a ne javljaju ih štabu. Ove greške najhitnije treba ispraviti i spriječiti da se ubuduće čine.

21. novembar

Bataljoni na položajima bez promjene.

Uveče je naređeno da se evakuišu sve zaplijenjene i rekvirirane stvari i da bataljoni krenu na nove položaje ka Sitnici.

22. novembar

Sastali se u Sitnici sa štabom 1. bataljona 7. krajiške polubrigade i zajednički odredili položaje. U slučaju odlaska 7. brigade mi preuzimamo i njihove položaje. Napisali smo naredbu bataljonima.

23. novembar

Uveče stigli u štab.[54]

24. novembar

Održali sjednicu štaba — referisanje o stanju u brigadi — u vezi sa akcijama, pljačkom i dr. S obzirom na

---

[54] Za vrijeme borbi kod Bunareva sa 1. i 2. bataljonom od članova štaba brigade bili smo Milan Trninić i ja. Sjedište štaba brigade ostalo je u selu Ramići. 3. bataljon bio je kod Vrhpolja, a 4. bataljon bio je smjenio bataljon „Petar Škundrić“ na zatvaranju pravca Sanski Most—Lušci—Palanka. — Prema tome, naša brigada je imala zadatak da zatvori tri komunikacijska pravca

ranjene drugove i potrebu za šefom kancelarije, izvršena je izmena u bataljonima: Politički komesar 1. bataljona određen je u 2. bataljon; za zamjenika komandanta 1. bataljona postavljen je Đurić Đuro a za zamjenika komandanta 2. bataljona Kesić Obrad. Mjesto političkog komesara 1. bataljona ostalo je privremeno upražnjeno. Drug Dejan Stanišić određen je za šefa kancelarije štaba brigade.

Pionirski vod brigade treba da bude formiran 28.XI.

Za štab 5. divizije daćemo 20 drugova sa puškomitraljezom. Drug Kralj Stojan određen je za komandira zaštitnice.[55]

25. novembar

Bez promjena. Teškoće oko intendanture, jer nemamo osoblja. Na Bravskom je formirana cipelarska radionica za brigadu.

U akcijama 19. i 20. XI u Bunarevima i Vrhpolju, prema, konačno prikupljenim podacima, zaplijenjeno je: 3 puškomitraljeza, 140 pušaka, 2 strojnice, 4 pištolja, 12 000 metaka, 59 bombi, 30 bacačkih mina, 116 fišeklija, 116 opasača, 85 noževa, 1 dvogled, 140 pari cokula, 130 šinjela, 162 čakšira, 150 koporana, 79 uvijača, 65 košulja, 639 gaća, 65 ćebadi, 21 šatorsko krilo, 12 pari čizama; 10 kamiona, 1 luksuzni automobil i 8 konja.

Ubijeno je oko 58 neprijateljskih vojnika, od kojih 15 Nijemaca i 4 četnika: ranjeno oko 45 Nijemaca, domobrana i četnika; zarobljeno 98, od kojih 10 Nijemaca (1 narednik) i 2 domobranska oficira.

Utrošili smo 9811 metaka, 10 bombi i 17 mina za bacač.

Mi smo imali 8 mrtvih i 19 ranjenih (2 teže).[56]

Banja Luka—Sitnica; Sanski Most—Vrhpolje—Ključ i Sanski Most—Lušci—Palanka. Ovi pravci su međusobno dosta udaljeni i odvojeni. Međutim, naši su bataljoni bili sasvim dovoljni za njihovu kontrolu, jer je neprijatelj bio slab i neaktivan. (Detaljnije vidi Zbornik IV/8, 61 i 233).

[55] Riječ je o zaštitnici štaba 5. krajiške divizije.

[56] Svi su ovi podaci tačni, sem onih koji govore o ubijenim i ranjenim neprijateljskim vojnicima, u čemu smo često i pretjerivali. Ja sam kasnije često govorio komandama i starješinama da naši podaci o poginulim i ranjenim neprijateljskim vojnicima moraju biti što tačniji.

27. novembar

Četvrti bataljon vodio borbu na liniji Đedovača—Brajićtavan. Napadao je neprijatelj. Borba je trajala 4 časa. Iako je imao uspijeha neprijatelj se predveče povukao na svoje prvobitne, dobro utvrđene položaje.

Neprijatelj je imao oko 20 mrtvih i više ranjenih. Kod nas su poginula 4 druga: zamjenik komandanta bataljona, Radulović Boško, dva vodnika i desetar. Jedan borac je lakše ranjen.

Neprijatelj je naše iznenadio, koristeći maglu. Po gubicima izgleda da se naši nisu mogli pribrati i da su se brzo povukli na novi položaj.

Razgovarali smo u štabu po pitanju Cvije i podnijeli izvještaj štabu divizije.

Dobio sam pismo od Mire i odgovorio na nj. Ona je sada bila dosta lijena i dugo mi nije pisala. Kaže da ima dosta posla.

28/29. novembar

Treći bataljon je ušao bez borbe u Vrhpolje i zapalio ćupriju na rijeci Sani. Tako je likvidirano i ovo ustaško utvrđenje.

29. novembar

Drugovi iz Štaba brigade i politodjela otišli su u bataljone. Po podne je došao drug Slavko[57] — razgovarali o novim zadacima brigade.

30. novembar 1942

Vijesti govore o ofanzivama savezničkih snaga na svim frontovima na Istoku, kod nas i u Africi. Dobar znak brzom slomu fašizma.

Drug Kukrić vrijedan je bolničar, ali nedovoljno stručan za referenta saniteta brigade.[58]

---

[57] Kada je formirana 5. krajiška divizija, Slavko Rodić je postavljen za komandanta divizije.

[58] Sve do tada brigada nije imala referenta saniteta. Po četama i bataljonima imali smo nešto priučenih bolničara i djevojaka — bolničarki. Međutim, to ni izdaleka nije bilo dovoljno. Tek poslije tri mjeseca od formiranja brigade, dobili smo druga Kukrića. Sa ljekarskim kadrom oskudijevale su sve naše jedinice u Bos. krajini, a naročito nove brigade.

1. decembar

Došao nam je drug Dejan. Upoznao ga sa poslom. Svršavao sam poslove u štabu. Dobio sam od Mire paket — košulju i jabuke.

2. decembar

Otišao u 4. bataljon.[59] Bio sam u selu Podovima na priredbi i malo govorio seljacima. Narod je izgleda, dobar i voli partizane. Potreba za lecima i obavještavanjima je velika u selima istočno od Sane.

3. decembar

Obišao položaj 3. bataljona u Vrhpolju i razgovarao sa vojnicima. Ovaj bataljon je dobar i homogen. Disciplina je dobra.

Prvi i 2. bataljon po naredbi štaba divizije prešli u selo Sokolovo.

4—7. decembar

Rad u štabu. Obišao 3. bataljon i njegove položaje. U Podovima održali konferenciju sa seljacima, a potom dali kulturnu priredbu.

7. decembar

Održan sastanak u štabu divizije o akciji na Sanski Most, Čaplje i Kijevo. Zadatak naše brigade: tri bataljona na Čaplje i Kijevo, jedan bataljon na grad. Akcija je predviđena za 10-.XII u 23 časa.[60]

9. decembar 1942

Prikupljanje brigade i izviđanje Čaplja i Kijeva.

10. decembar

U 13 časova pokret brigade iz sela Kozica. Naša brigada išla je za 1. brigadom.

---

[59] U međuvremenu 4. bataljon je prebačen sa položaja zapadno od Sanskog Mosta u selo Podove, koje se nalazi na lijevoj obali rijeke Sane, preko puta Vrhpolja.

[60] Vidi zapovijest štaba 5. krajiške divizije za napad na Sanski Most i okolna neprijateljska uporišta (Zbornik IV/8, 162).

11. decembar

Na akciju se stiglo u 3 časa, a ne po predviđenom planu. Na akciju se trčalo. Bataljoni nisu imali vremena da se malo odmore, nego su odmah krenuli na akciju.

Tok borbe i rezultati:

Četvrti bataljon je ušao u selo Kijevo bez većeg otpora i bez gubitaka.

Prvi bataljon je očistio neke bunkere u selu Čaplje. Neprijatelj, koji je napustio Kijevo, pojačao je svoje snage u selu Čaplje i organizovano dočekao naš 1. bataljon. Poginuo je komandant bataljona Simo Bajić, poslije čega se bataljon povukao.

Treći bataljon je napao Čaplje bočno, ali docnije od 1. bataljona. Borce je zbunio organizovan otpor neprijatelja. Neprijatelj je u jurišu odsjekao jednu četu bataljona, pa se ova izvlačila bez veze sa bataljonom. Bataljon se povukao, kao i prvi, ne izvršivši zadatak. Poginuo je Jole Marić, zamjenik komandanta bataljona.

Prvi bataljon je imao 7 mrtvih i 17 ranjenih; zarobio je 13 domobrana. Treći bataljon je imao 6 mrtvih i 6 ranjenih; zarobio je 12 domobrana i 1 oficira. Četvrti bataljon je zarobio 3 domobrana.

Drugi bataljon je upao u grad sa dvije čete, raspoređene u bataljone 1. brigade. Zaplijenjen 1 top, 1 bacač, 1 puškomitraljez i dosta municije. Na juriš je 1. četa zauzela žandarmerijsku kasarnu. Pošto je neprijatelj napao sa leđa, od sela Sasine, naše snage su se izvukle iz grada.

Drugi bataljon je imao 13 mrtvih, 11 ranjenih i 4 nestala.

Ukupni gubici u ovoj akciji su:

Neprijateljski: mrtvih i ranjenih — oko 48; zarobljen 51 vojnik i 1 oficir; zaplijenjeno 77 pušaka, 4 strojnice, 17 000 metaka i 24 mine za minobacač.

Naši: poginulih — 27, nestalih — 4, ranjenih — 34; izgubljena 2 puškomitraljeza prilikom povlačenja 2. bataljona iz grada.

Osvrt na akciju:

a) Napad na neprijateljska uporišta zapadno od Sane počeo je na vrijeme, a kod nas je mnogo zakasnio, pa je neprijatelj imao vremena da se pripremi.

b) Dobijen je izvještaj o demoralizaciji neprijatelja u Čaplju, a desilo se obratno. Vijesti o slabom moralu kod neprijatelja stvorile su kod nas uvjerenje da ćemo lako izvršiti zadatak. Organizovan i uporan otpor nas je zbunio, pa se nismo snašli u takvoj situaciji.

Drugovi Simo i Jole neoprezno su pozivali neprijatelja na predaju, pa su bili pokošeni njegovom vatrom.[61]

c) Napad nije izveden prodiranjem klinovima nego streljačkim strojem, koji nije mogao da bude efikasan.

Iznijeti razlozi doveli su do našeg neuspjeha i velikih gubitaka.[62]

12. decembar

Treći i 4. bataljon ušli su u Čaplje odakle se neprijatelj bio povukao u Sanski Most. Zaplijenjena su 2 bacača i protivkolski top bez zatvarača.

13. decembar

Tri bataljona brigade napala su selo Sasinu, dok je jedan bataljon držao zasjedu na željezničkoj pruzi kod sela Trnova. Sasina je brzo likvidirana — neprijatelj je pružio slab otpor i brzo odstupio. Poginula su 4 neprijateljska vojnika; zaplijenjeno 56 mina za bacač, 2 na-

---

[61] Jole Marić — zamjenik komandanta 3. bataljona.

[62] U napadu na Sanski Most i na neprijateljska uporišta oko njega učestvovale su 4. krajiška divizija — sa 2. i 6. krajiškom brigadom i 5. krajiška divizija sa svim svojim jedinicama (1. i 4. krajiškom brigadom i 7. krajiškom polubrigadom). Granična linija među divizijama bila je rijeka Sana, s tim što se grad imao zauzeti sa određenim snagama obiju divizija.

Napad 4. krajiške divizije podržavao je artiljerijski divizion Prvog bosanskog korpusa; divizion je takođe tukao i Sanski Most.

Sve naše jedinice, uključujući i artiljerijski divizion, trebalo je da počnu napad 10. XII u 23,00 h.

Na dan napada u Sanskom Mostu i u okolnim neprijateljskim uporištima nalazile su se sljedeće neprijateljske snage: 1, 2, 3. i 5. bojna 10. domobranske pješadijske pukovnije i 12. četa 721. grenadirskog puka 714 njemačke divizije, a 12. XII opkoljenom garnizonu u San. Mostu probila su se pojačanja od pravca Prijedora: 3. bataljon 714. grenadirskog puka, jedna domobranska jurišna bojna, četiri tenka 202. oklopnog puka i pola 3. baterije 661. artiljerijskog diviziona.

Naše jedinice su napadale Sanski Most tri puta (noću 11, 12. i 14. XII), ali ga nisu mogle zauzeti.

Opširnije o ovim borbama 4. i 5. krajiške divizije vidi Zbornik, IV/8, 162, 169, 172, 178, 179, 182 i 253.

gazne mine, 3 puške i 3 sanduka metaka.

Kod nas dva ranjena.

14. decembar

Voz iz Prijedora se vratio pošto je primijetio razrušenu prugu. Naš bataljon u zasjedi nije došao do izražaja.

15. decembar

Protivnapad ustaša iz sela Stratinske (jačine oko 300) odbijen je; oni su imali 10 mrtvih i oko 40 ranjenih. Kod nas 4 ranjena. U borbi učestvovali 1. i 4. bataljon.

17. decembar

Druga četa našeg 3. bataljona i 3. bataljon 1. brigade dočekali su 300 Nijemaca kod Topića brda. Borba je uspjela: 80 mrtvih i 6 zarobljenih neprijateljskih vojnika; zaplijenjeno 5 njemačkih mitraljeza, 1 bacač itd. Naša četa dobila 2 puškomitraljeza i 1 strojnicu.

Ranjeno 5 drugova.

18. decembar

Nijemci su odbijeni u pokušaju da zauzmu Topića brdo. Druga i 3. četa 3. bataljona su ih odbile nanijevši im gubitke od nekoliko mrtvih i ranjenih.

Ranjena dva druga.

Osvrt na akcije:

a) Napad na neprijatelja u Sasini je dobro izveden. Borbenost dobra.

b) I ovdje nije bilo vođenja jedinica od štabova bataljona: oni nisu znali za svoje čete, nisu imali bataljone u rukama, što je neprijatelj mogao da iskoristi.

c) U Sasini je nađen ogroman plijen koji nije pravilno i brzo evakuisan.

U ocjeni akcije 17. decembra 1. brigada nije postupila pravilno podnoseći netačan izvještaj da se naše snage nisu aktivno borile i da štab bataljona nije htio saradnju.

21. decembar

Grupa četnika, njih 250, napala je 4. bataljon u selu Obrovcu. Poginula 4 četnika; zaplijenjen 1 puškomitraljez i 1 puška.

Uveče je održan sastanak sa štabovima bataljona. Izneseni su svi nedostaci u akcijama od 14 do 18.XII. Zaključeno je da štabovi bataljona moraju biti samoinicijativniji, odlučniji i snalažljiviji. Težiti da se komandiri četa, vodnici i desetari osamostale u borbi. Veza u putovanju, u akciji i sa štabom brigade mora biti mnogo pravilnija i bolja. Odgovornost za akcije istaknuta još jedanput.

Postavljeni zadaci bataljonima: Drugi — na željezničku prugu Omarska—Piskavica; Prvi i Četvrti — ka Bronzanom Majdanu.

23. decembar

Izdata naredba da se napadne Bronzani Majdan sa tri bataljona. Razgovarao sa drugom Vojom Todorovićem, komandantom 1. krajiške brigade da u ovom napadu učestvuje i jedan bataljon 1. brigade. Napad treba izvršiti noću 24/25.XII.

Napisao pismo Miri i poslao joj fotografiju — naš zajednički snimak u Drvaru, jula 1942. godine.

24. decembar

Jedna kolona Nijemaca sa ustašama vodila je borbu sa 2. bataljonom. Poginulo i ranjeno 40—50 neprijateljskih vojnika. Kod nas 3 lakše ranjena.

25. decembar

Izjutra izvršen napad na Bronzani Majdan. Neprijatelj (oko 200 vojnika) je saznao za naše snage i uspio da umakne. Zarobljen 1 domobran.

26. decembar

Neprijatelj je pokušao da prodre u Marićku. Dočekao ga 2. bataljon. Poginulo 6 neprijateljskih vojnika i 1 zarobljen. Kod nas bez gubitaka.

27. decembar 1942. — 1. januara 1943.

Na sektoru brigade nije bilo značajnijih borbi

Dvadeset devetog decembra održali smo zbor stanovništva u Krivaji na kome smo govorili o mobilizaciji ljudi u Narodnooslobodilačku vojsku. Do sada je iz ovih sela stupilo u našu brigadu 35 boraca.

30. decembra održali sastanak sa političkim komesarima bataljona, na kome smo govorili o dosadašnjem političkom radu u brigadi. Bilo je riječi i o izborima za narodne odbore na terenu Drvara i Bos. Petrovca. Ovaj je sastanak bio vrlo koristan.

Dobio sam pismo od Mire. Opširno mi je govorila o svome radu. Mira je mnogo napredovala i postala dobar politički radnik.

*

U decembru je brigada bila aktivna. Učestvovala je u borbama protiv jakog neprijatelja. Ali, u ovim borbama pojavljivali su se kod rukovodilaca i boraca krupni nedostaci: još nemamo potrebne snalažljivosti, inicijative i odlučnosti; ne primjenjujemo one načine borbe koji bi bili najkorisniji u datoj situaciji, kao napad klinovima i dr. Zbog toga moramo još više učiti i osposobljavati i borce i starješine u cilju još uspješnijeg izvođenja akcija. Naši desetari, vodnici i komandiri treba da se što više osamostale u borbi.

Borci su inače raspoloženi za borbu. Sve je manje pojava traženja odsustva. Ali su učestale prehlade zbog slabe obuće, naročito kod 4. bataljona.

3. januar 1943.

Štab divizije održao je sastanak sa štabom naše i 7. brigade o akciji na četnike, koja treba da uslijedi 8.I. Naš 4. bataljon učestvovaće u čišćenju Manjače u sastavu 7. brigade, a 1. i 2. bataljon napašće četnike u selima oko Bronzanog Majdana.

4. januar

Održan sastanak sa komandantima i političkim komesarima bataljona o zadacima brigade.

5. januar

Izdali naredbu za akciju. Poslali smo Milanu paket.[63]

8. januar

Izjutra u 6 časova počeo je napad na četnike u selima Obrovac, Meltna, Kmećani, Pervan, Vilusi i Goleši.

---

[63] Milan Trninić se nalazio na partijskom kursu u Bihaću.

8—11. januar

U ovoj akciji zarobili smo 26 četnika,[64] zaplijenili 26 pušaka, 1 puškomitraljez, 3500 metaka i 3 granate. Poginula su 2 četnika. Kod nas ranjen jedan borac iz 1. bataljona. U akciji se bolje pokazao 2. bataljon, koji je zarobio sve ove četnike. Kod 1. bataljona rukovodeći kadar nije pokazao dovoljno inicijative.

U ovim selima naišli smo i na simpatizere. Javilo nam se 5 dobrovoljaca — omladinaca. U cjelini narod nije uz četnike i političkim radom moglo bi se dosta postići.[65]

12. januar

Bataljoni su se vratili na liniju Obrovac—Jelićka. Četvrti bataljon stigao u selo Magaljdol.[66]

13. januar

Četvrti bataljon je napalo oko 170 domobrana i 300 Nijemaca iz Jajca. Napad je odbijen. Neprijateljski gubici oko 10 mrtvih i ranjenih. Kod nas dva borca lakše ranjena i jedan teže, koji je na putu za bolnicu umro. Zarobljen 1 domobran.[67]

14—17. januar

Vršen je pokret bataljona za smjenu 7. brigade na Manjači. Bataljoni su zauzeli liniju: selo Stričići — selo Lokvari. Štab brigade stigao u Mrkonjić-Grad. Četvrti bataljon održao 17.I kulturnu priredbu u Mrkonjiću, koja je dosta uspjela. Prvi utisci u Mrkonjiću slabi. I Komanda mjesta je slaba.

---

[64] Poslije saslušavanja zarobljenih četnika vidjeli smo da su to u stvari domaći seljaci, koje su četnički vođi silom naoružali. Razgovarali smo sa njima o našoj borbi i njenim ciljevima, pa smo ih sve pustili kućama.

[65] Održali smo veliki zbor kod manastira Gomjenice, na kome smo detaljno govorili o našoj narodnooslobodilačkoj borbi i pozvali narod ovoga kraja da se i on u nju uključi.

[66] Selo Magaljdol nalazi se 8 km jugoistočno od Mrkonjić-Grada, koji je bio slobodan.

[67] U bojnoj relaciji 3. domobranskog zbora za mjesec januar 1943. godine (Zbornik IV/9, 204) stoji da je ovaj napad izvršio njemački potjerni odjel. Dalje se kaže da su Nijemci imali 1 mrtvog i 4 ranjena. Opširnije o ovoj borbi vidi izvještaj štaba Prvog bosanskog korpusa Vrhovnom štabu (Zbornik IV/9, dok. 74).

III

U ČETVRTOJ NEPRIJATELJSKOJ OFANZIVI

(19. I — 13. III 1943)

U okviru odbrambenog rasporeda 5. udarne divizije, koja je imala zadatak da zatvori pravce koji iz Sanskog Mosta i Banjaluke izvode na jug ka slobodnoj teritoriji, 4. krajiška brigada je u vremenu od 20. do 28. januara bila glavninom raspoređena na pravcu Banjaluka—Sitnica—Mrkonjić-Grad. Na tome pravcu u to vrijeme njemačke snage nisu bile aktivne, pa je brigada uglavnom kontrolisala teren i gonila četničke grupe na pl. Manjači.

Od 28. januara, najprije pojedini bataljoni, a ubrzo, zatim, cijela brigada bila je rokirana na pravac Sanski Most—Paunovac, da bi pojačala 1. krajišku brigadu koja je tu još od 20. januara vodila danonoćne borbe, sprečavajući nadmoćne neprijateljske snage da izvrše prodor prema Bos. Petrovcu. Na tome pravcu brigada je bila u neprekidnim borbama sve do 8. februara, uspješno braneći zajedno sa 1. krajiškom brigadom prevoj Paunovac.

Poslije prodora njemačkih snaga pravcem Bihać—Bos- Petrovac—Paunovac, brigade 5. divizije napustile su odbranu pravca Sanski Most—Bos. Petrovac i povukle se južno i istočno od Ključa u cilju zatvaranja pravaca koji izvode ka preostalom dijelu oslobođene teritorije Bos. krajine — prema Drvaru i Glamoču. Odmah zatim 1. brigada upućena je u centralnu Bosnu, a 4. krajiška brigada

zatvorila je pravce koji od Ključa izvode ka Mliništu i Sitnici.

Dvadeset petog februara otpočela je na tim pravcima druga faza četvrte neprijateljske ofanzive (Weiss-2). Sve do 3. marta 4. krajiška brigada u sklopu opšteg odbrambenog fronta Prvog bosanskog korpusa vodila je odbrambene borbe zadržavajući prodore neprijateljskih snaga na pravcu prema Mliništu i Glamoču. U toku 3. i 4. marta brigada se, sa još nekim dijelovima Prvog bosanskog korpusa, povukla na pl. Šator, odakle je noću 4/5. marta otpočela pokret na sjever, ka Ključu. Sljedećih deset dana ostala je u rejonu jugoistočno od Ključa, sređujući se poslije teških i napornih borbi u toku Četvrte neprijateljske ofanzive.

19. januar

Pošto je neprijatelj počeo ofanzivu iz Prijedora i Banjaluke,[68] izvršen je novi raspored bataljona na liniju: selo Stričići — selo Trijebovo — selo Rogolje — selo Magaljdol. Mi sa štabom prešli u Čađavicu.

20. januar

U Stričićima izvršila je napad na 2. bataljon grupa od oko 140 četnika. Napad je odbijen. Ranjena dva četnika.

Dobio sam pismo od Mire. Odgovorio joj ukratko.

21—26. januar

Bez promjene na našem sektoru.

Zbog neprijateljske ofanzive na sanskom sektoru upućen je tamo 3. bataljon za pojačanje naših snaga.[69]

---

[68] Ovi pokreti neprijatelja označavaju pripreme za početak poznate IV neprijateljske ofanzive na oslobođenu teritoriju. Četvrta neprijateljska ofanziva je počela na svim pravcima 20. januara 1943. godine.

[69] Od Sanskog Mosta preko Vrhpolja ka Bos. Petrovcu napadala je 717. njemačka divizija (749. pješadijski puk, 670. artiljerijski divizion i dijelovi 202. tenkovskog bataljona), bez 737. pješadijskog puka koji je upotrijebljen na pravcu Sanski Most—Lušci—Palanka. Napade neprijatelja podržavala je avijacija, grupama od 5 do 7 aviona.

U borbama od 20. do 28. januara sanski pravac od Vrhpolja prema Ključu i Bravskom branile su: 1. krajiška brigada (od

Rad u štabu brigade: proučavali i umnožavali razna uputstva vojne prirode, koja smo dobili od Štaba Prvog bosanskog korpusa.[70]

Po saglasnosti drugova iz štaba poslao sam 25.I Miri čizme, jer je bila bosa. Drugovima na partijskom kursu poslali 10 000 dinara.

Naš 2. bataljon i 3. bataljon 7. brigade krenuli su 26.I uveče na akciju u Stričiće, na četnike Azarića. Banda je primijetila njihov pokret i pobjegla.

26 januara naveče dobili naređenje od štaba divizije da 2. bataljon odmah krene u selo Majkiće i da sa njim pođu dva člana štaba brigade.

28. januar

U 15 časova stigli ja i Kačo[71] u Majkiće. Neprijatelj je prodro u Ramiće. Istog dana naš 3. bataljon odbio je pokušaj neprijatelja da zauzme kote ispred Vojića.

---

24. januara bez 3. bataljona) i 7. krajiška brigada bez jednog bataljona.

Do 28. januara neprijatelj je prodro do sela Ramići. Detaljnije o borbama od 20. do 28. januara vidi izvještaje štabu 5. krajiške divizije (Zbornik IV/9, 104, 114, 117, 118, 123, 136 i 144) i neprijateljska dokumenta (Zbornik IV/9, 213, 230, 234, 237 i 336).

Prva krajiška brigada imala je tada u svome sastavu tri bataljona. Njen 3. bataljon se nalazio od 24. januara do 5. februara u sastavu 4. krajiške divizije i učestvovao je u borbama vođenim na pravcu Sanski Most—Lušci—Palanka.

Ove podatke iznosim da bi čitalac imao jasniju predstavu o jačini snaga 5. krajiške divizije koje su branile pravac Sanski Most—Bravsko, kao i o težini gotovo svakodnevnih borbi koje su ove naše jedinice vodile protiv glavnine 717. njemačke divizije.

Valja takođe istaći, a što sam u dnevniku samo pomenuo, da su smještajni uslovi na ovom pravcu bili veoma slabi. Sela su bila uglavnom popaljena, a na položajima Cigelj—Paunovac borci su se mogli malo odmoriti jedino u lošim barakama koje su podignute na brzinu.

[70] Štab Prvog bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa izdao je u vremenu od 1. do 13. januara 1943. godine tri vojna uputstva: 1. Uputstvo kako se osvaja — oslobađa veće naseljeno mjesto — grad; 2. Uputstvo o načinu utvrđivanja položaja i 3. Uputstvo o načinu izvođenja noćnog napada. Štab korpusa je naredio da se uputstva umnože za sve komande i da se dobro prouče sa svima starješinama i borcima. Ova uputstva objavljena su u Zborniku IV/9, 1. 21 i 56.

[71] Kačar Svetozar je postavljen oko 10. januara za političkog komesara 4. krajiške brigade, a Kotle Nikola premješten na par-

Drug Slavko tražio da održimo sastanak. Došli u 16 časova u selo Vojiće. Zadatak je da se napadnu Ramići snagama 1. brigade, 4. bataljonom 7. brigade i našim 3. bataljonom. Napad je izvršen 29.I u 2.15 časova. Borba je bila dosta žestoka. Zadatak je dobro izvršio naš 3. bataljon i nešto 4. bataljon 7. brigade, dok 1. brigada nije stupila u dejstvo. Kod nas je poginuo jedan borac, a ranjeno 6 teže i 4 lakše. Neprijatelj je imao mrtvih i ranjenih, ali se ne zna koliko. Ogorčena borba vodila se oko dva topa, kojima je neprijatelj izvadio zatvarače.[72]

Akcija nije uspjela zbog zakašnjenja i nejednovremenog napada.

29. januar

Dan bez borbe. Naš 2. bataljon je stigao i smijenio 3. bataljon koji je izvršio pokret ka Lušci—Palanki da pojača snage 4. divizije zbog prodora neprijatelja.

30. januar

Predložio sam štabu divizije da održi sastanak u cilju boljeg izvođenja akcija. Ovaj sastanak sa komandantima brigada održan uveče, na kome smo iznijeli nedostatke u dosadašnjim akcijama.

Došao štab brigade i 1. bataljon, koji je odmah zauzeo položaje do 2. bataljona.

Dobili smo profesora Jožu, domobranskog rezervnog oficira, na raspored u brigadu.

Na novom terenu teškoća je u snabdijevanju hranom i oko smeštaja.

31. januar

Neprijatelj nadire ka Vojićima sa 7 tenkova. U toku dana zauzeo kotu kod lugareve kuće. Na ovoj koti je pravio rovove i utvrdio se.

---

tijsku dužnost u Drvar. U isto vrijeme došao nam je Mesud Hotić za načelnika štaba brigade, a Cvijo Oraščić otišao na operaciju i poslije toga povučen u pozadinu. — Kačar Svetozar poginuo je 29. marta 1944. godine u Srbiji, u borbi na rijeci Ibru.

[72] O ovoj borbi vidi izvještaje objavljene u Zborniku IV/9, dok. 144 i 239.

Noćas je 1. brigada izvela napad na Ramiće, a mi demonstrativni napad na neprijatelja kod Vojića. Prva brigada je imala uspjeha (oko 100 ubijenih Nijemaca).[73]

1. februar

Premjestili štab u šumu. Raspored bataljona zapadno od Vojića. Dan bez promjene. Barake koje su napravljene ne zadovoljavaju.

2. februar

Obišao 2. i 3. bataljon koji se vratio od Lušci-Palanke. Stanje kod boraca dobro, sem što imaju veliki respekt prema tenkovima.

Po naređenju štaba divizije pošli sa 1. i 2. bataljonom u noćni napad na Ramiće. Zbog strahovite kiše, a i zbog zakašnjenja, nismo mogli stići na akciju. Prva brigada takođe nije bila u borbi. Opet veliki nedostaci u pripremanju i izvođenju akcija.[74]

3. februar

Bez promjena. Došao 4. bataljon u Majkiće.[75]

4. februar

Obišao 4. bataljon. Dan bez promjene. Uveče održan sastanak u štabu divizije. Riješeno da 1. brigada na-

---

[73] U svom dnevnom izvještaju Nijemci pišu da su im u pomenutoj noćnoj borbi u Ramićima poginula 2 oficira i 7 vojnika, među kojima komandant 202. tenkovskog bataljona, potpukovnik Von Gayso. O neprijateljskom napadu kod Vojića i našem noćnom napadu na neprijatelja u Ramićima i kod Vojića detaljnije vidi izvještaje objavljene u Zborniku IV/10, dok. 6, 179 i 181.

[74] Ove noći zaista je padala velika kiša. Po takvoj noći teško se ide kroz šumu, te smo se iz nje jedva izvukli pred zoru kod zaseoka Kovačevići. Kako je do Ramića valjalo proći još 5 km, ništa nam drugo nije ostalo nego da se vratimo natrag.

U svom izvještaju štabu Prvog bosanskog korpusa štab 5. divizije je napisao da je 1. krajiška brigada napala neprijatelja u Ramićima, ali da napad nije uspio. (Zbornik IV/10, 18).

[75] Tek 3. februara cijela 4. krajiška brigada bila je prikupljena za odbranu ceste koja se od sela Vojića penje kroz šumu Paunovac za Bravsko. Osim toga, njen 3. bataljon bio je van sastava brigade od 28. januara do 2. februara. Dotadašnje položaje 4. krajiške brigade na odsjeku Mrkonjić-Grad—Sitnica postepeno je preuzela 7. krajiška brigada, s tim što se jedan njen bataljon nalazio u rejonu Ključa, postavljen za zatvaranje pravca prema Ribniku.

padne Vrhpolje, a da mi držimo Cigelj i Paunovac. Veću pažnju da obratimo na neprijateljske pokrete.

5. februar

Neprijatelj izvršio napad na lijevo krilo, na snage 1. brigade, ali je odbijen. Izvršili smjenu 1. brigade. Obišao 3. i 4. bataljon.

6. februar

Napad na 2. bataljon izjutra u 7 časova. Nijemci su bili zauzeli kotu povrh lugareve kuće, ali ju je 2. bataljon na juriš povratio. U borbi smo imali 2 mrtva, 17 ranjenih (12 teže). Zaplijenili smo 1 mali bacač, 2 puškomitraljeza „šarca", 1 pištolj, 1500 metaka, 10 mina i 1 malu radio-stanicu. Neprijatelj je imao oko 50 mrtvih i ranjenih.[76]

Uveče je 1. bataljon smijenio 2. bataljon, koji je otišao na odmor.

Prenoćio u štabu divizije.

7. februar

Izjutra izvršen napad na 1. bataljon. Napad je bio jak; neprijatelj je htio da popravlja cestu. Jedanaest aviona bombardovali 2. bataljon. U borbi smo imali 4 mrtva i 3 ranjena. Neprijateljski gubici oko 30 mrtvih i ranjenih.

Prva brigada se vratila sa akcije iz Vrhpolja. U selu nije bilo neprijateljskih snaga. Na mostu su imali 6 ranjenih.

Uveče je održan sastanak u štabu divizije. Neprijatelj nadire ka Petrovcu iz Bihaća i Risovca.[77]

---

[76] Počev od 4. februara, Komanda 717. njemačke divizije vršila je prebacivanje svoga 737. pješadijskog puka u cilju pojačavanja svojih snaga na pravcu prema Bosanskom Petrovcu. Šestog februara jedan bataljon ovoga puka stigao je kod 749. pješadijskog puka. Od 5. do 8. februara neprijatelj je, uz znatnu podršku avijacije, pojačao napade da slomi odbranu 1. i 4. krajiške brigade na položajima Cigelj—Paunovac. O radu 717. njemačke divizije u vremenu od 4. do 8. februara vidi neprijateljska dokumenta u Zborniku IV/10, 185, 187, 189, 191, 193 i 195.

[77] Odnosi se na njemačku SS diviziju „Princ Eugen". Njen prednji moto-mehanizovani odred ušao je u Bosanski Petrovac 7. februara u podne (Zbornik IV/10, 193).

8. februar

Neprijateljske snage nadiru na Cigelj. Prva brigada se povlači, takođe i naši bataljoni (3. i 4). Po podne su neprijateljski tenkovi došli iz Petrovca u Bravsko. Neprijatelj se spaja u Bravskom. Naša brigada se uveče pomjerila na nove položaje: selo Podsrnetica — Paunovac.[78]

9. februar

Neprijatelj ne vrši pokrete prema nama. Odmaranje snaga. Smještaj bataljona je dosta težak.

---

[78] Tek je 8. februara uspjelo 717. njemačkoj diviziji da ovlada našim položajima na Cigelju i da njene jedinice iz prve borbene linije izbiju u selo Bravsko. Njene tenkovske i motorizovane jedinice još su se nalazile u rejonu sela Vojići i sela Velagići, jer je cesta prema Bravskom bila onesposobljena. Ovaj prodor do Bravska jedinice ove divizije izvršile su zahvaljujući i pomoći tenkovske grupe divizije SS „Princ Eugen", koja se u prodoru iz Bosanskog Petrovca pojavila u selu Jasenovac 8. februara po podne, dakle, iza leđa jedinica 5. krajiške divizije.

Primjenjujući aktivnu odbranu jedinica 5. krajiške divizije uspješno su branile komunikacijski pravac Vrhpolje—Bravsko punih 29 dana (od 20. januara do 8. februara) i u žestokim borbama nanijele su 717. njemačkoj diviziji ozbiljne gubitke. Lako je izračunati da je tempo nastupanja 717. njemačke divizije bio vrlo skroman — prosječno je iznosio jedan kilometar dnevno.

Ovdje je interesantno citirati zadatak koji je ovoj diviziji bio postavljen u operacijskoj zapovijesti njemačke komande za akciju „Weiss I". U ovoj zapovijesti stoji: „717. divizija polazi sa motorizovanim snagama i glavninom divizije 20. I 1943. od Velagića (s. Velagići nalazi se na cesti oko 5 km sjeverozapadno od Ključa — nap. M. M.) pravcem ka Bos. Petrovcu, prodire do Koviljače (brdo Koviljača nalazi se u blizini ceste Bihać—Vrtoče, oko 9 km sjeverozapadno od Vrtoča — nap. M. M.) i hvata vezu sa prethodnicom SS divizije, koja nastupa od Bihaća. Divizija zatvara nastupni drum protiv pokušaja neprijatelja da se probije ka jugu i jugo-zapadu, kao i pokušaja deblokade sa juga i jugozapada. Sa jednom sjevernom kolonom, polazeći iz Sanskog Mosta 21. januara 1943., ima da se očisti zemljište južno od druma Sanski Most—Prav. Jasenica.

Dobrim održavanjem veze između unutrašnjih krila mora se izbjeći prekid okružavajućeg fronta na granicama rejona dejstva divizija".

Nijemci su, kao što se vidi, mislili da brzo svrše svoj posao. A desilo se sasvim drukčije. Njemačka 717. divizija stigla je do sela Velagića tek 27. januara, a u Bravsko tek 8. februara 1943. godine. Tako su prošle i ostale njemačke i talijanske divizije na

10. februar

Dan bez promjena. Neprijatelj tenkovima kontroliše cestu selo Jasenovac — selo Bravsko. Izvlači sijeno, pali kuće. Uhvaćena veza lijevo sa 8. brigadom.[79] Neprijatelj je napao na 1. i 3. bataljon. Ubijeno i ranjeno 10 neprijateljskih vojnika. Kod nas 2 ranjena.[80] Postavljena mina na cesti uništila jedan kamion — ne zna se šta je bilo u njemu.

11. februar

Drugi bataljon prešao u selo Crkveno, a 4. na desno krilo.

12. februar

Neprijatelj je nastupao sa 2 tenka prugom kroz šumu. Pionirski vod razrušio prugu i postavio minu na istu. Neprijatelj se pred veče vratio. Kod Ključa je neprijatelj zauzeo kote južno od sela Jarica i sela Majkića. Drugi bataljon nije stupio u dejstvo.

13. februar

Prešli sa štabom u selo Crkveno, takođe i 1. bataljon. Uveče smo održali partijski sastanak, na kome je raspravljano o stanju u brigadi u vezi sa neprijateljskom ofanzivom. Postavljeno je da se obiđu svi bataljoni, da se održe sastanci sa vojnim i političkim rukovodiocima i da se dozna raspoloženje boraca po pitanju prelaska na teritoriju izvan Bosanske krajine. Napisati referat o političkoj situaciji, koji objasniti u bataljonima.

Prvi bataljon krenuo za selo Donji Ribnik, zbog sve veće koncentracije neprijatelja u Ključu.[81]

---

svojim pravcima napada. Svuda su im naše jedinice omele izvršenje operacije „Weiss I" kako ju je planirala njemačka komanda.

Operacijska zapovijest za akciju „Weiss I" objavljena je u Zborniku IV/9, 213. Izvještaj štaba 5. krajiške divizije o borbi 8. februara i o rasporedu 1. i 4. krajiške brigade za 9. februar objavljen je u istom Zborniku dok. 43. Vidi i neprijateljska dokumenta u Zborniku IV/9, 236 i u Zborniku IV/10, 195.

[79] 8. krajiška brigada 4. krajiške divizije.

[80] Napad su izvršili dijelovi 717. njemačke divizije (Zbornik IV/10, 201).

[81] Prema zapovijesti komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj, generala Lütersa, od 12. februara 1943. godine za izvođenje

Priliv novih boraca je veliki, naročito ženske omladine. Ako se bude pravilno i dobro radilo, omladinci i omladinke mogu brzo da postanu dobri borci. Ovo je, pored ostalog, važan zadatak vojno-političkih rukovodilaca.[82]

Dobio sam pismo od Mire. Javila se iz Drvara. Poći će zajedno sa Centralnim odborom antifašističkog fronta žena. Po svim izgledima nećemo se dugo vidjeti. Javio mi se i Čić.[83]

14. februar

Na položajima bez bitnih promjena, sem nadiranja neprijatelja od sela Majkića.

Velika ofanziva Crvene armije naglo napreduje. Nijemci gube važne centre, naglo povlače snage na zapad. Zbog uspjeha Crvene armije raspoloženje kod boraca je dobro.

15. februar

Stigao sa drugom Milanom u 4. bataljon.

---

operacije „Weiss II" 717. njemačka divizija imala se prikupiti na prostoriju Ključ — selo Velagići — selo Kamičak. Diviziji je bilo naređeno da napravi most na rijeci Sani kod Ključa, da obrazuje mostobran i da na svojoj prostoriji spriječi prelaz našim snagama preko rijeke Sane. Dvadeset prvog februara divizija je sa ove prostorije imala da krene preko Mrkonjić-Grada na prostoriju Jajce—D. Vakuf. Sa ove prostorije divizija prelazi u napad 25. februara preko Kupresa ka Livnu (isključno). Zbornik IV/10, 206.

[82] Četvrta krajiška brigada imala je na dan 14. februara 1943. godine 1151 borca. Od naoružanja je imala: 1 protivtenkovski top sa 60 granata, 2 teška i 2 ručna minobacača sa 80 mina, 8 teških mitraljeza sa 7340 metaka, 41 puškomitraljez (od toga 3 njemačka „šarca") sa 16 680 metaka, 997 pušaka sa 42 319 metaka, 85 pištolja i 394 ručne bombe. Cijela 5. krajiška divizija imala je tada 3938 boraca. Međutim, njena 1. krajiška brigada upućena je 14. februara preko sela Medne i Mrkonjić-Grada u centralnu Bosnu, sjeverno od planine Vlašić, gdje će ona sve do početka maja dejstvovati samostalno. Vidi izvještaje Štaba divizije u Zborniku IV/10. 77 i 78.

[83] Jandrija Tomić-Čić bio je tada komandant mjesta u Drvaru. Bio je vrlo popularan u drvarskom kraju, naročito među borcima. Poginuo je za vrijeme njemačkog vazdušnog desanta na Drvar 25. maja 1944. Tada se nalazio na dužnosti komandanta Vojnog područja u Drvaru.

16. februar

Održao sastanak sa štabom, komandirima, vodnicima i desetarima. Stanje u bataljonu je dobro. Nema pojava gubljenja morala. Objasnio sam političku situaciju i ukazao na uzroke neprijateljske ofanzive kod nas. Postavio im kao prvi zadatak rad sa borcima, da se još bolje osposobe za akcije i da nove drugove što prije osposobe za borce.

17. februar

Održao isti sastanak kod 3. bataljona. Desetari i vodnici su ovdje malo življi. Stanje u bataljonu je dobro. Ima desetak boraca koji žele da ostanu na ovom terenu. Pojava kukavičluka i izvlačenja. Oštro postavio razbijanje takvih pojava i kritikovanje takvih ljudi. Upozorio štab bataljona da radi sa komandirima, vodnicima i desetarima.

18. februar

Vratio se u štab brigade. Koncentracija neprijatelja u Ključu. Prebacujemo 4. bataljon u Crkveno, 1. bataljon na desnu obalu Sane, 2. na lijevu. Neprijatelj je ovog dana došao u selo Zablaće. Težnja mu je da prodre u Čađavicu.

19. februar

Prebacujemo i 3. bataljon u Crkveno. Treba da dođe uveče. Danas se vodila velika borba u Donjem Ribniku. Neprijatelj je nastupao sa kolonom od 100 vojnika od sela Zablaća ka selu Previji. Dočekale su ga na 200 metara dvije čete 1. bataljona 7. brigade. Neprijatelj je brzo odbačen u Zablaće: ubijeno i ranjeno 15—20 vojnika, zaplijenjeno 6 pušaka, 1 pištolj, postolje teškog mitraljeza, 3 sanduka municije.

Po izvještaju neprijatelj nastupa preko sela Sokolova prema selu Ratkovu u jačini od 2000 ljudi.

Od artiljerije ranjena su 3 druga (1 teže).

20. februar

Prešli sa štabom brigade u selo Veljašnicu. Naša tri bataljona su na sektoru Ribnik — Klokotovac. Do

borbe nije došlo. Neprijateljska kolona koja se kretala od Ratkova prodrla je u Sitnicu, Čađavicu i Orahovljane.[84] Samim tim prestaje mogućnost da neprijatelju sprečavamo opravku ceste u Klokotovcu.

Uveče smo saopštili bataljonima da će se naša brigada osloboditi držanja položaja, sem onih prema Mliništu.

Dobio sam pismo od Ćića u kome mi javlja da je u Drvaru bio Stevo, Mirin otac, i rekao mu da je Jelica poginula. Jako mi je žao male Jelke. Bila je vrlo vrijedna i dobra djevojka. Njena smrt mnogo će potresti i ožalostiti Miru.[85]

21. februar

Zaboravio sam zabilježiti da nam je otišao drug Savo Radojčić u 9. krajišku brigadu za rukovodioca politodjela. Rastali smo se kao dobri drugovi. Savo je mnogo učinio da se naša brigada politički podigne. Njegov odlazak neće se moći potpuno zamijeniti dolaskom drugog. Imao je dobar autoritet među svim borcima. Bio je stalno raspoložen i nasmijan. Otišao je iz brigade 19.II.

U toku dana koncentracija neprijatelja na cesti za Klokotovac. Naš 1. bataljon je sa jednim mitraljezom nanio nešto gubitaka neprijatelju koji je popravljao cestu. Prva četa 3. bataljona ubila je 1 i ranila 5 neprijateljskih vojnika iz sastava jedne patrole od 30 vojnika, koji su pokušali da pljačkaju u selu.

Izdali smo naredbu 2. i 3. bataljonu da krenu za selo Mednu i da se povežu sa štabom 7. brigade. Prvi i 3. bataljon ostaju na sektoru sela Ribnik.

Čitava brigada treba uskoro da se prebaci za sela Mednu i Pecku.

23. februar

Prešli sa štabom brigade u Mednu. Isto tako i 3. ba-

---

[84] 749. pješadijski puk 717. njemačke divizije kretao se iz Ključa preko sela Donje Ratkovo i cestom Ključ—Čađavica. Ovaj puk stigao je 20. II u sela Sitnicu, Čađavicu i Šljivik. Vidi neprijateljska dokumenta objavljena u Zborniku IV/10, 243 i 252.

[85] Jelica Bujić poginula u borbi protiv Talijana na planini Suleševici, na položaju između Mazina i Gornjeg Lapca; bila je sekretar SKOJ-a u bataljonu.

taljon. Drug Hotić otišao u selo Orahovljane da u štabu 7. brigade vidi stanje fronta.[86]

24. februar

Koncentracija neprijatelja u selu Orahovljani. Treći i 4. bataljon na položaju. Do borbe nije došlo, sem na desnom krilu 7. brigade.

Prvi bataljon u borbi u blizini Klokotovca ubio i ranio 10 neprijateljskih vojnika; zaplijenio 2 puškomitraljeza „šarca" i 700 metaka.

25. februar

U 3 časa održali sastanak sa štabom 7. brigade. Naša brigada će sama da zatvara pravac ka Mliništu.

---

[86] U toku ovih dana obavještajna i izviđačka služba nije uspjela da štabu brigade prikupi dovoljno podataka o neprijatelju. I iz dnevnika se vidi da smo tada malo znali o pokretima, jačini i namjerama neprijatelja. Istina je da o svemu tome nismo mogli mnogo ni doznati, jer je tada neprijatelj vršio prikupljanje i izvjesno pregrupisavanje svojih snaga u cilju izvođenja operacije „Weiss II".

Situacija kod neprijatelja na sektoru 4. i 7. krajiške brigade bila je slijedeća:

a) 717. njemačka divizija čiji sam zadatak u operaciji „Weiss II" iznio u napomeni br. 81, stigla je 22. februara u 10 časova u Mrkonjić-Grad i produžila marš ka Jajcu.

b) Po već navedenoj zapovijesti komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj, generala Lütersa, od 12. februara 1943. godine za izvođenje operacije „Weiss II" 369. njemačka divizija prikupila se na odmor od 15. do 21. februara na prostoriju Sanski Most—selo Kamičak (isključno). Sa ove prostorije divizija je trebalo da pođe preko Ključa, za 717. njemačkom divizijom, i do 25. februara da stigne na prostoriju prikupljanja: selo Čađavica—selo Jezero, odakle je istog dana (25. februara) imala poći u napad ka jugozapadu i očistiti zemljište do linije Glamoč—selo Priluka (u Livanjskom polju) — Livno (isključno).

Pod komandom 369. njemačke divizije nalazila se 3. domobranska brdska brigada (Zbornik IV/10, 272 i 299).

Njemačka 369. divizija imala je borački sastav iz Nezavisne Države Hrvatske, a njemačke oficire i podoficire. (U nekim našim dokumentima naziva se 369. legionarska divizija). Sastav divizije: dva pješadijska puka (369 i 969), — kasnije nazvan 370) od po tri bataljona, jedan artiljerijski puk (969 — kasnije nazvan 369) i ostali divizijski dijelovi (Zbornik IV/9, 39 i 242 i Zbornik IV/10, 263).

c) Raspored 369. njemačke divizije 23. februara bio je sljedeći: izviđački bataljon stigao je u selo Čađavicu, 370. pješadijski puk

Ovog dana neprijatelj nije vršio pokret prema nama. Samo je izviđao prema Orahovljanima.[87]

Narod u Mednoj neraspoložen prema nama.

26. februar

U 9 časova neprijatelj je razbio našu odbranu na cesti sjeverno od s. Štrbina i sa tenkovima prošao Štrbinu. Njegove radne grupe brzo popravljaju prekope na cesti i oko 15 časova neprijatelj stiže u visinu sela Pecke. Kod Pecke borbu prima 3. bataljon. Ubijeno oko 20 neprijateljskih vojnika. Kod nas 1 mrtav, 2 teže i 3 lakše ranjena.

27. februar

Naša brigada nalazi se na liniji južno od Pecke — šuma Osoje. Neprijatelj sa jakim snagama nadire u nekoliko pravaca: na selo Vrbljane, cestom prema Mliništu i prema Pljevskim Podovima (kod 7. brigade). U 16 časova probija naše linije iako se naši odlično drže. Nabacuje naše u šumu. U toku dana neprijatelj je imao dosta gubitaka. Kod nas 1 mrtav i 3 ranjena. Izgubili smo jedan puškomitraljez. Neprijatelj brzo popravlja cestu. Jako mu se žuri za Glamoč.[88]

---

sa glavninom prošao je kroz Ključ; 369. pješadijski puk — selo Ramići i sjevernije (Zbornik IV/10, 282).

[87] Dvadeset petog februara izviđačka grupa 369. njemačke divizije zauzela je selo Mračaj. Sa ovom grupom vodio je borbu jedan bataljon 7. brigade i 25. februara uveče zadržao se na položajima u rejonu sela Štrbina (oba ova sela nalaze se na cesti koja ide prema Mliništu). Vidi Zbornik IV/10, 289 i 293.

[88] Jedna borbena grupa njemačke SS divizije „Princ Eugen", kao njeno krajnje lijevo krilo, nastupala je preko sela G. Ribnik ka koti V. Šljeme (k. 1388), dok je desnokrilna kolona 369. njemačke divizije nastupala preko sela Vrbljani na jug ka selu Perišići i dalje na jugoistok ka selu Palalići, da bi se najzad svila na cestu kod ž. st. Mliništa. (Pravac selo D. Ribnik—selo Vrbljani branio je 2. bataljon 4. krajiške brigade).

Iz neprijateljskih dokumenata dalje se vidi da je cijela 369. njemačka divizija nastupala na uskom frontu duž ceste Čađavica—Mliništa—Glamoč, a od Mrkonjić-Grada, preko sela Trnovo, ka selu Pljevski Podovi nastupala je 3. domobranska brdska brigada (Zbornik IV/10, 299, 301, 302 i 305 i Zbornik IV/11, 168 i 169).

U borbama protiv 369. njemačke divizije zajedno sa 4. krajiškom brigadom učestvovao je i 2. bataljon 7. krajiške brigade.

28. februar

Neprijatelj ulazi u selo Vrbljane i šume Ovčaru i Čardak. Borba se vodila čitav dan. Samo za stanicu Mliništa neprijatelj je vršio tri juriša. Najzad je zauzima. Ne može se ocijeniti koliko je ovog dana imao gubitaka (oko 15 mrtvih), jer su u šumi slabiji pogoci. Naše snage povlače se u selo Mlinište na odmor. 2. bataljon na želj. st. Lisina. Mi smo imali 1 mrtvog i 3—4 ranjena.

1. mart

Neprijatelj i dalje nadire. U 12 časova zbacuje nas sa položaja južno od sela Mliništa, a u 16 časova izbija na kotu V. Gradina, istočno od sela Hotkovci. Kroz šumu prema selu Stekerovcima nema neprijateljskih kolona.

Ovog dana bataljoni su se slabo držali zbog stalne frontalne borbe i premorenosti. Gubitaka nismo imali.

U 24 časa napali smo neprijatelja u selu Hotkovcima sa 1. i 3. bataljonom. Svega je jedna četa (Prva) 3. bataljona izvršila zadatak i zaplijenila 3 „šarca" i 750 metaka; poginulo je i ranjeno oko 20 neprijateljskih vojnika. Mi smo imali 1 mrtvog i 8 ranjenih. Akcija nije potpuno uspjela zbog neodlučnosti komandi, a i zbog premorenosti drugova.

2. mart

Na položajima smo južno od sela Stekerovci i sela Vaganj. Neprijatelj je prošao za Glamoč.[89] Ne pali sela. Na koti Ozren izgubili smo 2 puške i durbin. Osmatrači nisu bili budni. Neprijatelj je izašao na kotu i iznenadio ih.

Uveče dobili naredbu za pokret u selo Tičevo. Neprijatelj je došao u selo Prekaju. Bataljoni su krenuli za Tičevo u toku noći.

---

[89] Interesantno je pomenuti da se ne slažu potpuno dnevni izvještaji talijanskog oficira za vezu pri komandi njemačkih trupa u „Nezavisnoj državi Hrvatskoj" sa dnevnim izvještajima njemačkog štaba za vezu pri ovoj komandi u pogledu podataka o izvršenju dnevnih zadataka njemačke SS divizije i 369. njemačke divizije. Izgleda da je tom neslaganju razlog što su prvi izvještaji detaljnije obrađivali ove podatke, uključujući podatke o najisturenijim jedinicama 369. njemačke divizije, dok su drugi (njemački) dnevni izvještaji donosili samo osnovne podatke. Kao primjer uporedi neprijateljska dokumenta u Zborniku IV/10, i to: 288 sa 289; 205 sa 206; 301 sa 302.

3. mart

Riješeno je da se brigada sa ranjenicima i komorom i sa 8. krajiškom brigadom prebaci za selo Osretke. No, u toku noći neprijatelj je prodro preko Ploča za Bos. Grahovo, te zbog nesigurnosti prebacivanja kolone i ranjenika preko ceste Drvar — Grahovo, štab korpusa donosi novu odluku: izvršiti pokret preko sela Peulja i sela Nuglašice za Međugorje, odakle se prebaciti za Resanovaču.[90] Put je vrlo naporan i težak. Hladno je. Neispavano ljudstvo gubi vezu. Stižemo u Nuglašicu u 7 časova.

4. mart

U Nuglašici se brigada odmara do 10 časova, a zatim krećemo dalje. Prvi bataljon je na čelu kolone. On stiže u Međugorje u 14 časova. Nešto kasnije stižemo u Međugorje: komandant korpusa, komandant 5. divizije i ja. U međugorskim stajama nailazimo na seljake

---

[90] Prije dolaska 4. krajiške brigade i 2. bataljona 7. krajiške brigade u selima V. i M. Tičevo nalazili su se Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, štab Prvog bosanskog korpusa, štab 5. krajiške divizije, korpusni i divizijski sanitet sa teškim ranjenicima 4, 8. i 10. krajiške brigade i dio omladine iz Drvara, većinom iz njegovih jugoistočnih sela, koja se povukla ispred neprijatelja. Trećeg marta 1943. godine 8. krajiška brigada vodila je borbu sa dijelovima njemačke SS divizije „Princ Eugen", koji su nadirali iz pravca sela Prekaje ka Tičevu. Sa 8. brigadom bila je, koliko se sjećam, jedna četa 10. krajiške brigade.

Štab Prvog bosanskog korpusa izmijenio je odluku o pokretu pomenutih naših snaga, ranjenika i omladine ka selu Osredcima zbog toga što je put iz Tičeva do ceste Drvar—Bos. Grahovo dosta dug (oko 26 km) i težak, te je postojala opravdana bojazan da se naša predugačka kolona, sa teškim ranjenicima i nenaoružanom omladinom, nađe 4. marta izjutra na otvorenom polju kod sela Resanovaca, gdje bi se, vjerovatno, našla u borbi sa jedinicama njemačke SS divizije, čija je prethodnica 3. marta ušla u Bos. Grahovo.

Iz tih razloga štab Prvog bosanskog korpusa donio je novu odluku o pokretu iz Tičeva na jugoistok do sela Nuglašice (južno od planine Šator, a odatle na sjever, preko Međugorja na planini Šator) za selo Popoviće i dalje na sjever za selo Resanovaču (sjeverno od željezničke pruge Srnetica—Mlinište, 6 km istočno od ž. st. Potoci). Iako je put od sela Nuglašice, preko Međugorja do sela Popovića bio takođe vrlo težak i dug štab Prvog bosanskog korpusa računao je da je bezbjedniji za teške ranjenike i omladinu.

iz sela Popovića, koji nam kažu da su Nijemci danas stigli u selo.[91] Oni su sa nešto stoke pobjegli iz sela. Ne znaju tačno koliko ima Nijemaca u Popovićima, niti znaju ima li ih u susjednim selima. Izlazim sa komandantom korpusa i komandantom divizije na jednu golu čuku sa koje se vide Popovići i osmatramo selo. Za vrijeme našeg osmatranja dolazi jedan izviđački avion i spušta se nisko nad selom. Zaključujemo da je neprijatelju koji je došao u Popoviće spustio neku poštu, vjerovatno naređenje za dalji rad.

Poslije ovog osmatranja komandant Prvog bosanskog korpusa, drug Kosta Nađ, odlučuje da zbog premorenosti ljudstva i nepoznavanja situacije u susjednim selima ne napadamo neprijatelja u Popovićima, nego da kolona zaobiđe selo sa njegove jugoistočne strane i da prođe između Popovića i sela Vaganja za selo Stekerovce.

Zbog velikog snijega bataljoni se sporo prikupljaju. Na jednoj je prtini sva komora i vojska. Smetaju seljaci sa stokom koji još stižu iz Popovića. Na čelu kolone nalazi se naša brigada. Prolaze 1, 3. i 4. bataljon. Formiranje i pokret brigadne kolone traje do 22 časa. Sporo se ide. Konji posrću. Velika je strmina i klizavica. Na stazi kroz šumu, jugoistočno od Popovića, mnogo je porušenih stabala, koja konji ne mogu da prelaze. Vidimo da teški ranjenici i komora ne mogu ovuda da prođu pa ih vraćamo nazad i sa njima naš 2. bataljon. O ovome izvještavamo štab divizije. Štab brigade i tri bataljona nesmetano prolaze istočno od Popovića i u Stekerovce stižemo u rano jutro 5. marta. U Stekerovcima nije bilo neprijatelja.

---

[91] U selo Popoviće stigla je 4. marta istočna grupa SS divizije „Princ Eugen" (Zbornik IV/11, 181 i 182). Međutim, nisam mogao da utvrdim jačinu ove grupe. Jedna kolona istočne grupe njemačke SS divizije kretala se kroz šumski masiv istočno od planine Klekovače od ž. st. Srnetica na ž. st. Potoci i 3. marta izbila u rejon Veliki Vrh (k. 1383). Drugog marta je ova kolona stigla u rejon sela Poljice, a 3. marta dostigla liniju: M. Kik (k. 1217) — V. Kik (k. 1247) — selo Rore. Vjerovatno se i krajnja lijeva izviđačka grupa ove divizije, koja je 1. marta bila u selu Resanovača, spojila sa glavninom istočne grupe negdje u rejonu sela Poljice—sela Rore (Zbornik IV/11, 168, 169, 171, 172, 176, 177, 181 i 182).

5. mart

Oko 16 časova neprijatelj iz pravca sela Popovića napao je sa leđa našu kolonu koja je iz Međugorja kretala kroz Šatorsku šumu za selo Rore. Uslijed velikog snijega i sporog probijanja kroz besputnu šumu, kolona još nije bila potpuno formirana kad je neprijatelj napao. Nastala je velika pometnja. Grupe boraca, a naročito omladina, gube vezu sa glavninom kolone i po zaleđenom snijegu probijaju se već kroz mrklu noć ka selu Rorima. Ipak, skoro svi borci izbijaju iz šume. Za omladinu još ne znamo kako je prošla.

Umor, velika hladnoća i slaba ishrana učinili su da ovako prođemo. Nije bilo ni potrebne budnosti. Bilo je grešaka kod štaba korpusa, divizije i kod nas. Trebalo je da forsiramo pokret prošle noći.

Pored teškog naoružanja u šumi na Šatoru ostale su nam sve kuhinje i mnoge druge stvari. Ostao je i najveći broj konja, jer nisu mogli da gaze veliki snijeg.[92]

6. mart

Dolazimo u Bjeljevinu sa tri bataljona. Borci su umorni i sporo se išlo.

7. mart

Stižemo u selo Resanovaču, gdje po podne stiže i 2. bataljon i 2. bataljon 7. brigade.[93] Drugi i 3. bataljon polaze za selo Vrbljane da rastjeraju četnike, a 4. bataljon u selo Crkveno. Stalno nam pridolaze borci koji su

---

[92] Na planini Šator su noći 4. i 5. marta bile vrlo hladne. Vatre nisu mnogo pomagale da se ljudi zagriju jer su propadale u snijeg. Borce i omladinu savladala je hladnoća i veliki zamor, a ishrana je već danima bila mršava, pa su došle i masovne pojave halucinacije. Moji drugovi iz štaba 4. krajiške brigade i ja doživjeli smo halucinacije u noći 4/5. mart, u pokretu za selo Stekerovce. Vidjeli smo ispred nas lijepe kuće, grupe krava i sl. Još veće halucinacije doživjeli su borci i starješine sljedeće noći za vrijeme probijanja kroz Šator za selo Rore.

Neprijatelj u svojim izvještajima ne daje nikakve detalje o borbi na planini Šator (Zbornik IV/11, 189, 190, 193 i 198).

Sa borbom na planini Šator završila se neprijateljska ofanziva u Bosanskoj krajini.

[93] Sa ovim bataljonima stigli su u Resanovaču Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, štab Prvog bosanskog korpusa i štab 5. krajiške divizije.

se u vrijeme marša od Tičeva i borbe na Šatoru bili rasuli iz naših jedinica.

8 mart

U Vrbljanima nije bilo nikoga. Bataljoni se nešto odmaraju, mada za odmor nisu dobri uslovi.

Moral boraca je prosječan. Lošiji je uslijed slabe ishrane.

Po naređenju štaba divizije naša brigada ostaje na terenu Ključ — Glamočko polje. U prvo vrijeme vršiće partizanske akcije. Drugi bataljon ide na glamočki sektor. Prvi mu je zadatak da obiđe Međugorje i da sahrani poginule drugove. Možda će nešto naći materijala ostavljenog u Međugorju. Dalji zadatak ovog bataljona je izvođenje akcija i jačanje našeg uticaja u glamočkim selima, koji je oslabio zbog neprijateljske ofanzive.

Potrebno je hitno srediti brigadu. Izdvojiti sve ljudstvo nesposobno za borbu, jer ono samo stvara balast brigadi. Brigada treba inače da se popravi i politički uzdigne, jer je ovom ofanzivom, a naročito događajem na Šatoru popustila moralno-politička čvrstina. Sada je najpotrebniji politički rad. Vidjećemo uskoro šta je sa omladinom i materijalom.[94]

9. mart

Na sastanku štaba brigade i politodjela donijeli smo zaključak da se obiđu svi bataljoni, da se radom ozdravi i popravi stanje poslije Šatora. Treba srediti jedinice i popuniti upražnjena mjesta kod komandnog kadra.

10, 11. i 12. mart

Rad u 3. bataljonu. Održao sam sastanak sa komandama četa, vodnicima, političkim delegatima vodova i desetarima i jednu bataljonsku konferenciju.

Opšta zapažanja: popustio je moral, borbenost i disciplina. Negativnih momenata bilo je počev od 1.III. Pojavio se samovoljni odlazak boraca iz bataljona, no ne

---

[94] Drugi bataljon je na planini Šator dobro izvršio postavljeni zadatak. Sahranio je sve poginule borce i prikupio dosta naoružanja i intendantske opreme. Štab 5. krajiške divizije u izvještaju štabu Prvog bosanskog korpusa od 10. marta 1943. godine piše da je veći dio ranjenika, komore i konja spasen sa Šatora (Zbornik IV/11, 58).

zna se broj takvih slučajeva. Mnogi borci su otišli kućama, naročito iz Livanjskog polja. (Izgleda da će se jedan broj ovih boraca vratiti). Bataljonu nedostaje oko 80 pušaka, 4 puškomitraljeza i jedan teški mitraljez. Bataljon nije sposoban za veće akcije kao ni za dugi marš. Ima dosta slučajeva prehlade i smrzavanja nogu.

Pred štab bataljona, kao i pred sve odgovorne drugove postavio sam da svojim radom poprave stanje u bataljonu. Pitanje odgovornosti i samokritike oštro je postavljeno. Svak će odgovarati za svoj nerad.

Slična slika stanja je i kod drugih bataljona.

IV.

U BOSANSKOJ KRAJINI U RANO PROLJEĆE 1943.

(13. III — 1. V 1943)

Poslije četvrte neprijateljske ofanzive situacija u Bosanskoj krajini bila je veoma teška. Neprijateljske trupe svuda kuda su prošle ostavljale su pustoš. Uslijed pljačke i uništavanja osjetila se velika nestašica namirnica i narodu je zaprijetila glad. Veoma teški ratni uslovi izazivali su pojavu raznih zaraznih bolesti, koje nisu mimoišle ni vojne jedinice. Koristeći sve te teškoće i pozicije koje je stvorio u toku ofanzive (naročito osvajanjem ranije oslobođenih mjesta i gradova) njemački okupator zajedno sa ustaško-domobranskim i četničkim snagama, nastavio je sa ofanzivnim pritiskom u čitavoj oblasti sa namjerom da konačno razbije partizanske snage i „pacifikuje" ovo područje.

U takvim uslovima snage Prvog bosanskog korpusa, iscrpljene dugotrajnim teškim borbama u toku ofanzive i brojno slabije (pored 3. krajiške brigade koja je ušla u sastav 1. proleterske divizije, sa glavnom operativnom grupom otišla je i 7. krajiška brigada, a 1. krajiška brigada je neposredno poslije ofanzive upućena u centralnu Bosnu), vodile su u rano proljeće 1943. teške borbe da bi osujetile planove neprijatelja, preotele inicijativu i ponovo očistile teritoriju od brojnih neprijateljskih garnizona i četničkih snaga koje su pokušavale da uspostave svoju kontrolu nad južnim dijelom oblasti spajanjem četničkih

odreda iz Kninske krajine sa četnicima iz rejona Banjaluka—Mrkonjić-Grad.

Sredinom marta 4. krajiška brigada je na prostoriji Mrkonjić-Grad—Ključ vodila borbe kako sa Nijemcima koji su nastojali da učvrste svoje garnizone u tim mjestima i kontrolu nad komunikacijama, tako i sa četnicima čija je aktivnost na toj teritoriji neposredno poslije ofanzive znatno oživjela. Posljednjih dana marta i početkom aprila po odluci štaba Prvog bosanskog korpusa, zajedno sa dijelovima Prvog hrvatskog i Prvog bosanskog korpusa, 4. krajiška brigada učestvuje u ofanzivnim dejstvima u Kninskoj krajini u kojima su Italijanima i četnicima naneseni značajni udarci. U toku sljedećih deset dana (6—16. aprila) 4. krajiška brigada vodila je borbe na terenu Bosanskog Petrovca sa njemačkim snagama koje su pokušavale da prodru ka Drvaru. Tada je štab korpusa donio odluku da se 5. divizija prebaci u centralnu Bosnu. U međuvremenu je planiran napad na Glamoč i okolna neprijateljska uporišta. Krajem aprila 4. krajiška brigada izvodi taj napad, ali bez uspjeha.

13—16. mart

Dalji rad u bataljonima na vojničkom i političkom učvršćivanju jedinica. Održane su konferencije u bataljonima zbog pojava pljačke i krađe. Strijeljan jedan borac iz 4. bataljona zbog bježanja iz bataljona i jedan iz 1. bataljona.

Šesnaestog marta po naređenju štaba divizije brigada je sa svoja tri bataljona i 2 bataljonom 7. brigade imala da krene preko sela Čađavice, sela Orahovljana i sela Baraća ka Mrkonjić-Gradu da očisti ovaj teren od četnika, zauzme Mrkonjić-Grad i da se potom pripremi za dalji pokret preko rijeke Vrbasa.[95] Naš 2. bataljon treba

---

[95] Štab Prvog bosanskog korpusa izvještava 12. marta 1943. godine Vrhovni štab da će cijelu 5. krajišku diviziju prebaciti u centralnu Bosnu u cilju našeg učvršćenja u centralnoj Bosni, mobilizacije ljudstva i bolje ishrane. Dalji plan štaba korpusa bio je da se sa 5. krajiškom divizijom prebaci preko rijeke Bosne u istočnu Bosnu.

Pošto je 7. krajiška brigada bila ušla u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba, štab Prvog bosanskog korpusa odredio je da u sastav 5. krajiške divizije uđe 2. krajiška brigada (Zbornik IV/11, 64).

da po čišćenju glamočkog sektora dođe u sastav brigade u Mrkonjić-Grad. Obavještenja koja su dobijena iz štaba divizije govorila su o malim neprijateljskim snagama duž komunikacije Sitnica — Mrkonjić i u Mrkonjiću (oko 300 vojnika od kojih 40 Nijemaca).

17. mart

Bataljoni su pošli na zadatak: 1. i 4. bataljon za Orahovljane i Čađavicu, gdje su stigli uveče, razbivši manje četničke grupe. Drugi bataljon 7. brigade došao je u Baraće progoneći manje četničke grupe. Treći bataljon u borbi sa četnicima u Baraćima imao jednog mrtvog i jednog ranjenog.

18. mart

U 3 časa stigla je u Čađavicu grupa Nijemaca, jačine 200 vojnika. Drugi bataljon 7. brigade koji je držao Čađavicu povukao se na kote. Neprijatelj je nastojao da prodre za Orahovljane. Ranjena su dva borca.

U toku dana stigla su manja pojačanja u Čađavicu. Drugi bataljon 7. brigade spalio je 3 kamiona na putu Sitnica — Čađavica.

Uveče je 4. bataljon iz sela Graca, odakle je protjerao 15—20 četnika, prešao u selo Podrašnicu radi veze sa 3 bataljonom.

U 23 časa izvršen je napad na Čađavicu: 1. bataljon spalio je lugarevu kuću, kao i nekoliko drugih. Ubijeno je i ranjeno oko 20 neprijateljskih vojnika, zaplijenjena 1 puška. Kod nas 2 mrtva i 6 ranjenih. Napad je slabo uspio zbog slabe saradnje našeg 1. bataljona i 2. bataljona 7. brigade.

19. mart

Treći bataljon je vodio borbu sa Nijemcima i četnicima u selu Podrašnici. Bataljon je imao 1 mrtvog i 5 lakše ranjenih. Zaplijenio je 1 brdski kazan, 1 sedlo, 150 metaka sa 5 šaržera. U 9 časova stiglo je neprijatelju pojačanje od 250 vojnika u selo Potselo. Četvrti bataljon

---

Međutim, prebacivanje 5. krajiške divizije u centralnu Bosnu prilično se oteglo, pa će divizija stići tamo tek u prvoj polovini maja 1943. godine.

je uspio da zbaci neprijatelja sa kota južno od Potsela, koji je tada otišao za Sjenokos.

U toku dana neprijatelju je stiglo pojačanje od oko 120 vojnika u Čađavicu. Ova grupa je krenula za Sitnicu, preko šume, i kasnije napala 2. bataljon 7. brigade na Klokotovcu.

U 16 časova neprijatelj jačine oko 150 vojnika iznenadio je 1. bataljon i ušao u Orahovljane. Ovom prilikom štab bataljona nije se držao vojnički. Bili su u selu bez ikakvog obezbjeđenja i straže. U tom nehatu nisu primijetili dolazak neprijateljske kolone od Čađavice preko polja. Prateći vod nije mogao da potovari svu municiju. Izgubio je 40 mina za bacač i 400 metaka. Štab bataljona zbog ovoga mora izaći na odgovornost. U toku dana neprijatelju je stiglo još pojačanje iz Mrkonjića i Banjaluke. U svemu se računa da ima oko 1000 neprijateljskih vojnika.

Sudeći po jačini snaga koje su iz Mrkonjić-Grada bile vrlo brzo upućene protiv naše brigade, neprijatelj čvrsto drži ovaj grad i nerealno je da ga mi sada napadamo. O ovoj situaciji izvijestili smo štab divizije.[96]

20. mart

Uspostavljena je veza sa 3. bataljonom. Raspored bataljona izvršen je tako da se ljudstvo može odmoriti.

Poslali dopis 2. bataljonu da ostane još na glamočkom terenu, sa zadatkom da i dalje prikuplja borce i mobiliše nove za popunu brigade, kao i da ispita stanje u Glamoču.

21. i 22. mart

Bez promjene. U štabu normalan rad. Dolazio drug Materić[97] da nas obiđe. Slabiji je no ranije.

---

[96] Osamnaestog i 19. marta 4. krajiška brigada i 2. bataljon 7. brigade vodili su borbu protiv glavnine 741. pješadijskog puka 714. njemačke divizije. Cijeli ovaj puk nalazio se na obezbjeđenju komunikacije Jajce—Sitnica, a imao je glavninu snaga u Mrkonjić-Gradu. Nisam ustanovio da li su u ovim borbama učestvovale neke snage Nezavisne Države Hrvatske. Vidi Zbornik IV/11, 117, 246, 258 i 326.

[97] Materić Ilija postavljen je početkom marta 1943. godine za političkog komesara 5. krajiške divizije.

23. mart

Izviđanje Ključa. U Ključu do 200 vojnika. Dobro su se utvrdili.

Bio sam u 1. i 4. bataljonu. Bilo je nekoliko slučajeva pljačke (u 4. bataljonu 4 slučaja). To je znak slabog političkog rada sa ljudima koji su skoro došli u vojsku, jer nam uglavnom oni prave ove greške.

Međutim, ishrana vojske je sasvim slaba. Mora se pristupiti rekviziciji koja negativno djeluje.

Pisao sam Ćiću, mojima i Stevi Bujiću. Javio im kuda je Mira otišla.

24. mart

Treći bataljon u akciji na Pecku i Jasenove Potoke uhvatio dva četnika. Jedan od njih kurir — strijeljan je. Četnika nije bilo u grupi.

Odustali smo od akcije na Ključ jer ne bismo imali koristi u odnosu na gubitke. Drugo, Ključ ne bismo mogli držati zbog jakih neprijateljskih snaga na liniji Mrkonjić Grad—Čađavica.

Neprijatelj je popravio cestu Ključ—Čađavica.

25, 26 i 27. mart

Bez promjena na sektorima bataljona. Uveče dobili naredbu za pokret brigade za Bos. Grahovo, s tim da 3. bataljon ostane u Peckoj dok ga ne smijeni 9. krajiška brigada.

27—31. mart

Marš do Plavna. Put je dobro pređen, sem što je 1. bataljon bez potrebe išao u selo Mračaj, kad se još nije znala situacija u Strmici. Na putu od Poljica do Plavna pratila nas je kiša. U Plavno stigli 31. uveče. Brigada prvi put dolazi na teren Dalmacije. Borci su raspoloženi.

Više Plavna, na Crnim Potocima stoji stari znak tromeđe, podignut 1839. godine. Plavno je veliko selo, uglavnom je partizansko, ali pod čestim četničkim udarima. Seljaci dosta siromašni.

1. april

Pripreme za akciju. Sastanak sa Operativnim štabom za sektor Zrmanja, koji ima pod komandom 1. ličku bri-

gadu i Lički partizanski odred. Četnici su južno od Plavna dosta brojni (na liniji Knin—selo Žegar ima ih 1500), ali slabe borbenosti. Za ovaj kraj imaju „korpus“ i „brigade“ koje su malog brojnog sastava. Ovdje prvi put nailazimo na formirani četnički „korpus“.

2—3. april

Vojno-politička priprema za akciju. Brigada je dobila zadatak da likvidira četnike u selima Radljevac i Oton, da učestvuje u napadu na selo Pađene i da obezbijedi akciju od pravca Knina. Ličani napadaju 1. brigadom na Pađene, a odredom prema Erveniku i Žegaru. Deseta krajiška brigada napada Golubić.

4. i 5. april

Borbe su vođene oba dana. Četvrtog je 3 bataljon zauzeo Oton, 1. — Radljevac, a 4. je bio na zasjedi kod sela Žegrovića prema Kninu, i u toku dana odbio napad dviju neprijateljskih kolona iz Knina. Prva lička brigada i naš 2. bataljon nisu zauzeli Pađene zbog slabe veze bataljona, zakašnjenja u akciji i jakog neprijateljskog otpora.

Petog su na 3. bataljon na Debelom brdu napali Talijani i četnici uz podršku avijacije i bataljon se poslije kraće borbe morao povući. Četvrti bataljon se takođe povukao sa zasjede zbog jakog neprijateljskog pritiska i zbog našeg napuštanja Debelog brda. Prvi bataljon je imao manju borbu, a 2. je bio u rezervi.

Rezultat borbi koje je vodila naša brigada 4. i 5. aprila je slijedeći: poginulo je i ranjeno oko 130 neprijateljskih vojnika; zarobljeno 168 četnika; zaplijenjeno 5 puškomitraljeza „šoša“, 151 puška, 12 300 metaka i 42 ručne bombe.

Brigada je imala 5 poginulih, 4 teže i 8 lakše ranjenih i 2 nestala borca. Utrošeno je 8460 metaka i 7 ručnih bombi. Izgubljeno 7 pušaka.

Brigada je uspješno izvršila svoj zadatak. Borbenost i elan u borbi bili su na visini. Ipak, bilo je nedostataka koji su umanjili uspjeh akcije.

Drugi bataljon mogao je više da uspije i da se bolje poveže sa Ličanima da je na to obratio dovoljno pažnje. Zbog slabe veze nije ni mogao znati situaciju i povukao

se sa pogrešnim obavještenjima o stanju na ostalim sektorima; 3. bataljon izvršivši zadatak prešao je u gonjenje neprijatelja, a zaboravio glavni zadatak — držanje Debelog brda. Zbog toga je neprijatelj uspio da isto brzo zauzme i da time onemogući dalju akciju na Pađene; 1. bataljon se nije dovoljno angažovao u vršenju samostalnih akcija prema Kninskom polju i nije dovoljno pomagao 4. bataljon.[98]

6. april

Po naredbi štaba divizije brigada je krenula iz Plavna i stigla u Drvar 7.IV u 14 časova. U Drvaru je izvršeno parenje i pranje rublja i odjeće čitave brigade.

9. april

Brigada je (bez 2. bataljona) stigla u sela Medeno Polje, Kolunić i Šekovac. Drugi bataljon je pošao na glamočki sektor. Dobivena su obavještenja da je u Bosanski Petrovac došlo oko 500 neprijateljskih vojnika. Uveče su bataljoni dobili zadatak da ispitaju stanje u Bos. Petrovcu, putem osmatranja i zasjeda na cesti.

10. april

U zoru je krenula iz Bos. Petrovca za Vrtoče kolona od 600—700 neprijateljskih vojnika sa dosta kola i 3 haubice. Prvi bataljon, koji je trebalo da bude na zasjedi u Medenom polju, zakasnio je i kolona je prošla. Rokiran je ulijevo 3. bataljon da i on bude na cesti. Nešto kasnije su iz Bos. Petrovca naišla 3 kamiona vojske i greškom boraca (ranije otvaranje vatre) neprijatelju je uspjelo da se iskrca iz kamiona. Nastala je borba. Neprijatelj je počeo naglo da bježi za Bos. Petrovac. Ustanovili smo da ova neprijateljska jedinica pripada 741. puku, 114. lovačke divizije, koji je ovdje stigao sa zadatkom da obezbijedi komunikaciju Bravsko—Bosanski Petrovac—Vrtoče. Zasjeda nije dobro izvedena, te joj je i rezultat slab: 3. bataljon je zaplijenio 1 puškomitraljez „šarac", 1 pištolj, 1200 metaka, a 1. bataljon 2 puške i 1 motocikl. Neprija-

[98] U vrijeme ove akcije ličkih i krajiških jedinica Talijani su imali jak garnizon u Kninu i posade u selima Pađene i Žegar iz sastava divizije „Sassari". Podrobnije o pomenutoj akciji vidi Zbornik IV/12, 112 i Zbornik V/14, 34 i 127.

telj je imao 10—15 izbačenih iz stroja. Naši gubici: 2 mrtva i 1 teško ranjen (svi iz 1. bataljona).

Treći bataljon je poslije ove borbe otišao prema neprijatelju za Vrtoče. Na Metli u zasjedu bataljona upala je neprijateljska kolona jačine 120 vojnika. Razvila se žestoka borba. Neprijatelj je bio opkoljen. U dva maha stizala su mu pojačanja, prvi put dva, a zatim jedan kamion vojnika. Borba je trajala čitavo popodne. Najzad su, u sumrak, ostaci neprijatelja odstupili.

Rezultat akcije: ubijeno i ranjeno oko 100 neprijateljskih vojnika, a zarobljeno 16 — većinom Nijemaca; zaplijenjeno 7 „šaraca", 1 teški minobacač, 1 laki minobacač, 25 pušaka 1 strojnica, 7 pištolja, 8000 metaka, 40 pari odijela i druge vojne opreme.

Naši gubici: 11 mrtvih i 9 ranjenih — većinom lakše. Poginuli su drug Savo Grahovac, politički komesar bataljona, i drug Vulić Pero, zamjenik političkog komesara čete. U ovoj borbi bataljon se odlično držao i zaslužuje pohvalu.[99]

11. april

U noći 10/11. aprila oko 200 neprijateljskih vojnika stiglo je u selo Bukovaču. Izjutra je ovaj neprijatelj stigao u Kolunić, gdje ga je dočekao 4. bataljon i razbio. Uspjeh bi bio odličan da nije naše divizijsko artiljerijsko odjeljenje otvorilo vatru na naše borce. Nastala je zabuna. Neprijatelj je ovo iskoristio, pribrao se i jednom kolonom se probio do naših haubica i obje ih zaplijenio. Haubice su bile na Kalabinom Brdu. Četvrti bataljon je zaplijenio 18 konja sa opremom.

Treći bataljon vodio je borbu na Gradini i ubio 3 Nijemca.

Prvi bataljon je oborio jednomotorni njemački izviđački avion.

Zbog slabe veze sa 4. bataljonom i nejasne situacije na Kalabinom Brdu 1. bataljon je prebačen noću 11/12.IV u selo Zaglavicu, a 3. bataljon je rokiran na Oštrelj da se spoji sa 4. bataljonom.

---

[99] Za ovu borbu štab Prvog bosanskog korpusa pohvalio je 11. aprila 1943. godine borce i rukovodioce 3. bataljona. (Zbornik IV/12, 61).

12. april

Sa štabom smo stigli u Bastase, u zaselak Grubore. Treći i 4. bataljon su se povezali. Neprijatelj nije zalazio u šumu u pravcu Oštrelja.

Uveče sam bio kod Jovana;[100] kod njega je sve dobro. Takođe i kod ujakovih. Volim što sam ih, poslije dužeg vremena, sve opet vidio.

13. april

Sa štabom prešli na Oštrelj. Dan bez borbe. Prvi bataljon u rezervi na Oštrelju.

14. april

U rano jutro nekoliko neprijateljskih kolona, jačine do 400 vojnika, krenule su iz Kolunića kroz šumu ka Oštrelju. Naš 3. bataljon, nemajući veze sa drugim jedinicama, povukao se bez borbe u Bastaški Do. Na vod 4. bataljona, koji se nalazio u šumi sjeveroistočno od Oštrelja, naišla je grupa Nijemaca i u borbi su poginuli vodnik i desetar.

Oko 13 časova neprijatelj je izbio na Oštrelj. Dočekao ga je 4. bataljon, koji se poslije kraće ali oštre borbe povukao. Neprijatelj je imao manje gubitke. Bombardovan je Oštrelj sa 6 aviona.

Na zasjedu 1. bataljona u blizini Oštrelja naišla je neprijateljska kolona, jačine 50 vojnika. Ubijeno je i ranjeno oko 15 neprijateljskih vojnika, zarobljen jedan vojnik po narodnosti Čeh, zaplijenjene 4 puške. Mi smo imali dva lakše ranjena (komandir čete i zamjenik komandira čete). Neprijatelj je zadržan na Oštrelju.[101]

16. april

Brigada je oslobođena zadatka da drži položaj prema Oštrelju. U 7 časova neprijatelj je sa tri aviona bombar-

---

[100] Jovan Morača bio je tada član Narodnog odbora za selo Zaglavicu.

[101] U vremenu od 10. do 15. aprila zaključno 4. brigada (bez 2. bataljona) vodila je borbe na sektoru Vrtoče—Kolunić—Oštrelj, kako je i u dnevniku zapisano, sa 741. pješadijskim pukom 114. lovačke (njemačke) divizije. U ovim borbama neprijatelju je obilno pomagala avijacija. Vidi Zbornik IV/12, 210, 213, 218 i 221.

dovao i mitraljirao naše jedinice u Krivodolu i na Šljemenu, ali bez rezultata. Javili 3. bataljonu da pređe u Malbašića kolibe. Ovaj dan sam iskoristio za čitanje „Osnova lenjinizma."

17. i 18. april

Brigada je stigla na prostoriju selo Prekaja—selo Crni Vrh. Kupanje i pranje boraca.

U štabu divizije nam je rečeno da se brigada spremi za put preko Vrbasa. Održan sastanak u štabu brigade po pitanju organizovanja ovog pokreta.

19. april

Štab brigade stigao u selo Vaganj. Održali sastanak sa opštinskim narodnim odborom Vaganj po pitanju prikupljanja hrane za brigadu. Riješeno da odbor prikupi 3600 kilograma mesa i 13 metara žita.

20. april

Održao sam sastanak sa štabom 2. bataljona. Akcija koju je bataljon izveo na Korićnu i Vidimlije noću 15/16. aprila nije uspjela zbog slabog i nevojničkog držanja komandi četa. Neprijatelj je bio brojno slabiji. Nemanje međusobne veze, neodlučnost, raskomoćenost na položaju, opšte nevojničko držanje — to je karakteristika ove akcije 2. bataljona. U akciji poginula 3 druga a 2 ranjena (poginuo zamjenik političkog komesara čete, a ranjen komandir čete).

Dobio sam utisak da se u ovom bataljonu slabo radi sa komandama četa i ne ukazuje im se pomoć. Jedan program rada neophodno je potreban.

21. april

Bataljoni su stigli u sela Vaganj, Šumnjake i Odžak. Štab divizije naredio izvođenje akcije na Korićnu i Glamoč.

22. april

Prvi bataljon otišao na Vaganj dol, na pl. Staretinu, a 2. u selo Isakovce. Javljeno bataljonima o pripremama za akciju i zakazan sastanak štabovima bataljona za 23-ći u 8 časova.

23. april

Održan sastanak sa štabovima bataljona o akciji na Glamoč, Korićnu i Vidimlije. Bataljonima su dati zadaci. Istaknut je politički i vojnički značaj zauzimanja grada.

24. april

U 4 časa izvršen je napad na Korićnu i Vidimlije. Napadi su uspjeli, naročito onaj na Korićnu, koja je likvidirana za 20 minuta. U toku dana neprijatelj je intervenisao iz Livna, ali je odbijen. Napad na grad, utvrđen za 23 časa, nije uslijedio jer je svaki bataljon očekivao ugovoreni znak jedne čete 3. bataljona koja je trebalo da uđe u grad bez borbe i da zapali vatru. Međutim, četa nije uspjela da se neopaženo provuče u grad.

25. april

Ponovo je izdato naređenje za napad na grad. U 13 časova neprijatelj vrši jači pritisak iz Livna (300—400 vojnika) i uspijeva da ovlada Korićnom.

U 23 časa 3. i 4. bataljon napadaju grad. Borba je bila žestoka i silovita. Neprijatelj je bjekstvu napustio prve borbene linije i povukao se u tvrđe zgrade u gradu. Trebalo je da 1. bataljon napadne grad sa svoje, jugoistočne, strane. On to nije učinio, nego se povukao sa svojih polaznih položaja. Treći i 4. bataljon ušli su u centar grada, koji su u zoru počeli da tuku neposrednim gađanjem naša dva topa. Međutim, zbog neobezbjeđenja od Korićne neprijatelju je u 9 časova stiglo pojačanje od nekoliko blindiranih kola i kamiona vojske pa su se 3. i 4. bataljon morali iz grada povući.

Rezultat akcije: neprijatelj je imao oko 26 mrtvih i nepoznat broj ranjenih; zaplijenili smo 4 puškomitraljeza, 18 pušaka, 21 000 metaka, 85 ćebadi i šatorskih krila; 120 komada goveda, 624 komada sitne stoke, 28 konja i 2500 kg žita. Naši gubici su 25 mrtvih, 12 teže i 44 lakše ranjenih. Izgubljen jedan puškomitraljez, a jedan oštećen. Utrošili 21 000 metaka.

Osvrt na akciju:

1) Potcijenili smo neprijateljske snage — i one u Glamoču i one u Livnu. Bila je slaba naša odbrana na Korićnoj.

2) Zbog nepravilno određenog početka napada (kada četa uđe u grad bez borbe i to javi paljenjem vatre) akcija se nije izvela 24. aprila, kada su bili vrlo povoljni uslovi.

3) U napadu na grad 25. aprila 1. bataljon je napravio početničku grešku što nije učestvovao u napadu nego se čak povukao sa svojih polaznih položaja. Ovo je najvažniji nedostatak akcije, koja bi vjerovatno uspjela i grad bio očišćen da je 1. bataljon izvršio zadatak kao Treći i Četvrti.

4) Imali smo veliki broj gubitaka zbog neiskustva boraca u napadu na gradove. Borci se ne znaju čuvati i ne koriste dovoljno zaklone. Nisu vješti da se klinovima probijaju u grad.

Ova akcija nije uspjela, iako je neprijatelj pretrpio ozbiljne gubitke.[102]

28. april

U 7 časova izvršen pokret za selo Pribelju.

---

[102] U Glamoču se 24. aprila nalazila 7. bojna (bataljon) 5. stajaćeg zdruga (brigade) Nezavisne Države Hrvatske, sa svojim štabom, 1. i 3. satom (četom) i odjeljenjem minobacača. 4. sat 7. bojne nalazio se na Korični, a njen štabni i 2. sat bili su u Livnu. U Glamoču se nalazio i jedan vod žandarma.

Oko podne 25. aprila naš 2. bataljon na Korični napali su iz pravca Livna štabni i 2. sat 7. bojne i 3. sat 20. bojne istog 5. zdruga. Ove neprijateljske jedinice su uspjele da potisnu sa Korićne naš 2. bataljon i u 20 časova stigle su u Glamoč. Tako je neprijateljski garnizon u Glamoču imao 25. aprila duplo više vojnika nego što ih je bilo 24. aprila.

Dvadeset šestog aprila oko 9 časova napadnutom garnizonu u Glamoču stigla je pomoć iz Livna od nekoliko oklopnih kola, a nešto kasnije, kada su se naši bataljoni već bili povukli iz grada, iz Livna su stigle i druge snage. U neprijateljskom izvještaju kaže se da su u Glamoč upućene „sve raspoložive snage iz Livna", a kasnije da je u Glamoč „stigla i njemačka vojska". Nisam mogao da utvrdim koje su neprijateljske jedinice stigle iz Livna u Glamoč u toku 26. aprila.

Iz iznijetog se vidi da je 4. krajiška brigada mogla dosta lako zauzeti Glamoč 24. aprila, kada su neprijateljske snage u gradu bile male, a njen 2. bataljon još je držao Korićnu.

O borbama u Glamoču i na Korični vidi izvještaj štaba 5. krajiške divizije (Zbornik IV/12, 156) i izvještaj štaba 5. stajaćeg zdruga (Zbornik IV/13, 294).

29. april

Stigli sa brigadom u Novo Selo, gdje smo se odmarali i 30. aprila.

30. april

Održali konferenciju sa štabovima bataljona na kojoj su se pretresale greške i nedostaci u akcijama u Dalmaciji, kod Bos. Petrovca i u napadu na Glamoč. U svim tim akcijama štab 1. bataljona je pokazao najslabije rezultate, naročito komandant Ilija Bursać. On nije imao nikakve samoinicijative, niti je znao pravilno da vodi bataljon. Radi toga je smijenjen i postavljen za komandira. Ovom sastanku prisustvovali su komandant i politički komesar divizije.

1. maj

U 8 časova održali smo proslavu Prvog maja. Predao sam raport komandantu divizije i održao uvodnu riječ. Potom su govorili komandant divizije, politički komesar divizije i drug Milan. Proslava je protekla dobro. Pohvaljeni su najbolji borci iz bataljona. Poslije proslave izvršili smo pokret sa brigadom i uveče 1. maja stigli u Ljušu. Sa nama je štab divizije.

V

MANEVAR 5. UDARNE DIVIZIJE U ISTOČNU BOSNU

(2. V — 16. VIII 1943)

U vezi sa svojim planom prodiranja u istočne oblasti Jugoslavije (planirani prodor Glavne operativne grupe iz zapadne Bosne u Crnu Goru i Sandžak i dalje u Srbiju), Vrhovni štab je u aprilu 1943. izdao naređenje štabu Prvog bosanskog korpusa da dio svojih snaga uputi u istočnu Bosnu, u kojoj su, poslije odlaska 6. i Majevičke brigade, ostale slabije jedinice. Ubrzo zatim, 11. maja, Vrhovni štab je donio odluku o obrazovanju u istočnoj Bosni Drugog bosanskog korpusa u čiji je sastav ušla i 5. udarna divizija. S tim u vezi 4. krajiška brigada je početkom maja izvršila pokret u centralnu Bosnu.

Na dalja dejstva 5. udarne divizije uticala je situacija, nastala u drugoj polovini maja kod Glavne operativne grupe u Crnoj Gori i Sandžaku, protiv koje je otpočela velika okupatorska ofanziva (Peta ofanziva). Divizija je po naređenju Vrhovnog štaba imala da izvrši pokret na jug ka Glavnoj operativnoj grupi u cilju njenog rasterećivanja. U prvoj polovini juna ona je izvršila manevar ka rijeci Bosni, odakle je, poslije neuspjelog pokušaja forsiranja, krenula ka željezničkoj pruzi Sarajevo—Mostar.

Kako je već sredinom juna Glavna operativna grupa izvršila proboj iz neprijateljskog obruča na planini Zelengori i odmah zatim nastavila ofanzivna dejstva na sjever kroz istočnu Bosnu, 5. divizija se zadržala do kraja

juna na terenu Sarajevo—Visoko—Kreševo, a potom forsirala Bosnu i spojila se sa jedinicama Glavne operativne grupe.

Do sredine juna divizija je učestvovala u borbama u istočnoj Bosni u rejonu Vareš—Olovo—pl. Ozren, kada je ponovo izvršila manevar preko rijeke Bosne na prostoriju Sarajevo—Visoko—Fojnica.

2. maj

U toku noći prešli Vrbas kod sela Doganovci. Prebacivanje preko rijeke izvedeno je vrlo sporo, uglavnom zbog slabog rada komore. U toku dana nastavili smo pokret i uveče stigli u sela Sokolina, Grdovo i Kokići.

Četvrti bataljon vodio je manju borbu kod sela Božikovci, u kojoj je imao jednog lakšeg ranjenog.

3. maj

Štab divizije i brigadna bolnica krenuli u 7 časova, pod zaštitom jednog bataljona, u selo Vitovlje. Neprijatelj je tukao naš pokret sa kote povrh Starih Kuća, jer smo zakasnili da istu zauzmemo.

4. maj

U 5 časova izvršili pokret sa tri bataljona u sela Dnoluka.

Dnoluka leži od 4 do 8 km istočno od Jajca, broji desetak sela. Priroda je ovdje bogata. Već sada je sve listalo. Sela su opasana šumom sa juga i istoka. U njima žive muslimani, Hrvati i nešto Srba. Ovdje su već bile naše brigade u vrijeme naših napada na Jajce. Dobio sam utisak da se ljudi slabo interesuju za našu borbu. Postoje narodnooslobodilački odbori, ali se ne osjećaju.

U Dnoluki smo izvršili prikupljanje hrane. Slabo se prikupilo na bazi dobrovoljnosti. Morali smo pribjeći rekviziciji, što je i narodu ugodnije, jer mu tako neće moći prigovoriti ustaška vlast iz Jajca. Skupljeno je oko 3500 kg žita i 200 kg suvog voća.

6. maj

Izvršili smo pokret iz Dnoluke i u 16 časova stigli u Vitovlje, gdje se brigada smjestila.[103]

Put od Vrbasa ovamo je vrlo lijep. Predjeli se mnogo razlikuju od onih oko Glamoča i Drvara. Ima više prirodnih raznovrsnosti — šuma, vode i livada. Upravo, sav je teren ispresijecan šumom crnogoricom. U ovim krajevima, istočno od Vrbasa, narod je nacionalno izmiješan i drži se dosta ravnodušno. Najviše voli da nema nikakve vojske u blizini. Vitovlje i susjedna srpska sela bili su pod četničkim uticajem. U njima je izdajnik Lazo Tešanović[104] pokušao da stvori četnike, ali su mu to spriječile naše brigade koje su operisale prema Skender-Vakufu i Tesliću.

Za vrijeme našeg marša od Glamoča do Vitovlja brigadu je napustio veliki broj boraca, među njima nešto i starijih (svih skupa 128). Napuštanje brigade je uslijedilo zbog nedovoljne svijesti boraca da se bore na ma kom terenu. Ova pojava osipanja je u vezi i sa slabom ishranom na pređenom putu, jer su krajevi kroz koje smo prošli vrlo siromašni.

8. maj

Izvršen pokret brigade sjeverno od pl. Vlašić preko sela Korićana, na prostor gornjeg toka Vrbanje. Predjeli vrlo lijepi i šumoviti, ali i vrlo teški za pješaka — teren je jako ispresijecan.

Dobili smo zadatak da zajedno sa 1. krajiškom brigadom očistimo prostoriju između Kotor-Varoši, Pribinića i Prnjavora od četnika Rade Radića.[105] To je „četnički borjanski odred" a Radić je komandant četničkih odreda za centralnu Bosnu. Zajedno sa Tešanovićevim četnicima ima ih do 1200.

9. maj

Pokret je izvršen u dva osnovna pravca: 1. brigada prema selu Jošavki, a 4. brigada ka selu Čečavi. Put je trajao dva dana. Cijelog 9. maja padala je kiša sa snijegom. To je bio do sada jedan od najtežih marševa.

---

[103] Dolaskom u selo Vitovlje naša brigada se spojila sa 1. krajiškom brigadom, koja je krajem februara, još u toku IV neprijateljske ofanzive, prebačena u centralnu Bosnu.

[104] Lazo Tešanović, četnički komandant, ubijen 1946. godine od organa narodne vlasti kao odmetnik.

[105] Rade Radić uhvaćen je kao odmetnik i osuđen na smrt na procesu Draži Mihailoviću.

Desetog maja uveče stigli sa 2. bataljonom u Maslovare. Ovdje se nalazi rudnik uglja koji je uništila 1. proleterska divizija.

11. maj

Sa 2. bataljonom u 2 sata krenuli za selo Liplje. Ni tu ni u selu Pribiniću nije bilo četnika. Jedan dio ih je otišao prema Jošavki. Prvi i 3. bataljon išli su preko sela Očauša, Borja planine i sela Buletića. U zaseoku Bijede četnici su postavili zasjedu, koja je razbijena. Imali smo 2 mrtva i 2 ranjena.

Jedanaestog maja u 5,30 časova 3. bataljon je napao četnike u selu Čečavi (oko 40 četnika). Poginula su 3 četnika, a 2 su uhvaćena. Zaplijenjeno je 6 pušaka, 1500 kg žita i magazin suvih šljiva. Zaplijenjena četnička arhiva i zastava. Kod nas jedan lakše ranjen.

Bataljoni 1. krajiške brigade nisu uspjeli u napadu na Jošavku: zakasnilo je lijevo krilo i četnici su se izvukli.

12. maj

Dan bez promjena. Uhvaćena veza sa bataljonima. Kraj u koji smo došli odlikuje se vrlo lijepom prirodom. Jedan od najljepših krajeva Bosne koji sam do sada vidio. Niska brda (do 850 m), sva pošumljena, a sela razasuta u zelenilu. Vrela i potoci na svakom koraku. U mjesecu maju ova priroda prevazilazi divljenje. Posmatrajući je čovjek zaboravi na rat i, upravo, začudi se da ona, tako lijepa, može da krije neprijatelja. Nikad ljepšeg kraja, a sumornijeg raspoloženja! Sve nešto čovjeku nedostaje. Ne može se skrasiti na jednom mjestu. Možda i zbog navike na pokrete. Pročitao sam „Moj život" Gorkoga. Šteta je što se nema još knjiga. U ovakvoj prirodi često se sjećam starih dana i predratnog života. Ljepota prirode primorava da mislim i o tome.

13. maj

Javljaju o prikupljanju četnika u okolnim selima. U borbi protiv 1. brigade učestvovali su i „roguljaši". — Strahovito je o tom razmišljati. Za koga se bore ti roguljaši? Četnički vođi zaista su učinili svoje. Na Uzlomcu planini napali su naš karavan. Ne znam ishod.

14. maj

Dan bez borbe. Izdata naredba 2. i 3. bataljonu da napadnu sela Ukrnjicu i Kulaše i da se banda protjera. Iz Teslića kod Ukrnjice došla domobranska vojska u pomoć četnicima. Ne znamo joj snagu.

Jedna četa 2. bataljona otišla da očisti put u Uzlomcu, radi sigurnosti karavana.

15. maj

Prvi bataljon očistio selo Ukrnjicu od četnika, kojih je bilo do 150. Četnici su pobjegli. Zarobljena 3 četnika, koji su poslani kući; zaplijenjene 4 puške, 800 metaka, 2 konja i 1 brdski kazan. Dvije satnije domobrana, koje su bile došle kod Ukrnjice, vratile su se prije ove borbe u Teslić. Poslije akcije bataljon se vratio u Čečavu. Treći bataljon je ušao sa kraćom borbom u selo Kulaše. Četnički bataljon „Kralj Petar" pobjegao je u Popoviće. Zaplijenjeno nešto hrane u četničkom magazinu.

Ovog dana 1. brigada je vodila borbu sa Nijemcima, domobranima i četnicima i povukla se na liniju selo Šnjegotina—Lađevac (k. 450).

Drugi bataljon je noću 14/15. maja poslao jednu patrolu u Pribinić, koja je pronašla četničku grupu u jednoj kući. Ubila 4 četnika i zaplijenila 2 puške.

16. maj

Treći bataljon je očistio selo Popoviće i šumu Ljubić od četničke brigade „Kralj Petar" i zaplijenio svu četničku arhivu. Ranio nekoliko četnika, ubio jednog. U Popovićima našao jedan vagon četničkog žita.

Selo Kulaši, pa i druga sela prema Prnjavoru (osim Popovića) su dobra i naklonjena su narodnooslobodilačkoj borbi.

Borba kod 1. brigade. Jedinice 1. brigade povukle su se pred sam Lađevac. Uslijed ove situacije 3. i 1. bataljon povukli su se na liniju K. Mramor — selo Klupe, a 1. brigada — selo Liplje—Uzlomac.[106]

---

[106] O ovim borbama 4. krajiške brigade četnici su redovno izvještavali svoje saveznike. Od 17. maja četnici su zajedno sa 1. bojnom (bataljonom) 4. pješadijskog puka 4. domobranske divizije na frontu prema 4. krajiškoj brigadi. Ove podatke sam našao u neprijateljskim dokumentima (Zbornik IV/13, 190, 192, 217 i 315).

Dobili smo radio-vijesti. Likvidiran afrički front. Zarobljena sva fašistička vojska — oko 250 000 ljudi.

17. i 18. maj

Odmaranje jedinica. Neprijatelj nije bio aktivan na pravcu 1. brigade. Četnički ispadi u manjoj mjeri.

Odlučili smo da sve snage ponovo krenu u neprijateljsku pozadinu, radi prikupljanja hrane: 1. brigada prema Šnjegotini, a 4. brigada prema Čečavi i Popovićima.

19. maj

Drugi i 3. bataljon krenuli u 3 časa za Čečavu.

Pozvan sam na sastanak u štab divizije. Na ovom sastanku bili su drugovi Kosta i Slavko i komandanti 1. i 2. krajiške brigade. Izdate su nove direktive za pokret divizije u istočnu Bosnu da bismo olakšali dejstva našim divizijama, koje zajedno sa Vrhovnim štabom, vode teške borbe u Crnoj Gori.

Formiran je Drugi bosanski korpus od 4, 10. i 12. krajiške divizije. Za komandanta korpusa postavljen je drug Slavko. Ja sam određen za komandanta 5. divizije. Za komandanta 4. brigade postavljen je drug Rade Zorić, dotadašnji komandant 2. bataljona naše brigade.

Zbog brzog pokreta naređeno je bataljonima da što brže obave prikupljanje hrane. U pokretu za Čečavu banda je iz zasjede ubila jednog našeg kurira iz 2. bataljona.

20. i 21. maj

Zadržao sam se u štabu 4. brigade radi sastanka sa drugovima. Sastanak je održan u vezi sa pokretom.

Teško mi je bilo što odlazim iz brigade. Cjelokupno moje djelovanje bilo je povezano u radu sa drugovima u štabu i sa životom brigade.

22. maj

Dat raspored brigadama za pokret: 1. i 4. kreću pravcem selo Očauš — selo Blatnica, a 2. pravcem selo Šiprage — selo Novakovići — selo Panići.

Sa 5. divizijom idu u istočnu Bosnu komandant Prvog bosanskog korpusa, drug Kosta, i članovi Vrhovnog štaba Ivo Lola Ribar, Vladimir Popović, Arso Jovanović i Rato Dugonjić.

24. maj

Brigade su stigle na liniju Blatnica—Panići.

25. maj

Napravljen plan za prebacivanje divizije preko rijeke Bosne. Četvrta brigada treba da pređe rijeku preko gaza kod sela Begov Han; 2. brigada takođe preko gaza kod sela Topčić-Polja i 1. brigada na most kod sela Nemile.

Ja sam otišao u 4. brigadu. Dogovorio sam se sa drugom Kostom da sa 4. brigadom pređem rijeku Bosnu.

26. maj

Izvršen pokret. Ne nailazimo na neprijatelja. U 16 časova spuštamo se u selo Željezno Polje i počinje kiša. Sve gora. Nadolaze potoci. Kiša pada neprestano. U 20 časova spuštamo se Bosni. Nevjerovatna pomrčina, voda, blato. Borci se drže za ruke. Ne vide jedan drugoga.

U Topčić-Polju kažu nam mještani da se znalo za naš dolazak. Digli su daske na mostu u Nemiloj i Nemilu brani jedan oklopni voz. Preko gazova je nemoguće preći — rijeka je nadošla za 60—70 cm.

U 3 časa 27. maja vraćamo se u Željezno Polje. Vojska je potpuno pokisla i iscrpljena.

27. i 28. maj

Odmor jedinica u Željeznom Polju, Doglodu i Orahovici. Ovo su muslimanska sela i dosta su dobra. Dobrovoljno nam prikupljaju hranu.

Nemamo podataka o neprijatelju. Neprijatelj, naprotiv, o nama ima dobra obavještenja.[107]

Po odluci komandanta Prvog bosanskog korpusa, a zbog nemogućnosti korišćenja gazova za prelaz Bosne, divizija se vraća na raniju prostoriju.

29. maj

Četvrta i 2. brigada izvršile pokret za Blatnicu i Mladikovinu. U 11 časova počela je borba sa domobran-

---

[107] Neprijatelj je bio dobro obaviješten o boravku naših brigada u pomenutim selima. O tome svjedoče podaci iz dnevnog izvještaja komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 27. maja 1943. godine, gdje stoji: „...Jače grupe komunista u Orahovici, Doglode, Bistrici, Starini i Balačićima. U Balačićima, prema izvje-

skom bojnom koja je izašla iz Teslića, izgleda sa namjerom da nas napadne kod Željeznog Polja. Neprijatelj je dosta brzo bio odbačen sa prvih položaja od jedinica 4. brigade. U međuvremenu 2. brigada se kretala prugom za Blatnicu. Neprijatelj je primijetio kolonu i počeo je tući minobacačima. Vlastitom nepažnjom i nevojničkim kretanjem 2. brigada je imala osjetne gubitke: poginuli zamjenik političkog komesara brigade, drugarica Đina i 5 drugova; teže ranjen komandant brigade, Đurin Predojević, i komandant 1. bataljona.

Borba se završila u 21 čas. Neprijatelj se zadržao na Jelovoj kosi. Kod 4. brigade poginuo jedan borac, 2 teže i 4 lakše ranjena. Neprijateljski gubici oko 15 mrtvih i ranjenih.[108]

30. maj

Druga i 4. brigada stigle u Buletić i Pribinić. Četnika nije bilo.

Prva brigada kojoj je javljeno o borbi kod Blatnice pošla je preko sela Bjelobučja i Očauša. Sa njom su išli drugovi iz Vrhovnog štaba i komandant Prvog bosanskog korpusa.

1. jun

Sve jedinice su stigle na liniju Liplje—Pribinić—Čečava. Održan sastanak sa štabom korpusa i članovima Vrhovnog štaba u vezi sa naredbom druga Tita o pokretu divizije prema Fojnici i Kalinoviku. Tražiće se od Vrhovnog štaba konkretnija uputstva o pokretu divizije.

Divizija je dosta premorena zbog težine puta do rijeke Bosne i ponovnog vraćanja na staru prostoriju.[109]

štaju 5. hrvatskog žandarmerijskog puka, 2000 komunista sa komorama“ (Zbornik IV/13, 263).

[108] Na pojavu 5. krajiške divizije u dolini Bosne na prostoriji Željezno Polje, Doglode, Orahovica, neprijatelj je reagovao snagama 384. lovačkog puka 373. legionarske (njemačke) pješadijske divizije od Zenice ka Orahovici i od Žepča ka Željeznom Polju. a 1. bataljonom 8. lovačkog puka iz Teslića, preko V. Smolina (k. 1143) ka Blatnici. (Zbornik IV/13, 274 i 277 i Zbornik IV/14, 111).

[109] Ja sam u dnevniku zabilježio da je 26. maja padala velika kiša. Međutim, dosta obilne kiše padale su i prethodnih dana. No, kako smo se primicali rijeci, kiša je padala sve jače, a 26. maja od 16 časova počela je prava provala oblaka. Od sela

2. jun

U cilju odmora i prikupljanja hrane 4. brigada krenula za Vijačane, a 2. u Čečavu. Četvrta brigada je dobila još i zadatak da se poveže sa 5. krajiškom (kozarskom) brigadom koja je prešla iz Kozare preko Klašnica u centralnu Bosnu i vodila borbe sa neprijateljem kod Prnjavora.

3. jun

Peta brigada stigla u Popoviće.

4. jun

Dva bataljona 4. brigade vodili su susretnu borbu sa njemačkim bataljonom, koji se poslije borbe sa 5. kozarskom brigadom vraćao preko Vijačana za Kotor-Varoš. U žestokoj borbi poginulo nam je 7, a ranjeno 8 drugova. Poginuo je drug Ante, politički komesar 3. bataljona, jedan od najboljih drugova u brigadi i pravi junak. Njegovu smrt žale svi drugovi u brigadi.[110] Neprijatelj je imao dosta gubitaka, ali se broj ne zna. Kod drugih jedinica ništa novo.

5. jun

Ponovo je stiglo naređenje Vrhovnog štaba (putem radiodepeše) da odmah i brzim maršem krene jača grupa na mostarsku prugu u cilju prihvata naših snaga koje

---

Orahovice, Dogloda i Željeznog Polja niz strminu ka rijeci Bosni od silne kiše nastajali su potoci po seoskim putevima, a mali prirodni potoci pretvorili su se u silne bujice, koje su valjale drvlje i kamenje. Kad se spustila noć, vrlo teško smo se spuštali rijeci. Sporo se išlo, dobar broj boraca ostao je bez obuće, stvarali su se plikovi po tabanima, a konji su posrtali i tovari se često prevrtali. Kiša nas je gotovo bila ošamutila. Kada smo se spustili na rijeku, vidjeli smo da od gazova nema ni pomena i nije nam bilo drugog izlaza nego da se vratimo u sela od kojih smo se počeli spuštati ka rijeci. Ovoga puta loše vrijeme i noć nisu bili naši saveznici!

Posljedice ovog našeg marša ka Bosni bile su dosta velike: kada je 5. divizija pošla u pravcu Fojnice i Kalinovika, u susret Glavnoj operativnoj grupi Vrhovnog štaba sa zadatkom da joj pomogne u proboju preko Zelengore, 1. i 4. brigada ostavile su u centralnoj Bosni oko 140 boraca koji, zbog dobijenih plikova na nogama, nisu mogli da se kreću.

[110] Ante Rukavina, omladinac, obućarski radnik, rođen 1922. godine u selu Žegaru kod Bihaća. Proglašen je za narodnog heroja 1951. godine.

bi se iz Crne Gore probijale preko ove pruge. Štab Prvog bosanskog korpusa je odredio 1. i 4. brigadu kao momentano najsposobnije jedinice.[111]

Izdali smo naređenje 1. i 4. brigadi o pripremama za pokret. Da bi jedinice bile pokretljivije i lakše, ostavili smo 12. krajiškoj diviziji 2 protivkolska topa, 3 teška mitraljeza i 3 minobacača.

6. *jun*

Njemački laki bombarder zbog nevremena pao u blizini štaba. Poginula su dva Nijemca.

7. *jun* 43

Izvršen pokret do Maslovara, a 4. brigada stigla u Liplje. U Maslovarama smo ostavili kod 12. krajiške brigade 140 ranjenih i bolesnih boraca — 90 iz 1. i 50 iz 4. brigade.

8. *jun*

Stigli do Šipraga. Brigade će u ovom sastavu moći brzo da maršuju.[112]

9. *jun*

Iz Šipraga stigli u Vitovlje. Marš dosta dug. Doznali smo da u Vitovlje dolaze neprijateljske patrole iz Turbeta.

---

[111] Štab Prvog bosanskog korpusa odlučio je da 2. krajiška brigada ne ide na ovaj zadatak zbog toga što je u ranijim borbama i marševima bila dosta iscrpljena, kao i zbog gubitaka u rukovodećem kadru brigade 29. maja kod sela Blatnice.

Štab Prvog bosanskog korpusa nas je izvijestio da će u sastav 5. divizije, umjesto 2. krajiške brigade stići jedna pokretna udarna grupa iz sastava Drugog bosanskog korpusa kada 5. divizija dođe na Bitovnju planinu. Za formiranje ove Udarne grupe bataljona štab Drugog bosanskog korpusa izdao je naređenje 11. juna štabovima 4. i 10. divizije. Ova Udarna grupa bila je formirana od dva bataljona 6. krajiške brigade i jednog bataljona 9. krajiške brigade. Štab korpusa odredio je štab Udarne grupe — komandanta i političkog komesara. Vidi naređenje štaba Drugog bosanskog korpusa, o formiranju Udarne grupe, objavljeno u Zborniku IV/14, 22.

Štab 5. divizije je kasnije, u svojim dokumentima, nazivao ovu Udarnu grupu bataljona, bez stvarnih razloga, kao 6. krajišku, a potom kao 11. krajišku brigadu.

[112] Zajedno sa 5. divizijom pošli su svi članovi Vrhovnog štaba.

10. jun

Tri neprijateljska izviđačka voda, svaki jačine 40 vojnika, krenuli su za Vitovlje. U 7 časova počela je borba koja je trajala do uveče, i bila jača na sektoru 1. brigade, gdje je neprijatelju stiglo pojačanje. Naše jedinice dejstvovale su dobro — vršile su obuhvat neprijatelja manjim dijelovima.

Rezultat akcije:

Zarobljena 22 neprijateljska vojnika (među njima jedan Nijemac); poginula 33 (među njima 3 njemačka oficira i podoficira); ranjeno oko 35. Zaplijenjena jedna mala radio-stanica — ispravna, 1 teški minobacač sa 30 mina, 1 puškomitraljez „šarac", 30 pušaka, 6 strojnica, 6 pištolja, 5 tovarnih konja sa hranom i nešto sanitetskog materijala.

Naši gubici: kod 1. brigade 7 mrtvih i 6 ranjenih.[113]

Održali sastanak sa štabovima brigada o našem zadatku, o karakteru toga zadatka, o maršu, vođenju brige o ljudima itd.[114]

12. jun

Iz Vitovlja krenuli preko Božikovaca i Komara za sela Vidričku i Skakavce. Neprijatelj je popravljao cestu Travnik—Jajce, južno od sela Božikovaca i kod Karaule Gore, tako da smo morali likvidirati te snage. Na cesti je bilo oko 2 satnije neprijateljskih vojnika, a jedna grupa je išla od Jajca. Napravili smo raspored za brzu likvidaciju neprijatelja, jer je i zemljište pogodovalo da se napad izvede prikriveno i brzo. Prva brigada napada između sela Brvanci i sela Božikovaca, a 4. na Božikovac. Borba je počela kod 4. brigade u 12 časova i ona je brzo likvidirala jednu neprijateljsku satniju. Prva brigada je vodila borbu sa neprijateljskim pojačanji-

[113] Ova je borba vođena sa izviđačkim vodovima 384. pješadijskog puka 373. pješadijske divizije (Zbornik IV/14, 22, 152, 156, 160 i 161). Nijemci pišu da su u ovoj borbi imali poginulih: 2 podoficira i 6 vojnika; ranjenih: 3 podoficira i 10 vojnika; nestalih: 1 oficir, 2 podoficira i 11 vojnika. Kao što se vidi, oni su u svojim izvještajima krili svoje gubitke, jer smo samo zarobili 22 vojnika.

[114] Ovdje se misli na zadatak koji je divizija dobila od komandanta Prvog bosanskog korpusa: prihvat jedinica iz Crne Gore na mostarskoj pruzi.

ma iz Jajca do kasno uveče. Uz to je teren kod 1. brigade bio slabiji. Bataljoni 4. brigade dobro su potukli neprijatelja.

Rezultat borbe: mrtvih 111, zarobljenih 53, ranjenih oko 70, zaplijenjeno: „šaraca“ 9, pušaka 76, metaka 25 000 komada, bombi 82 komada, strojnica 5, pištolja 14, durbina 2, ćebadi 62, šatorskih krila 65, tovarnih konja 5, odjeće i obuće za 120 boraca, uništeni jedna luksuzna kola i jedan kamion.

Naši gubici: 1. brigada imala je 10 mrtvih i 8 ranjenih, 4. brigada 1 mrtvog i 3 ranjena.[115]

Akcija je imala moralno dejstvo, a mnogo nam je koristila u oružju i odjeći.

Desetog i 12. juna borbu smo vodili sa četama 384. pješadijskog puka 373. pješadijske divizije „Tigar“.

Prelazak Komara izvršen je bez teškoća tako da smo 13. juna u 6 časova bili u selu Skakavcu.

Prva brigada teže izdržava marš. Fizički slabiji ljudi.[116]

13. jun

Odmor. Stigli smo u kraj Zijametskog partizanskog odreda, gdje radi drug Hotić.[117] Odred je dosta dobar, ali neaktivan. U selima — osrednje ekonomsko stanje. Većinom muslimanski svijet.

---

[115] U ovoj borbi 1. i 4. brigada sukobile su se sa dvije čete 3. bataljona 384. puka 373. pješadijske divizije i 1. četom 373. pionirskog puka iste divizije (Zbornik IV/14, 157, 161 i 164) Nijemci kažu da su imali 72 mrtva, 30 ranjenih i 14 nestalih. I u ovoj borbi Nijemci su prikrili svoje stvarne gubitke.

373. pješadijska divizija imala je njemački starješinski kadar, a vojnike iz Nezavisne Države Hrvatske, koji su bili na polugodišnjoj obuci u Njemačkoj. Od 21 zarobljenog vojnika u borbi 10. juna mi smo 16 pustili kućama, a 5 ih se javilo da će ostati sa nama, a od 53 zarobljena u borbi 12. juna njih 50 smo pustili kućama, a 3 su se javila da ostanu sa nama (Zbornik IV/14, 85).

[116] Prvu krajišku brigadu je u centralnoj Bosni bila zahvatila epidemija pjegavog tifusa. Od sredine februara do sredine marta 1943. godine tifus je bolovalo 75% cjelokupnog sastava brigade. Još sredinom maja u brigadnoj bolnici bila su 402 bolesna borca od kojih su više od polovine prebolovali pjegavi tifus. Zbog toga je kondicija boraca bila slaba i u junu mjesecu. Vidi izvještaj političkog komesara 5. krajiške divizije političkom komesaru Prvog bosanskog korpusa, objavljen u Zborniku IV/13, 63.

[117] Mesud Hotić bio je tada načelnik štaba 10. krajiške divizije.

14. jun

Izvršili pokret na prostoriju Kaštel (k. 1266) — šuma Sjenokos. Teren i priroda vrlo lijepi i privlačni — nepregledne šume.

15. jun

Sa brigadama stigli u Rastovo i Šebešić. Put dobar, ali slab marš zbog nepravilnosti u davanju odmora. Ovaj kraj mnogo liči na Oštrelj i Srneticu. U selima žive Hrvati i muslimani — prilično su nezainteresovani za borbu. Narod je dosta siromašan.

16. jun

Odmor jedinica i stvaranje početnog plana rada brigada na prostoru Fojnica—Kreševo—Bitovnja planina. Dva bataljona 4. brigade krenuće preko Vranice i Bitovnje planine ka mostarskoj pruzi. Zadatak — izviđanje pruge i povezivanje sa Udarnom grupom bataljona koja treba da stigne na jugozapadne padine Bitovnje planine; jedan njen bataljon na zatvaranje ceste Fojnica—Kiseljak, a jedan bataljon kod Kreševa u rezervi. Dva bataljona 1. brigade od Kreševa ka selu Zabrđu i Kobiljoj Glavi, jedan na zatvaranje komunikacije Kreševo—Kiseljak, a jedan u rezervi.

Osnovni zadatak jedinica je prihvat naših snaga na mostarskoj pruzi, sa jakim dejstvom na komunikaciju Fojnica—Kiseljak—Kobilja Glava u cilju odvlačenja pažnje neprijatelja sa mostarske pruge.

Poslali smo druga Ratka sa 20 drugova da uhvati vezu sa Vrhovnim štabom. Krenuo je danas u 17 časova.[118]

---

[118] Štab 5. divizije nije tada imao radio-vezu sa Vrhovnim štabom. Razumljivo je da je to predstavljalo za štab divizije veliku teškoću, jer bi u protivnom mogao daleko bolje i efikasnije da organizuje i izvrši prihvat onih naših snaga iz Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba koje bi bile upućene na prelaz mostarske pruge. Zbog nemanja radio-veze sa Vrhovnim štabom, poslali smo Ratka Martinovića, načelnika štaba divizije da uspostavi vezu sa Vrhovnim štabom ili sa nekom od jedinica iz sastava Glavne operativne grupe i da ih izvijesti o mjestu i rasporedu 5. divizije.

Ratko Martinović je pošao preko planinâ Vranice, Bitovnje i Ivan-sedla prema Trnovu. Računali smo da će u rejonu Trnova naići na neku jedinicu iz sastava Glavne operativne grupe. Me-

17. jun

Bataljoni 4. brigade ušli su bez borbe u Fojnicu i Kreševo. U oba ova gradića bilo nekoliko žandarma, koji su pobjegli. Bataljoni 1. brigade zakasnili su na svom maršu, naročito lijeva kolona, koja nije shvatila zadatak da što prije stigne na cestu Kiseljak—Kreševo i prema Kobiljoj Glavi. Ovu kolonu zadržala su tri tenka na cesti Fojnica—Kiseljak, pa su je prešli tek uveče.

Štab divizije stigao u Fojnicu u 16 časova. Neki nam građani kažu da se ovdje znalo za naš dolazak u Šebešić. Fojnica je lijep gradić.

U Fojnici je nađeno 2000 kg žita, 70 pari obuće i dosta pisaćeg materijala.

U Kreševu je nađeno oko 2000 kg žita, nešto šećera i dr.

18. jun

Neprijatelj je manjim snagama pošao iz Kiseljaka za Kreševo. Poslije kratke borbe vratio se nazad.

Naše jedinice ovoga dana nisu bile aktivne, a zbog pokreta lijeve kolone ka glavnini, ništa se ozbiljnije nije moglo preduzeti. Propušten je jedan dan brzih pokreta i iznenađenja.

19. jun

Sa štabom stigli u selo Lipe. Prva brigada je izvršila raspored jedinica po predviđenom planu. Borba se vodila kod 1. bataljona na sektoru Kiseljak. Neprijatelj je u oštroj borbi odbijen. Poginulo je 15 neprijateljskih vojnika. Kod nas 2 mrtva i 2 teže ranjena. Na ostalim sektorima bez borbe. U Kiseljak je stiglo pojačanje — do 300 vojnika.

20. jun

Danas je aktivnost neprijatelja mnogo veća. Napada od Kiseljaka ka Fojnici, a prema Kreševu od Kiseljaka, sela Homolja i sela Zabrđa. Snage neprijatelja oko 2 bojne. Borba je vođena čitav dan, najoštrija na desnom

---

đutim, kako je Glavna operativna grupa, poslije uspješnog proboja preko Sutjeske i Zelengore, usmjerila svoja dejstva na sjever, u istočnu Bosnu, i 15. juna sa svojim prvim jedinicama izbila na pl. Jahorinu, načelnik štaba 5. divizije stigao je Vrhovni štab tek u rejonu Kladnja.

krilu kod 3. bataljona 1. brigade. Neprijatelj je uspio da prodre od Homolja i Zabrđa do pred Kreševo. Kod Fojnice potisnuo je 3. bataljon 4. brigade ka selu Otigošću. Dobru djelatnost pokazao je 1. bataljon 1. brigade zasjedama na cesti Kiseljak—Kreševo, gdje je neprijatelj odbijen.

Rezultati borbe: oko 150 mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika; ubijeno 30 konja. Kod nas 7 ranjenih.

Borba je mogla biti mnogo uspješnija da je bila veća aktivnost 4. bataljona 1. brigade kod sela Bukve, koji je mogao bočno tući neprijatelja. Bataljon nije računao na tako jako angažovanje neprijatelja na našem desnom krilu.

21. jun

Neprijatelj skoro bez borbe nastupa Kreševu. Zbog zabacivanja jedinica 1. brigade u neprijateljsku pozadinu borbu su sa fronta prihvatili samo 1. i 3. bataljon 4. brigade i uglavnom se povlačili bez kontakta sa neprijateljem. Neprijatelj je izbio na liniju Otigošće—Lipa—Kreševo i vjerovatno ušao i u Fojnicu.

Istog dana 1. bataljon 1. brigade vodio je borbu sa neprijateljem na cesti Kiseljak—Kobilja Glava. Naši su dočekali neprijatelja iz zasjede. Rezultat borbe: poginulo i ranjeno oko 45 vojnika, ubijeno 14 konja.

U zasjedi na cesti Kiseljak—Visoko uništen je 1 luksuzni automobil i ubijen šofer. U noći 20/21. juna spaljene su tri ćuprije na cesti Kiseljak—Visoko i jedna ćuprija na cesti Kiseljak—Kobilja Glava.

Ovog dana došla je Udarna grupa bataljona Drugog bosanskog korpusa u selo Stojković (južne padine Bitovnje planine).[119]

---

[119] Ponovo skrećem pažnju da je štab 5. divizije u svojim dokumentima pogrešno nazivao ovu Udarnu grupu bataljona, u početku kao 6. krajiška brigada, a kasnije kao 11. krajiška brigada. To sam i ja činio u ratnom dnevniku. Pošto je to bila i moja greška, ja sam sada izvršio korekciju u ovom prepisu ratnog dnevnika. Molim da ovo čitalac ima u vidu.

[120] U borbama 20. i 21. juna Nijemci su angažovali slijedeće snage: 3. bataljon 384. pješadijskog puka i 3. bataljon 370. pješadijskog puka (oba iz rejona Kiseljaka), 1. bataljon 370. pješadijskog puka i 373. poljski dopunski bataljon iz rejona sela Han-Ploče. (370. pješadijski puk je iz sastava 369. pješadijske divizije, a

22. jun

Neprijatelj brzo napušta zauzete pozicije i povlači se ka Kiseljaku i Kobiljoj Glavi. Naši nisu koristili ovu priliku da prate neprijatelja.[120]

Prebačene su sve snage 4. brigade na sektor Kreševa, a Udarna grupa bataljona došla je na Bitovnju planinu.

23. i 24. jun

Nije bilo borbi. Patrola 3. bataljona 1. brigade dočekala je na cesti kod Kobilje Glave jedan motocikl i ubila jednog oficira i motociklistu. Zaplijenila strojnicu, pušku i pištolj.

Saznali smo 24. juna preko radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" da se glavnina naših snaga koje su vodile borbe u Crnoj Gori i na Sutjesci prebacila preko Jahorine u istočnu Bosnu. Razmotrivši da je naš boravak na ovom sektoru, sa ranije dobivenim zadatkom, bez koristi po ove naše jedinice, odlučili smo da čitavu diviziju prebacimo preko pruge Sarajevo—Zenica u istočnu Bosnu. Data su naređenja štabovima brigada za pokret u tom pravcu.

25. jun

Izvršen pokret divizije na sektor Fojnice. U Fojnici održali priredbu koja je slabo posjećena. Grad bez ikakvog političkog rada i nedovoljno zainteresovan za događaje.

26. jun

Premjestili štab divizije u selo Nadbare. Održali sastanak sa štabovima brigada o planu za prelaz ceste Kiseljak—Busovača i o mjestima gdje jedinice treba da dođu po prelasku ove ceste.

---

druge dvije jedinice su iz sastava 373. pješadijske divizije.) Ovu akciju na naše snage nazvali su „Fojnica". Štab 373. divizije nalazio se 20. juna u Kiseljaku. Štab ove divizije pretpostavljao je mogućnost prebacivanja naših snaga iz istočne Bosne ka Fojnici i Kreševu. Pomenuti neprijateljski bataljoni su se naglo povukli 22. juna za Han-Ploče i na komunikaciju Kiseljak—Busovača. (Zbornik IV/14, 85, 180, 186 i 187).

U 19 časova izviješteni smo od štaba 4. brigade o neprijateljskoj bojni koja je zakonačila na cesti u selima Orahovo i Bilalovac. Zbog ovoga odložili smo pokret preko ceste, jer ni štabovi ni jedinice nisu bili upoznati sa terenom. Izdali smo naredbu i upute.

27. jun

Osmatranje ceste. Neprijatelj je otišao za Busovaču. Cesta je bez osiguranja. Normalan promet na cesti. Jedinice će izvršiti pokret u prvi mrak.

Prelazak ceste Kiseljak—Busovača izvršen je bez borbe.

Svaka brigada imala je svoj pravac da dođe u selo Sebinje i njegovu neposrednu okolinu. No, nepoznavanjem terena, sa slabim vodićima i nedovoljnim staranjem štabova sve tri kolone krenule su istim putem za selo Sebinje. To je usporilo marš.

28. jun

U Sebinje smo stigli u 6 časova. Raspored brigada oko samoga sela. Po dolasku smo prikupili podatke o neprijatelju u Kaknju i željezničkim stanicama između Visokog i Lašve, te o mostovima i gazovima na rijeci Bosni. U 15 časova izdali smo naredbu štabovima brigada za napad na neprijateljska uporišta od željezničke stanice Lašva do željezničke stanice Porječani zaključno.

Četvrta brigada imala je zadatak da pređe rijeku Bosnu na mostu kod sela Graba, da poruši ovaj most i most kod Porječana i da razruši prugu na što više mjesta.

Prva brigada da likvidira neprijatelja u Čatićima, Doboju i Kaknju, da poruši mostove na rijeci i rudnik Kakanj.

Udarna grupa bataljona da zauzme i poruši željezničku stanicu Jehovinu i Modrinje, da poruši prugu od Jehovine ka Kaknju i da se prebaci na desnu obalu Bosne.

Izvršenje zadatka trebalo je da počne 28. u 23 časa. Svaka brigada dobila je dovoljan broj vodića.

Istog dana 3. bataljon 1. brigade iz zasjede na cesti prema Kiseljaku dočekao je neprijatelja i ubio 10 (među njima jednog oficira) i zarobio jednog vojnika, uništio

2 motocikla, 1 luksuzni automobil i 1 kamion. Zaplijenio nešto oružja i opreme.

Naši gubici 1 mrtav i 3 ranjena.

29. jun

Napad na prugu i mostove počeo je 28.VI između 23 i 24 časa. Sve jedinice dejstvovale su prodorno i disciplinovano i potpuno su izvršile zadatak. Četvrta brigada je prešla mostove bez otpora. Udarna grupa je dosta brzo likvidirala neprijatelja na stanicama, dok se kod 1. brigade neprijatelj duže držao u jednoj kući u Kaknju, i kod željezničkog mosta u Doboju, gdje se branio iz tri betonska bunkera.

Rezultat akcije:

Uništeno: sva postrojenja rudnika Kakanj (poslije Trbovlja najveći rudnik uglja u zemlji) sa električnom centralom i transformatorom kojim je pojačavana struja iz Zenice za Kakanj i Brezu, 2 gvozdena mosta na pruzi, 3 drvena i 1 betonski most na Bosni, gvozdeni propust na pruzi dužine 10 m, 6 željezničkih stanica — Jehovina, Modrinje, Kakanj, Ćatići, Dobrinje i Porječani; 4 željezničke kompozicije (4 lokomotive sa 80 vagona); onesposobljena pruga u dužini od 30 km. Desetine vagona sa ugljem survani su sa porušenog mosta u Kaknju u rijeku Bosnu.

Zarobljeno oko 130 neprijateljskih vojnika i 4 oficira, poginuo 21 neprijateljski vojnik.

Zaplijenjeno: 105 puška, 1 teški mitraljez, 5 puškomitraljeza, oko 94 000 metaka, 250 bombi, 3 strojnice, 6 pištolja, 1 vagon dinamita i veća količina kapisli i štapina; 1 vagon šećera, 23 000 kg brašna, 500 kg pasulja, 300 kg slanine, 1 vagon stoke, 3000 litara zejtina i oko 1 000 000 kuna; dosta odjeće i obuće i nešto sanitetskog materijala. Od zaplijenjenih namirnica i robe izdijeljeno je radnicima rudnika i narodu iz okoline preko 4 vagona.

Naši gubici u ovoj akciji su 2 mrtva, 2 teže i 7 lakše ranjenih.

Narod i rudarski radnici dobro su nas dočekali. Na ulicama se vidjelo međusobno čestitanje zbog našeg do-

laska. Narod je bio iscrpljen uslijed slabe ishrane. Deobom hrane i robe politički smo mnogo dobili.

Uveče je u Kaknju održan veliki zbor. Na zboru su govorili drugovi Ivo Lola Ribar, Vlado Popović i Ilija Materić. Zbor je vrlo dobro uspio. Poslije zbora kulturna ekipa divizije dala je priredbu, koja je vrlo dobro posjećena.

Istog dana neprijatelj je krenuo iz Visokog u pravcu Kaknja u jačini 400 vojnika, 2 blindirana voza i dva tenka. Borba je trajala čitav dan. Neprijatelj je odbijen uz gubitke. Naši gubici: 1 mrtav i 1 ranjen iz aviona.

Naši gubici čitavog dana na čitavoj liniji su 3 mrtva, 8 lakše i 2 teže ranjena.[121]

30. jun

Udarna grupa bataljona odbila je napad neprijatelja iz Lašve ka Jehovini.

Dva bataljona 1. brigade ušla su u Kr. Sutjesku. Žandarmi i nešto milicije pobjeglo. Ubijena 3 žandarma, zaplijenjene 3 puške i nešto sanitetskog materijala.

Četvrta brigada na maršu ka selu Prhovu naišla je na neprijateljsku kolonu, koju je razbila. Zaplijenjeno 2000 metaka i nešto opreme. Kod nas poginuo jedan borac.

Neprijateljska avijacija sa 10 bombardera i 3 izviđača čitav dan tukla je sela oko Kaknja, naročito ona

---

[121] Zauzimanje rudnika Kakanj i onesposobljavanje niza željezničkih stanica i pruge između Lašve i Visokog izazvalo je paniku kod vojnih i civilnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i kod njihovih gospodara — Nijemaca, jer je 5. divizija presjekla i razorila najvažniju prugu u Bosni i našla se u centru rudarskog bazena Bosne. Zbog toga su Nijemci veoma brzo reagovali. Pod komandom 7. SS divizije upućene su 29. juna protiv 5. divizije jedinice 4. hrvatske lovačke brigade, 2 oklopna voza i 2 tenka, 2 ojačane čete pješadijskog puka „Brandenburg" i neke druge snage. Grupe od 6 do 10 aviona od zore 29. juna i slijedećih dana bombardovale su i mitraljirale naše položaje i kolone u pokretu (Zbornik IV/14, 201 i Zbornik IV/15, 241, 243, 245). U dokumentu br. 241 (Zbornik IV/15) žandarmerijski starješina u Zenici dao je detaljan izvještaj o tome šta je sve 5. divizija uništila i razorila na željezničkoj pruzi između Lašve i Visokog. Recimo, tamo stoji da su uništena dva voza i, osim njih, još 158 željezničkih vagona. Dakle, daleko više nego što je štab divizije dao u svom izvještaju Vrhovnom štabu (Zbornik IV/15, 13).

kroz koja se vršila evakuacija namirnica. Naši borci i intendantura, nenaviknuti na teža bombardovanja, nisu obratili dovoljno pažnje na maskiranje i prikrivenost u pokretu i na mjestu. Tako nam je neprijatelj ovoga dana zadao avijacijom osjetne gubitke: 8 mrtvih i 20 ranjenih; ubijeno je oko 25 konja.

1. jul

U noći između 30. juna i 1. jula 4. brigada je izvršila napad na neprijatelja u rudniku Brezi i na željezničku stanicu Dobravine. Stanica Dobravina zauzeta i spaljena. Rudnik nije uzet, jer je neprijatelj dobio iste noći pojačanje vozom iz Sarajeva. Do ovoga je došlo greškom jednog bataljona koji nije stigao da na vrijeme izvrši napad na željezničku stanicu Podlugove. Razoreno je 400 metara željezničke pruge.

Neprijateljski gubici su bili osjetni — ubijen je i 1 potpukovnik. Naši gubici: 3 mrtva, 7 lakše i 3 teže ranjena.[122]

Sa dvije satnije neprijatelj je krenuo iz Lašve i Zenice. Jedinice Udarne grupe odbile su neprijatelja i natjerale ga u bjekstvo. Ubijena 2, a ranjeno 5 neprijateljskih vojnika. Naši bez gubitaka.

2. jul

Tri neprijateljske čete krenule su iz Vareša ka selu Borovici. Jedinice 1. brigade su dočekale neprijatelja na bliskom odstojanju i bočno i brzo ga odbile. Ubijeno i ranjeno oko 50 neprijateljskih vojnika, zaplijenjeno 45 mitraljeskih kutija sa municijom, nekoliko pušaka, 1 automatska puška, 1 šmajser, 1 mali bacač, te nešto ćebadi i šatorskih krila. Naši gubici: 3 mrtva i 5 ranjenih.

Nekoliko neprijateljskih četa pokušalo je da zaokruži 4. brigadu kod sela Kračića i Lješnice (k. 1248). Naše jedinice su otvorile žestoku paljbu. Borba je trajala od 10,30 do 17,30 časova. Neprijatelj je bio razbijen i odbačen. Rezultat akcije: zarobljeno 40 domobrana i 1 Nijemac. Mrtvih i ranjenih oko 80, od kojih 1 njemački ofi-

---

[122] Brezu su branile domobranske jedinice, najvjerovatnije iz sastava 4. hrvatske lovačke brigade. Njima je iz Vareša stigla pomoć jačine jedne njemačke čete sa troja oklopna kola. (Zbornik IV/14, 250 i IV/15, 171 i 245).

cir. Zaplijenjeno: 1 teški mitraljez „maksim", 1 „šarac", 1 laki minobacač sa 40 mina, 50 pušaka, 1 teški minobacač sa 40 mina, dvogled, 4 strojnice i druge spreme i municije. Naši gubici: 4 ranjena od kojih teže zamjenik komandanta 2. bataljona, drug Tica.[123]

3. jul

Jedinice 4. brigade prešle su noću 2/3.VII varešku prugu kod sela Poljanice. Pri prelasku brigada je razrušila 50 metara kolosjeka. U selu Budoželju naišla na 150 naoružanih ljudi mjesne milicije, koja je brigadu dobro primila.

U 3 časa pošli su drugovi Vlado, Lola, Rato i Ilija u Vrhovni štab. Prati ih 3. bataljon 1. krajiške brigade. Kroz mjesec dana boravka u našoj diviziji drugovi iz Vrhovnog štaba su mnogo pomogli u vojno-političkom vođenju divizije. Njihovo znanje i iskustvo mnogo nam je koristilo u svakom pogledu.

Drug Ilija je otišao da primi direktive za rad naše divizije. Po njemu sam Miri poslao pismo. Javljam joj se poslije pet mjeseca rastanka.

Po podne je stigla divizijska bolnica i intendantura u selo Boroviče Njive. Odlučili smo da intendanturu smanjimo dajući borcima da nose dio namirnica. Zbog nedostatka konja i ljudi ogromne su teškoće oko transportovanja bolnice.

Štab divizije kreće zajedno sa 1. brigadom, jer teren kojim prolazimo nije siguran.

U toku daljeg pokreta 4. brigada je 3.VII pred veče zauzela selo Okruglicu. 150 četnika povuklo se bez veće borbe. Jedan četnik poginuo i jedan zarobljen. Brigada je u Okruglici oslobodila 13 proletera.

Drugog jula Udarna grupa bataljona razbila je dvije neprijateljske satnije koje su pošle od Zenice. Istog dana

---

[123] Na 4. brigadu izvršile su napad do dvije njemačke čete iz Vareša i jedinice 7. domobranskog pješadijskog puka 4. lovačke brigade sa pravca Breze. Neprijatelj je preduzeo izneseni napad na jedinice 1. krajiške brigade u selu Borovica i na 4. krajišku brigadu u širem rejonu sela Kračići jer se bojao našeg napada na rudnik Vareš. Četvrta krajiška brigada pustila je poslije borbe svih 40 domobrana. O ovoj borbi 2. jula vidi izvještaj štaba 5. divizije Vrhovnom štabu, objavljen u Zborniku IV/15, 42.

vođena je borba na lijevoj obali Bosne. Neprijatelj je protjeran prema Busovači. Rezultat: 38 mrtvih (2 oficira) zaplijenjeno 5000 metaka, 10 pušaka i druge opreme. Naši gubici: 4 teže i 4 lakše ranjena.

Trećeg jula Udarna grupa bataljona pošla je ka Vranduku i Bijelim Vodama. Nije mogla tamo da prodre jer ju je nadkriljavala jedna neprijateljska bojna. Vođena je borba bez većih rezultata. Udarna grupa bataljona se povukla ka selu Vukanovići.

5. jul

Dva bataljona 1. brigade vodila su borbu kod Han-Kopališta sa dvije neprijateljske čete. Neprijateljski gubici — nepoznati. Naši su imali 4 mrtva i 6 lakše ranjenih. U ovoj borbi neprijatelj je iznenadio naše bataljone. Divizijska bolnica pod zaštitom 1. brigade stigla je pred selo Kokošinjac.

Četvrta brigada ovog dana je vodila borbu sa četničkim grupama u selu Hadžići. Četnici su imali 7 mrtvih, a 7 ih je zarobljeno. Zaplijenjeno je 7 pušaka.

6. jul

Prva brigada je razbila miliciju u Kokošinjcu. Naš 1 ranjen. Istog dana je razbila jednu neprijateljsku četu na Zvijezdi planini (na k. Zvijezda 1350).

7. jul

Prva brigada stigla sa divizijskom bolnicom u selo Zubeta. Tu je uhvaćena veza sa njenim 4. bataljonom. Sela oko Zubeta su muslimanska. Četnici su ih popalili još 1941. godine, kada su i napuštena. U 13 časova počela borba sa neprijateljem, koji je nadirao preko sela Brgula i Zvijezde planine. Borba je vođena čitav dan i do kasno u noć. Rezultat: ubijeno oko 15 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno nešto opreme. Naši gubici 2 mrtva i 9 ranjenih.

Četvrta brigada je gonila četničke grupe. Od četnika nam poginuo vodnik i bolničar.

Prva brigada je vodila borbu od Han-Kopališta do Zubeta sa jedinicama njemačke SS divizije „Princ Eugen".[124]

---

[124] Od 2. do 8. jula 1. krajiška brigada je bila u svakodnevnoj borbi sa jedinicama njemačke 7. SS divizije „Princ Eugen", koje

8. jul

Manja borba na Zvijezdi planini, odakle su se naši povukli.

Iz Vrhovnog štaba došao drug Ilija. Ostajemo na ovom sektoru.

Za Miru je doznao da se nalazi u Majevičkoj brigadi.

Udarna grupa bataljona u kretanju prema nama vodila je borbu blizu Očevlja sa jedinicama „Princ Eugen" divizije. Janjski bataljon bio je iznenađen na ručku, te je od minobacačke vatre imao 19 ranjenih i jednog mrtvog. Druga dva bataljona su odbili neprijatelja kod šume Jasala i nanijeli mu izvjesne gubitke. Zaplijenjena 4 konja sa 40 granata od topa 37 mm.[125]

Po izvještaju štaba 4. brigade neprijatelj je došao iz Sarajeva do željezničke stanice Ivančići i sela Karaule. Neprijateljske snage nisu poznate.

Na ovom sektoru, sem sopstvenim izviđanjem, ne možemo dobiti obavještenja o neprijatelju. Seljaci su četnički orijentisani, prema nama zatvoreni i većinom se od nas sklanjaju. Ishrana jedinica otežana.

---

su imale svoju bazu u Varešu. Nijemci su nadirali preko planine Zvijezde ka Olovu. Njih je izdašno pomagala avijacija sa aerodroma u Rajlovcu. Avioni su neprestano nadlijetali i kontrolisali cijelu zonu rasporeda 5. krajiške divizije i otvarali vatru i na najmalobrojniju grupu naših boraca. Naročito je bila osjetljiva divizijska bolnica, koju smo preko otkrivenog zemljišta morali da prebacujemo isključivo noću.

Iz njemačkih dokumenata ne vidi se jačina jedinica njemačke SS divizije „Princ Eugen" koje su dejstvovale od Vareša, preko planine Zvijezde ka Olovu. Pominju borbenu skupinu „Petersen". Vjerovatno da je tu bio jedan njen pješadijski puk (Zbornik IV/15, 171, 175, 177, 185 i 194).

[125] U cilju razvijanja borbenih dejstava na što široj prostoriji i razvlačenja neprijateljskih snaga, štab 5. krajiške divizije poslije zauzimanja Kaknja, dao je zadatak Udarnoj grupi bataljona da što duže ostane na zeničkom sektoru, istočno od rijeke Bosne. Međutim, kako se iz dnevnika vidi, Udarna grupa bataljona dosta se brzo spojila sa glavninom divizije istočno od Vareša.

U dnevniku sam ispustio da zabilježim da se štabu Udarne grupe javio 2. jula Milorad Novosel, bivši komandant partizanskog odreda „Zvijezda" sa svojih 30 naoružanih ljudi, koji je do toga vremena održavao kontakt sa četnicima na zeničkom sektoru. Novosel i njegovi ljudi hrabro su se borili u sastavu 5. krajiške divizije, a nešto kasnije štab divizije postavio je Novosela za komandanta Visočko-fojničkog partizanskog odreda, o čemu govorim u dnevniku.

9. jul

Neprijatelj iz Ivančića i Karaule krenuo je ka Nišićima. Dva bataljona 4. brigade, postavljeni u odbranu južno od sela Nišići, otvorili su vatru oko 12 časova. Neprijatelj je bio iznenađen i zbunjen. Uspjeh bi bio dobar da je 1. bataljon udario neprijatelja u bok sa lijevog krila. Zbog magle i nesporazuma ovaj bataljon je tukao naše strelce iz 2. bataljona, baš u momentu kada su neprijateljski vojnici bili spremni na predaju. Neprijatelj se pribrao i postavio bolju odbranu. Neprijatelj je imao oko 30 mrtvih i ranjenih; zaplijenjeno 40 mina za teški bacač i 7000 metaka. Zarobljeni neprijateljski vodnik izjavio da je na prostor Srednje—Ivančići stigla 7. pukovnija (puk) 4. hrvatske lovačke brigade i ima zadatak da izbije ka Olovu i da se poveže sa divizijom „Princ Eugen".

Mi smo u ovoj borbi imali 2 mrtva i jednog ranjenog borca.

Uveče je održan sastanak sa štabovima brigada na kome je odlučeno: 1. brigada sa tri bataljona preći će noću 9/10.VII na sektor Okruglica—Čemerno da bočno dejstvuje na neprijatelja i da poruši prugu Srednje—Ivančići; 4. brigada postaviće se na prostoriju sêla Gornji Bakići—Sudići, takođe bočno u odnosu na neprijateljski 7. pješadijski puk; Udarna grupa bataljona u rejonu sela Krivajevići, u cilju sadejstva sa 4. brigadom i zaštite od pravca Zvijezde planine.

Poslali izveštaj Vrhovnom štabu.[126]

10. jul

Prešli sa štabom divizije u selo Prgoševo. Bolnica sa tri bataljona u selo Medojevići. Dan bez borbe. Stigla nam je radio-stanica iz Vrhovnog štaba sa radio-telegrafistom, čime smo dobili radio-vezu sa Vrhovnim štabom.[127]

---

[126] U izvještajima od 8. i 9. jula 1943. štab 5. krajiške divizije detaljno je obavijestio Vrhovni štab o borbama koje je divizija vodila u vremenu od 2. do 9. jula 1943. (Zbornik IV/15, 42 i 47).

[127] Od kako je 5. krajiška divizija formirana tek sada je dobila ovo značajno sredstvo veze. Svi smo se u štabu divizije obradovali radio-stanici kao jednom zaista velikom i krupnom

Došao Pero da od nas uzme municije za 7. krajišku brigadu. Dugo smo razgovarali o borbama u Crnoj Gori, na Sutjesci i Zelengori za vrijeme V neprijateljske ofanzive u kojima je učestvovala i njegova brigada.[128]

11. jul

Prva brigada nije došla u dodir sa četnicima u Čemernu, jer su se isti povukli bez borbe. Jedan njen bataljon iskidao je oko 200 metara pruge Ljubina—Srednje.

---

dobitku. Odmah smo postali sigurniji i samopouzdaniji, jer smo znali da ćemo od Vrhovnog štaba blagovremeno dobijati naređenja za naš rad. Međutim, naša radost bila je kratkog vijeka. Kao za nesreću, radio-stanica se već poslije dva dana pokvarila! Svi napori radio-telegrafiste da je vrati u život ostali su bezuspješni. Istina, on nije bio radio-tehničar, pa se nije usuđivao da radio-stanicu detaljnije pretresa, ali je stalno nešto radio oko nje, pokušavajući da je osposobi.

Ovaj brzi prekid tek uspostavljene radio-veze sa Vrhovnim štabom uslijedio je u vrijeme kada više nismo mogli da šaljemo kurire do Vrhovnog štaba, jer je neprijatelj 10. jula zauzeo Olovo i usmjerio svoja dejstva ka Kladnju, u čijoj se okolini tada nalazio Vrhovni štab. Ova situacija, tj. prekid kurirske i radio-veze sa Vrhovnim štabom, kao što će se vidjeti i iz dnevnika, uticala je na dalji rad i odluke štaba 5. krajiške divizije, koje nisu bile u skladu sa namjerama Vrhovnog štaba.

[128] Moj brat Pero bio je politički komesar jednog bataljona 7. krajiške brigade, koja se tada nalazila na području Olova i sa nama održavala vezu. Kako je naš štab 10. jula izjutra došao u Prgoševo, na svega 4 km južno od Olova, Pero je koristio tu blizinu da se vidimo poslije našeg dužeg rastanka iz Bosanske krajine i da od nas dobije puščane municije za svoj bataljon. Sa svoja 2 kurira i 3 tovara municije Pero je pošao u brigadu 11. jula izjutra. U blizini Olova nabasao je na Nijemce (iz SS divizije) i jedva se tu izvukao. Zatim je pokušao da u pravcu sjeveroistoka zaobiđe njemačke jedinice i da se negdje oko Očijevskih Luka i sjevernije poveže sa svojom brigadom, ali je i tamo naišao na neprijatelja. Pošto nije imao kuda, vratio se nama poslije dva dana i ostao kod nas sve do 5. avgusta, kada je otišao u svoju brigadu, koja je noću 3/4, avgusta prešla mostarsku prugu sjeverno od Konjica.

[129] Gubici 3. bojne bili su u ovoj borbi još i veći. Pavelićev general Prohaska piše o ovoj borbi između ostalog: „...poslije dvosatne borbe bojna je bila razbijena i odmetnici su zauzeli Rakovu Nogu. Više od pola bojne je zarobljeno i razoružano, veći broj ranjeno i poginulo. Od naoružanja izgubljeno je 325 pušaka, 8 strojopušaka (tj. mitraljeza — M. M.), 3 bacača i 4 strojnice“ (Zbornik IV/15, 269 i 205).

Četvrta brigada u dvočasovnoj borbi, između 2 i 4 časa izjutra razbila je 3. bojnu (bataljon) 7. pješadijskog puka u Rakovoj Nozi. Rezultat: zarobljeno 270 domobrana (1 ljekar i 5 podoficira), poginulo i ranjeno oko 100 vojnika. Zaplijenjeno 240 pušaka, 2 teška bacača, 2 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez, 15 000 metaka i druge spreme.[129] Naših gubitaka nije bilo. Ovo je jedna od najuspjelijih akcija ove brigade. Svi zarobljeni domobrani su pušteni.

Zarobljeni ljekar izjavio na saslušanju da su Nijemci angažovali protiv partizana u istočnoj Bosni slijedeće snage: dvije divizije na prostoriji Vlasenica—Zvornik—Tuzla; diviziju „Princ Eugen" na pravcu Vareš—Olovo—Kladanj; 7. pješadijski puk na pravcu Sarajevo—Olovo. Neprijatelj raspolaže sa rezervama u Sarajevu, ali njihovu jačinu on ne zna. Neke motorizovane trupe nalaze se na cesti Sarajevo—Sokolac.[130]

Dvije čete Udarne grupe bataljona vodile su borbu sa dijelovima divizije „Princ Eugen", koji su iz Olova nadirali u pravcu juga. U borbi smo imali 2 mrtva i 3 ranjena borca.

Radio-depešom javljali se Vrhovnom štabu, ali njegov radio-telegrafista nije bio na prijemu.

S obzirom na situaciju, odlučili smo da pređemo sa bolnicom, 4. brigadom i Udarnom grupom bataljona na Ozren planinu, gdje bi sačekali naređenje Vrhovnog štaba.

U noći 11/12. izvršili smo pokret i na Ozren stigli u 10 časova. Neprijatelj je primijetio naš pokret i tukao jednu našu kolonu u selu Homar minobacačkom i artiljerijskom vatrom. Neprijatelj vrši prikupljanje na liniji Srednje—Nišići.

Naša radio-stanica prestala da radi. Rekao sam radio-telegrafisti da je pokuša osposobiti, jer nam je veza sa Vrhovnim štabom sada neobično važna. Međutim, radio-telegrafista nije uspio da pronađe kvar.

---

[130] U istočnoj Bosni Nijemci su tada angažovali cijelu 369. pješadijsku diviziju, glavninu SS divizije „Princ Eugen" i dosta brojne Pavelićeve snage (6. lovački puk, Tuzlanski zdrug, 1. stajaći zdrug, 15. pješadijski puk, 7. pješadijski puk i neke druge jedinice). Vidi Zbornik IV/15, 171, 268 i 269.

13. jul

Odmor na Ozrenu. Ispitivanje neprijatelja koji se pomjerao iz Ivančića ka Nišićima. Dan bez borbe. U 17 časova uhvaćena veza sa patrolom 1. brigade. Prva brigada bila se sva prebacila preko pruge Ljubina—Ivančići, pa se morala vratiti nazad.

U toku noći između 13. i 14. prebacili smo sve naše jedinice preko pruge Ljubina— Srednje i razmjestili ih u rejon selo Ljeskovice—selo Čemerno.

14. jul

U 10 časova održali sastanak sa štabovima brigada o situaciji kod naše divizije. S obzirom na neprijateljske snage u našoj okolini i na njihovu aktivnost prema našoj diviziji, jer se nalazimo blizu Sarajeva i važnih rudnika, na vjerovatno napuštanje istočne Bosne od strane proleterskih divizija i Vrhovnog štaba, zatim na nepokretnost divizije zbog velikih bolnica — odlučeno je da divizija pređe rijeku Bosnu i da djeluje na sektoru Konjic—Visoko—Busovača. Bavljenje na prostoriji Zvijezda planina—Ozren—Olovo bilo je i do sada većma otežano zbog sasvim loše ishrane jedinica i bolnica.[31]

15. jul

Primakli se vareškoj pruzi. Brigade polaze na prugu u tri pravca: Prva — južno od željezničke stanice Dobravine, Četvrta — na ovu stanicu, Udarna grupa bataljona — na željezničku stanicu Pajtov Han. Dat zadatak da se pruga što više poruši.

Noću 15/16. izvršeno prebacivanje divizije preko pruge. Borbe nije bilo, sem što je jedna jedinica iz Udarne grupe bataljona pripucala na blindirani voz. Voz se vratio u Vareš. Na dužini od 10 km željeznička pruga je porušena na više mjesta (svega oko 3 km). Srušen jedan drveni most na pruzi dužine 10 metara i 4 drvena mosta na cesti. Razrušena cesta na nekoliko mjesta i posječeno 30 telefonskih stubova.

16. jul

Odmor jedinica na prostoru šuma Margita, Gaj i Kapa (k. 830). Nismo imali kontakta sa neprijateljem, sem što

su 6 neprijateljskih aviona intenzivno bombardovali jedinice 1. brigade koje su se nalazile na Kapi. Tu su nam poginula 3, a ranjena 2 borca.[132]

Izdali smo naredbu za prebacivanje brigada preko rijeke Bosne. Pravci prelaza: 4. brigada i Udarna grupa bataljona prelaze rijeku preko gazova između željezničkih stanica Dobrinje i Porječana, a 1. brigada na gazove između Visokog i Podlugova. Nismo imali podataka o neprijateljskim snagama u Visokom.

16/17. jul

Izvršen prelaz preko pruge i rijeke sa uspjehom. Svi gazovi su bili dobri. Rezultat: razrušeno oko 2 km pruge i nekoliko propusta; 1. brigada napala Podlugove, zarobila 32 domobrana, jednog oficira i 2 podoficira; zaplijenila 30 pušaka 3000 metaka i druge opreme. Ubijeno 32 ustaše. Zapaljena stanica i razoreni željeznički uređaji. Kod nas jedan borac lako ranjen.

---

[131] Četrnaestog jula u divizijskoj i brigadnim bolnicama imali smo 25 ranjenika na nosilima i preko 200 ostalih ranjenika i bolesnika, od kojih je dobar broj takođe bio nepokretan, te su im bili obezbijeđeni konji. Za prenošenje ranjenika na nosilima i za neposrednu zaštitu bolnicâ određivali smo znatne snage — najmanje tri bataljona.

Ovako velike bolnice znatno su umanjile borbenu sposobnost divizije, otežale izvođenje pokreta i manevara, a zbog intenziteta borbi i pokreta liječenje i njega ranjenika i bolesnika bili su dosta slabi. (Brojno stanje bolnica uzeo sam iz izvještaja štaba divizije štabu Prvog bosanskog korpusa — Zbornik IV/15, 113).

[132] Iz njemačkih dnevnih izvještaja vidi se da je neprijatelj brižljivo pratio pokrete i aktivnost 5. krajiške divizije dok se ona nalazila na prostoriji Vareš—planina Ozren (sjeverno od Sarajeva) — Breza i angažovao protiv nje znatne snage njemačke SS divizije „Princ Eugen", cijeli 7. domobranski pješadijski puk i znatnu avijaciju. U svojim izvještajima neprijatelj često naziva 5. diviziju proleterskom.

Prilikom bavljenja 5. divizije na prostoru Čemerno Nijemci su pojačali odbranu rudnika Breze sa glavninom 7. SS protivtenkovskog diviziona, a usmjerili 7. domobranski pješadijski puk takođe ka Brezi. Kada smo prešli prugu Vareš—Breza, Nijemci su očekivali naš napad na Brezu (Zbornik IV/15, 198, 200 i 203).

VI

BORBE 5. UDARNE DIVIZIJE U CENTRALNOJ BOSNI

(17. VII — 1. X 1943)

Poslije prelaska Vrhovnog štaba sa dijelovima Glavne operativne grupe u centralnu i zapadnu Bosnu situacija se u ovim oblastima razvijala veoma povoljno po narodnooslobodilački pokret. Brojne snage NOVJ ubrzo su uništile ili razbile mnoge neprijateljske garnizone i oslobodile najveći dio tih oblasti. Tada je uslijedila kapitulacija Italije, što je još povoljnije uticalo na razvoj ofanzivnih operacija NOV. Dok je Vrhovni štab svoje glavne napore usmjerio prema Dalmaciji u cilju razoružavanja italijanske okupacione armije, dotle su jedinice u Bosni izvodile uspješna ofanzivna dejstva sve do oktobra.

Za čitavo to vrijeme 5. udarna divizija dejstvovala je na prostoriji Sarajevo—Travnik—Prozor. Glavninom snaga vršila je pritisak na komunikacije u dolini rijeke Bosne, nanoseći ozbiljne udarce neprijateljskim jedinicama i sprečavajući saobraćaj. Pored niza uspjelih borbi i, naročito, mnogobrojnih uspješno izvedenih diverzija na željezničkoj pruzi, najuspješnija akcija divizije bila je napad na aerodrom u Rajlovcu. Pored toga dijelovi divizije učestvovali su u uspješnom napadu na dobro utvrđeni neprijateljski garnizon u Bugojnu.

U ovom periodu divizija se odmorila i oporavila od teških borbi i marševa iz prve polovine 1943, prebrodila posljedice epidemije tifusa, koja je u proljeće masovno

zahvatila sve njene jedinice, i popunila se novim ljudstvom. Tada je u sastav divizije, poslije rasformiranja Udarne grupe bataljona, ušla 10. krajiška brigada.

17. jul

Odmor jedinica. Na sektoru Busovača—Visoko ostaje jedan bataljon 4. brigade, a na sektoru Visoko—Kobilja Glava jedan bataljon 1. brigade. Zadatak im je partizansko djelovanje. Ostavljamo na ovom sektoru Milorada Novosela, bivšeg komandanta partizanskog odreda „Zvijezda", sa 22 njegova borca da u srezu Visoko formira partizanski odred. Dali mu uputstva za rad.

Istog dana stigla je u Sebinje četa partizanskog odreda Travnik, koju smo povezali sa bataljonom 4. brigade.

Noću 17/18. prešli cestu Kobilja Glava—Busovača. Cesta je pređena u tri kolone. Oko prelaza porušili mostove i telefonske stubove.

Brigadama su dati slijedeći zadaci: 1. brigada djelovaće partizanski na sektoru Visoko—Kobilja Glava—Sarajevo—Ivan-sedlo; 4. brigada na sektoru Kiseljak—Busovača—Kakanj i ka Travniku, a Udarna grupa bataljona na komunikacije Ivan-sedlo—Konjic—Prozor.[133]

---

[133] Štab divizije dao je detaljne zadatke brigadama za dejstvo na neprijateljske komunikacije i njegove transporte u velikom trouglu Konjic—Sarajevo—Kakanj—Travnik—Prozor nešto kasnije, u svojoj naredbi od 23. jula, kojeg je dana ponovo uspostavio radio-vezu sa Vrhovnim štabom. Tada je od Vrhovnog štaba dobio direktivu da divizija ostane na ovom sektoru. (Zbornik IV/15, 128).

Ponovno dejstvo 5. krajiške divizije na važne neprijateljske komunikacije u neposrednoj blizini Sarajeva, a naročito njeno dejstvo na željezničke pruge i puteve Sarajevo—Lašva i Sarajevo—Konjic teško je palo Nijemcima i njihovim slugama ustašama. Nijemci prvi preduzimaju mjere da osiguraju ove komunikacije i da odbace od njih 5. diviziju. Komanda njemačke SS divizije „Princ Eugen" prebacuje 18. jula protivtenkovski divizion samohodne artiljerije iz Breze u Visoko i Kiseljak, 20. jula upućuje na obezbjeđenje željezničke pruge Sarajevo—Ivan-sedlo 1. eskadron izviđačkog bataljona, četu pionirskog bataljona i štabnu lovačku četu, 21. jula prebacuje u Kiseljak ojačani 2. bataljon 1. pješadijskog puka, a 1. bataljon istog puka u rejon Ilidža—Blažuj (sve navedene jedinice pripadale su ovoj diviziji). Već 18. jula komanda ove njemačke divizije piše u svom dnevnom izvještaju da će raspoloživim snagama napasti 5. diviziju. (Zbornik IV/15 205, 210, 212, 213, 215, 254 i 265).

18. jul

Odmor jedinica. Uveče održali zbor u Fojnici i govorili o potrebi mobilizacije u Narodnooslobodilačku vojsku i stvaranju narodne vlasti.

Jedna četa 1. brigade dočekala je na cesti Kiseljak—Sarajevo, kod Han-Ploča, kolonu od 20 kamiona. Neprijatelj je u panici bježao. Poginuo jedan njemački major i 2 niža oficira. Zapaljeno 6 kamiona i jedan luksuzni automobil. Zaplijenjeno: 1 puškomitraljez, 2 strojnice, 1 pištolj i nešto odjeće. Ranjeno oko 20 neprijateljskih vojnika.

Druga četa 1. brigade razrušila je drveni most na cesti Visoko—Kiseljak i iz zasjede sačekala blindirani automobil. Ubijena 4 neprijateljska vojnika, zaplijenjen pištolj i 2 puške. Automobil se vratio u Visoko. U obe akcije mi bez gubitaka.

Noću 18/19. dva bataljona 1. brigade napali su Kiseljak. Neprijateljska posada povukla se bez borbe u šumu. U Kiseljaku nađeno nešto hrane i odjeće. Naši su se povukli zbog dolaska neprijateljskih tenkova.

19. jul

Isti bataljoni 1. brigade postavili su zasjedu sa obje strane rijeke Lepenice, u blizini Kobilje Glave. Neprijatelj

---

Međutim, s obzirom na način dejstva naših brigada — rušenje željezničkih pruga i objekata na njima i na putevima, napadi iz zasjeda na neprijateljske željezničke i putne transporte i na njegove jedinice u pokretu, bez upuštanja u frontalne borbe — mi smo onemogućili neprijatelju da raspoloživim snagama postigne bilo kakve ozbiljnije rezultate u borbama protiv naših jedinica. Naše brigade, sada oslobođene nepokretnih i težih ranjenika, imale su potpunu slobodu u izboru načina dejstva i u izboru objekata za napad na velikom manevarskom prostoru u zoni i duž pomenutih komunikacija, tako da je inicijativa stalno bila na našoj strani.

5. krajiška divizija ostala je na pomenutoj prostoriji i sa istim zadacima do septembra 1943. (sa izuzetkom učešća jedne brigade u borbama za oslobođenje Bugojna), tj. nešto više od mjesec i po dana i sa iznijetim načinom borbenih dejstava postigla je izvanredne rezultate (ove rezultate zabilježio sam na stranicama ratnog dnevnika). Takođe je divizija mnogo učinila na širenju narodnooslobodilačkog pokreta u ovim krajevima, na širenju i jačanju bratstva i jedinstva među hrvatskim, srpskim i muslimanskim življem, pomagala u stvaranju narodne vlasti, u sklanjanju ljetine od okupatora i domaćih izdajica itd.

iz pravca Sarajeva jačine oko dvije čete Nijemaca sa 3 kamiona i 3 motocikla, napao na naše snage. Žestoka borba trajala je jedan i po sat. Naši su potukli neprijatelja, a ostatke protjerali preko Kobilje Glave. Odmah je stigla neprijateljska avijacija, tukla je okolne visove, ali bez rezultata.

Rezultat borbe: poginula 84 Nijemca, zarobljena 4, veći ih je broj ranjen. Zaplijenjeno: 2 protivtenkovska topa 47 mm sa 6 granata, 4 „šarca", 42 puške, 6 strojnica, 5 pištolja, 40 pari čizama i cipela, nešto sanitetskog materijala i druge opreme. Oboren jedan neprijateljski avion, dok su dva oštećena. Mi smo imali jednog mrtvog i dva ranjena.[134]

Devetnaestog jula radio-stanica „Slobodna Jugoslavija" javila je da naša divizija odmah krene na sektor sjeverozapadno od Kladnja, tj. tamo gdje je drug Ilija Materić došao u Vrhovni štab.

Razmotrili smo ovo naređenje Vrhovnog štaba i došli do zaključka da je momentalni pokret divizije natrag, preko rijeke Bosne, teško izvodljiv, osobito zbog velike bolnice i da nam Vrhovni štab ne bi izdao ovakvo naređenje da zna gdje se sada nalazimo.
Odmah smo uputili kurira štabu 1. bosanskog korpusa i izvijestili ga o ovom naređenju Vrhovnog štaba, o situaciji kod nas i gdje se divizija nalazi i molili da nam Vrhovni štab ili štab korpusa dade zadatak. Tražili smo da nam zadatak upute radio-vezom, jer smo radio-stanicu u međuvremenu popravili.[135]

---

[134] Zbog interesantnosti navodim kako je komanda njemačke SS divizije „Princ Eugen" „objasnila" ovaj poraz svoje jedinice: „Južno od Han Ploča u dolini Lepenice, 10 km jugo-ist. Kiseljak dovedeni su dijelovi 7. oklopne lovačke čete po *jednoj agentici u klopku* (podvukao M. M.) te su uništeni. Dolina Lepenice i visovi sa obe strane južno Han Ploča bombardirani zrakoplovima". — Nikakva žena ih nije dovela — sami su upali među naše bataljone.

Nijemci priznaju da su u ovoj borbi imali 47 mrtvih, od toga 3 starješine, 5 ranjenih, 1 nestao (starješina). Vidi neprijateljska dokumenta u Zborniku IV/15, 213 i 215.

[135] Kad god nismo bili u pokretu, naš radio-telegrafista je pregledao radio-stanicu i pokušavao da na njoj pronađe kvar. No, tek kad smo stigli u Fojnicu, uspjeli su on i načelnik štaba divizije da na njoj pronađu i otklone neki kratki spoj. Ali i

U toku noći 22/23. jedan bataljon 4. brigade porušio je željezničku prugu između Lašve i Kaknja na više mjesta.

Bataljon 4. brigade držao je zasjedu na cesti Kiseljak—Visoko. Naišlo je 11 kamiona i 3 tenka. Borba je kratko trajala. Neprijatelj je imao izvjesne gubitke. Zbog tenkova naši su se povukli. Nisu imali gubitaka.

Neprijatelj je krenuo iz tri pravca na jedinice 1. brigade (sastav: Nijemci i domobrani) i to od Kiseljaka, Kobilje Glave i Tarčina. Brigada je u borbi od 5 časova zadržala dvije kolone, dok je razbila kolonu sa pravca Kobilje Glave. Neprijatelj je imao gubitaka; zaplijenjena je 1 strojnica, 2 puške i 1500 metaka. Mi bez gubitaka. Neprijateljska avijacija bila je aktivna za čitavo vrijeme ove borbe.

Noću 23/24. 2. bataljon 1. brigade napao je neprijatelja koji je zanoćio na položaju Čubrena (k. 1097). Borba je bila žilava i vođena je do 6 sati izjutra. Neprijatelj je bio nadmoćniji. Poginulo je i ranjeno dosta neprijateljskih vojnika. Mi smo imali 5 mrtvih i 15 ranjenih. 24. jula izjutra neprijatelj je prodro sa 8 tenkova i 20 kamiona vojske u Kreševo.[136]

Dvadeset trećeg jula uspostavili smo radio-vezu sa Vrhovnim štabom i primili dvije depeše. U jednoj depeši Vrhovni štab nam naređuje da ostanemo na ovom sektoru

---

poslije toga mogli smo samo da primamo depeše, a ne i da ih odašiljemo. Tek smo nešto kasnije doveli radio-stanicu u ispravno stanje.

Dvadesetog jula u štab divizije, koji se nalazio u selu Bakovićima kod Fojnice, javio se drug Mujo Kovačević. Njega je Vrhovni štab poslao za načelnika obavještajnog centra našeg štaba. On nas je sa dvojicom boraca tražio na prostoriji južno od planine Zvijezde i tamo je doznao da su partizani porušili željezničku prugu kod Breze, a kad je tamo stigao, rekli su mu seljaci da smo porušili željezničku prugu kod Visokog i tako nas je tim tragom našao. Drug Mujo nam nije znao reći zbog čega Vrhovni štab traži da divizija dođe kod Kladnja.

[136] Komanda njemačke divizije „Princ Eugen“ dala je vrlo kratke podatke o borbama svojih jedinica na pravcu Kreševa. Ističe uporan otpor naših jedinica i jaku vazduhoplovnu podršku svojim trupama. Piše da su za vrijeme ovih borbi imali 2 mrtva, 30 ranjenih i 2 nestala. (Zbornik IV/15, 220, 222, 227).

sa zadatkom dejstva na neprijateljske transporte i komunikacije. U drugoj depeši Vrhovni štab nam najoštrije zamjera što smo bez obavještenja i odobrenja otišli sa prostorije planina Zvijezda—Olovo—planina Ozren.[137]

26. jul

U toku noći 26/27. 4. brigada je izvršila napad na željezničku prugu između, željezničkih stanica Kaonika, Busovače i Modrinje i izvršila napad na Busovaču. Napad nije u potpunosti uspio, jer su prugu štitila 4 blindirana voza, a 1 tenk željezničku stanicu Busovača. Željeznička stanica Modrinje je spaljena, a u Lašvi je spaljena žandarmerijska stanica. U Busovači je spaljena šumska uprava, državni magazin, jedna drvena ćuprija i svi bunkeri i zaplijenjene 3 puške i 2 signalna pištolja. U Busovači je nađeno nešto namirnica, a narodu je razdijeljeno 250 kg žita. Željeznička pruga je porušena na više mjesta. Nisu utvrđeni neprijateljski gubici u Busovači. Na željezničkoj stanici Modrinje zarobljeno 12 domobrana, koji su odmah pušteni; zaplijenjeno 12 pušaka i 1 puškomitraljez. U ovoj akciji 4. brigada nije imala gubitaka.[138]

---

[137] Početkom septembra 1943. pozvani smo politički komesar divizije i ja u Vrhovni štab u Jajce. Tada smo drugu Titu podnijeli izvještaj o diviziji. Drug Tito je bio vrlo zadovoljan rezultatima borbi naše divizije i njenim radom na terenu. Zatim nas je pozvao na ručak. Za vrijeme ručka drug Tito i drug Aleksandar Ranković-Marko pitali su nas zbog čega smo otišli sa Zvijezde i Ozrena. Ja sam im ukratko iznio razloge. Očito zadovoljan našim postignutim uspjesima i šaleći se sa drugom Markom na račun našeg „velikog manevra", drug Tito mi je rekao da smo tada ipak pogriješili, jer nismo dobili odobrenje za pokret ka Fojnici i Kreševu.

Nisam pitao druga Tita da li su oni mislili da pođu tada sa 5. divizijom za centralnu Bosnu, ali sam dobio utisak da je postojala takva mogućnost.

Poslije ručka k nama su došli drugovi Đuro Pucar Stari, Osman Karabegović, Veljo Stojnić, Cana Babović i Pavle Ilić. Drug Tito se sa nama fotografisao ispod samog vodopada Plive. To je bilo prvo moje fotografisanje sa drugom Titom, a boravak kod njega jedna od najdražih mojih uspomena iz narodnooslobodilačkog rata.

[138] O ovom napadu 4. krajiške brigade Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske primilo je 27. jula slijedeću depešu iz Sarajeva: „Noćas napadnuta željeznička pruga od Janjine do Modrinja i Busovače, te razorena na četiri mjesta između Lašve i Janjine. Prema Kaknju pruga razorena na tri

Iste noći jedan bataljon 1. brigade izvršio je napad na zeljezničku stanicu Raštelicu (na pruzi Sarajevo—Konjic). Neprijatelj je uporno branio stanicu, kojoj su došla i pojačanja. Pokidana je pruga u dužini 30 metara i srušen željeznički most, na koji je kasnije naleteo teretni voz. Neprijateljski gubici nepoznati. Mi bez gubitaka.

Neprijatelj se povukao iz Kreševa i napustio cio prostor do Kiseljaka.

U fojničkom srezu izabrani su odbornici i formirani narodnooslobodilački odbori u selima: Dragačići, Živičići, Majdan, Vladići, Vukelići, Bistrica, Bakovići i Otigošće. U Kreševu formirana Komanda mjesta, a u okolnim selima narodnooslobodilački odbori (Lipa, Crnići, Volujak i dr.).

Noću 28/29. jedan bataljon iz sastava Udarne grupe bataljona izvršio je napad na željezničku stanicu Lisičići (između Konjica i Ostrošca). Neprijateljska posada pobjegla sa stanice. Spaljena je stanica i 3 teretna vagona. Razoreno 600 metara pruge i stanični uređaji. Porušena telefonska linija na dužini od 2 km. Zaplijenjen 1 vagon voća. Bataljon je izvršio zadatak bez gubitaka.

Bataljon 4. brigade je rušio prugu između Kaonika i Lašve. Voz nije nailazio.

Jedna četa 4. brigade dočekala je na zasjedi kod Busovače 7 kamiona. Zasjeda nije dobro postavljena, pa su kamioni umakli.

30. jul

Druga zasjeda 4. brigade dočekala je kod Busovače 2 kamiona SS trupa. Ubijeno je 13 esesovaca, zaplijenjena 2 puškomitraljeza, 3 pištolja sa municijom, a kamioni su spaljeni.

---

mjesta. Busovača po partizanima sa svih strana opkoljena. Partizani napadaju bacačima mina i strojnicama (tj. mitraljezima, prim. M. M.). Pruga između Busovače i Viteza prekinuta, a isto tako i brzoglasno-brzojavne veze između Zenice i Modrinja... Vlak koji je jutros krenuo vraćen prema Visokom. Sa Visokim veza prekinuta i radi toga ne zna se što se zbiva" (Zbornik IV/15, 266).

Poslije ovog napada na Busovaču Nijemci su u njoj pojačali posadu. (Zbornik IV/15, 230).

31. jul

Dobili smo depešu od Vrhovnog štaba da će jedinice 1. proleterske divizije preći mostarsku prugu. Radi njihovog prihvata smo pomjerili 1. brigadu na liniju Kobilja Glava — selo Pirin — planina Bitovnja, a Udarnu grupu bataljona na sektor prema Konjicu.

Noću između 31. jula i 1. avgusta jedan bataljon 4. brigade porušio je na više mjesta željezničku prugu između Kaonika i Viteza, a drugi njen bataljon je zauzeo i uništio željezničke stanice Dobrinju i Porječane i razorio željezničku prugu na više mjesta. Neposredno pred napad na ove stanice, otvorena je mitraljeska vatra i vatra iz automata na neprijateljski transportni voz. Zarobljen je jedan legionar koji je ispao iz voza.

U obe ove akcije naši bataljoni nisu imali gubitaka.

Iste noći jedinice Udarne grupe bataljona izvršile su napad na željezničku stanicu Bradina. Neprijatelj se povukao u obližnji tunel i iz njega branio prilaz stanici. Razrušene su sve skretnice i oko 200 metara željezničke pruge. Poginula 4 neprijateljska vojnika. Mi smo imali 3 mrtva i 2 ranjena.[139]

3. avgust

Noću 3/4. 3. i 7. krajiška brigada, pod komandom štaba 1. proleterske divizije, prešle su mostarsku prugu između Ivan-sedla i Konjica. Naši bataljoni nisu dovoljno pomogli njihov prihvat, jer nismo znali kada će i gdje da prelaze prugu. Obe brigade uspješno su prešle prugu i razorile je na više mjesta.

Iste noći dva bataljona 4. brigade i Travnički partizanski odred izvršili su napad na Gornji Vakuf. U gradu se nalazila jedna bojna 13. pješadijske pukovnije. Borba je bila oštra, trajala je do 5 časova izjutra. Bilo je sve likvidirano sem škole i bunkera oko nje. Naši su

[139] U svojim dnevnim izvještajima Nijemci ističu naše pojačane napade u ovom vremenskom periodu na putne transporte i na željezničku prugu Brod—Sarajevo—Mostar. Ljuti su na ovakvu situaciju i žale se: „Ovi se napadi uslijed nedostatka snaga ne mogu suzbiti". O borbama i diverzijama jedinica 5. divizije u vremenu od 20. jula do 4. avgusta vidi neprijateljska dokumenta, objavljena u Zborniku IV/15, 228, 230, 233, 259, 261, 266 i Zborniku IV/16, 122, 123, 127, 131 i 211.

se iz grada povukli zbog slabih zasjeda na cestama prema Bugojnu i Prozoru, otkuda je bila upućena pomoć napadnutom garnizonu u Gornjem Vakufu.

Rezultat borbe: neprijatelj je imao dosta gubitaka (poginuo je njemački poručnik i 6 njemačkih vojnika); zarobljeno je 57 domobrana, među kojima 1 ljekar, 1 oficir i 3 vodnika; zaplijenjeno je 47 pušaka, 2 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez, 31 000 metaka, 2 sanduka njemačkih bombi i druge ratne opreme. Izgorjela štala sa 14 konja i slagalište hrane. Mi smo imali 4 lakše ranjena (3 od sopstvene bombe).

Zasjeda prema Prozoru je spalila 2 kamiona. Od zarobljenih domobrana 22 su se javila u našu vojsku, ostali su pušteni.[140]

6. *avgust*

Izjutra smo javili Vrhovnom štabu o dolasku 3. i 7. krajiške brigade 1. proleterske divizije. Sa štabom divizije smo uspostavili vezu.

Osnovani su narodnooslobodilački odbori za Fojnicu i Kreševo, kao i odbor Antifašističkog fronta žena za Fojnicu. U Fojnici i Kreševu kulturna ekipa naše divizije dala je dobar program.

Neprijatelj je napustio Gornji Vakuf u koji je ušao jedan bataljon 4. brigade.

7, *8. i 9. avgust*

Neprijateljske snage na našem sektoru su dosta male i defanzivne. Zbog toga smo uputili 1. brigadu na visočki sektor.

Po podacima Obavještajnog centra 4. brigade u Rajlovcu se nalazi 400 domobrana, sa nešto Nijemaca. U Visokom — 500 legionara i domobrana, na željezničkim stanicama između Sarajeva i Visokog posade jačine od 90 do 160 domobrana.

U planu je napad na Rajlovac i na dvije željezničke stanice, a eventualno i na Visoko. Četvrta brigada ostaje

---

[140] Naš napad na G. Vakuf detaljno je opisao u svom izvještaju komandant 3. bojne (bataljona) 13. pješadijskog puka. Kaže da je njegov bataljon u ovoj borbi imao 3 poginula, a da su zarobljena 2 oficira, 2 podoficira i 68 domobrana (Zbornik IV/16, 182).

na starom sektoru sa jačim aktiviranjem na komunikacije Travnik—Busovača, a po mogućnosti da zauzme Busovaču (posada oko 300 vojnika i 3 topa).

9. avgust

Noću 9/10.VIII 1. brigada je izvršila pokret na sektor Visoko—Podlugovi. Ovo neprijatelj koristi i upada u Kreševo sa 3 tenka i 2 motocikla, ali se istog dana vraća u Kiseljak.

10. avgust

Otišao sam u Štab 1. proleterske divizije, koji se nalazio u blizini Gornjeg Vakufa. Razgovarao sam sa drugovima o sadejstvu između jedinica naših divizija ukoliko oni budu još ostali na sadašnjoj prostoriji. Vratio sam se u svoj štab 13. avgusta. Sa mnom je došao drug Raja Nedeljković, koji je naredbom Vrhovnog štaba postavljen za zamjenika političkog komesara 1. krajiške brigade.

Prilikom prikupljanja hrane u nekim selima južno od Visokog, na ekonome 1. brigade izvršila je napad manja ustaška grupa. Ubijen komandant ustaške milicije za srez Visoko, Uzeir Durmić, i njegov zamjenik, organizatori pokolja u selima Malešići i Semizovac. Čim je čuo za pogibiju ovih koljača, narod je bio oduševljen i dobrovoljno je donosio hranu borcima.

Noću 10/11. avgusta 1. brigada sa 3 bataljona je napala aerodrom Rajlovac, a jednom četom železničku stanicu Podlugove. Pokret do Rajlovca i napad na aerodrom izveden je vrlo brzo i odlučno. Napad na aerodrom je počeo tačno u 22 časa. Aerodrom su branili Nijemci. Na lijevoj obali rijeke Miljacke nalazilo se oko 500 domobrana, koje su naši bataljoni zaobišli, jer im je cilj napada bio isključivo hangari i avioni. Borci su u brzom naletu zauzeli aerodrom, ali nisu mogli prići hangarima, jer su ih branili Nijemci iz bunkera jakom mitraljeskom vatrom. Borci su popalili sve avione na aerodromu koji su po grupama bili razmješteni na velikom prostoru.

Zasjeda na željezničkoj pruzi prema Sarajevu razrušila je 30 metara pruge i tu je iskočio iz šina blindirani voz, koji je bio upućen iz Sarajeva u pomoć Rajlovcu.

Četa, koja je napala željezničku stanicu Podlugove, potpuno je izvršila zadatak. I ovdje je kod srušenog mosta na pruzi iskočio iz šina blindirani voz koji je bio poslan iz Visokog u pomoć Rajlovcu.

Rezultat akcije:

Na aerodromu Rajlovac je zapaljeno 30 aviona, od kojih jedan transportni, a 5 aviona je oštećeno mitraljeskom vatrom. Neprijatelj je imao oko 60 poginulih i ranjenih.

U Podlugovima zapaljena željeznička stanica i 5 drugih državnih zgrada, oštećeno 6 lokomotiva i oko 70 vagona, željeznička pruga razrušena na nekoliko mjesta i srušen jedan most. Zarobljeno 12 domobrana; zaplijenjeno 13 pušaka, 2 strojnice i 7 bombi, po jedan vagon šećera, brašna, ulja, odjeće i pola vagona obuće. Veći dio namirnica je razdijeljen narodu.

U ovoj borbi brigada je imala 4 poginula i 8 lakše ranjenih.[141]

Noću 10/11.VIII 4. bataljon 4. brigade razrušio je prugu između Porječana i Dobrinje na nekoliko mjesta.

11. avgust

Noću 11/12. Prva brigada se prebacila na sektor prema Kreševu. Na cesti kod Kobilje Glave je razbila manje

---

[141] O napadu 1. krajiške brigade na aerodrom Rajlovac Nijemci su izvjestili lakonski i ne pominju svoje gubitke. Talijanski konzul u Sarajevu u svom pismu zlurado se podsmijeva Nijemcima za ovaj njihov krupan poraz (Zbornik IV/16, 142, 144 i 211). Međutim, iako je njemačka posada na aerodromu otvorila iz rovova i bunkera žestoku vatru na naše borce, a reflektorima i paljenjem stogova sijena osvijetlila čitav prostor oko hangara i zatražila hitnu pomoć iz Sarajeva, ona nije mogla da spasi avione, jer su naši borci dejstvovali brzo i odlučno.

Ustaški general Pacak navodi u bojnoj relaciji 2. gorskog zdruga da je na aerodromu uništeno 5 njemačkih i 17 ustaških aviona. Ovaj podatak nije tačan, jer su naši borci prebrojali sve zapaljene avione, koji su u noći gorjeli kao velike svijetle buktinje.

Po odlučnosti, smjelosti i brzini izvođenja ove akcije, dalje s obzirom na mjesto u kojem se izvela i na postignute rezultate, ona spada među najznačajnije borbe jedinica 5. divizije u toku narodnooslobodilačkog rata.

Vrhovni komandant drug Tito je 18. avgusta preko radiostanice „Slobodna Jugoslavija“ izrazio zahvalnost starješinama i borcima 1. krajiške brigade za njihovo junaštvo i požrtvovanje u izvršavanju ovog borbenog zadatka.

neprijateljske grupe. Tom prilikom lakše je ranjen zamjenik komandanta 1. brigade, drug Borko Arsenić.

Oko 400 neprijateljskih vojnika iz Busovače napali su bataljon 4. brigade kod sela Kupreša. Naši su se povukli ne prihvatajući borbu. Uveče se neprijatelj vratio u Busovaču.

Noću 11/12. avgusta Udarna grupa bataljona izvršila je napad na mostarsku prugu kod sela Gošća-Han (između Ostrošca i Lisičića). Jedan bataljon je uspio da sruši nešto pruge, dok su druga dva bataljona bili spriječeni od blindiranih vozova. Prugu su branile i stalne posade. Neprijateljski gubici nepoznati. Mi smo imali 4 lakše ranjena. Pruga Mostar—Sarajevo dobro je osigurana.[142]

Po naredbi Vrhovnog štaba treba da vratimo bataljone Udarne grupe u sastav njihovih brigada.

12. avgust

Pri povratku sa željezničke stanice Dobrinje kod sela Sebinja napala je grupa od 200 četnika 4. bataljon 4. brigade. Četnici su razbijeni sa gubicima 6 mrtvih i 4 ranjena.[143]

Noću 12/13. dva bataljona 4. brigade pošla su da likvidiraju neprijatelja u selu Rankovići (6 km južno od Travnika, na putu Travnik—Gornji Vakuf). Neprijatelj dan ranije napustio selo. Naši su u selu sakupili 1300 kg žita.

14. avgust

Donijeli smo odluku da 1. brigada ponovo krene na visočki sektor. U planu je napad na Brezu. Udarna gru-

---

[142] Zbog loše vojno-političke situacije u Italiji, a da bi imali barem nešto svojih jedinica u talijanskim garnizonima u Hercegovini, njemačka komanda je još krajem jula imala tamo neke jedinice SS divizije „Princ Eugen" (u Ljubuškom i Mostaru nalazio se po jedan bataljon njenog 2. pješadijskog puka). U toku prve polovine mjeseca avgusta prebačene su u Hercegovinu i ka Dubrovniku i Grudi još neke njene jedinice. U tom periodu Nijemci su bolje osiguravali željezničku prugu Sarajevo—Mostar. Ovim pomjeranjem jedinica SS divizije „Princ Eugen" komunikacije i garnizone od Busovače i Lašve do Sarajeva preuzela je 369. njemačka divizija. Štab ove divizije stigao je u Sarajevo 9. avgusta (Zbornik IV/16, 122, 139, 150 i 153)

[143] Ovo je bio Zenički četnički odred, koji se poslije ovog poraza odmah vratio na „svoj teren" istočno od Zenice.

pa bataljona prešla na sektor Gornji Vakuf radi zatvaranja pravca prema Prozoru.[144]

16. avgust

Održao sastanak sa štabom Visoko-fojničkog partizanskog odreda. Od 17. jula, kada je odred imao 22 borca, narastao je do sada na 110 boraca.

Noću 16/17. tri bataljona 4. brigade su izvršili napad na Busovaču i srušili željezničku prugu između Kaonika i Lašve. Busovaču branilo oko 500 dobro naoružanih legionara. Jedan bataljon nije dobro uveden u borbu — frontalno je napao i naišao na bunkere, tako da se odmah povukao. Drugi bataljon je uspio da brzo likvidira neprijateljske bunkere na koti Carica. Uslijed slabog dejstva drugih bataljona i ovaj se bataljon u zoru povukao. Isti bataljon je pošao u zasjedu na cestu prema Kiseljaku i dočekao neprijateljsku kolonu sa mnogo konja, koja je marševala prema Busovači. Zasjeda je efikasno otvorila vatru i nanijela neprijatelju velike gubitke. Ovoj koloni je stigla u pomoć iz pravca Kiseljaka motorizovana kolona sa 6 tenkova. Borba se završila u 17,30 časova, kada su se naši borci povukli.

Rezultat akcije: ubijeno i ranjeno oko 50 neprijateljskih vojnika, od kojih 4 oficira, zarobljeno 6; ubijeno oko 50 konja; zaplijenjeno: 1 teški bacač sa 69 mina, 1 „šarac“, 9 pušaka, 800 metaka, 3 dvogleda, 2 strojnice, 1 telefon. Mi smo imali 2 mrtva i 13 ranjenih.

Plijen je mogao biti mnogo veći, ali se nije mogao prikupiti zbog dejstva neprijateljskih tenkova.

Između željezničkih stanica Kaonika i Lašve oštećeno oko 3 km pruge.[145]

Noću 19/20. dva bataljona 4. brigade su razrušila nekoliko stotina metara željezničke pruge između Han-Kumpanije i Han-Bile (pruga Travnik—Lašva). U Vite-

---

[144] Štab divizije odustao je od ove odluke, jer su ubrzo uslijedile borbe divizije kod Prozora i napad na neprijateljski garnizon u Bugojnu.

[145] Jedinice 4. brigade dočekale su na ovoj zasjedi 1. divizion 369. artiljerijskog puka 369. njemačke divizije, a u pomoć mu je stigao iz pravca Kiseljaka izviđački bataljon iste divizije. Komanda 369. njemačke divizije kaže da je u ovoj borbi imala 6 mrtvih i 13 ranjenih vojnika i 40 konja ubijenih (Zbornik IV/16, 153).

zu uništili opštinsku arhivu i zaplijenili 400 kg žita, 650 kg brašna i 70 kg šećera.[146]

19. avgust

U štabu naše divizije u Šebešiću održali smo sastanak sa načelnikom štaba 1. proleterske divizije, drugom Vasom, o napadu na Bugojno i Prozor. Riješili da napad na Bugojno izvrše 3. i 4. krajiška brigada, a jedan bataljon iz sastava Udarne grupe bataljona da zauzme električnu centralu u selu Vesela i da drži zasjedu na cesti prema Kupresu. Napad na Prozor izvršiće 1. krajiška brigada, jedan bataljon iz sastava Udarne grupe bataljona i Ramski partizanski odred.

22. avgust

Borba za Bugojno. Četvrta brigada je dobro izvršila zadatak. Jedan njen bataljon ušao je u grad bez borbe. On je u mnogome omogućio zauzimanje bunkera i prodor u grad druga dva bataljona. Neprijatelj se zabarikadirao u 3 veće zgrade.

Iz Prozora je neprijatelj pokušao prodor na Makljen sa 8 tenkova i 200 vojnika. Bio je brzo odbijen od 3. bataljona 1. brigade. Od artiljerijske vatre bataljon je imao 4 mrtva i 1 ranjenog.

23. avgust

Ponovni pokušaj neprijateljskog prodora na Makljen, podržan sa tenkovima i artiljerijom, osujećen je od strane 4. bataljona iz sastava Udarne grupe bataljona uz gubitke od 17 mrtvih i 3 ranjena. Od artiljerijske vatre mi smo imali 3 ranjena.

25. avgust

U 0.1 čas završila se borba u Bugojnu. Palo je poslednje uporište ustaša — zgrada opštine. Dio ustaša je

---

[146] U neprijateljskom dokumentu, koji je objavljen u Zborniku IV/17, 167, stoji da su naši bataljoni u akciji noću 19. avgusta prekinuli prugu na 19 mjesta i zapalili opštinsku zgradu u Vitezu.

O akcijama 5. divizije u vremenu od 11. jula do 20. avgusta štab 5. divizije podnio je izvještaj Vrhovnom štabu i štabu Prvog bosanskog korpusa (Zbornik IV/16, 78).

uspio da se noću probije iz grada, a kasnije da ode u Travnik.

Rezultat borbe: (kod 4. brigade i 1. bataljona iz sastava Udarne grupe bataljona): poginulo je 78, a zarobljeno 48 neprijateljskih vojnika; zaplijenjeno 6 puškomitraljeza, 74 puške, 25 000 metaka, 240 bombi, 4 pištolja i druge vojne opreme.

Mi smo imali 6 mrtvih i 13 ranjenih. Najviše gubitaka imali zbog nepažnje i slabog čuvanja boraca u vrijeme blokade neprijatelja u 2—3 veće grupe.[147]

Vrhovni komandant, drug Tito, pohvalio je 3. i 4. krajišku brigadu za pokazanu požrtvovanost u borbama za oslobođenje Bugojna.

Jedna četa iz sastava Udarne grupe bataljona nanijela je iz zasjede na cesti Busovača—Kiseljak jednoj neprijateljskoj koloni gubitke od 15 mrtvih, 5 ranjenih i 3 zarobljena. Zaplijenjene 3 puške. Mi smo imali jednog ranjenog.

30. avgust

Noću 30/31. tri bataljona 1. brigade, dva bataljona iz Udarne grupe bataljona i Travnički partizanski odred napali su željezničku prugu između Bile i Busovače. Uništili su jedan most dužine 11 metara, spalili željezničku stanicu Vitez i razrušili prugu oko stanica. Napadi na ostale stanice nisu potpuno uspjeli.

Rezultat: Poginulo 20, zarobljeno 56 vojnika i 1 satnik (kapetan); zaplijenjeno: 1 puškomitraljez, 3 mitra-

---

[147] Neprijateljski garnizon u Bugojnu imao je 500 ozloglašenih ustaša i jednu četu ustaške milicije. Grad je bio dobro utvrđen: bio je opasan mnogobrojnim drveno-zemljanim bunkerima, a najveće zgrade bile su priosposobljene za odbranu.

Treća krajiška brigada je napadala grad sa sjevera, između rijeke Vrbas i puta Bugojno—Kupres, a 4. krajiška brigada sa juga. Za vrijeme napada na Bugojno uži dio štabova 1. i 5. divizije nalazili su se u selu Kalin, 6 km sjeveroistočno od grada (Zbornik IV/16, 52, 92, 118, 201, 203, 211 i 264).

Zbog jakog neprijateljskog garnizona 1. krajiška brigada nije napadala Prozor. Tada su se u Prozoru nalazile slijedeće jedinice njemačke SS divizije „Princ Eugen": 2. bataljon 1. pješadijskog puka, jedna tenkovska četa i pionirska četa sa vodom za zadimljavanje (Zbornik IV/16, 132, 145, 148 i 159).

ljeza, 30 pušaka, 12 000 metaka i 5 tovarnih konja. Mi smo imali 1 mrtvog i 7 ranjenih.[148]

1—6. septembar

Politički komesar i ja pozvani smo u Vrhovni štab u Jajce i podnijeli drugu Titu izvještaj o diviziji. Drug Tito se složio da pojačamo 1. i 4. brigadu sa dva bataljona iz sastava Udarne grupe bataljona i od boraca iz Travničkog i Visočko-fojničkog partizanskog odreda. Drug Tito nam je rekao da ćemo dobiti još jednu brigadu.

Drug Tito nas je pitao zbog čega smo 15. jula otišli iz istočne Bosne, iz šireg rejona Olova i planine Zvijezde, ka Fojnici i Kreševu. Pošto smo mu iznijeli razloge rekao je da taj naš manevar nismo dovoljno proučili i da je trebalo da dobijemo odobrenje od Vrhovnog štaba.

Drug Tito se mnogo interesovao o akcijama divizije u julu i avgustu mjesecu, a naročito o napadu 1. krajiške brigade na Rajlovac i o situaciji u Sarajevu i na teritoriji na kojoj smo se nalazili. Drug Tito je bio zadovoljan borbama i radom naše divizije.

U ovom vremenu smo izvršili smjenu 1. proleterske brigade na položajima prema Turbetu i Travniku. Nju je smijenila 1. krajiška brigada. Brigadi smo dali zadatak da bude aktivna na komunikaciji Turbe—Travnik i Travnik—Vitez.

Četvrtoj brigadi smo dali zadatak da dejstvuje na komunikaciju Vitez—Busovača—Kiseljak.

Rasformirali smo Udarnu grupu bataljona. Drugi njen bataljon je ušao u 4. brigadu, a 3 u 1. brigadu. — Nije bilo negodovanja kod boraca ovih bataljona.

Za 1. i 4. brigadu smo dobili iz Travničkog partizanskog odreda 90 boraca, a Visočko-fojničkom odredu uzeli smo 30 boraca, većinom radnika i đaka, koji su se u toku avgusta našim partijskim kanalima prebacili iz Sarajeva do ovog odreda. Iz Visočko-fojničkog odreda po-

---

[148] Prema izvještaju komandanta zagrebačkog konjičkog puka (puk se tada nalazio u Travniku), rezultat ovog našeg napada bio je slijedeći: „...poginula su 4 domobrana i 8 ranjeno, a 123 nestala... Prilikom ovog napadaja partizani su spalili želj. postaju Vitez, porušili oko 2 km pruge, oštetili i uništili nekoliko želj. propusta. Jedan oklopni vlak naišao na minu i manje oštećen. Oko Viteza vrši se popravak želj. pruge i brzoglasne veze" (Zbornik IV/17, 169).

vukli smo druga Milorada Novosela i poslali ga u 1. brigadu. Za komandanta ovog odreda postavili smo iskusnog starog komandira, a za političkog komesara druga Lazu Radoševića.

Sa teritorije Gornjeg Vakufa, Bugojna, Donjeg Vakufa, i Zijameta vršimo dobrovoljnu mobilizaciju za diviziju. Održavamo političke konferencije po selima, upoznajemo narod sa rezultatima naše borbe, a kulturna ekipa naše divizije često održava kulturne priredbe u oslobođenim gradovima i selima.

U svim našim komandama intenzivno se radi na pisanju prijedloga za nove činove starješina, koji se uvode u našu vojsku. Ovaj zadatak je hitan i oko njega imamo dosta posla. Ja sam dobio čin potpukovnika.

7. septembar

Ispad neprijatelja iz Turbeta odbio je 1. bataljon 1. brigade uz gubitke 5 mrtvih i 3 ranjena. Mi smo imali 1 mrtvog i 1 ranjenog. Noću 7/8. jedna četa 1. brigade digla je dinamitom putnički voz zapadno od Travnika. Uništena lokomotiva i nekoliko vagona.[149]

8 septembar

Dva bataljona 4. brigade, koji su imali da napadnu Busovaču, odustali su od napada zbog jake odbrane ovoga mjesta. Od artiljerijske vatre poginuo nam je komandir čete, a dva borca su ranjena.

Iste noći jedan bataljon 4. brigade razrušio je prugu između Bile i Doca na više mjesta.

9. septembar

Noću 9/10. dva bataljona 4. brigade su razrušili željezničku prugu Lašva—Modrinje na nekoliko mjesta i dočekali na zasjedi vojnički voz. Voz je iz zasjede umakao, ali se sudario sa teretnim vozom. Od sudara i naše vatre bilo je oko 20 mrtvih i oko 45 ranjenih neprijateljskih vojnika. Obje lokomotive uništene i dosta va-

---

[149] Ovu našu diverziju kao i o pokretu 4. krajiške brigade ka Busovači neprijatelj je zabilježio u svom izvještaju (Zbornik IV/17, 183).

gona. U Modrinju zapaljeno 15 vagona. Mi nismo imali gubitaka.[150]

Poslali smo Drugom bosanskom udarnom korpusu 1 teški bacač, 4 teška mitraljeza i 20 puškomitraljeza sa municijom.

12. septembar

Jača neprijateljska patrola iz Travnika u nasilnom izviđanju odbijena uz 3 mrtva.

15. septembar

Noću 15/16.IX 1. brigada je izvršila napad na Turbe i demonstrativni napad na Travnik, a jedan bataljon 4. brigade rušio je prugu kod Bile. Zbog dobre odbrane i dejstva blindiranog voza, napad na Turbe nije uspio, ali ni naše jedinice nisu dobro radile (propustile su blindirani voz iz Travnika). Demonstrativni napad na Travnik imao je uspjeha, a bataljon 4. brigade nesmetano je rušio željezničku prugu i TT linije.

Rezultat akcije: poginulo 12, a ranjena 3 neprijateljska vojnika; zarobljeno 17 domobrana, 1 oficir i 3 podoficira; zaplijenjeno: 2 puškomitraljeza, 20 pušaka, ručni bacač sa 54 mine, 5000 metaka i 40 bombi. Razrušeno 1,5 km željezničke pruge i 2,5 km TT linija.

Mi smo u ovoj borbi imali 8 ranjenih boraca od kojih 2 teže.[151]

---

[150] Evo šta neprijatelj piše o ovoj akciji bataljona 4. krajiške brigade: „Prilikom napadaja partizana na želj. postaju Modrinje i prilikom sudara vlakova između Modrinja i Kaknja noću 10/11. o. mj. do sada ustanovljeni su slijedeći gubici: 6 mrtvih, 22 teško i 26 lako ranjenih, od toga 4 željezničara mrtva, 3 lako i 9 teško ranjenih“ (Zbornik IV/17, 189). U drugom izvještaju (Zbornik IV/17, 218) kaže se da su u ovom sudaru vozova uništene obje lokomotive i putnički vagoni i da su partizani porušili prugu na 28 mjesta. Promet je bio uspostavljen 13. septembra.

Detaljnije o borbama 5. divizije u vremenu od 20. avgusta do 9. septembra vidi u izvještajima štaba divizije Vrhovnom štabu (Zbornik IV/17, 7 i 17).

[151] Prema izvještaju Zagrebačke konjičke pukovnije rezultati našeg napada ove noći bili su slijedeći: kod Travnika spaljena dva bunkera; porušeno 900 metara željezničke pruge 2 km zapadno od želj. stanice Bila i uništena 2 propusta na pruzi; između Travnika i Turbeta porušena pruga i TT linije; gubici: 5 legionara mrtvih i 8 ranjenih, 4 domobrana ranjena, zarobljen kapetan Matolnik Rudolf, 3 podoficira i 18 domobrana, svi sa oružjem (Zbornik IV/17, 225).

17. septembar

U noći 17/18. manje jedinice 1. brigade vršile su prepade na odsjeku Turbe—Travnik. Neprijateljski gubici nepoznati. Predalo nam se 12 domobrana, 1 oficir i 1 ljekar[152]

19. i 20. septembar

Manji dijelovi 1. brigade vršili su izviđanja i prepade na odsjeku Turbe—Travnik.

22. septembar

Drugi bataljon 1. brigade digao je u vazduh blindirani voz na pruzi između Travnika i Turbeta. Akcija je odlično uspjela.

Rezultat: Poginulo i ranjeno oko 20 legionara i 20 Talijana, zarobljeno 8 legionara, a oslobođeno 80 Talijana; zaplijenjeno: 2 teška mitraljeza, 2 „šarca", 4 strojnice, 3 pištolja, 8000 metaka, 50 gas-maski, 8 granata za top 47 mm.

Zbog brzog dolaska tenkova iz Travnika ostao nam je dio opreme. U akciji smo imali 3 ranjena, a od artiljerijske vatre 3 mrtva.

Talijane smo zadržali u jedinicama.[153]

24. septembar

Poslali smo dva bataljona 4. brigade, da od posade u Ilidži (kod Sarajeva) izvuku minobacačku četu od 7 minobacača, koja je po obavještenjima bila voljna da pređe na našu stranu.

Kod Fojnice, na putu za Kiseljak, neprijateljska kolona je izvršila napad na jedan od ovih bataljona. U borbi od 2 sata neprijatelj je protjeran uz gubitke od 6 mrtvih i 12 ranjenih. Mi smo imali 3 ranjena (1 teže).

---

[152] Isto.

[153] Ova uspjela diverzija izvedena je 22. septembra oko 8 časova izjutra, 2,5 km zapadno od Travnika. Poginuli i zarobljeni legionari pripadali su 1. puku 369. njemačke divizije, čiji su dijelovi branili Travnik (Zbornik IV/18 191).

Poslije kapitulacije Italije neke njemačke divizije u Jugoslaviji dobile su zadatak da razoružaju talijanske formacije u našoj zemlji, u čemu su — zbog brze akcije naših jedinica — postigle vrlo male uspjehe. Pomenutih 100 Talijana bili su odredili za radove na utvrđivanju Turbeta.

27. septembar

U noći 27/28. dvije čete 1. bataljona 1. brigade izvršile su miniranje pruge u blizini stanice Bila. U vazduh je dignut putnički voz koji je u dva vagona prevozio na odmor njemačke oficire i podoficire. Od eksplozije su ta dva vagona potpuno uništena, a mašina je umakla.

Rezultat: poginulo oko 40, među njima 7 oficira i 15 gestapovaca; zaplijenjene 3 puške, 5 pištolja i 1 strojnica. Ostalo je sve uništeno od eksplozije.

Mi smo imali jednog lakše ranjenog.[154]

*

U septembru nam se javilo oko 300 boraca sa terena Zijameta, Gornjeg i Donjeg Vakufa i Bugojna. Ovom popunom i popunom iz Travničkog i Visoko-fojničkog partizanskog odreda i uklapanjem dva bataljona iz sastava Udarne grupe bataljona dobro smo ojačali 1. i 4. brigadu. Svaka brigada sada broji preko 1100 boraca.[155]

Osamnaestog septembra mi je došla Mira. Njenom sam se dolasku mnogo obradovao. Poslije V ofanzive bila

---

[154] Podaci o uništenju ovoga voza nalaze se u neprijateljskim izvještajima (vidi Zbornik IV/17, 225 i Zbornik IV/18, 191).

Borbe 5. divizije u vremenu od 9. do 30. septembra zabilježene su u izvodu operacijskog dnevnika 5. divizije za mjesec septembar (Zbornik IV/17, 149).

Ja sam propustio da zabilježim u dnevnik da smo u toku septembra održali nekoliko diverzantskih kurseva, na kojima su se diverzanti 1. i 4. brigade obučili u rukovanju električnim mašinama i sredstvima za rušenje vozova i za postavljanje protivtenkovskih mina. Na drugim kratkim kursevima borci i starješine učili su da rukuju protivtenkovskim puškama. Ova sredstva i naoružanje dobili smo tada kao pomoć od zapadnih saveznika, a instruktori na kursevima bila su dva engleska oficira, koje nam je poslao Vrhovni štab.

[155] Sa nekima od ovih boraca imali smo i teškoća, jer su željeli da ostanu u svojim odredima, a neki borci iz bivših bataljona 6. krajiške brigade, koji su svojevremeno upućeni u sastav divizije kao Udarna grupa bataljona, željeli su da se vrate u Bosansku krajinu. Tako nam je otišlo u Krajinu 34 borca, a nešto se boraca vratilo u Travnički, odnosno Visočko-fojnički odred. Sada se više ne sjećam da li smo ih uspjeli vratiti u diviziju. Detaljnije o popuni 5. divizije može se vidjeti u izvještaju štaba divizije Vrhovnom štabu (Zbornik IV/17, 62).

je u istočnoj Bosni i u Sremu. Pričala mi je mnogo o Sremcima. Vrlo su dobri borci i organizatori rada po selima. Kod njih se osjaćala kao kod kuće. Mira je bila sa mnom tri dana. Ništa se nije izmijenila. Vrijedna je i voli svoj posao. Mnogo žali malog Nikolu.[156] Zajedno smo pisali Soki i Stevi.

Kasnije je Mira navraćala poslom u Bugojno i Donji Vakuf, pa smo se i tada vidjeli. I Pero je došao k nama sa Kupresa i sve troje smo bili zajedno.

---

[156] Nikola Bujić, brat moje drugarice, imao je 15 godina kada je postao borac 1. ličke udarne brigade. Poginuo je prilikom napada brigade na talijansko-četnički garnizon u selu Pađene, kod Knina, 4. aprila 1943, u vrijeme kada sam ja sa 4. krajiškom brigadom napadao četnike na Debelom brdu, selu Otonu i Radljevcu, u neposrednoj blizini Pađena. No, tek kasnije sam doznao da je mali Nikola poginuo u ovoj borbi.

VII

MANEVAR 5. UDARNE DIVIZIJE U SANDŽAKU

(1. X – 3. XII 1943)

Prvih dana oktobra Vrhovni štab je saopštio svoju odluku o upućivanju 5. divizije u Sandžak. Ta odluka je bila u duhu njegove koncepcije o postepenom ojačavanju snaga Narodnooslobodilačke vojske na granicama prema Srbiji u cilju podrške njenih partizanskih jedinica i prodora, krupnijih formacija NOV na tle Srbije. Ovaj svoj zadatak 5. divizija imala je da izvršava u sadejstvu sa snagama 2. udarnog korpusa koji je dejstvovao na terenu Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka.

Poslije izvršenih priprema, divizija je 9. oktobra otpočela pokret. Vodeći uzput manje borbe, 20. oktobra je stigla u rejon Foče. U Sandžaku divizija vodi ofanzivne akcije, prvenstveno protiv četnika u dolinama Lima i Uvca i prema Višegradu, dejstvujući u duhu opštih direktiva koje prima od Vrhovnog štaba putem radio-depeša. U tim borbama njene jedinice su razbile znatne četničke snage i oslobodile Rudo, Višegrad, Priboj i druga mjesta.

Krajem oktobra divizija je stavljena pod privremenu komandu štaba Drugog udarnog korpusa. U toku novembra njene jedinice zajedno sa djelovima korpusa vode borbe sa njemačkim i bugarskim snagama, među kojima se po žestini osobito ističu borbe u zahvatu komunikacije

Sjenica—Prijepolje. To su bile borbe sa njemačkim jedinicama koje su se pripremale za izvođenje ofanzivne operacije „Kugelblic“ protiv snaga 5. divizije i dijelova 2. korpusa u Sandžaku.

1—4. oktobar

Politički komesar divizije i ja bili smo u Vrhovnom štabu u Jajcu. Drug Tito nas je upoznao sa novim zadatkom naše divizije: idemo u Sandžak da zajedno sa Drugim udarnim korpusom, koji se već nalazio u Crnoj Gori i Sandžaku, proširimo slobodnu teritoriju u pravcu Nove Varoši, Zlatibora i Užica, da tamo pomognemo stvaranje i jačanje narodne vlasti i vršimo mobilizaciju za našu vojsku.

Drug Tito nam je rekao da u sastav divizije dobijamo 10. krajišku udarnu brigadu, koja će nam uskoro stići u Bugojno. Takođe nam je rekao da izvršimo sve pripreme za skori pokret divizije.

U Jajcu smo prisustvovali otvaranju Doma kulture.

Vidio sam drugove Starog (Đuru Pucara), Osmana, Slavka Rodića i druge krajišnike.

3. oktobar

Ispad neprijatelja iz Turbeta (dvije čete i 3 tenka) odbijen uz gubitke od desetak mrtvih i ranjenih.

Jedna četa 4. brigade napala je iz zasjede na putu Prozor—Rama 4 kamiona sa vojskom. Jedan kamion se survao u rijeku Ramu i uništen. Poginulo je i ranjeno 30 legionara. Mi smo imali 2 mrtva. Izvlačenje materijala je onemogućeno zbog ogorčene odbrane neprijatelja i dolaskom dva tenka iz Rame.

Put dva bataljona 4. brigade na Ilidžu nije urodio plodom. Zakazana veza sa minobacačkom četom, ugovorena za 27.IX, nije realizovana zbog slabog obavještavanja, a kasnije ugovorena veza za 30.IX onemogućena je uslijed dolaska neprijateljskog pojačanja u Ilidžu i razoružanja minobacačke čete. Svega je 14 legionara iz ove čete prešlo sa oružjem na našu stranu.

U međuvremenu diverzantske grupe ovih bataljona uništile su jednu lokomotivu u blizini Podlugova, a između Hadžića i Blažuja dignut je u zrak vojni voz. Lokomotiva je oštećena, a vagoni su uništeni. U trima vagonima bili su njemački vojnici. Jedna zasjeda je kod Kobilje Glave dočekala neprijateljski autobus koji je prevozio 10 domobrana i 3 ustaše. Domobrani su zarobljeni, a autobus spaljen.[157]

Petog oktobra diverzantska grupa ovih bataljona kod Hadžića digla je u zrak teretni voz. Spaljeno je 12 vagona. Ubijeno 11 vojnika. Spaljen je vagon duvana i druge robe.

Ovog dana iz Sarajeva izašlo 30 naših simpatizera, a iz Rajlovca jedan meteorolog. Od njih je 13 ostalo u Visočko-fojničkom odredu, a meteorolog je upućen Vrhovnom štabu.

7 oktobar

Otišao sam u Vrhovni štab da utanačim dan našeg polaska ka Sandžaku. Sa nama idu tri druga koji su došli iz Sovjetskog Saveza i padobranima se spustili na slobodnu teritoriju. Drug Tito mi je rekao da ih moramo dobro čuvati kako im se na putu ne bi šta desilo i da ih po dolasku u Sandžak uputimo u štab drugog udarnog korpusa.[158]

Uveče je smijenjena 1. brigada sa položaja kod Travnika i Turbeta, a 10. krajiška je stigla u Bugojno.[159]

---

[157] O akcijama ovih bataljona 4. krajiške brigade vidi izvještaj štaba 5. divizije Vrhovnom štabu i neprijateljska dokumenta (Zbornik IV/18, 44, 177, 179).

[158] Kada sam 7. oktobra bio kod druga Tita, upoznao me je sa jednim od ove trojice. Bio je to Šterija Viktor, Bugarin, koji je uz pomoć naših jedinica trebalo da se prebaci u Bugarsku. Drugu dvojicu upoznao sam sjutradan u Bugojnu. Kada je 5. divizija stigla u Čajniče, uputili smo ih kod Pljevalja jednoj brigadi Drugog udarnog korpusa.

[159] Deseta krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada imala je tada 800 boraca, naoružanih sa 560 pušaka, 5 teških mitraljeza, 19 puškomitraljeza, 2 laka minobacača. Brigada je imala 20 jahaćih i 80 tovarnih konja.

7. i 8. oktobar

Održali smo sastanak sa štabovima brigada u vezi sa našim pokretom ka mostarskoj pruzi.

9. oktobar

U toku ovog dana izvršili smo marš u rejon Gornjeg Vakufa. Ovaj marš nisu dobro izvršile divizijska intendantura i bolnica, zbog zaostajanja seoskih kola sa kojima su prevožene rezerve hrane.

10. oktobar

Prva brigada je izvršila marš do sela Šćipe i Kute, a 10. brigada do sela Here. I ovaj marš je bio slab zbog glomazne komore kod bolnice, pa je njena kolona često zastajkivala. Četvrta brigada se nalazila u Fojnici.

11. oktobar

Odmor jedinica. Priprema za prelaz železničke pruge. Dobili smo neke podatke koji se međusobno nisu poklapali. Pozvali smo Ramski partizanski odred da nam na pruzi prihvati ranjenike.

Poslali naredbu štabu 4. brigade da noću 13/14.X pređu železničku prugu na odsjeku Pazarić—Ivan-sedlo. Ako mognu da zauzmu Pazarić.

12. oktobar

Prva i 10. brigada stigle u sela Stojkoviće, Bulatoviće i Hasanoviće. Ovaj je marš bio dug i težak. Teren ispresijecan. Uglavnom dobro se putovalo.

Uveče smo održali sastanak sa komandantima. 1. i 10. brigade i komandantom Ramskog partizanskog odreda i dali im zadatak za prelaz puta i železničke pruge: 1. brigada jednim bataljonom napada železničku stanicu Bradinu, 10. brigada napada Lukač most i Podorašac, a prema Konjicu daje zasjedu. Tri bataljona 1. brigade u prethodnici i zaštitnici na pravcu pokreta od Podorašca do sela Džepi. Ramski odred primiće teške ranjenike kod Bradine, Lukač-mosta i Podorašca.

13. oktobar

U noći 13/14. prešli smo železničku prugu. Lukač-most nismo zauzeli — branio ga je oklopni voz. Zauzeli

Bradinu i Podorašac. Četvrta brigada nije uspjela da zauzme Pazarić.

Rezultat prelaza:

Porušena 3 propusta od 8 do 10 m i oko 900 metara pruge, uništene dvije lokomotive; zarobljeno 19 vojnika; zaplijenjeno: teški mitraljez, 2 puškomitraljeza, 18 pušaka, 2 sanduka mina za bacač, 16 000 metaka, 7 bicikla.[160]

Mi smo imali 2 mrtva, 2 nestala i 10 ranjenih, od kojih 5 teže. Teže ranjenike su prihvatili borci Ramskog partizanskog odreda.

14. oktobar

Izjutra smo sa 1. i 10. brigadom stigli u rejon sêla Džepi i Vrdolje. Ovaj je marš bio dobar, naročito preko pruge. U Džepima ubijen jedan zlikovac.

Četvrta brigada na Igmanu ubila 5, a zarobila 19 četnika; zaplijenila 10 pušaka.

15. oktobar

Prva brigada je krenula pravcem sela Dubočani — selo Bjelimići—Kalinovik, a štab divizije sa 10. brigadom pravcem selo Umoljane—Trnovo. Uveče smo stigli u Umoljane. U kraćoj borbi sa ustaškom milicijom ubijen jedan milicionar. Milicija pobjegla u krševe. Zapaljene 3 kuće zlikovaca.

Marš je bio dosta naporan — češće je kolona zastajkivala.

16. oktobar

Sa 10. brigadom smo stigli u sela Turovi i Godinje. Četvrta brigada je došla nešto sjevernije od Trnova. Četvrtoj brigadi dali smo zadatak da 19.X uveče stigne u rejon sela Jabuke (11 km sjeverozapadno od Ustikoline).

Do ovog vremena ni jedan od novih boraca nije ostao iza svoje jedinice. Siguran sam da ni u slijedećim marševima neće biti nikakvog osipanja.

---

[160] Željezničke stanice Bradina i Podorašac branila je 1. bojna (bataljon) 2. gorske pukovnije. Dio podataka o našem prelazu željezničke pruge nalazi se u neprijateljskom izvještaju koji je objavljen u Zborniku IV/18, 197.

Ustaška milicija iz Umoljana, Bjelimića, Trnova i okolnih sela oko Trnova dočekivala je, ubijala ili odvodila Nijemcima ranjene, bolesne i druge naše drugove koji su poslije V neprijateljske ofanzive ovuda prolazili za Bosansku krajinu i Dalmaciju.

17. oktobar

Stigli smo sa 10 brigadom u sela Varoš i Kolakoviće. Manje grupe četnika pobjegle u pravcu Jabuke.

Stigli smo na teren Jahorinskog partizanskog odreda. Međutim, njegov se uticaj ovdje ne osjeća. Izgleda da je odred slabo organizovan.

18. oktobar

Imali smo odmor zbog pranja veša i uspostavljanja veze sa 1. brigadom, koja danas treba da stigne u Kalinovik.

Vrhovni štab nam naređuje da što prije stignemo u Pljevlja da pomognemo ofanzivne operacije Drugog udarnog korpusa. Tražili smo njihovo mišljenje da, zbog dužeg puta, ne idemo na Goražde, kuda smo ranije bili orijentisani.

Prva brigada u Bjelimićima i okolnim selima zaplijenila 40 pušaka od ustaške milicije i strijeljala nekoliko zlikovaca.

Dobili smo odgovor od Vrhovnog štaba da za Pljevlja krenemo kuda mislimo da je brže.

Naredili brigadama pokret za Foču.

19. oktobar

Sa 10. brigadom stigli ispred Foče u 18 časova, ali tu smo doznali da u Foči nema mosta preko Drine. Morali smo da izvršimo pokret za Brod gdje smo rijeku prešli preko žičanog mosta noću u 2 časa. U Foču smo stigli u 3 časa.

20. oktobar

Foča, nekada sjedište Vrhovnog štaba, sada je pusta varoš. Porušena je i sagorela. Svuda se vide talijanska utvrđenja. U Foči i okolini nema muslimanskog življa — poklali su ga četnici. Sva muslimanska sela u fočanskom srezu su popaljena.

U Foči smo se zadržali do 14 časova. Do toga vremena prošle su kroz Foču, u pravcu Čajniča, 1. i 4. brigada.

21. oktobar

Dobili smo depešu od Vrhovnog štaba da odmah krenemo na sektor Goražde—Rogatica—Višegrad, radi razbijanja jačih četničkih snaga.

U odgovoru Vrhovnom štabu predložio sam da diviziju ne vraćamo nazad preko Drine, nego da iz Čajniča krenemo u Rudo i Višegrad, čime ćemo primorati četnike da povuku dio svojih snaga iz Rogatice i Goražda na istok, prema Srbiji.

Do odgovora Vrhovnog štaba na ovaj naš prijedlog zadržali smo 4. i 10. brigadu u rejonu sela Slatine, na pola puta od Foče do Čajniča. Prva brigada je već bila stigla u Čajniče.

Vrhovni štab je usvojio naš prijedlog, te smo odmah naredili pokret za Čajniče i okolna sela.

Drugove Kostu, Milana i Marka poslali smo sa bataljonom 4. brigade u pravcu Pljevalja. Rastanak sa nama bio je težak. Sa bataljonom je pošao drug Milan Trninić, koji je dobio zadatak da ove drugove preda prvoj našoj komandi iz sastava snaga Drugog udarnog korpusa, koju bude našao u rejonu Pljevalja.

22. oktobar

Sve su brigade stigle oko Čajniča. U Čajniču ista slika kao i u Foči: paljevine, ruševine i pustoš. Četnici su i ovdje sve popalili. U gradu je ostalo nešto malo svijeta, koji je svakoj vlasti pokoran, a uglavnom su četnički orijentisani. Od muslimana — ni živa čovjeka.

Od Vrhovnog štaba dobili smo zadatak da napadnemo i zauzmemo Rudo, Višegrad i Priboj, — granične krajeve Bosne, Srbije i Sandžaka, da razbijemo četnike i učvrstimo našu vlast.

Brigadama smo izdali naredbu za pokret na prostoriju selo Dubac, selo Miljetkovići, selo Zaborak.

23. oktobar

Stigli sa brigadama na pomenutu prostoriju. Četnici

svuda bježe ispred nas. I ovdje su muslimanska sela spaljena.

24. oktobar

Dobili smo izvjesne podatke o Višegradu, Rudom i Priboju: navodno se četnici koncentrišu kod Priboja, radi operacija protiv naših jedinica u Sandžaku; u Priboju 2000 Talijana, pripadnika divizije „Venecija“, koja je sa glavninom jedinica prešla na našu stranu, dok garnizon u Priboju to nije učinio. Dobro su utvrđeni, a četnici im naređuju da se bore protiv nas.

Izdali smo naredbu brigadama za operaciju: 1. brigada na Višegrad i prema Vardištu, 4. na Rudo i preko Uvca za Priboj, 10 — dijelom snaga preko Rudog ka Priboju, a manjim snagama lijevom obalom rijeke Lima ka Priboju.

Treba da se povežemo sa 2. proleterskom divizijom u cilju sadejstva, zbog čega smo tražili direktnu radiovezu sa njenim štabom.

Brigadama su data detaljna uputstva o karakteru operacije i o postupku na terenu.

25. oktobar

Izvršili smo pokret. Prva i 4. brigada prešle su Lim bez većeg otpora. Rudo je branilo 400 četnika. Nekoliko ih je ubijeno. Drugi bataljon 4. brigade poslan na selo Ravance gdje se nalazio štab Dražinog četničkog korpusa. Bataljon je protjerao četnike ka Bijelom Brdu. U daljem čišćenju — u noći 25/26. štab bataljona nije vodio računa o borbenom rasporedu bataljona, te je čitava kolona sa komorom upala u četničku zasjedu. Zarobljen nam je 21 drug, većinom iz komore i izgubljena 2 „šarca“.

26. oktobar

Četvrta brigada je izbila u selo Bjelušine, gdje je razbila četničku Zlatiborsku brigadu.

Prva brigada noću 26-og ušla u Višegrad, zarobila 25 četnika; zaplijenila 3 puškomitraljeza i druge opreme.

U Dobrunu je zarobila 25 četnika, 200 Talijana i nekoliko vagona municije i namirnica.

27. oktobar

Deseta brigada razbila četničku Pribojsku brigadu i zaplijenila četnički magazin hrane u selu Batkovićima. Po naređenju Vrhovnog štaba stavljeni smo privremeno pod komandu štaba Drugog udarnog korpusa.[161]

Rezultat trodnevnih borbi:

a) oslobodili smo Rudo, Višegrad, Dobrun i Bijelo Brdo i ovu teritoriju očistili od četnika;

b) četnički gubici: poginulo 85, a zarobljeno 97, zaplijenjeno 6 puškomitraljeza, 2 bacača mina, 90 pušaka, protivkolska puška, 30 000 jugoslovenskih puščanih metaka i 30 000 metaka za engleske strojnice;

c) zarobili 200 Talijana i zaplijenili nekoliko vagona talijanske municije, (puščane, minobacačke, artiljerijske) i namirnica, oko 1000 pari vojne obuće i odijela, 10 kamiona i 200 goveda.

Naši gubici: 3 mrtva i 5 ranjenih, a četnici su nam zarobili 21 borca i odmah strijeljali. Od naoružanja izgubili 2 puškomitraljeza, teški bacač i protivoklopnu pušku.

29. oktobar

Jedinice 4. i 10. brigade zauzele Priboj, a jedinice 2. proleterske brigade Man. Banju (5 km južno od Priboja). Četnici su izgleda na vrijeme uočili pokret 2. proleterske brigade preko sela Banje ka Crnom vrhu, te su brzo napustili Priboj u pravcu Crnog vrha i odstupili na istok, preko rijeke Uvca.

U Priboju su nađeni talijanski magazini hrane, municije i nešto odjeće i obuće.

O svim operacijama redovno smo izvještavali Vrhovni štab.

30. oktobar

Sastao sam se sa štabom 2. proleterske brigade.[162] Upoznali se o međusobnoj situaciji.

---

[161] Prvi naš izvještaj o oslobođenju Rudog i o daljim borbama u pravcu Priboja poslali smo štabu Drugog udarnog korpusa 27. oktobra (Zbornik I/16, 51).

[162] Glavnina 2. proleterske divizije tada se nalazila na sektoru Priboj—NovaVaroš—Prijepolje.

Organizovali smo evakuaciju namirnica kamionima za Pljevlja.

Jedna njemačka izviđačka kolona(29 kamiona i 2 borna kola) sukobila se između Vardišta i Dobruna sa jednom četom 1. brigade. Ubijen 1 i ranjen 1 Nijemac. Naš 1 borac poginuo. Nijemci se vratili za Vardište.

Poslali smo 10. brigadu prema Donjoj i Gornjoj Jablanici da razbije četnike na prostoriji selo Semegnjevo, selo Jablanica, selo Dobroselica. Sadejstvovaće joj 2. proleterska brigada na pravcu selo Banja—Dobroselica.

Danas je 2. dalmatinska brigada zauzela Novu Varoš.

Bugari i Nijemci drže prevoj Šargan sa isturenim dijelovima u Vardištu i Mokroj Gori, a na Zlatiboru Čajetinu i Palisad. Nije nam poznata jačina njihovih snaga.

Zapažanja o borbama:

1) U operacijama na sektoru Rudo—Višegrad—Priboj naši borci pokazali su veliku izdržljivost i borbenost.

2) Sigurnih podataka o neprijatelju nismo imali, ali i oni podaci do kojih smo došli nisu korišćeni, naročito se nije obratila pažnja na važnost sela Ravanaca, u kojem je bio štab četničkog korpusa, a izgleda i Draža Mihailović. Štab 4. brigade poslao je tamo svega jedan bataljon i to sa komorom, koji je zbog nebudnosti pretrpio osjetne gubitke.

3) Slaba veza sa 1. brigadom doprinijela je zakašnjenju u izvođenju dejstava kod 4. brigade.

4) Pri ulasku u Rudo i Priboj pokazalo se da su neki naši borci još uvijek slabo disciplinovani i da štabovi ne preduzimaju blagovremeno mjere u pogledu održavanja reda i discipline u gradovima.

5) Narod nas je relativno dobro dočekao, s obzirom na dugovremenu četničku vlast i njihov uticaj u ovim krajevima. Aktivnim političkim radom brzo bi se stvorili uslovi za aktiviranje naroda za našu borbu i za mobilizaciju boraca u naše jedinice.

3. novembar

U vremenu od 30.X—3.XI vršena je evakuacija zaplijenjene municije i namirnica iz Dobruna i Priboja.

Materijal je prevožen kamionima u Pljevlja, gdje je bilo sjedište štaba Drugog udarnog korpusa.

Prva brigada je izvela dvije manje akcije na četničke grupe i razbila ih.

Deseta brigada je zauzela Jablanicu i Dobroselicu.

Četvrta brigada nalazila se u Rudom i Priboju i bila angažovana na evakuaciji zaplijenjene municije i namirnica.

U Višegrad stigla Majevička brigada 17. istočnobosanske udarne divizije, te je oslobodila 1. brigadu držanja posade u gradu.

VIII

PETA UDARNA DIVIZIJA ZA VRIJEME NJEMAČKIH OPERACIJA „KUGELBLIC" i „ŠNEŠTURM"

(4. XI 1943. – 16. I 1944)

Na velike pobjede koje je izvojevala Narodnooslobodilačka vojska u vrijeme kapitulacije Italije, njemačke okupacione trupe, znatno ojačane i reorganizovane, reagirale su počev od jeseni 1943. nizom ofanzivnih operacija na najugroženijim pravcima i rejonima jugoslovenskog ratišta. Za Nijemce su u to vrijeme brojne snage Narodnooslobodilačke vojske u istočnoj Bosni (Treći udarni korpus sa sremskim snagama), Sandžaku i Crnoj Gori (Drugi udarni korpus i 5. udarna divizija) i prostrana oslobođena teritorija koju su kontrolisale, predstavljale opasnost ne samo za preostale pozicije u tim oblastima već i za njihove pozicije u Srbiji. Zbog toga su oni u toku decembra angažovali svoje brojne snage za izvođenje ofanzivnih operacija u Sandžaku i istočnoj Bosni, sa ciljem da razbiju snage NOV ili da ih bar potisnu iz graničnih rejona prema Srbiji.

U toku prve neprijateljske ofanzivne operacije, od 4. do 16. decembra, 5. udarna divizija se, poslije prodora njemačkih snaga u Sandžak, našla sama na pravcu glavnog udara tih snaga. Vodeći zadržavajuću odbranu, ona se povlačila na sjeverozapad u istočnu Bosnu pravcem Prijepolje—Priboj—Višegrad—pl. Devetak. Tu je stupila u kontakt sa dijelovima Trećeg udarnog korpusa.

Međutim, u tome dijelu istočne Bosne već je bila u jeku nova ofanzivna operacija njemačkih snaga. Nijemci su pokušavali da okruže i razbiju 5. udarnu diviziju i dijelove Trećeg udarnog korpusa. Vodeći teške borbe u ovom planinskom kraju po zimi i dubokom snijegu, 5. divizija je krajem decembra otpočela svoj manevar na jug i širi rejon Foče.

4. novembar

Deseta brigada je izvršila napad na bugarski garnizon u Palisadu čija je jačina bila oko 500 vojnika. Postojali su dobri uslovi da napad uspije, jer su Bugari bili iznenađeni. Međutim, zbog slabog sadejstva između bataljona napad nije dao očekivane rezultate. Bugari su se pribrali i, vidjevši da napad nije organizovan, odmah stupili u protivnapad.

Rezultat: izbačeno iz stroja oko 20 Bugara. Mi smo imali 3 mrtva i 11 ranjenih.

Formirali smo Limski partizanski odred, koji treba da se popunjava sa terena između Rudog, Ustiprače i Čajniča. Za odred smo dali iz naše divizije 14 vojnih i političkih rukovodilaca. Uslova za njegovo jačanje ima dosta, samo je ljudstvo dugo bilo pod četničkim uticajem, pa sa njim treba intenzivno raditi.

5 novembar

Na frontu nije bilo promjena. Radilo se na evakuaciji magazina iz Priboja, na organizovanju narodnooslobodilačkih odbora po selima; održali smo brojne konferencije. U vojsku se dobrovoljno javilo oko 150 boraca.

Limski partizanski odred broji oko 300 boraca.

Izvještavali smo Vrhovni štab o jačini neprijatelja na sektoru Šargan—Užice—Čajetina, o saradnji četnika i okupatora i o njihovom teroru. Jednoj grupi četničkih kvislinga sa ovoga terena održali smo javno suđenje u Rudom. Narod je masovno dolazio na suđenje i dobro prihvatio presudu.

Proslavili smo 7. novembar u svim jedinicama na lijep način. Uputili smo pozdravne telegrame Vrhovnom štabu, štabu Drugog korpusa i borcima 2. proleterske divizije. Štab divizije uputio je borcima naše divizije i pohvalnu naredbu za borce koji su se istakli u poslednjim

borbama. Štab divizije nagradio je ručnim satom zastavnika Vujnovića Dušana, vođu minerskog odjeljenja 1. krajiške brigade i borca Radanović Iliju, puškomitraljesca 2. čete, 3. bataljona 4. krajiške brigade.

Narod je svuda dobro učestvovao u proslavi i donosio borcima hranu.

U sastav naše divizije štab drugog korpusa je poslao jednu talijansku brigadu divizije „Venecija", jačine oko 900 boraca. Dobro su naoružani, ali slabo borbeni. Poslali smo ih na sektor 1. brigade.

10. novembar

Dva bataljona 1. brigade napali su dvije njemačke čete u Mokroj Gori. Napad je dobro pripremljen, ali slabo završen, zbog nevojničkog držanja zasjede na Šarganu. Nijemci su, naime, bježali iz Mokre Gore sa kamionima u pratnji 2 tenka. Naša zasjeda se uplašila tenkova i odmakla svoje položaje od ceste koju je već bila zarušila. Na taj način data je mogućnost Nijemcima da pobjegnu u pravcu Užica.

Rezultat: poginulo 10, a zarobljena 4 Nijemca (među njima jedan oficir); zaplijenjeno nekoliko pušaka, 1 strojnica, 2 pištolja, nešto municije i namirnica.

Mi smo imali 3 mrtva i 7 ranjenih (1 teže).

Narod u Mokroj Gori vrlo dobro je dočekao naše borce.

Prva brigada je ostavila oba bataljona na Šarganu.

Uslijed vojničkih nedostataka u izvođenju akcija kod Ravanaca, na Palisadu i Mokroj Gori, napisali smo naredbu štabovima brigada da povedu računa o greškama svojih oficira. Što nam ove akcije nisu uspjele, krivicu snose starješine, a ne borci.

Zbog slabog komandovanja bataljonom kod Ravanaca smijenili smo komandanta bataljona.

13. novembar

Dvije čete 10. brigade upale su noću 12/13. u štab četničke Zlatiborske brigade u selu Šljivovici. Ubijena 4 četnika, zaplijenjena 3 puškomitraljeza, 4 puške i 3000 metaka.

U ofanzivnim operacijama 2. proleterska divizija došla je do blizu Sjenice. Međutim, Nijemci su brzo reago-

vali i dovukli jače snage iz Novog Pazara za odbranu Sjenice i za odbacivanje naših jedinica ka Prijepolju. U borbama 12. i 13. novembra Nijemci su brzo izbili cestom od Sjenice prema Prijepolju, do sela Kačeva, gdje su razbili jedan sandžački bataljon i talijansku brigadu.

14. novembar 1943

Štab 2. proleterske divizije izdao je 14. naredbu za protivnapad na neprijateljske snage koje su se grupisale duž komunikacije Kačevo—Sjenica.

U ovom protivnapadu, koji je izveden noću 14/15. učestvovale su: 2. dalmatinska brigada sa jednim bataljonom 2. proleterske brigade i jednim talijanskim bataljonom brigade „Taurinense" bočnim napadom od pravca sela Miševići prema Velikoj Pandurici — na komunikaciju Sjenica—Kačevo; dva bataljona 2. proleterske i dva talijanska bataljona brigade „Taurinense" dobili su zadatak da napadnu Sjenicu sa sjevera; 3. sandžačka brigada, dva bataljona 4. krajiške brigade i dio talijanske brigade „Venecija" dobili su zadatak da napadnu neprijatelja na položajima Kačevo—Kobilja Glava.

Naš protivnapad imao je izvjesne rezultate. Neprijatelj se ogorčeno branio na pravcu napada 2. proleterske, 3. sandžačke i 4. krajiške, gubio položaje, ali ih je upotrebom tenkova i pojačavanjem svojih snaga uspio povratiti u toku noći. Zajedno sa Nijemcima nalazila se šiptarska milicija koju su Nijemci prikupili sa prostorije planine Jadovnika i Sjenice.

Četvrta brigada izbacila je iz stroja oko 20 Nijemaca i Šiptara, a imala 3 mrtva i 9 ranjenih.[163]

Milicija se grupiše oko Brodareva, koga naši još drže.

---

[163] Štab Drugog udarnog korpusa imao je podatke da Nijemci dovlače snage od Novog Pazara u Sjenicu. Već 11. novembra u Sjenici se nalazio njemački puk, a 13. novembra stigla su još dva bataljona. Pored toga Nijemci su ubrzali mobilizaciju šiptarske milicije i do 13. novembra njena jačina u širem rejonu Sjenice i Jadovnika iznosila je oko 2000 ljudi.

Ove borbe na pravcu Sjenica—Prijepolje bile su uvod u njemačku ofanzivu na slobodnu teritoriju Sandžaka i istočne Bosne, nazvanu „Kugelblitz", koja je počela 4. decembra 1943. padom Prijepolja u ruke Nijemaca.

O borbama 2. proleterske divizije na pravcu Sjenica—Prijepolje detaljno se može vidjeti u izvještajima koji su objavljeni u Zborniku I/16, 61, 62, 63, 64 i 65.

16. novembar

Nalazim se u štabu 2. proleterske divizije. Dali smo zadatke svim jedinicama za noćni protivnapad: 2. dalmatinska brigada i dva bataljona 2. proleterske brigade napadaju bočno na neprijatelja na odsjeku selo Halinovići—k. Turjak; 3. sandžačka brigada i jedan bataljon 2. proleterske brigade bočno napadaju Gvozd i Debelo Brdo (desno od komunikacije); a 4. krajiška brigada napada frontalno na Kačevo; jedan bataljon 10 krajiške brigade upućen je prema Brodarevu.

U noći 17/18. sve tri naše kolone vodile su teške borbe, ali je neprijatelj uspio da održi svoje položaje zahvaljujući tenkovima, kojima je stalno manevrisao. Na čitavom odsjeku napada — duž ceste od Halinovića do Kačeva — nalazi se veliki broj Nijemaca iz grenadirske divizije, koja se borila i na Istočnom frontu. Po našoj procjeni ovdje se nalazi oko 2000 Nijemaca, oko 2000 šiptarske i muslimanske milicije i do 10 tenkova.

Na Kačevu se vodila vrlo žestoka borba. Naši su bili zauzeli sve važnije visove, ali se neprijatelj držao u tvrdim zgradama i stalno vršio protivnapade. Tenkovima je prebacivao vojnike, često iza leđa naših boraca. U tim protivnapadima naši su izbačeni sa zauzetih položaja oko Kačeva.

Rezultat borbe kod 4. krajiške brigade: Nijemci i milicija imali su osjetne gubitke. Naši borci su zaplijenili 4 „šarca" (2 neispravna), 2 puškomitraljeza belgijske proizvodnje, laki bacač (bez udarne igle), 10 sanduka municije, 6 mazgi sa opremom.

Brigada je imala 10 poginulih, među njima tri drugarice i 44 ranjenih, od kojih dvije drugarice. Izgubljen puškomitraljez i 2 puške.

18. novembar

Zbog jakog neprijateljskog otpora i dosta teških naših gubitaka, odustali smo od daljih napada na neprijateljske položaje duž komunikacije Kačevo—Sjenica. Glavnina 2. proleterske divizije prebačena je na lijevu obalu Lima, na sektor selo Seljašnica—Brodarevo (koje je povraćeno), a 4. krajiška brigada je postavljena u rejon sela Bistrice, sa jednim bataljonom na lijevoj obali Lima

radi veze sa 2. proleterskom brigadom. Dva bataljona 10. krajiške brigade na položaje oko Nove Varoši, koja je bila oslobođena novembra.

U toku 18. i 19. neprijatelj na pravcu Prijepolja nije vršio pokrete.

Osamnaestog[164] tri bataljona 1. brigade i bataljon talijanske brigade „Venecija" izvršili su napad na bugarski garnizon u Kremni. Jačina garnizona je bila 400 Bugara, 30 Nijemaca i 6 tenkova. U žestokoj borbi Bugari su potpuno razbijeni.[165]

Rezultat borbe:

Zarobljeno 65 Bugara (među njima 2 oficira, 1 ljekar i 1 podoficir) i 1 Nijemac; izbačeno iz stroja oko 50 neprijateljskih vojnika; zaplijenjeno: 2 bugarska topa 75 mm sa 200 granata, 3 minobacača 81 mm, 3 bugarska teška mitraljeza, 2 njemačka „šarca", 2 bugarska puškomitraljeza, ručni bacač, 60 pušaka, 20 pištolja, oko 60 sanduka puščane i mitraljeske municije, 20 sanduka mina za bacače, dosta ručnih bombi, 100 konja i mazgi sa opremom, 10 dvoosovinskih kola i 2 kamiona. Pored ovoga zaplijenjeno je dosta šatorskih krila, ćebadi i druge vojne opreme. Sav materijal je odmah evakuisan.

Mi smo imali 2 mrtva i 6 ranjenih.

Akcija je potpuno uspjela. Narod Kremna oduševljeno je dočekao i primio naše borce.

19. novembar

Bugari su jakim snagama napali Kremnu i zauzeli je. Borba je vođena čitav dan. Bugari su imali oko 20 mrtvih.

Jedna četa Bugara noću je napala jednu našu četu na Šarganu. Četa je bila oprezna, dočekala Bugare i odbila. Bugari su ostavili 4 mrtva.

---

[164] Štab 2. proleterske divizije i ja poslali smo zajednički izvještaj o ovoj teškoj borbi štabu Drugog udarnog korpusa sa prijedlogom da Prijepolje ne treba više braniti. (Zbornik I/16, 69).

[165] Bugarski garnizoni u Kremni, Užicu, Čajetini i Palisadu pripadali su 24. diviziji. Štab ove divizije nalazio se u Užicu.

20. novembar

Bugari su i ovog dana bili aktivni. Pokušavali su da jačim patrolama izbiju na Šargan. Naša artiljerija je dobro tukla i oštetila 2 bugarska brdska topa i pobila posadu. Jedan talijanski bataljon u jurišu je naletio na tenkove, koje nije primijetio zbog jake magle, te je imao 24 mrtva i ranjena.

U toku dana neprijatelj je imao nešto mrtvih i ranjenih. Kod nas dva ranjena.

21. novembar 1943

Opet su Bugari sa nešto Nijemaca izvršili napad na Šargan. Jačina 1500. Borba se vodila čitav dan. Pred noć je našima uspjelo da bočnim napadom protjeraju Bugare, koji su bili zauzeli Šargan. Bugari su ovdje imali 10 mrtvih i 15 ranjenih.

U ovoj borbi 1. brigada je imala 4. mrtva i 10 ranjenih.

Dosadašnje naše borbe sa Bugarima pokazale su da oni nemaju borbenog iskustva, premda se dobro bore, naročito kada su u rovovima i bunkerima. Naši borci su bolji od Bugara za dvije klase.

Zarobljeni Bugari poslije dugog natezanja i ubjeđivanja ostali su u našim jedinicama. Rasporedili smo ih u 1. i 4. brigadu.[166]

---

[166] Među zarobljenim Bugarima nalazila su se dva rezervna oficira: ljekar i profesor gimnazije. Vojnici su bili većinom seljaci. Sa ljekarom i profesorom mnogo smo razgovarali o potrebi zajedničke borbe protiv njemačkih fašističkih osvajača. Govorili su nam da su svim srcem za to, jer iz dna duše mrze Nijemce, ali oni žele da tu borbu počnu i razviju u Bugarskoj i uporno su tražili da njih i sve zarobljene vojnike pustimo da odu u Bugarsku. Mi smo, naravno, znali da je put u Bugarsku za njih tada bio neizvodljiv i da je priča o borbi u Bugarskoj bila samo izgovor da se jednostavno vrate u svoj garnizon u Kremnu ili u Užice. Poslije dugih naših razgovora sa njima dvojicom i sa vojnicima na koncu su pristali da ostanu u našim jedinicama dok se ne ukaže povoljnija prilika da se prebace u Bugarsku. No, nisu kod nas dugo ostali. Uskoro su Nijemci, Bugari i četnici izvršili ofanzivu na slobodnu teritoriju Sandžaka i graničnog dijela Srbije u kome se nalazila 5. divizija, pa su Bugari prvom prilikom prešli na drugu stranu, sem četvorice koji su se hrabro borili sa našim borcima. Najduže je sa nama ostao profesor gimnazije. Bio je stalno pri štabu divizije. No, kada smo se, poslije borbi

22. novembar do 3. decembra

Na sektoru divizije ništa novije. Neprijatelj nije aktivan sa pravaca Sjenice i Kremne. Naša divizaja drži Šargan i Novu Varoš, a međuprostor kontrolišemo 10. brigadom.

U borbi noću 26/27. i tokom 27. tri bataljona 4. brigade i dva bataljona 10. brigade povratili su Novu Varoš, u koju su bili ušli četnici i ove protjerali na desnu stranu rijeke Uvca. Manje naše jedinice čistile su slobodnu teritoriju od četnika. U Batkovićima je nađeno 18, a u selu Banji 50 pušaka sa municijom i strijeljana su 3 četnika.

Sa našim inžinjercima napravili smo za 4 dana vrlo dobar žičani most na Limu kod Rudog, preko koga mogu da prelaze dvoosovinska kola i automobili.

U međuvremenu smo poslali 10 oficira i vodnika na srednji vojni kurs koji je formiran pri štabu Drugog udarnog korpusa.

Imamo nevolja sa Limskim partizanskim odredom. Ljudstvo je dobrim dijelom neborbeno i nedisciplinovano, a komandant odreda Krezović ne odgovara ovoj dužnosti, jer često pravi političke greške.

U nekim selima između Priboja, Višegrada i Rudog formirani su narodnooslobodilački odbori i još je nešto omladinaca došlo u naše brigade.

Iz Srbije nam je stigla 1. šumadijska brigada. Broji oko 300 boraca. Sa njom je stigao drug Moma Marković, politički komesar Glavnog štaba za Srbiju. Dobro smo dočekali Šumadince. Kod nas su se odmorili, pa su kamionima prebačeni za Prijepolje, gdje su stigli 29.XI.

3. decembar

U štabu 1. brigade napravili smo plan napada na Kremnu u kojoj se nalazilo oko 1200 Bugara sa nešto Nijemaca i četnika. Napad vrše tri bataljona 1. brigade i jedan i po bataljon 10. brigade.

---

po istočnoj Bosni, vraćali za Foču, naš se profesor izgubio na prelazu željezničke pruge kod Prače. Koristeći noć otišao je ustašama ili Nijemcima u Praču.

4. decembar 1943

Nijemci su naglo izvršili napad na Prijepolje u 5 časova izjutra. Prilaze Prijepolju sa istoka branila su dva bataljona 2. proleterske brigade, a u gradu se nalazila 1. šumadijska brigada. Brzim prodorom neprijatelj je iznenadio naše jedinice koje nisu pružile organizovan otpor. Nijemci su odmah zauzeli most na Limu. Najtežu borbu imala je Šumadijska brigada, koja je izgubila dosta boraca. Imali smo gubitaka na gazovima preko Lima.[167]

Javili smo odmah 4. brigadi, koja je bila jugoistočno od Nove Varoši, da se hitno rokira na liniju Bistrica—Džurovo, sa zadatkom da se preko Džurova poveže sa 2. proleterskom divizijom i da dobro zatvori cestu od Bistrice ka Banji i Priboju.

Noću 4/5. izvršen je napad na Kremnu. Bugari su se žestoko borili. Naši su uspjeli da istjeraju Bugare iz rovova na kosi Ravnice i vodili su borbu za 4 bugarska topa na Rudinama (k. 856). Bugari su izvršili tri protivnapada na tom sektoru. Nismo imali podatke da se jedan nepun bataljon Bugara nalazi u Šljivovici, tako da se jedan

---

[167] Operacija „Kugelblitz" bila je usmjerena protiv naših divizija 2, 5, 17. i 27, a izvodio ju je 5. SS brdski armijski korpus, prema planu štaba 2. oklopne njemačke armije. Opšta zamisao ove operacije bila je: dijelovima 369. legionarske divizije, 1. lovačkim rezervnim pukom i 92. motorizovanim pukom iz Sarajeva, dijelovima 187. rezervne pješadijske divizije i 901. motorizovanim pukom iz Tuzle i Zvornika i dijelovima 24. bugarske divizije iz Užica i Kremne — izvršiti brze prodore i zaposjesti zaprečnu liniju Romanija—Sokolac—Han-Pijesak—Vlasenica—Srebrenica—Drina, i tu okružiti 17. i 27. diviziju: za to vrijeme 1. brdska divizija iz rejona Sjenice i 7. SS „Princ Eugen" divizija sa linije Gacko—Nevesinje, nadirući sa jugoistoka i juga imale su zadatak da na svojim napadnim pravcima razbiju naše jedinice i nabace ih sjeverno od linije Višegrad—Pale, na prostoriju, omeđenu navedenom zaprečnom linijom, i da ih tu okruže i unište. („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945." knjiga 2. str. 11 — u daljem tekstu: Oslobodilački rat naroda Jugoslavije knj. 2. str. 11).

Prva brdska njemačka divizija poslije zauzimanja Prijepolja, glavninom snaga nastupala je ka Pljevljima, koje je zauzela 5. decembra; 6. decembra u 10 časova njene prethodnice ušle su u Čajniče. Njen 99. brdski puk okrenuo je iz Prijepolja ka Priboju, protiv 5. divizije. Ovome puku sadejstvovali su dijelovi 24. bugarske divizije na pravcu Kremna—Vardište—Dobrun i četnici.

naš bataljon morao angažovati prema njemu, čime je bio oslabljen napad na bugarski garnizon u Kremni. Bugari su pretrpjeli ozbiljne gubitke u Ravnicama i Rudini. Mi smo imali 4 mrtva i 12 ranjenih. Zaplijenili smo teški mitraljez i 10 pušaka.

5. decembar

Dva bataljona 4. brigade, prebačena preko Lima u Džurovo, nisu mogla da uspostave vezu sa proleterskim jedinicama i nisu znala dokle je neprijatelj prodro prema Pljevljima.

Od Peka smo dobili depešu da neprijatelj nadire od Prijepolja i Brodareva ka Pljevljima i da se vode borbe na čitavoj liniji. Tražio je da mi jednu brigadu pošaljemo bočno na Nijemce.

Bataljon 4. brigade i 2. bataljon 10. brigade vodili su borbu sa Nijemcima na Turjaku i prema selu Rutošu. Nijemci su zauzeli Bistricu i Rutoše.

Prvi bataljon 2. proleterske brigade povukao se od Prijepolja u Priboj i tako privremeno ušao u sastav naše divizije.

U toku dana odbijeni su napadi Nijemaca prema Banji. Zbog situacije prema Pljevljima, uputili smo čitavu 4. brigadu i dva bataljona 10. brigade na sektor Kaluđerovići—Boljanići, sa težištem ka Boljanićima, da zajedno sa jedinicama 2. proleterske divizije vrši bočne napade na neprijatelja i zatvore pravac za Čajniče. Dva bataljona 10. brigade ostavili smo na liniji selo Uvac—Priboj, na lijevoj obali Lima, a 1. brigadu na liniju Bijelo Brdo—Vardište— Višegrad.

U toku dana premjestili smo bolnicu divizije iz sela Zlatari i naredili da ide u selo Zaborak. Štab divizije je stigao u selo Strmac. Bolnica se zaustavila u selu Mištar, jer su doznali od drugova iz Limskog odreda da su Nijemci ušli u Čajniče 6.XII u 10 časova. Uveče smo i mi dobili isti izvještaj. Na osnovu ove situacije, a pošto nismo uspostavili vezu na pravcu Kaluđerovića i Boljanića sa jedinicama Drugog udarnog korpusa, odlučili smo da cijelu diviziju prebacimo na sektor Rudo—Uvac—Višegrad, gdje ćemo vidjeti dalji razvoj situacije.

8. decembar

Sve naše jedinice, koje su bile orijentisane prema Pljevljima i Boljanićima, i divizijska bolnica prešle su do 16 časova most na Limu kod Rudog. Borba kod sela Uvca počela je u 14 časova. U blizini porušenog mosta na Uvcu naši su otvorili vatru na neprijateljske kolone, koje su tu imale dosta gubitaka.

Stalno smo obavještavali Vrhovni štab o situaciji kod nas. Vrhovni štab nam je sugerisao da razmotrimo mogućnost dekoncentracije divizije na prostorije zapadno i istočno od rijeke Lima. Međutim, s obzirom na brzo napredovanje Nijemaca prema Čajniču i Goraždu, zatim na dosta ograničene mogućnosti našeg manevra oko rijeka Lima i Drine, a već smo imali dosta ranjenika u divizijskoj bolnici, nismo se odlučili na ovakav raspored divizije.

Vrhovni štab nam je javio večeras da su Nijemci preduzeli ofanzivu u istočnoj Bosni od pravaca Tuzle, Zvornika, Drinjače i Sarajeva.

9. decembar

Četvrtu brigadu i dva bataljona 10. brigade postavili smo duž komunikacije Štrpci—Bijelo Brdo, dva bataljona 1. brigade smo poslali na cestu ka Rogatici i u Višegrad, a jedan njen bataljon bio je na položajima kod Vardišta — prema Bugarima.

Od Vrhovnog štaba smo dobili naređenje da pređemo Drinu ili prema Foči ili preko Višegrada za Srebrenicu.

Vodili smo čitav dan borbu u Štrpcima — Bijelom Brdu i Budimlijama sa pukom njemačke 1. brdske divizije koji je vjerovatno dobio zadatak da očisti desnu obalu Lima i Drine do Višegrada. U ovoj borbi imali smo 1 mrtvog i 6 ranjenih.

Istog dana četnici su pokušali upad u Višegrad.

U toku dana 9.XII i noći 9/10.XII povukli smo čitavu diviziju preko višegradskog mosta.

Porušili smo mostove u Priboju, na Uvcu, u Rudom, dva u Dobrunu i oštetili između dva stuba most u Višegradu. Nismo ga htjeli više rušiti zbog njegove istorijske vrijednosti.

Prebacivanje naših jedinica prema Pljevljima i Boljanićima (po zahtjevu komandanta Drugog udarnog korpusa), od čega nije bilo nikakve koristi, jer su Nijemci brzim prodorom u Pljevlja i Čajniče odbacili 2. proletersku diviziju ka rijekama Tari i Ćehotini, a zatim njihovo vraćanje nazad, ka Rudom, Bijelom Brdu i Višegradu, umorilo je jedinice. Marševi su bili brzi i dugi.

10. decembar

U toku ovog dana jedinice su stigle na prostoriju Višegrad, Rogatica, selo Brankovići, selo Štavanj. Avioni su izviđali ovaj teren.

U selu Semeć, koje se nalazi na cesti Višegrad—Rogatica, naišli smo na mnoge leševe žena, ljudi i djece koje su pobili ustaše i četnici.

U 16 časova Nijemci su iz Dobruna stigli u Višegrad.

11. decembar

Tri bataljona 4. brigade prebacila su se u sela Živaljevići, Blažujevići i Stara Gora, a jedan njen bataljon je ostao u selu D. Lijeska da izviđa neprijatelja u Višegradu; 10. brigada se smjestila u sela Perušići, Krivojevići i Brankovići; 1. brigada u sela Hadroviće i Strmac i u Rogaticu. Dali smo zadatak 1. brigadi da poruši mostove na rijeci Rakitnici od Rogatice do Mesića i da se poveže sa našim jedinicama kod sela Gučeva. Uspostavili smo vezu sa 17. majevičkom brigadom i poslali kurire štabu 27. divizije da nas izvijesti o situaciji u istočnoj Bosni.[168]

Danas do 12 časova prebacila se preko Drine kod Starog Broda (sjeverno od Višegrada) pomoću splava 1. južnomoravska partizanska brigada. Povezala se sa nama. Sa njom je došao drug Mihajlo, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju. Pošli su ovamo po pozivu Vrhovnog štaba.

---

[168] Dvadeset sedma udarna divizija (2. krajiška i 17. majevička brigada) nalazila se 11. decembra na prostoriji sêla: Barnik, Bereg, Lakomo, Sjeversko. U Sjeverskom uspostavili smo vezu sa 17. majevičkom brigadom. Štab 27. divizije nalazio se u selu Rađevići (Zbornik IV/20, 44).

12. decembar

Četvrta brigada je izvršila pokret za selo Žepe, 1. brigada je ostala na sektoru Brankovići—Strmac—Osovo, a 10. brigada u selima Dumanjići i Šetići radi veze sa 27. divizijom.

Danas je vođena borba na cesti kod Semeća sa jednom njemačkom kolonom jačine do 300 vojnika. Naše dvije čete iz zasjede su dočekale ovu kolonu i nanijele joj osjetne gubitke. Druga njemačka kolona je došla našima s leđa, te se naša zasjeda morala povući. Kako je na Semeću bila gusta magla, naša je zasjeda pogriješila što se nije bolje obezbijedila. Kod nas su bila 3 mrtva i 2 ranjena.

Danas smo se sastali sa štabom 27. divizije.

13. decembar

Sa divizijom i 1. južnomoravskom brigadom pomjerili smo se na prostoriju selo Žepa, selo Mandre, selo Gođenje, Palež. U Žepi su nas dočekali stari ljudi, žene i djeca. Doznajemo da su svi sposobni muškarci mobilisani u miliciju. Sklonili su se ispred nas. Selo je veliko, leži u krševitoj dolini, a okolna brda su pošumljena i krševita. U blizini Žepe je poznati kanjon Drine.

14. decembar

Četvrta brigada je krenula preko planine Javora ka Srebrenici, da ispita stanje na komunikaciji Vlasenica—Srebrenica. Deseta brigada se pomjerila preko sêla Brložnika i Plane da ispita situaciju prema Han-Pijesku i radi veze sa 27. divizijom.

Bili smo donijeli odluku da krenemo na srebrnički sektor, a to je bila i direktiva Vrhovnog štaba. Međutim, 4. brigada ispitavši dati joj sektor, izvijestila je da je posjednuta cesta Vlasenica—Srebrenica, u Srebrenici se nalaze Nijemci, a njihovi prednji dijelovi nalaze se na sjevernim padinama Javora i Ravne planine. Dalje, noću između 13. i 14.XII prebacila se 27. divizija preko ceste Vlasenica—Kram, samo se dva njena bataljona nisu mogla probiti.[169]

---

[169] Još 9. decembra neprijatelj je uspio da zaposjedne komunikaciju Srebrenica—Vlasenica—Han-Pijesak—Sokolac. Toga dana

Na osnovu ove situacije ocijenili smo da je neprijatelj aktivan duž cijele komunikacije Srebrenica—Vlasenica—Sokolac i da još može pojačati svoje snage na prostoru planinâ Javora i Devetaka, čime bi otežao sadašnji položaj naše divizije, te je valjalo da što prije napustimo prostoriju na kojoj se divizija sada nalazi. Donijeli smo odluku da diviziju prebacimo na jahorinsko-kalinovački sektor, na kome inače nema naših snaga, a čime bi rasteretili centralni dio istočne Bosne.

15. decembar 1943

U toku noći 14/15.XII izvršili smo pokret sa svim jedinicama prema Rogatici u namjeri da iduće noći pređemo željezničku prugu Sarajevo—Višegrad u gornjem toku rijeke Prače. Međutim, u rano jutro 15.XII neprijatelj je sa jakim snagama krenuo iz rejona Rogatice u pravcu Sjeverskog i Sokolovića. O tako velikim njegovim snagama oko Rogatice nismo znali. Prva brigada se razvila za borbu, koja je počela u 8 časova. Prije toga bila je gusta magla, koja se vrlo brzo podigla. Neprijatelj je na pravcu 1. brigade raspolagao sa 3 brdske baterije, sa velikim brojem minobacača i automatskog oružja. Zbog precizne artiljerijske vatre naši su morali da se brzo povlače sa posjednutih kosa i položaja i nisu mogli da efikasnije tuku neprijatelja. Komore su nam omele bolju bitku. One su i stradale od avionskog bombardovanja. Naša oba topa, pogođena od neprijateljske artiljerijske vatre, onesposobljena su. Na sektoru 4. brigade kod Sjeverskog i Babljaka borba je bila takođe žestoka. Artiljerijskom vatrom neprijatelj je osakatio brigadnu komoru i komore dvaju bataljona. Na sektoru 10. brigade i 1. južnomoravske brigade vođena je manja borba. Neprijatelj je ovdje bio slabiji. U sam mrak neprijatelj je uspio na cijeloj liniji Sjeversko—Rađevići—Pločnik da uđe na ivicu šume.

---

raspored njegovih snaga u zoni ove komunikacije bio je slijedeći: dijelovi 369. legionarske divizije, 1. rezervni puk i 92. motorizovani puk — na odsjeku Sokolac—Han-Pijesak; dijelovi 187. rezervne divizije — jugoistočno od Vlasenice, usmjereni prema jugoistoku; dijelovi 901. motorizovanog puka — lijevo od 187. rezervne divizije, zaključno sa Srebrenicom, frontom ka jugu. („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije," knjiga 2, str. 13).

Rezultat borbe:

Prva brigada je imala 63 mrtva, ranjena i nestala; uništena su joj 2 puškomitraljeza i oba topa 65 i 75 mm. Neprijateljski gubici u borbi sa 1. brigadom bili su dosta veliki. Četvrta brigada je vodila borbu do same ivice šume sjeverno od Babljaka.[170]

---

[170] Kada smo u Štabu divizije u toku 14. decembra razmatrali situaciju, računali smo da je lijeva kolona 1. brdske divizije, koja je nastupala od Prijepolja, preko Pljevalja i Goražda, već stigla u rejon Sokolca, a kako nismo znali za pokrete 7. SS divizije sa juga — od Foče ka Prači i Sokolcu, mislili smo da ćemo bez većih teškoća sa divizijom preći put od Žepa do Prače. Međutim, situacija je bila mnogo teža. Prva brdska divizija izbila je 13. decembra na liniju sjeverno od druma Višegrad—Rogatica. Ona je održavala vezu — desno sa 24. bugarskom divizijom na rijeci Drini, a lijevo sa borbenom grupom „Gros" 7. SS divizije, koja se nalazila u rejonu Sokolca. Na taj način bio je stvoren već dosta solidan obruč oko prostorije na kojoj su se 13. decembra nalazile 27. i 5. divizija, a najjače neprijateljske snage nalazile su se upravo na pravcu pokreta 5. divizije. (Zbornik IV/20, 204 i 205 i „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije", knj. 2, str. 15).

Vrlo dobro se sjećam naše borbe 15. decembra. Izjutra toga dana bio sam u koloni 1. brigade, zajedno sa drugovima iz njenog štaba. Jutro je osvanulo sa veoma gustom maglom, tako da je osmatranje bilo sasvim isključeno. Međutim, magla se počela naglo dizati negdje oko 7.30 časova i vidik se brzo otvorio. U to vrijeme kolona brigade nalazila se na kosama sjeverno od sela Šetića (11 km sjeveroistočno od Rogatice), u pokretu na jugozapad. Odmah smo osmotrili jednu jaču neprijateljsku kolonu, koja se nalazila lijevo od nas na udaljenju od oko 3 km. To je bila jedna od kolona njemačke 1. brdske divizije, koja je toga jutra krenula prema našoj diviziji.

Brigadu smo brzo pripremili za borbu, koja je uskoro i počela. Bila je to prava borba u susretu, ali bez uvodne borbe prethodnica. Preduzeli smo mjere da se brigadna bolnica i sve komore što prije povuku na ivicu šume planine Devetaka, kod sela Rađevića. Prije no što je ova mjera bila izvršena, stigla je neprijateljska avijacija, pa su od nje komore imale dosta gubitaka. Grupe od 3 do 4 aviona pomagale su Nijemce u toku čitavog ovog dana.

Za vrijeme ove borbe uočili smo veliki broj šiptarske milicije u sastavu 1. brdske divizije. Iako je neprijatelj bio brojno i tehnički nadmoćniji, 1. brigada je vrlo uspješno parirala njegove napade u toku cijelog dana ove oštre borbe.

Na pravcu 10. i 1. južnomoravske brigade, tj. prema selima Mandre, Grlac i Barnik, napadala je borbena grupa „Gros" 7. SS divizije „Princ Eugen" (Zbornik IV/20, 206).

Odmah poslije ove borbe i najnužnijeg prikupljanja krenuli smo sa ciljem da se što prije prebacimo preko ceste Han-Pijesak — Kram. Namjera neprijatelja je bila jasna: uobručavanje naše divizije.

Zbog nedostatka vodiča i nepoznavanja terena, morali smo ići u jednoj koloni, iako smo dali zadatak Desetoj i Južnomoravskoj brigadi da krenu preko Devetaka, da pređu cestu kod Krama i da idu u selo Kute. Međutim, i one su došle na pravac pokreta 1. i 4. brigade.

Na cestu smo stigli čelom kolone u 3 časa izjutra. Put dugačak, vrijeme hladno, a borci umorni i gladni. Prva brigada je napala dva neprijateljska logora kod sela Mekote. Dva tenka su krstarila na cesti. Napad je dobro izvršen, ali se neprijatelj zadržao i tukao nasumice iz tenkova i iz minobacača.

Prelaz ceste nije bio organizovan i sređen. Sve jedinice, sem 1. brigade, i bolnica išle su bez plana i reda. Sve su jedinice prešle cestu bez gubitaka, izuzev nešto gubitaka u komori. Bolnica je izgubila 5 nosila.

Prva brigada je zaplijenila 2 „šarca" i jedan teški mitraljez i oštetila jedan tenk. Imala je jednog ranjenog i jednog mrtvog.[171]

Sa našom divizijom prebacila su se oba bataljona iz brigada 27. divizije.

16. decembar

Prešli smo u rejon sêla Podvisočnika i Malog Polja i tu smo sređivali jedinice. Ovaj rejon bombardovalo je 8 neprijateljskih aviona; poginulo nam je 6 boraca. U 13 časova jedna neprijateljska izviđačka grupa, oko 40 voj-

---

[171] U operacijskom dnevniku 5. divizije iznijeti su gubici divizije u borbama 15. i 16. decembra. Oni su iznosili: 25 mrtvih, 5 ranjenih, 8 zarobljenih i 97 nestalih. (Izvod iz operacijskog dnevnika 5. divizije za mjesec decembar 1943. objavljen je u Zborniku IV/20, 181.) Iz divizije su se u ranijim borbama sa 99. pukom 1. brdske divizije i u borbama 15. i 16. decembra osipali Bugari i mladi borci sa terena Rudog, Priboja i Višegrada.

Zaboravio sam da zapišem u Ratni dnevnik da je u sastavu 5. divizije prešla kod Višegrada i talijanska brigada divizije „Venecija". Ona je u ranije pomenutim borbama u Mokroj Gori i na Šarganu već bila oslabljena, pa je ova talijanska brigada za vrijeme borbi i marševa u ovoj neprijateljskoj ofanzivi bila uglavnom raspoređena na zadatke u divizijskoj bolnici.

nika, napala je iznenada naše dijelove u blizini štaba divizije. Bili su brzo potisnuti, izgubivši laki bacač.

Uveče smo napisali brigadama naredbu o pokretu: 4. brigada za selo Klještane — da obezbijedi leđa 1. brigadi, koja će se nalaziti na području selâ Nevačka — Ravanjsko—Podbukovik; 10. brigada sa divizijskom bolnicom — u selo Žeravicu; Južnomoravska brigada — u sela Slivno i Petroviće.

17. decembar

Stigli u Žeravicu u 11 časova, odakle je drug komesar otišao u štab Trećeg udarnog korpusa radi izlaganja situacije na našem pravcu i o potrebi odmora za našu diviziju. Sa njim je pošao i drug Mihailo.[172] Ovog dana nije bilo borbi, sem kod 1. brigade sa manjim neprijateljskim odjeljenjima.

Na čitavom ovom sektoru od Višegrada i Rogatice većina sela je popaljena ili pusta. Nema hrane. Zbog toga naše jedinice ne bi mogle da se zadržavaju na ovom terenu.

18. decembar

Čitav dan 1. brigada vodila je borbu sa jakim neprijateljskim snagama, koje su se od Krama i Han-Pijeska kretale u četiri kolone prema Žeravicama. Jačina neprijatelja cijeni se na 4000 — 5000 ljudi. Prva brigada

---

172 Trinaestog ili 14. decembra dobili smo naređenje od Vrhovnog štaba da smo privremeno stavljeni pod komandu štaba Trećeg udarnog korpusa. Kasnije smo dobili i radio-karakteristike za radio-vezu sa štabom Trećeg udarnog korpusa. Međutim, nismo uspjeli da se međusobno povežemo radio-putem za vrijeme cijelog našeg boravka u istočnoj Bosni. Vjerovatno je bila neka greška u određivanju radio-talasa. Ova situacija onemogućila je štabu Trećeg udarnog korpusa da komanduje našom divizijom, a mi smo pak bili lišeni bolje orijentacije i boljeg sadejstva sa susjednim jedinicama ovog korpusa.

Zbog toga smo se i odlučili da politički komesar divizije pođe 17. XII u štab Trećeg udarnog korpusa, koji se tada nalazio u Živinicama, da iznese situaciju na našem pravcu i da dobije direktive za naš dalji rad.

Iako je drug Ilija Materić, pri povratku iz Štaba korpusa, donio radio-podatke za međusobnu radio-vezu, opet je nismo uspjeli uspostaviti. Ostalo je da i dalje održavamo vezu sa štabom Trećeg udarnog korpusa preko Vrhovnog štaba!

ubila je i ranila oko 80 neprijateljskih vojnika, a imala je 3 ranjena. Neprijatelj je stigao do ispred Žeravice.

Uveče smo povukli 1. južnomoravsku brigadu za selo Tarevo da bude bliže štabu Trećeg udarnog korpusa i da je pošalje na neku bezbjedniju prostoriju. Prva brigada izvršila je pokret sjeverno od Kladnja, u rejon sêla Plahovića i Buševa, 10. brigada i divizijska bolnica prebacile su se takođe u toku noći sjeverno od Kladnja, u sela Gojakoviće i Brloške, a 4. brigada pomjerila se sjeverno od puta Kladanj—Vlasenica, u rejon sêla Trnovo—Dopaske. Štab divizije prešao u selo Brloške.

19. decembar

Izjutra javili štabu Trećeg udarnog korpusa o situaciji i tražili da nam hitno pošalje direktive. Bolnicu smo poslali za selo Tuholj, jer je neprijatelj došao u Šekoviće. U toku noći 19/20. stiglo je naređenje štaba Trećeg udarnog korpusa da idemo za dolinu Spreče, ali to nismo mogli izvršiti, jer smo jedinice bili orijentisali preko Konjuh-planine ka selu Vijaki. Politički komesar divizije još se nije vratio iz štaba korpusa.

Neprijatelj je ušao u Kladanj u 15 časova sa oko 4000 vojnika.[173]

---

173 Pošto nije uspio da uništi naše snage u operaciji „Kugelblic", štab 5. SS brdskog armijskog korpusa donosi odluku da ponovo okruži i uništi naše jedinice na prostoriji planina Ravna—dolina rijeke Krivaja—planina Konjuh. Plan neprijatelja bio je slijedeći: sa juga — od Vareša, planine Zvijezde i Olova nastupa 7. SS divizija „Princ Eugen", 1. rezervni puk i dijelovi 369. legionarske divizije; sa jugoistoka — od Han-Pijeska, preko Kladnja i Konjuha i od Vlasenice preko Šekovića i dolinom rijeke Spreče nastupa 1. brdska divizija. — Istovremeno dijelovi 187. rezervne divizije i 901. motorizovani puk, ustaško-domobranske i četničke jedinice čiste Majevicu, Posavinu i Trebavu, gdje se nalazila naša 16. divizija i nekoliko partizanskih odreda.

Ovu operaciju neprijatelj je nazvao „Schneesturm" (Šnešturm). Ona je trajala od 18. decembra do pred kraj istog mjeseca.

Protiv 7. SS divizije „Princ Eugen", 1. brdske divizije i 1. rezervnog puka vodile su borbe na pomenutoj prostoriji 17. i 27. divizija Trećeg udarnog korpusa, 5 .divizija i 1. južnomoravska brigada. („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije", knj. 2, str. 17).

Na označenoj prostoriji zemljište je potpuno planinsko, ispresijecano i uglavnom pošumljeno. Njemačke divizije bile su pot-

20. decembar

Iz Tuholja smo izvršili pokret u 5 časova izjutra. U putu nas je stigao drug Ilija i donio naređenje od štaba korpusa: da 4. brigada sa teškim ranjenicima ode dolinom Krivaje u rejon sêla Osječana i Repnika do 17. divizije i da joj preda teške ranjenike, koja bi ih smjestila u baze Trećeg udarnog korpusa, a da se 4. brigada putom vrati u sastav svoje divizije; druge dvije brigade da krenu preko Krivaje ka 27. diviziji radi naslona na nju. Drug Ilija pošao sa 4. brigadom. Pozdravili smo se i poželjeli da se što prije sastanemo.

Putovali smo čitav dan i stigli u Vijaku. Nismo naišli na neprijatelja, sem na nešto milicije. Doznajem: u Olovu Nijemci, 27. divizija u Varešu.[174]

21. decembar

Ispitivanje terena i odmor jedinica. Ovdje smo nabavili nešto hrane. U Očevlje stigla neprijateljska izviđačka jedinica. Izdali naredbu za pokret u 24 časa. Poslata veza za 27. diviziju.

---

puno osposobljene za vođenje operacije na ovakvom zemljištu. Svo naoružanje imali su na tovarnom transportu.

Gotovo za cijelo trajanje ove neprijateljske operacije vrijeme je bilo bez padavina i uglavnom maglovito, pa je neprijateljska avijacija samo ponekad mogla da dejstvuje. Visina snijega — 20—50 cm. Zima nije bila oštra. Svega smo jedne noći na Konjuhu imali oko minus 20° C. Ovakvo vrijeme išlo je na ruku našim jedinicama, jer smo bili slabije obuveni i odjeveni, mada je magla otežavala orijentaciju, naročito na pošumljenom zemljištu.

[174] Kako još nismo bili dobili nikakvu direktivu od štaba Trećeg udarnog korpusa, štab divizije je 19. decembra predložio Vrhovnom štabu da diviziju prebacimo preko Konjuha u dolinu r. Krivaje, da se na taj način bar malo „odlijepimo" od neprijatelja, sa kojim smo vodili borbe još od Priboja. Dalja naša orijentacija bila je: preko planine Zvijezde ka Nišićima i Romaniji. Vrhovni štab se istog dana složio sa našim prijedlogom. Zbog toga smo već u toku 19. decembra prebacili neke naše jedinice u sela Tuholj i Podpauč (sjeverozapadno od Kladnja), a cijela divizija prikupila se u ova dva sela u noći između 19. i 20. decembra.

Štab divizije je znao da se 27. divizija nalazi u rejonu Vareša, ali nije znao za njemačku 7. SS diviziju i druge neprijateljske snaga sa kojima će 5. divizija narednih dana voditi teške borbe.

22. decembar

U toku ovog dana trebalo je da stignemo na prostoriju Okruglica—Nišići. U 4 časa izjutra bili smo na cesti Olovo—Vareš. U tom je stigao izvještaj obavještajnog oficira 1. brigade: da se 27. divizija povukla zapadno od Vareša i da se ne zna situacija na sektoru Okruglica —Nišići—Zubeta. U ovakvoj situaciji, s obzirom na povlačenje 27. divizije, koja je trebalo da dejstvuje prema Olovu i Sokolcu, morali smo donijeti odluku da krenemo do 27. divizije radi naslona na nju, a pretpostavljali smo da se ona povukla zapadno od Vareša zbog neprijateljskog napada od pravca Nišića i Zubeta.[175]

U toku dana stigli smo na sektor Pogari—Borovičke njive, s ciljem da se povežemo sa 27. divizijom i da sa njom izvršimo pokret za Okruglicu i Nišiće, i dalje na istok.

Uveče smo dobili izvještaj od štaba 27. divizije o situaciji na sektoru divizije.

U toku dana jedan bataljon divizije „Princ Eugen" stigao je od Očevlja u Vareš.

Da se ne bi zbili na uskom sektoru zajedno sa 27. divizijom, donijeli smo odluku da se preko sela Manjinog vrha i Carevog Hana ponovo prebacimo preko Krivaje, a odatle ili na Vijaku ili preko Konjuha. Bataljon koji je pošao da ispita Carev han, naišao je na neprijatelja u Manjinom Vrhu. Sada je bilo jasno da se neprijatelj nalazi i u Vijaki i da kontroliše sve pravce na liniji Manjin Vrh—Vareš. Zbog ove situacije promijenili smo odluku i krenuli do Borovica da konačno zajedno sa 27. divizijom načinimo plan za razbijanje neprijateljskog obruča.[176]

---

[175] Dvadeset drugog decembra 27. divizija nalazila se na prostoriji Kr. Sutjeska, Kračići, Kolakovići, Borovica. Štab divizije nalazio se u selu Slavin. Imali su podatke da se u Brezi nalazi oko 1000 neprijateljskih vojnika, većinom iz 369. legionarske divizije. Nisu znali situaciju na prostoriji Olovo, Očevlje, Okruglica. (Ove podatke uzeo sam iz naređenja štaba 27. divizije od 22. decembra 1943. potčinjenim jedinicama, koje je objavljeno u Zborniku IV/20, 122).

[176] Borbena grupa „Gros", iz sastava 7. SS divizije „Princ Eugen", krenula je 22. decembra u 5.30 časova iz Han-Karaule (5 km jugozapadno od Kladnja) i istog dana uveče trebalo je, po

23. decembar

Prva brigada stigla u 9 časova na kosu sjeverno od Borovica, a 10. brigada sa bolnicom krenula za sela Mehorić i Vukanoviće. Ovog dana 4 neprijateljska aviona-izviđača nisu dali ni jednog momenta da se vrši ma kakav pokret. Čitav dan su izviđali, mitraljirali i bombardovali! Morali smo cio dan ostati u šumi.

Jedna četa iz 1. brigade u izviđanju kod Han-Kopališta ubila je izvjestan broj neprijateljskih vojnika i konja. Neprijatelj je stigao u Boroviške Njive i Pogare, u jačini oko 1000 vojnika.

Zbog aktivnosti neprijateljske avijacije uspjeli smo da se tek u prvi sumrak sastanemo sa komandom 27. divizije. Kažu nam da su mislili da krenu sa divizijom preko rijeke Bosne za Kalinovik. Od toga su odustali jer ne znaju da li sada na Bosni ima gazova. I mi smo im rekli da bi to bio težak manevar. Naš prijedlog da izvršimo zajednički napad na prugu i cestu između Vareša i Breze i da se probijemo ka Okruglici i Hadžićima nisu prihvatili. Rekli su da je neprijatelj zaposio sve prelaze na ovoj pruzi, a teren je nepokriven, pa bi sigurno imali dosta gubitaka, a naročito bolnice.

Konačno smo donijeli odluku: da 27 divizija napadne neprijatelja na sektoru Boroviške Njive, da tako omogući naš pokret preko Mohorića ka Krivaji, kao i pokret njihovih jedinica ka Vijaki.

24. decembar

Dan sa maglom. Prva brigada brzim maršom stigla u 12 časova do koliba na potoku Lužnica. Ovdje smo stigli i 10. brigadu. Tu smo odlučili da obe brigade krenu preko Krivaje kod sela Ribnice. O ovome napisali 27. di-

---

naređenju svoje komande, da izbije na liniju sêla: Duboštica—G. Balići—Stojčići (ova su sva sela zapadno od r. Krivaje). Zbog dugog marša (oko 45 km) izgleda da lijevo krilo ove borbene grupe nije uspjelo da stigne u selo Duboštica, jer bi ga mi inače izviđanjem osjetili, ali je borbena grupa stigla u sela Manjin Vrh i G. Baliće. Podatke o pokretu i rasporedu borbene grupe „Gros“ uzeo sam iz naredbe njene komande od 21. decembra (Zbornik IV/20, 209).

viziji. U 17 časova stigli na brdo Romanovac (k. 1239) i tu zanoćili. Noć hladna, sa snijegom.[177]

25. decembar

U daljem pokretu ka Krivaji ispred sela Džine sretamo se sa neprijateljskim izviđačkim patrolama. To smo i očekivali. Odlučnim jurišem 3. bataljon 1. brigade izbacio je neprijatelja i protjerao ga u selo Vozuće. Ubijeno oko 20 Nijemaca, 4 zarobljena; zaplijenjena su 2 „šarca", 30 tovarnih konja sa komorom i dr. Mi smo imali 6 ranjenih (teže). U borbi je bio angažovan i jedan bataljon 10. brigade. Odmah zatim brzo smo zauzeli most na Krivaji u selu Ribnici i osigurali prelaz cijeloj koloni.

Kod Džina i u Ribnici razbili smo dijelove 2. bataljona 99. puka 1. brdske divizije. U Ribnici smo našli ambulantu ovoga puka sa nekoliko ranjenika. Ranjenike nismo dirali nego smo kod njih ostavili pismo za njihovu komandu u kojem smo ovim krvolocima rekli da mi ne strijeljamo njihove ranjenike, kao što to oni čine sa našima.

Radi ispitivanja sektora Banovići—Podgorje uputili smo tamo tri bataljona 1. brigade, a 10. brigadu zadržali u Ribnici. U selu Željova saznali smo da je neprijatelj u Banovićima. To su nam potvrdili kasnije i štabovi bataljona. Prvi bataljon 1. brigade napao je neprijatelja u Nurkovićima i nanio mu izvjesne gubitke: poginula 3 oficira i izbačeno iz stroja oko 20 vojnika. Mi smo imali 5 ranjenih.

Zbog blizine neprijatelja izdali smo naredbu za pokret preko Konjuha.

---

[177] Štab 27. divizije sa 17. majevičkom brigadom, Romanijskim partizanskim odredom, divizijskom bolnicom, jednim bataljonom i težim dijelovima 2. krajiške brigade kretao se 24. decembra za nama, dok je glavnina 2. krajiške brigade napala neprijatelja u Borovičkim Njivama i sa toga pravca štitili bok i leđa obiju kolona. 25. decembra 27. divizija sukobila se na Romanovcu sa jednim bataljonom 14. puka 7. SS divizije „Princ Eugen" i u teškoj borbi nanijela neprijatelju osjetne gubitke, pretrpjevši i sama dosta gubitaka. Poslije je ona, takođe pod borbom, izbila u selo Jelašku, a zatim preko Vijake i planine Zvijezde stigla 31. decembra na prostoriju Nišići, Čevljanovići, Žunovi (Zbornik IV/20, 183).

Izvijestili Vrhovni štab o borbama i gdje se nalazimo.

26. decembar

Marš težak uslijed umora boraca, koji se prošle noći gotovo nisu odmarali. Konji oslabili, a bolnica stalno traži dopunu. Ipak se maršovalo dosta dobro. Uz put smo nailazili na njemačke oznake. Švabe su kolonama prokrstarile Konjuh!

Htjeli smo da stignemo do koliba Drinjače i to nam nije uspjelo, tako da smo i ovu, po redu treću noć u ofanzivi morali da noćimo u šumi. Noć vrlo hladna i nije se gotovo spavalo. Izjutra snijeg, a zatim vijavica. Ovo je bio jedan od najtežih dana ofanzive.[178]

27. decembar

Bez vodiča i po oluji nismo našli put za Drinjačke kolibe, ali smo naišli na put koji vodi za Tuholj i konačno odlučili da idemo u selo, bez obzira ima li u njemu neprijatelja. I borci su bili spremni da istjeraju i bataljon Nijemaca, samo da se smjeste u selo.

U Tuholj smo stigli u 16 časova. Neprijatelja nije bilo.

Dobili smo podatke: u Kladnju je milicija; u Živinicama i Repniku — Nijemci.

28. decembar

Dali brigadama zadatke: 1. će zauzeti Kladanj i kontrolisati teren ka Olovu; 10. brigada razrušiće cestu za Živinice i kontrolisati prema Vlasenici.

U 15 časova 1. bataljon 1. brigade približio se Kladnju. „Šarci" počinju dejstvovati. Odmah nam je bilo jasno da su u Kladnju Nijemci. Po podacima očevidaca, naših simpatizera, oni su stigli u Kladanj u 13 časova sa 5 kamiona. Vidjelo se odmah: odlučili su da brane

---

[178] Kolibe Drinjača udaljene su od najvišeg vrha Konjuha (trigonometar 1328), prema jugoistoku, oko 5 km. Znali smo da tu ne možemo smjestiti svu vojsku, ali smo mogli da smjestimo ranjene i bolesne drugove. Međutim, zanoćili smo u blizini samog vrha Konjuha.

grad. Od napada smo odustali. Ubijeno je oko 20 neprijateljskih vojnika. Mi smo imali 6 ranjenih.[179]

Deseta brigada takođe nije mogla preći cestu, pa se uputila za Gojakoviće. Nijemci su ovu cestu kontrolisali 20 tenkova i artiljerijom tukli brigadu.

Nova odluka: sa obe brigade preko Brateljevića preći po noći cestu Kladanj—Olovo i stići na sektor Čude—Žeravice.

Nijemci su se plašili napada na grad i čitavu noć tukli okolo artiljerijom.

29. decembar

Marš težak, snijeg i magla. Kod boraca krajnji napori. Stigli smo do Čuda i Žeravica između 10 i 15 časova. Ovdje smo prenoćili.

Od Vrhovnog štaba dobili smo naređenje da manevrišemo u pozadini neprijatelja i da ispitamo pravac za Višegrad. Ne znamo da li će ova neprijateljska ofanziva još da potraje. Možda joj je i kraj. Predložili smo Vrhov-

---

[179] Ja sam 28. decembra izjutra izvijestio Vrhovni štab o rasporedu divizije i da ćemo napasti Kladanj, pošto se u njemu nalazila samo ustaška milicija. Vrhovni štab se odmah sa tim složio.

Kada je 1. brigada pošla na zadatak, sa njom smo krenuli načelnik štaba divizije i ja. Računali smo da će milicija pobjeći iz grada u prvom naletu naših boraca, pa smo se spustili niz strminu do iznad samog grada da odatle posmatramo borbu. Ali nas je odmah iznenadio početak borbe, jer smo iz grada čuli dosta poznatih njemačkih „šaraca“, kojih milicija gotovo i nije imala. Bilo nam je jasno da u gradu ima i Nijemaca. Odkuda su i kada su ovdje došli — pitali smo se međusobno. U tom momentu izašla je k nama, iz obližnje kuće, jedna žena, i rekla nam da je i njen sin u partizanima i moli nas da se sklonimo sa čistine, jer su u grad, nešto iza podne, stigli Nijemci; koliko ona zna, došlo ih je 5 kamiona. Zahvalili smo se ovoj dobroj ženi i rekli joj da se skloni u kuću. Odmah iza toga jedan od Nijemaca uperio je na nas svoj „šarac“, pa smo se odande jedva nekako izvukli.

Ovaj događaj mi se duboko urezao u sjećanje, a kasnije sam često razmišljao kako su Nijemci tako brzo mogli doznati za naš napad na grad. Kada sam, međutim, poslije rata čitao neka njihova zaplijenjena dokumenta, u kojima su pisali i o 5. diviziji, doznao sam iz njih da su uspijevali da dešifriraju neke naše radio-depeše. Pretpostavljam da su i 28. decembra 1943. dešifrirali i našu depešu i tako doznali za naš napad na Kladanj.

nom štabu da idemo na prostoriju Goražde — pl. Jahorina.

Ostavili smo pet teških ranjenika sa bolničarkom kod druga Relje u Žeravici, da ih kasnije otpremi u Šekoviće.

30. decembar

Izvršili smo pokret u rejon Medojevića i Knežine. Ovdje smo saznali da su ustaše u Sokolcu. Pale okolna sela. Danas su spalili Kaljinu. Pljačkaju i ubijaju. Masa izbjeglica ispod Romanije nalazi se u ovim selima.

Vrhovni štab nam je javio da će nam saveznici poslati pomoć u spremi i hrani kad bude vrijeme. Ovo je dobro.

Dali smo zadatak jedinicama da ispitaju Olovo i Sokolac.

31. decembar

U toku noći 30/31. smo dobili izvještaj od štaba 1. brigade da su Nijemci iz Kladnja došli jačim snagama u Olovo i Petroviće. Ovo je izvijestio štab 3. bataljona, koji je imao zadatak da ispita Olovo.

Na osnovu ovog podatka donijeli smo odluku: da 10. brigada sa divizijskom bolnicom krene za Šahbegoviće i da se u toku noći između 31. decembra i 1. januara prebaci preko sokolovačke ceste u selo Bogoviće, a odatle preko rijeke Prače u rejon sela Jabuke; da 1. brigada ostane na sektoru Žunova radi ispitivanja Olova i da uhvatimo vezu sa 4. brigadom. O ovome smo izvijestili Vrhovni štab. Vrhovni štab nam sugerira da se privremeno zadržimo na sektoru Zvijezda—Romanija. Ponovo smo razmotrili situaciju na ovome sektoru i došli do zaključka da se ovdje nećemo moći duže zadržati zbog vrlo malih mogućnosti ishrane jedinica, a znali smo da će se na ovome sektoru nalaziti i 27. divizija.

Danas je ispitano Olovo i ustanovljeno da Nijemci nisu dolazili, nego je samo došla milicija iz Kladnja. Komandant 3. bataljona, drug Zec, povjerovao je lažnom izvještaju jednog četnika. Ovdje se osramotio. Zbog držanja položaja prema Olovu i Sokolcu jedinice nam se nisu odmorile. Prikupljeno je nešto hrane.

1. januar 1944.

U 9 časova stigla prethodnica 4. brigade radi smještaja u Žunove. Koliko iznenađenje. Čitava je brigada u blizini. Brzo smo se sastali. Svi smo se obradovali ovom susretu.

Kasnije je u Žunove došao štab brigade i drug Ilija. Razgovaramo o borbama i o putu. Oni nisu mogli da se spoje sa jedinicama Trećeg udarnog korpusa na sektoru Podgorje—Repnik, jer su Nijemci bili tamo već 22. decembra i potiskivali naše snage na Ozren.

U Ribnici je 4. brigada jedva uspjela da izmakne preko Krivaje jakim njemačkim snagama. Tada je situacija kod 4. brigade bila vrlo ozbiljna, jer su Nijemci iz Ribnice pošli za njom, a očekivao ju je neprijatelj i sa juga, od pravca Manjinog Vrha i Borovičkih Njiva. Brigada je morala neminovno da se probija.

Štab brigade i drug Ilija, sa jednim bataljonom napravili su 23. decembra zemunicu u blizini kote Žedni vrh (k. 1089), u koju su smjestili 8 teških ranjenika na nosilima i 20 drugih ranjenika koji dalje nijesu mogli ići. Sa ranjenicima je ostao bolničar i bolničarka. Drugovima je rečeno da će se brigada po njih brzo vratiti. Našli su jednog seljaka sa ivice sela Vozuće da donosi hranu ranjenicima. On je tvrdo obećao da za ranjenike nikom neće govoriti.

Istog dana štab brigade je zakopao kod Sjenokosa 4 teška minobacača sa minama i 2 teška mitraljeza „breda“.

Brigada je 24. decembra vodila ogorčenu borbu sa dva bataljona divizije „Princ Eugen“ na kosama ispred i oko Manjinog Vrha. Borba je vođena nekoliko sati. Borci su bili strahovito umorni i iscrpljeni, ali su u sukobu sa neprijateljem oživjeli i pokazali pravo herojstvo: ubili su preko 80 vojnika i jednog komandanta bataljona, potpuno razbili sve jedinice pred sobom i njihove komore; zaplijenili preko 50 000 metaka, 3 brza „šarca“, 4 tromblona i druge opreme. Ostalo je mnogo neprijateljskog oružja i opreme koju borci nisu mogli nositi. Brigada je imala u ovoj borbi 14 mrtvih, 3 teža ranjenika koji su izvršili samoubistvo (među njima drug Slavko Rađeno-

vić, politički komesar čete — junak), 6 nestalih i 10 ranjenih boraca koji su izašli.[180]

Poslije ove borbe brigada je neometano prošla preko sela Podzaruđa i Zvijezde u Nišiće i tu se odmarala 5 dana. Borci su se oporavili i odmorili.

Kasnije nam je došao i štab 27. divizije. Njihove dvije brigade nalaze se na sektoru Rakova Noga—Medojevići. Sa drugovima smo razgovarali da njihova divizija ostane na sektoru Nišići—Sokolac—Sokolovići i da dejstvuje na cesti Sarajevo—Sokolac. Oni su se složili.

Javili smo Vrhovnom štabu sadašnji raspored 27. divizije i poslali mu naš zajednički prijedlog o budućem rasporedu i dejstvu 27. divizije. Zamolili smo Vrhovni štab da javi štabu Trećeg udarnog korpusa o rasporedu 27. divizije, jer su oni u borbi na Romanovcu izgubili svoju radio-stanicu.

U pogledu naše divizije odlučili smo slijedeće: 1. brigada, jedan bataljon 4. brigade i njena ambulanta krenuće 2. o.m. preko Bogojevića i Prače na sektor Jahorina—Goražde. Tri bataljona i štab 4. brigade vraćaju se u selo Vozuće da prihvate ostavljene ranjenike i njihovu zaštitu i uzmu ostavljeno oružje i da potom dođu u sastav divizije. Rok dolaska 12—13. januar. O ovome smo izvijestili Vrhovni štab.

2. januar

Pred polazak iz Žunova srdačno smo se pozdravili sa drugovima iz štaba 27. divizije. Taman su stigli da u ovo selo smjeste svoj štab.[181]

---

[180] Četvrta brigada je noću 22/23. decembra bila okružena u Ribnici od jedinica 99. puka 1. brdske divizije. Ona se 24. decembra sukobila kod Manjin-Vrha sa dva bataljona 14. puka 7. SS divizije „Princ Eugen“ („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije“, knj. 2, str. 18).

[181] Tek što smo iz Žunova poodmakli nepuna dva kilometra, stigla je neprijateljska avijacija i bombardovala ovo selo. Bila je skoro potpuno srušena kuća u kojoj se nalazio štab 27. divizije. Tada su poginuli politički komesar divizije Ilija Goranin i potpukovnik Ante Vidaković.

O ovome bombardovanju Žunova pričao mi je detaljno komandant 27. divizije drug Pero Kosorić, kada smo se sastali u Foči 11. marta 1944. godine. Kako se štab naše divizije nalazio u Žunovima i u istoj kući nepuna tri dana prije dolaska štaba

Na putu za Podromaniju često su nas tražila dva neprijateljska aviona, zbog čega smo morali zastajati. Uočili su kolonu bataljona 4. brigade i žestoko je bombardovali i mitraljirali, ali neprecizno; ranili su jednog borca.

Pod borbom smo prešli cestu kod Podromanije. Po njoj su saobraćale ustaše. Uništili smo 3 kamiona, zaplijenili 3 gumena čamca i druge opreme.

3. januar

Odmorili smo se u selima Bogovići i Nepravdići. Narod pobjegao od kuća jer su ovdje dolazile ustaše, pošto je ovuda bila prošla 10. brigada.

Po prikupljenim podacima u Prači se nalazi jedan bataljon 9. hrvatske pukovnije.

Krenuli smo u 18 časova za Renovicu gdje smo u toku noći prešli prugu i cestu i vodili manju borbu prema Prači. Bataljon 9. pukovnije otišao je iz Prače za selo Bare, a u Renovici čuvala je most milicija.

Jedinice smo razmjestili u sela Komrane, Orahovicu, Bare i Bukvice.[182]

4. januar

Dan bez borbe. Jedinice su se odmarale. U noći nam je javljeno da se bataljon 9. pukovnije vratio u Praču i Renovicu. Vjerovatno hoće da osiguraju cestu kojom saobraćaju.

Javili smo Vrhovnom štabu o našem prelazu i tražili da se što hitnije pošalje pomoć.

5. januar 1944

Izjutra poslali kurire do 10. brigade i odredili joj

---

27. divizije, bilo nam je jasno da su četnici obavijestili ustašku ili njemačku komandu u Sarajevu o mjestu boravka štaba naše divizije, pa su tako avijatičari dobili precizne podatke.

[182] Selo Bare, u koje je pošao bataljon 9. neprijateljskog puka, nalazi se na cesti Renovica—Goražde, a drugo selo Bare, u kome se smjestio dio naših jedinica nalazi se 3 km južno od sela Komrana.

Sela u koja smo stigli 4. januara leže ispod istočnih padina planine Jahorine. Ovdje je snijeg bio dubok preko pola metra, a vrijeme je bilo dosta hladno.

zadatke. Kod njih je otišao i drug Mujo da organizuje prikupljanje podataka o Kalinoviku, Foči i Sarajevu.

U 8 časova počela je borba kod Komrana. Neprijatelj napada. Neda ni ovdje odmora. Borba je vođena čitav dan. Neprijatelj jačine jednog bataljona uspio je da iznenadi naše jedinice u Komranima i da ih odbaci do Bara. Pred mrak je ušao u Bare, iako smo nastojali da ga odbijemo. Zbog velike vijavice i hladnoće naše jedinice nisu mogle da dođu do izražaja na nepoznatom terenu. U ovoj borbi imali smo kod 1. brigade 7 mrtvih i 15 ranjenih. Jedna četa 4. bataljona 4. brigade imala je jednog mrtvog i 3 ranjena.

6. januar

Dan je prošao bez borbe. Štab divizije premjestili smo u selo Milotinu. Od štabova 1. i 10. brigade tražili smo izvještaj o gubicima brigada u neprijateljskoj ofanzivi i o sadašnjem stanju u jedinicama. Drug Ilija napisao pismo o održavanju konferencija sa borcima.

Trećeg januara u selu Hrančići napali su četnici „Drinskog korpusa" 2. bataljon 10. brigade koji se uopšte nije bio osigurao. Uhvaćena su 3 partizana i 3 drugarice. Četnici su ih najzvijerskije umorili. Naši su ubili 5 četnika i 3 strijeljali.

Pročitao sam knjigu „Kako se kalio čelik". Nešto slično i mi preživljavamo.

7. januar

Jedna njemačko-ustaška četa izašla je iz Prače na Orahovicu. Ovdje ju je dočekala i razbila jedna četa 1. brigade. Ranjen komandir čete i jedan borac. Neprijatelj imao 3 izbačena iz stroja.

Drug Ilija otišao da obiđe bolnicu i 10. brigadu.

8 januar

I ovog dana neprijatelj je napao naše izvidnice sa dvije manje patrole kod sela Bare i k. Crnog vrha. Imali smo 4 ranjena, a neprijatelj 3 izbačena iz stroja. Neprijatelj drsko napada i na naše jače snage, a naši, zbog neopreznosti, imaju gubitaka.

Danas sam načinio skicu pokreta naše divizije za vrijeme šeste neprijateljske ofanzive. Za mjesec dana

borbi i pokreta prešli smo strahovito veliki put. Po prilici oko 850 km.

9. januar

Dan je prošao bez borbe.

Divizijska bolnica i brigadne ambulante dobro su se sredile. Imamo velik broj ranjenih i bolesnih. No, odmor i bolja hrana povoljno utiču i oni se osjetno popravljaju.

Pojačan je vojno-politički rad u jedinicama.

10. januar

Dva bataljona 1. brigade čitav dan su vodili borbu sa bataljonom Nijemaca i ustaša na liniji Orahovica—Bare. Nijemci imaju izviđačka odjeljenja u bijelim mantilima. Borba je bila teška. Nijemci su upotrebili artiljeriju i avione. Naši su uspjeli da ih potisnu bočnom vatrom, te su odstupili za Praču i Podgrab. U ovoj borbi imali smo 5 mrtvih i 9 ranjenih.

Vrhovni štab nam javlja da se njemačka alpinska divizija nalazi na sektoru Sarajevo—Višegrad; formirali su 4 krstareća odreda za gonjenje naših jedinica u istočnoj Bosni. Izgleda da je ovo u Prači jedan takav odred.

Zbog stalnih borbi i gubitaka odlučili smo da napustimo sektor Orahovica—Bare, a samo da izviđamo dalje kretanje Nijemaca.[183] Izgleda da im je namjera da nas odbace što dalje od komunikacije, a možda znaju da 4. brigada treba ovih dana da pređe k nama. Ovo nije isključeno zbog dezertera (dr Kulenović i par drugih).

Desetoj brigadi dali zadatak da ispita Trnovo i Kalinovik. Po podacima, Nijemci tamo organizuju miliciju i četnike pod svoju komandu. Ovo im je zaista poslednja rezerva i nema sumnje da će ih organizovati u vojne jedinice.

---

[183] Zadržavali smo naše jedinice u blizini željezničke pruge Prača—Renovica jer smo se bili dogovorili sa štabom 4. brigade da ćemo ih ovdje prihvatiti, kada oni budu prelazili ovu prugu 12. ili 13. januara. Pošto brigada nije stigla do ugovorenog vremena, povukli smo 14. januara i bataljon 1. brigade.

11. januar

Sa štabom divizije prešli u seoce Donje Selo kod Jabuke. U diskusiji o položaju divizije razmotrili smo i slijedeće: bezuvjetno moramo zauzeti Foču da bi imali slobodni prostor, mogućnost da se povežemo sa jedinicama Drugog udarnog korpusa i konačno da razbijemo četnike. Od Vrhovnog štaba tražićemo da nas obavijesti o situaciji u Sandžaku i u Crnoj Gori. Zbog velike bolnice treba da imamo naslon na Drugi udarni korpus.

Za zauzimanje Foče odredili: da dva bataljona pređu Drinu gumenim čamcima i da grad napadnu u zoru 13. o.m. sa desne obale; jedan bataljon da vrši pritisak sa lijeve obale i da zauzme most u Brodu; ukoliko ne bude mosta, moramo preduzeti pravljenje splava. Jedan bataljon 1. brigade ostaje na sektoru Bogovića za prihvat 4. brigade. Deseta brigada djelovaće prema Trnovu i Kalinoviku.

I ovog dana su Nijemci, u jačini 150 vojnika, izlazili prema Barama. Kod nas jedan poginuo, komandir čete.

12. januar

Jedinice su izvršile pokret. Štab divizije pomjerio se u selo Strgance. Ja sam pošao sa 1. brigadom za Ustikolinu.

Izvijestili smo Vrhovni štab o neprijateljskim snagama i o našoj odluci.

13. januar

Zauzeli smo Foču. Dva bataljona prešla gumenim čamcima Drinu kod Ustikoline i iznenadili četnike, koji su pružili slab otpor.[184] U Foči smo zatekli slab žičani

---

[184] Ukratko ću iznijeti ovaj prelaz rijeke od strane naših boraca jer je predstavljao mali kuriozitet.

Bataljoni su krenuli za Ustikolinu pred veče 12. januara i kako su išli terenom koji se spuštao ka rijeci, znali smo da će ih osmotriti četnici sa njene desne obale. No, to nas nije zabrinjavalo. U Ustikolinu smo stigli u prvi mrak. Sa druge strane rijeke čuli smo grlate četnike kako psuju partizanima sve živo — i komunističku majku, i druga Tita, i desetinu drugih psovki. Likovali su: sa čime ćete, kažu, preći rijeku. Oni su, naime, iz Ustikoline i sa lijeve obale rijeke otisnuli niz Drinu sav mate-

viseći most preko Drine, koji je napravio bataljon divizije „Princ Eugen“ u početku šeste neprijateljske ofanzive.

Došli smo ponovo u grad Foču, upravo u ruševine nekada lijepog grada, poslije nešto manje od tri mjeseca, kada smo prolazili ovuda za Sandžak i ka Srbiji.

Deseta brigada razbila je četnike na sektoru Dobro Polje—Sijerča.

Drugi bataljon 1. brigade kod Orahovice vodio borbu sa Nijemcima; nije imao gubitaka.

---

rijal koji bi nam mogao služiti za pravljenje splava, pa su bili sigurni da mi rijeku ne možemo preći.

Mi smo, pak, poslali u dva maha u tri gumena čamca oko 20 naših bombaša sa strojnicama, koji su se nečujno iskrcali na desnu obalu rijeke i iznenada zasuli bombama četničke rovove. Napadnuti četnici nisu stigli ni vatru da otvore. Samo su neki od njih, bježeći kojekuda, uzviknuli: „Evo komunista, majku im..., izađoše ispod vode!“

Brzi dolazak naših boraca u Foču desnom obalom Drine i ovdje je iznenadio četnike: oni nisu stigli da nam poruše žičani most preko rijeke, a „junački“ četnički komandant mjesta umakao je našima u gaćama i košulji.

IX

PRODOR U SRBIJU

(14. I — 24. IV 1944)

Početkom 1944. godine Vrhovni štab otpočeo je sa neposrednim pripremama za prodor krupnijih snaga NOV u Srbiju. U tome cilju predviđeno je bilo formiranje na terenu Sandžaka i istočne Bosne dviju udarnih grupa. Krajem januara 1944. odlukom Vrhovnog štaba u sastav udarne grupe za prodor u Srbiju iz Sandžaka ušle su 2. proleterska i 5. udarna divizija. Grupi je bilo naređeno da pripremi jedinice za predstojeće operacije koje će otpočeti čim popusti zima i počne topljenje snijega i kada divizije budu snabdjevene ratnim materijalom iz savezničke pomoći.

U dvomjesečnom periodu, pored priprema za predstojeće operacije, jedinice 2. i 5. divizije, raspoređene na teritoriji Sandžaka i jugoistočnog dijela istočne Bosne, izvodile su ofanzivna dejstva duž komunikacija, progonile četnike i suzbijale ispade njemačkih i kvislinških snaga iz pojedinih garnizona.

Sredinom marta udarna grupa je pristupila izvršenju plana prodora u Srbiju. Pošto su forsirale Lim, divizije su u vremenu od 21. do 29. marta bile u pokretu ka Ibru vodeći danonoćne borbe sa nedićevcima, četnicima i Bugarima i maršujući pod veoma nepovoljnim vremenskim uslovima. Noću 30/31. marta grupa je pokušala da forsira

Ibar da bi izvršila prodor ka Toplici i Jablanici i spojila se sa tamošnjim snagama NOV. Pošto forsiranje nije uspjelo, divizije su se pod snažnim pritiskom neprijatelja, koji je odlučno reagirao na njihova dejstva u Srbiji, rasporedile na prostoriju Dragačevo—Ivanjica—Rudno. Grupa se na toj prostoriji zadržala do 24. aprila, vodeći oštre borbe sa njemačkim, bugarskim i četničkim snagama i nastojeći da stvori povoljne uslove za prodor u Toplicu i Jablanicu.

14—16. januar

Nije bilo bitnih promjena. Preduzete su mjere u jedinicama na oživljavanju vojno-političkog rada. Organizovano pranje i parenje jedinica.

Deseta brigada bila je aktivna. U borbama od 13. do 16. januara uglavnom je razbila kalinovačke četnike (oko 1000); ubila 21 i 7 zarobila. Seljaci, koje su četnici prisilno mobilisali, razbiježali su se kućama. Zaplijenila je noviji četnički propagandni materijal. U njemu se najviše napadaju drug Tito, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i naša vojska. Takođe napadaju londonsku radio-stanicu.

Izvijestili smo Vrhovni štab o našim i neprijateljskim gubicima za vrijeme VI okupatorske ofanzive, u periodu od 4. decembra do 4. januara.

Naši gubici su slijedeći: mrtvih 108, teško ranjenih 36, lako ranjenih 124, nestalih 64, dezertera 50. Izgubljeni materijal: teških bacača 4, teških mitraljeza 3, puškomitraljeza 12, lakih bacača 3, pušaka 100, protivtenkovskih pušaka 1. izgubili smo 120 konja.

Gubici neprijatelja: izbačeno iz stroja najmanje 950 vojnika i starješina. Zaplijenjeno: 1 radio-stanica, 2 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 1 laki bacač, 102 puške. Oko 87 000 komada puščane i druge municije i 49 konja. Uništeno: 6 kamiona, 1 tenk i 4 tromblona.

Ovako relativno veliki naši gubici u poređenju sa neprijateljskim gubicima u ljudstvu i materijalu mogu se razumjeti ako se uzme u obzir položaj naše divizije u ovoj ofanzivi: nikakvo ili vrlo slabo sadejstvo jedinica Drugog i Trećeg korpusa, naročito ovog poslednjeg, pa prema tome i naše brzo povlačenje odnosno prihvatanje

borbe sa jačim neprijateljem, koji nas je dva puta primoravao na probijanje kroz njegove linije.

— Greškom 2. proleterske divizije — neopreznošću njenih bataljona istočno od Prijepolja — Nijemci su zauzeli most na Limu, čime im je omogućeno brzo napredovanje za Pljevlja. Mi zbog ovoga nismo stigli da bočno dejstvujemo na komunikaciji Prijepolje—Pljevlja —Čajniče i uzalud smo slali tamo jedinice, jer su Nijemci za dva dana stigli od Prijepolja do Čajniča i Goražda. Uslijed ovoga, morali smo diviziju da brzo izvlačimo iz uskog prostora oko Drine i Lima, jer nam je teren između i pored ovih rijeka onemogućavao dalje zadržavanje, pa prema tome, i veće borbe i manevar. U to vrijeme dobili smo od Vrhovnog štaba podatak da je u istočnoj Bosni takođe ofanziva. U takvoj situaciji bili smo donijeli odluku da sa divizijom krenemo u zapadnu Srbiju. Međutim, idućeg jutra dobijamo naređenje od Vrhovnog štaba da pređemo Drinu kod Višegrada i krenemo u pravcu Srebrenice. Ovo smo izvršili ne tražeći odobrenje za pokret u zapadnu Srbiju. Morali smo brzo prebacivati snage preko Višegrada, jer su Nijemci istog dana jednim pukom zauzeli Bijelo Brdo.

— Naše podatke koje smo slali o ofanzivi, dok smo bili na sektoru Rogatice, izgleda da Treći korpus nije uzimao za ozbiljno. Ovo se potvrđuje i time što Treći korpus nije imao ni jednu jedinicu u našoj blizini da sadejstvuje sa nama, nego je naprotiv odobrio i 27. diviziji, koja je bila blizu nas, da brzo odmaršuje na sektor Olova i Vareša, daleko od njemačkih divizija koje su brzo nastupale. Tako se desilo da je naša divizija imala oko sebe jake neprijateljske snage i nije mogla da odoli njihovom nastupanju. Samim tim i naše borbe nisu mogle da dadu bolje rezultate.

— Operacije naše divizije poslije odstupanja sa linije Kladnja i Vlasenice i naše pravilno postavljanje i manevar i dalje su zavisili od pomoći, odnosno sadejstva jedinica Trećeg korpusa. Ali i ovoga puta slabo je što učinjeno. Brzo napredovanje njemačkih divizija omelo je pravilno postavljanje jedinica Trećeg korpusa, tako da su se i ove našle u situaciji primanja borbe pod nepovoljnim uslovima i bile primorane na probijanje.

10

po jedinicama na otklanjanje vojno-političkog rada. Organi-
zovana pravila postupanja..

II brig. bila je aktivna. U borbama od 13-og jan. uglavnom razbila Kalinovačke četnike (oko [illegible]); ubila ih i zarobila [illegible] [illegible] četnici [illegible] sa 2 kolona. Zaplenjeno je [illegible] četn.-propagandni materijal. U njemu se napadaju drug Tito, Nac. Komitet i dr. Takođe napadaju [illegible] [illegible].

Javili smo C.K. naše i neprij. gubitke za vreme V ofanzive i to od 4 decembra do 4 januara. Oni su sledeći:

Naši gubici:	Izgubljeni materijal:
ubijenih — 108	teški bacači — 4
t. ranjenih — 36	teški mitraljezi — 3
l. ranjenih 124	puško-mitraljezi — 12
nestali — 64	laki bacači — 3
[illegible] — 90	karabina — 100
	konja — 120
	[illegible] — 1

Gubici neprijatelja:

Izbačenih iz stroja najmanje 950.-

Zaplenjeni materijal:

radio-stan. — 1	municije — 87000
teških mitr. — 2	konja — 49
puškomitr. — 12	kamiona — 6
lakih bacača — 1	automob. — 1
karabina — 102	[illegible] — 4

Ovako zaista veliki naši gubici u poređenju sa neprij. gubicima u ljudstvu i materijalu mogu se razumeti ako se uzme u obzir položaj naše divizije u ofanzivi i [illegible] [illegible] slaba [illegible] jedinica II i V Korpusa, [illegible] i [illegible] poslednjih, pa prema tome i naše brzo povlačenje, stalno [illegible] borbe sa jačim neprijateljem, koji nas je [illegible] puta premašivao u pogledu [illegible] [illegible].-

Sprečena II divizija – neprestanim borbama na položajima između Prijepolja i [illegible] [illegible] [illegible], čime nam je onemogućeno brzo napredovanje na Pljevlja.- Mi, tada, ovoga, [illegible] da konačno [illegible] sa komunikacije Prijepolje – Pljevlja – Čajniče i uzalud smo dali toliko jedinica, jer se [illegible] od Prijepolja na Čajniče i Goražde. Usled ovoga, [illegible] brzo [illegible] da izvlačimo iz ovog prostora [illegible] i [illegible], jer nam je [illegible] i pored [illegible] [illegible]

Faksimil iz originalnog dnevnika

Faksimil iz originalnog dnevnika

— Tako su, po mom mišljenju, propuštene objektivne mogućnosti da se neprijatelju u istočnoj Bosni — boljim rasporedom jedinica Trećeg korpusa — nanesu mnogo veći gubici. Mi smo imali dovoljno snaga za to, a neprijateljske divizije su bile premorene dugim marševima, i slabo opremljene za zimu.

Na taj način bi i naša divizija dala bolje rezultate.

— Naše operacije, pokrete i manevar u ofanzivi otežavala je i velika bolnica, koju smo morali stalno nositi sobom, jer nismo imali vremena da bar teže ranjenike pošaljemo na sigurno mjesto.

Iz gornjeg izlazi, a što smo mi najbolje osjetili, da jedna naša jedinica, konkretno kao što je bio slučaj sa našom divizijom, mora imati naslona na druge naše jedinice i baze, naročito u vrijeme neprijateljskih ofanziva.[185]

*

Od Vrhovnog štaba dobili smo naređenje da ostanemo na sektoru Kalinovik—Foča i da odmorimo jedinice, gdje treba da sačekamo i 4. brigadu.

Povezali smo se sa pivskim partizanima kod Šćepan-Polja.

17. januar

Rad na daljem jačanju vojno-političke aktivnosti u jedinicama. Odmor i zdravstvene mjere u bolnici i jedinicama.

18, 19. i 20. januar

Naša radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ u vijestima od 18. januara donijela je zahvalnost druga Tita našoj diviziji za dobru izdržljivost i hrabrost u VI okupatorskoj ofanzivi. Ova je pohvala veoma pozitivno uticala na naše borce i oni su svjesni važnosti ove visoke ocjene.

Deseta brigada je nastavila sa čišćenjem terena oko

---

[185] Obraćam pažnju čitaocu da sam ove kratke ocjene napisao neposredno poslije VI neprijateljske ofanzive, kada nisam imao dovoljno podataka o našim i neprijateljskim snagama, pa one nisu potpune.

Kalinovika. U borbi za ova dva dana ubijeno 5, ranjeno 11, a zarobljeno 4 četnika. Mi bez gubitaka. Zaplijenjena 3 puškomitraljeza i „korpusna" zastava.

21. januar

Poslali smo preko Glavnog štaba za Sandžak sve pozadinske radnike sa terena Rudog, Priboja i Nove Varoši, kao i starije drugove iz Sandžaka, koji su bili s nama za vrijeme neprijateljske ofanzive.

U jedinicama održali govore, u kojima smo iznijeli život i rad Lenjina, povodom 20 godišnjice njegove smrti. U Foči održano uspjelo komemorativno veče.

22. januar

Izdali naredbu 1. i 10. brigadi za dalje razbijanje četnika na sektoru Kalinovika—Zelengore—Čajniča—Goražda, a istovremeno da 1. brigada ispita mogućnost zauzimanja Goražda i rušenja mosta na Drini.

Dobili kurire od Peka. Javlja nam o situaciji u Crnoj Gori. Tamo je dobro.

Preko njih smo dobili pisma iz Krajine. Datum je dosta star, oktobar mjesec, ali će pisma biti draga borcima. Među njima našlo se i Stevino pismo. Piše Miri i meni, kao odgovor na naše zajedničko pismo oktobra mjeseca iz Donjeg Vakufa. Dobro je kad je došlo meni. Mira se sa njima odavno sastala.

23. januar

Dvije čete 1. brigade su zauzele Goražde, koje su branili četnici i milicija. Srušili su žičani most koji je bio osposobljen i za prelaz lakih tenkova. Čete su se, međutim, bez potrebe odmah povukle.

Saradnja četnika i milicije na ovom sektoru je potpuna, premda još ima nepovjerenja. Nađen je dokumenat o sastanku četnika i milicije sa njemačkim komandantom u Sarajevu. Rezultat sastanka: treba da se organizuju zajedničke četničko-milicijske jedinice za borbu protiv nas. Nijemci bi ih snabdijevali municijom i hranom.

Jedan bataljon 1. brigade bio je u Čajniču. Zarobio 6, a ubio 2 četnika. Tamo je bila svega jedna četnička desetina. Četnici su skoro napustili sektor Čajniča i više

se približili njemačkim garnizonima u Pljevljima i Prijepolju.

24. januar

Dobili smo od Vrhovnog štaba podatke da se 4. i 1. južnomoravska brigada nalaze na sektoru Glasinca i da su krenule prema nama. Radi pomoći pri njihovom prelasku višegradske pruge, poslali smo dva bataljona 10. brigade na sektor Orahovica—Bare. Međutim, dolazak ovih brigada je izostao i bataljoni su se povratili. Po podacima na višegradsku prugu stigle su neke njemačke saobraćajne jedinice (dva bataljona).

Javljeno nam je da sam unapređen u čin pukovnika. Ovo unapređenje treba u potpunosti da opravdam.

Najzad smo dobili naređenje od Vrhovnog štaba da nađemo pogodno mjesto za spuštanje materijala iz aviona. Dobijanje materijala treba brzo da uslijedi. Doći će nam i gosti.[186]

25—30. januar

Bez bitnih promjena. Deseta brigada sa uspjehom operiše na sektoru Kalinovika: četnici se rasipaju, uz oficire ostaju najokoreliji. Ovih dana zarobljeno ih je 20 sa 3 puškomitraljeza.

Nema još 4. brigade. Pomalo nam postaje problematična sa tim svojim oklijevanjem. Šaljemo opet dva bataljona 1. brigade na sektor Goražda da ga zauzmu i uhvate vezu sa 4. brigadom. Istovremeno 10. brigada će pokušati da pohvata neke četničke oficire, koji su došli iz Srbije i Sandžaka. Izgleda da su sa njima i dva Engleza.

Došli su nam deset oficira i podoficira. Trebalo je da pohađaju oficirsku školu u Pljevljima. Bili su sa 2. proleterskom divizijom. Veseli su što su se vratili u svoje jedinice.

Situacija se u Sandžaku pomalo komplikuje. Zbog jake intervencije Nijemaca, Bugara, nedićevaca i četnika 2. proleterska divizija morala se povući sa prostorije

---

[186] Vrhovni štab nam je nagovijestio da će u naš štab stići neki drugovi iz Vrhovnog štaba i predstavnici Sovjetske vojne misije.

Nova Varoš—Ivanjica—Ljubiš—Bijelo Brdo, te se 24. januara prebacila kod Rudog na lijevu stranu Lima. Neprijatelj je osjetljiv kada se radi o Srbiji. Govori se o nekoj ofanzivi Nijemaca, nedićevaca i četnika na Sandžak. Vjerovatno se radi o njihovoj težnji da naše jedinice odbace što dalje od granične zone prema Srbiji.

Po naređenju Vrhovnog štaba privremeno uzimamo komandu nad 2. proleterskom divizijom. Treba da koordiniramo rad sa štabom 2. proleterske divizije na suzbijanju eventualnog prodora neprijatelja preko Lima i da obe divizije pripremamo za odlazak u Srbiju.

Javili smo Vrhovnom štabu da smo za spuštanje materijala od saveznika izabrali Čelebić.

U Čelebić smo poslali dvije čete 4. bataljona 1. brigade, koje imaju zadatak da paljenjem vatri po ugovorenom znaku označe savezničkim avijatičarima mjesto za spuštanje materijala. Sa četama je pošao drug Jože Defrančeski.

Molili smo Vrhovni štab da nam saveznici spuste u Čelebić sanitetski materijal, gumene čamce, eksplozivni materijal i municiju 7,9 mm.

Proučavam nacionalno i seljačko pitanje. Ilija, profesor Jože, Mujo, Vlado, Zec i Borka rade na proučavanju dijalektičkog materijalizma. Dobro napreduju.

31. januar

Dva bataljona 1. brigade zauzela Goražde. Četnici i milicija pobjegli bez borbe. Istog dana 4. i 1. južnomoravska brigada stigle u selo Jabuku, sjeverno od Goražda. Četvrta brigada nije našla ranjenike na Žednom vrhu. Zemunicu su pronašli četnici i odmah ubili 6 najtežih ranjenika, među njima i intendanta divizije druga Gojka Kusonjića. Ostale ranjenike i bolničara poslali su na Ozren; kako su naši čuli, ostali su u životu. U Vozuću su pronašli bolničarku Vuku, koja je bila sa ranjenicima; ona je našima rekla da su četnici predali Nijemcima tri naša ranjenika.

Brigada je na Žednom vrhu sahranila šest ubijenih ranjenika. Četa pratećih oruđa pronašla je zakopano oružje.

Poslije razbijanja četnika u Vozuću i u susjednim selima, Miljevićima i Stogu, gdje je zarobila 24 četnika

i zaplijenila 40 pušaka i 3 puškomitraljeza brigada je 9. januara krenula u sastav divizije. Ona je 10. januara u Vijaki razbila ustašku miliciju, a 15. januara na cesti kod Podromanije spalila 6 ustaških kamiona i zaplijenila 2 puške i nešto namirnica. U Nepravdićima je štab brigade povjerovao lažnim podacima da se 5. divizija prebacila preko Drine, a da se u Kalinoviku, Foči i Goraždu nalazi jedna njemačka divizija, pa je odande brigada izvršila marš i 16. januara stigla u Sokoloviće. Da bi pronašao našu diviziju, štab brigade poslao je svoga obavještajnog oficira sa jednom četom do štaba trećeg udarnog korpusa, koji je stigao u štab korpusa 22. januara, dobio podatke o rasporedu divizije i 26. januara se vratio u štab brigade. Sa njim je u Sokoloviće stigla 1. južnomoravska brigada, pa su obe brigade 29. januara krenule iz Sokolovića za Foču.

Za vrijeme boravka u Sokolovićima brigada je izvela tri akcije na manje ustaške jedinice, koje su iz rejona sela Kula obezbjeđivale cestu Sokolac—Rogatica. A 18. i 26. januara ustaše i Nijemci su napadali jedinice brigade. Jačina neprijatelja bila je oba puta oko 300—350 vojnika.[187]

U svim ovim borbama neprijatelj je imao oko 20 mrtvih, a brigada je imala 4 mrtva i 12 ranjenih.

Tridesetog januara, za vrijeme prelaza puta Rogatica—Goražde, u blizini sela Jabuke uništen je jedan kamion i ubijena dva njemačka oficira, jedan podoficir, a zarobljen šofer, vojnik i jedan ljekar, koji je upućen u štab divizije. Ova grupa pripadala je 369. legionarskoj diviziji. Zaplijenjena strojnica i 6 pištolja.

Južnomoravska brigada se dobro prikupila poslije ofanzive. Broji 302 borca. Ne znaju za 80 ljudi, ali je izgleda većina njih prešla Drinu kod Broda. Obje brigade su se dobro odmorile i oporavile poslije VI ofanzive.

U Foči smo dali nekoliko kulturnih priredbi. Na njima je postepeno sve više mještana. Oni nisu očekivali da ćemo se ovdje tako dugo zadržati. Izgledaju nam kao neki drugi svijet, a ne naš, koji eto mora da se privikne i na naš boravak u njihovoj sredini. Malo ih je, naime,

---

[187] U to vrijeme u Sokolcu se nalazila 22. stajaća ustaška bojna (bataljon), a u Rogatici — njemački jeger bataljon.

naših prijatelja. Ovdje je ostao sve nekakav malograđanski svijet, a i četnici su im usadili nakaradne i uskogrudne četničke pojmove. [188]

1—5. februar

Za ovo vrijeme 4. i 1. južnomoravska brigada bile su u selima oko Foče. Ovdje su se odmarale i dovodile u red svoju odjeću i obuću.

Bili smo orijentisali 1. brigadu na sektor Čajniča. Ali, kako nema većih koncentracija neprijatelja na desnoj obali Lima, tj. oko Rudog i Priboja, brigadu smo povukli na lijevu obalu Drine.

6. februar

Imamo podatke da su neke jedinice 369. legionarske divizije bile u pomjeranju od Sarajeva prema Višegradu. Ove podatke treba provjeriti.

Od štaba Drugog udarnog korpusa obaviješteni smo o većoj aktivnosti neprijatelja na cesti Prijepolje—Pljevlja.

7. februar

Odlučili smo da izvedemo veću akciju na ustaško-njemačke posade na komunikaciji Prača—Rogatica. Ponovo smo poslali cijelu 10. brigadu na kalinovički sektor da bude tu aktivna i da prikuplja podatke prema Nevesinju.

U dogovoru sa štabom Drugog udarnog korpusa poslali smo naših 15 teških ranjenika preko Šćepan—Polja na Pivsku planinu, kod Durmitorskog partizanskog odreda.

Poslali smo u sastav 2. proleterske divizije 1. južnomoravsku brigadu i 125 boraca iz bataljona 2. proleterske brigade, koji su se 5. decembra povukli iz Prijepolja u sastav naše divizije.

*

U toku mjeseca februara nismo vršili češće napade na neprijateljske garnizone u dolini Prače. Veliki snijeg otežavao je i otkrivao pokret naših jedinica i njihov raspored, a velika hladnoća umanjivala je efikasnost naše vatre.

---

[188] U Foči su, naime, poslije četničkih pokolja ostali uglavnom pročetnički elementi, a naši simpatizeri, zbog straha od četničke odmazde, tek su se postepeno aktivirali.

Ove nepodobnosti pokazala je borba naših pet bataljona na cesti Renovica—Jabuka, noću između 9. i 10. februara u kojoj naše jedinice nisu mogle doći do izražaja, iako smo bili nadmoćniji. U borbi na Jabuki bataljoni 4. brigade uspjeli su samo da unište straže oko logora. Zaplijenili su 2 „šarca", desetinu pušaka, nekoliko pištolja, 11 konja sa sedlima i nešto municije. Nijemci su imali 10 mrtvih, među kojima jednog poručnika — legionara. Jedan bataljon 1. brigade na zasjedi blizu Renovice osuo je vatru iz neposredne blizine na jednu njemačku četu. Poginulo je i ranjeno 40 vojnika. Plijen se nije mogao izvući radi bočnog napada druge njemačke čete. U ovom žestokom okršaju imali smo 1 mrtvog i 4 lakše ranjena. Drugi bataljon 1. brigade u napadu na Hranjen uhvatio je 4 milicionara. Bataljoni 4. brigade imali su u borbi kod Jabuke i od avionâ jednog mrtvog i 12 ranjenih, od kojih dva teže ranjena.

Bataljoni su vodili borbu sa jedinicama 369. legionarske divizije.

U cilju vezivanja neprijateljskih snaga, a da bi time olakšali napad 27. divizije na Rogaticu u noći između 14. i 15. februara, dva bataljona 4. brigade napali su i zauzeli Goražde i vršili pritisak na neprijateljski garnizon u Jabuki. Bataljoni nisu imali gubitaka.[189]

Kako su ustaško-njemačke posade u dolini Prače ostale i dalje neaktivne, mi smo nastavili razoružavanje četnika i milicije. Tako je 10. brigada na širem sektoru Kalinovika i prema Ulogu razoružala 18 četnika koji su pored pušaka imali i jedan puškomitraljez, i 44 milicionara kod kojih je nađeno 40 pušaka, jedan puškomitraljez i jedan minobacač. Grupa od 18 četnika predala je sama oružje. Bilo je češćih pojedinačnih slučajeva predavanja oružja od strane četnika. Bataljon 4. brigade

---

[189] Može da izgleda čudno kako smo često zauzimali, odnosno napuštali Goražde. — Poslije našeg dolaska na prostoriju Foča—Kalinovik—Goražde neprijatelj je postavio dosta jak garnizon u selo Jabuku, taktički pogodno mjesto u blizini prevoja i na čvorištu komunikacija za Rogaticu i Renovicu, iz kojega se može saći u Goražde za sat dobrog marša. Zbog njegovog nepovoljnog položaja mi Goražde nismo mogli držati, a takođe ni neprijatelj. Kada smo, međutim nailazili na Goražde, iz njega se odmah povlačila mjesna milicija.

razoružao je blizu Goražda 17 milicionara koji su imali i jedan puškomitraljez. Na sektoru Goražda 4. brigada je u ovom mjesecu prikupila od milicije oko 100 pušaka. Bataljon 1. brigade u blizini Boljoradine (istočno od Foče) razoružao je 13 četnika kojom prilikom je pored pušaka zaplijenjen i jedan puškomitraljez. Deseta brigada uhvatila je desetak zlikovaca i strijeljala ih. Uspostavila je vezu sa Mostarskim bataljonom.

U ovom mjesecu organizovan je u jedinicama bolji vojnopolitički rad i održavani su češći sastanci sa komandnim kadrom. Takođe su održavani kraći politički kursevi po brigadama, kao i niži vojni kursevi, koji su obuhvatili oko 150 oficira i podoficira.

Izveli smo dobro proslavu 26-godišnjice Crvene armije. Svečana proslava održana je u Foči, na kojoj su učestvovali vojnici iz svih brigada i dosta građana iz Foče. Pročitani su pozdravni telegrami boraca i rukovodilaca naše divizije koje smo uputili Vrhovnom štabu, Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije, 5. udarnom korpusu, Narodnooslobodilačkom odboru za Bosansku krajinu, 2. udarnom korpusu i 2. proleterskoj diviziji. Borci su bili zadovoljni, a naročito zbog pozdrava narodu Krajine, njihovim očevima, majkama i sestrama. — Ja sam držao referat o Crvenoj armiji.

Političko razobličavanje četnika u narodu nije dalo vidnijih rezultata: narod je zatrovan mržnjom prema muslimanima, srbofilski je raspoložen i ima simpatija prema četnicima samim tim što je dobar dio mještana bio organizovan u četničke jedinice; u narodu postoji veliki strah od četničkih vođa. Deseta brigada je organizovala narodnooslobodilačke odbore u selima oko Kalinovnika, dok se na drugim mjestima to nije postiglo. Pa ipak, kada bi neke naše jedinice duže ostale i aktivno radile u ovim krajevima, postepeno bi opao četnički uticaj i narod bi se preorijentisao na našu stranu.

Preko Mostarskog bataljona postoji veza sa našim jedinicama oko Konjica, a odatle za Bosansku krajinu. Javili smo da borci napišu po koje pismo kućama. Nesumnjivo, obradovaće se ovim pismima. Pokušaću da i moje jedno pismo dođe do Mire i do Pere.

Od Vrhovnog štaba dobili smo pozitivan odgovor na prijedlog 2. proleterske i naše divizije, kao i drugova iz Glavnog štaba Srbije: treba da krenemo za Srbiju čim dobijemo materijal od saveznika i čim se snijeg malo smanji.[190] Dotle će k nama stići i delegat Vrhovnog štaba i ostali drugovi.

Obje naše divizije vrše pripreme za ovaj pokret.[191] Međutim, saveznici se ne žure da nam pošalju traženi materijal. A bilo je do sada dosta vedrih i lijepih noći.

---

[190] Ja u svoj Ratni dnevnik nisam zapisao kakav su zadatak od Vrhovnog štaba dobile 2. i 5. divizija. To nisam učinio iz bezbjednosnih razloga, jer sam sveske dnevnika stalno nosio sobom u oficirskoj torbi.

Vrhovni štab obrazovao je, kao što je poznato, od 2. i 5. divizije Udarnu grupu i dao joj zadatak da izvrši prodor u Toplicu i Jablanicu, najjače žarište narodnooslobodilačke borbe u Srbiji, sa ciljem da tamo ojača naše snage, da pomogne u formiranju novih jedinica i u proširivanju slobodne teritorije.

U izvršenju ovog zadatka Udarna grupa imala je da savlada dvije osnovne prepreke: prvu — jake njemačke i kvislinške snage, koje su kao bijesne nasrtale na naše jedinice čim se pojave na teritoriji Srbije i drugu — prostor između Čajniča i Toplice, čija je međusobna udaljenost približno ista kao od Beograda do Sarajeva, i na njemu dvije ozbiljne prirodne prepreke — rijeke Lim i Ibar.

Mi smo bili uvjereni da ćemo postavljeni zadatak uspješno izvršiti. Imali smo dvije dobre divizije, sa veoma iskusnim i borbenim starješinskim i boračkim sastavom i dobrim naoružanjem. Zabrinjavalo nas je samo jedno: kako preći rijeke. Znali smo da će neprijatelj organizovati na rijekama solidnu odbranu svih vještačkih prelaza; takođe smo znali da u mjesecu martu nema gazova na tokovima ovih rijeka kuda nam je bio pravac pokreta. A mi smo imali samo tri gumena čamca. Zbog toga smo i molili Vrhovni štab da nam saveznici spuste gumene čamce. Međutim, sva nastojanja Vrhovnog štaba da nam saveznici pošalju ovaj materijal ostala su bez rezultata. Saveznici su u ovom konkretnom slučaju potpuno zatajili.

[191] Druga proleterska divizija do ovog vremena dobro se popunila. Od 1. šumadijske i 1. južnomoravske brigade formirana je, po odobrenju Vrhovnog štaba, 3. srpska udarna brigada, a 23. februara došla je u njen sastav brojno jaka 4. proleterska (crnogorska) brigada. Štab divizije uputio je 2. dalmatinsku brigadu u sastav 2. udarnog korpusa.

Međutim, štab 2. proleterske divizije nije imao radio-stanicu. I pored urgiranja od strane štaba divizije da joj se pošalje radio-stanica sa radio-telegrafistom, štab Drugog udarnog korpusa nije uspio da štabu divizije pošalje ovo značajno sredstvo veze. Tako je divizija pošla u Srbiju bez radio-stanice, što će otežati i komandovanje i brzo obavještavanje.

Našim borcima na Čelebiću već je dosadilo čekajući kada ćemo im javiti da dolaze avioni. Kada bi nam poslali samo sanitetski materijal i gumene čamce!

27. februar

Pošto smo od Vrhovnog štaba dobili odgovor u koje vrijeme treba da uslijedi naš pokret za Srbiju, održali smo sastanak ovoga dana u selu Kozarevina sa drugovima iz Glavnog štaba Srbije i sa članovima štaba 2. proleterske divizije, da ih upoznamo sa ovim odgovorom i da se dogovorimo šta još treba uraditi do pokreta.

Drugovi iz Glavnog štaba Srbije ne slažu se da obje divizije čekaju na delegata Vrhovnog štaba i na saveznički materijal, nego da 2. proleterska divizija odmah krene. Mi nismo imali ništa protiv ranijeg pokreta 2. proleterske divizije. Drug Mihailo poslaće ovaj prijedlog Vrhovnom štabu preko radio-stanice Glavnog štaba Srbije.[192]

28. februar

Dva bataljona divizije „Princ Eugen" iznenada su krenula iz Gacka za Kalinovik. Sa njima je vođena borba 28. i 29. o. m. Zbog nadmoćnosti neprijatelja 10 brigada nije mogla spriječiti probijanje ovih bataljona u pravcu Trnova, a naše pojačanje 10. brigadi od dva bataljona 1. brigade nije moglo da joj na vrijeme stigne. 29. februara je vođena oštra borba. Nijemci su imali oko 20 mrtvih i ranjenih. Mi smo imali 5 mrtvih i nekoliko ranjenih boraca.

Poslije ovog prodora situacija je ostala stara mada su stigle neke vijesti o skorim borbama na ovom sektoru. Zbog skorog našeg pokreta za 2. proleterskom divizijom, kao i zbog iznenadne borbe na Kalinoviku obustavljeni su vojni kursevi kod 1. i 10. brigade. Tako je ovaj kurs završen samo u 4. brigadi.

1—8. mart

U toku ovih dana 5. divizija nije vodila borbe.

Vrhovni štab se složio sa našim prijedlogom da 2.

---

[192] Na sastanku u Kozarevini bili su: Blagoje Nešković, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, Moma Marković, politički komesar Glavnog štaba Srbije, Ljubo Vučković, komandant i Milosav Milosavljević, politički komesar 2. proleterske divizije i komandant i politički komesar 5. divizije.

proleterska divizija krene za Srbiju ne čekajući 5. diviziju. Još nemamo vijesti da li je neka njena jedinica prešla Lim.

Prvog marta krenuli su iz Foče za Crnu Goru, u Šahoviće, naših 18 teških ranjenika i 6 bolesnika sa 4 bolničarke. Njih prati jedna naša četa koja će ih predati 4. sandžačkoj brigadi. Sada su nam u divizijskoj bolnici ostali samo laki ranjenici, koji se brzo oporavljaju.

Iako Vrhovni štab stalno urgira kod savezničke vojne misije da nam se materijal što prije pošalje — od njega još nema ni traga. Saveznici kažu da su loši meteorološki uslovi. Međutim, ima kod nas dosta lijepih dana. Mi za svaki slučaj ubrzano gradimo dijelove za dva drvena čamca i oni će ubrzo biti gotovi. Čamci su za 6—8 ljudi.

Poslali smo jedan bataljon 10. brigade do Mostarskog bataljona da prihvati delegata Vrhovnog štaba, generalmajora Pavla Ilića-Veljka i ostale drugove koji nam dolaze.

Deseta brigada je uspjela da u selima oko Kalinovika mobiliše 90 mladića. Ako ostanu sa nama, kada krenemo za Srbiju, biće to dobri borci.

Štab Drugog udarnog korpusa poslao nam je dvije talijanske brigade divizije „Garibaldi“. Jedna brigada trebalo je da ostane kod nas, a jednu da predamo Trećem udarnom korpusu. Međutim, po odobrenju Vrhovnog štaba obje talijanske brigade ostaju na ovom sektoru. Smjestili smo ih u sela oko Foče.

9, 10. i 11. mart

Prešle su kod Jabuke prve jedinice 27. divizije, a 11-og u Foču je stigao štab divizije. Srdačno smo se sastali. Predajemo im cijeli sektor naše divizije, a sa njima ostaju i obje talijanske brigade. Upoznali smo ih sa stanjem na terenu i istakli potrebu živog političkog rada među srpskim i muslimanskim življem.

Stiglo nam je odobrenje Vrhovnog štaba da krenemo na sektor Rudog, za 2. proleterskom divizijom, i da tamo sačekamo druga Ilića i ostale drugove. Ugovorio sam sa drugom Perom Kosorićem da mi javi radio-putem kada drugovi stignu u Foču.

Izdali smo naređenje brigadama za pokret: 12. marta 4. brigada treba da bude u Kozarevini a 10. brigada u Foči. Prva brigada od 9. o. m. nalazi se u Čajniču. Tamo je pošao i drug Ratko da mi javi situaciju kod 2. proleterske divizije.

Izvijestio nas je štab Drugog udarnog korpusa da su naši ranjenici stigli u Šahoviće i da će prvom prilikom biti prebačeni avionom iz Berana za Italiju na liječenje. Ova vijest me mnogo obradovala.

Saveznici nam nisu poslali traženi materijal. Čekali smo ih na Čelebiću puna dva mjeseca. Nisam uvjeren da nam ga nisu poslali samo zbog lošeg vremena. Prije će biti da im se ne dopada naš odlazak u Srbiju.

Preko štaba 27. divizije dobili smo političko-propagandni materijal iz Bosne. Stiglo nam je nešto pošte, među kojom i pismo od Mire. Ono me je obradovalo. Mira je član Okružnog komiteta KPJ za Drvar. Sa poslom je vrlo zadovoljna.

12. mart

Krenuli popodne iz Foče za selo Brusnu. Trinaestog o. m. rano dobili smo od štaba 1. brigade dopis da 2. proleterska divizija nije prešla Lim. Kažu da je vodila borbu sa četnicima, nedićevcima i Nijemcima i da je morala odstupiti. Takođe smo dobili pismo od druga Ratka sa istim sadržajem.

13. mart

Došli smo u Čajniče. Malo smo se upoznali sa situacijom kod Druge divizije: ona je odbačena od Rudog i Sastavaka; vodila je teške borbe sa njemačkim pukom, bataljonom nedićevaca i sa četnicima.[193] Razmotrili smo ovu situaciju i donijeli odluku da mi odmah izvršimo

---

[193] U borbama protiv 2. proleterske divizije neprijatelj je angažovao iz rejona Priboja jedan bataljon 3. njemačkog puka „Brandenburg", dijelove Srpske državne straže (SDS) i Pribojsku i Pljevaljsku četničku brigadu, a od pravca Pljevalja jedan bataljon 3. njemačkog puka „Brandenburg". — Ove podatke uzeo sam iz članka potpukovnika Petra Višnjića — Vojno istorijski glasnik br. 4 od 1957. godine, koji je obradio prodor 2. i 5. divizije u Srbiju u proljeće 1944. godine, koristeći se pri tom zaplijenjenom neprijateljskom dokumentacijom (u kasnijem tekstu — Višnjić, VIG).

pokret ka Limu i da ga forsiramo kod sela Setihova; da prve bataljone pošaljemo odmah na Ravance, kako bi došli Rudom za leđa i na taj način očistili Rudo i omogućili prelaz 2. proleterskoj diviziji.

Da bi se što prije sastali sa štabom 2. proleterske divizije, pošao je do njih drug Ljubo sa našim planom.[194] U pismu smo naveli da oni budu aktivni prema Rudom i Priboju i da osiguraju leđa od pravca Pljevalja.

14. mart

U 8 časova dobili smo odgovor od štaba 2. proleterske divizije da se slažu sa našim planom. Dakle, 1. krajiška brigada prelaziće Lim 14/15. o. m., za njom 4. brigada, pa 10. krajiška brigada. Marševi 1. i 4. brigade su veliki, ali u interesu brzine i iznenađenja neprijatelja moraju se izvesti.

U 14 časova sastali smo se u Zaborku sa načelnikom štaba 2. proleterske divizije, drugom Savom Drljevićem, Mihailom i Vukom, oni su bili pomalo pesimistički raspoloženi i plašili su se da ni naše jedinice, bez dovoljne pripreme, neće preći rijeku neposredno iz pokreta. Međutim, imamo 3 gumena čamca, a iz Foče smo potjerali 2 drvena čamca, koja treba samo sastaviti.[195]

15. mart

U 7 časova dobili smo izvještaj da je jedan bataljon 1. krajiške brigade prešao 14.III do 24 časa i nadaju se da će prebacivanje ići dosta brzo. Četnička straža, jačine oko 50 ljudi, pobjegla je poslije manje borbe. Međutim,

---

[194] Vrhovni štab je smijenio Ljubu Đurića sa dužnosti komandanta 2. proleterske divizije zbog gubitaka koje je divizija imala prilikom napada 1. njemačke brdske divizije na Prijepolje 4. decembra 1943. godine i postavio ga za pomoćnika načelnika štaba 5. divizije.

[195] Gotove elemente za dva drvena čamca prebacili smo konjima iz Foče do sela Setihova, čije međusobno udaljenje iznosi oko 70 km. Bočni elementi za ove čamce bili su dosta dugački, pa su i tovari bili nezgodni, naročito u prolazu kroz šumu i niz strmine. Morali smo zbog toga dobro paziti na svakog konja, a naročito da se usput ne izgubi sitniji elemenat, jer bi i ostali dijelovi tada bili neupotrebljivi. Ova naša pomalo čudna komora dobro je stigla do mjesta forsiranja rijeke Lima. — Iz Foče smo ponijeli čelično uže i koturaču za pravljenje „broda“ (kerepa).

desile su se i nezgode: izgubili smo jedan drveni čamac — prevrnuo se i pošao niz vodu, a veslači su isplivali; jedan gumeni čamac se probušio. Poslije ovih nezgoda do jutra je vršeno prebacivanje samo jednim gumenim čamcem.

Do podne su prebačena još dva bataljona 1. krajiške brigade. Ovi bataljoni su pošli za Ravance. Po podne su prebacivani borci pomoću dva gumena čamca i jednog drvenog.[196] Prebacivanje je išlo dosta brzo; samo smo i tada imali nezgoda: prevrnuo se gumeni čamac i utopio nam se jedan borac i izgubili smo tri puškomitraljeza. Do uveče smo prebacili dva bataljona 4. krajiške brigade; oni su otišli u 20 časova za Oskoruše i Cikote.

U noći 15/16. prebacili smo još dva bataljona i dijelove oko štaba divizije. Prebacivanje je bilo ove noći organizovanije.

Pojavom naših bataljona kod Ravanaca četnici su napustili Rudo tako da je 3. srpska brigada 2. divizije počela sa prebacivanjem kod Rudog 16. u 3 časa. Bataljoni 1. krajiške brigade vodili su borbu kod Ravanaca sa Rogatičkom i Srebreničkom četničkom brigadom i razbili ih. Ubijena 2, a 7 četnika zarobljeno. Mi smo imali 3 ranjena.

Šesnaestog u 9 časova stigli smo u Rudo. Javili smo na prelazu drugu Ratku da odmah okrene komoru i bolnicu 4. i 10. krajiške brigade sa zaštitom na most u Rudom radi bržeg prelaska. Ovog dana čitava naša divizija prešla je Lim.[197]

Prebacivanje jedinica preko Lima, kod Setihova bilo je vrlo teško: sporo se prelazila rijeka, veslača je bilo malo, a teren kuda se dolazilo rijeci bio je vrlo težak. Može se reći da je ova operacija bila jedna od najtežih

---

[196] Prebacivanje preko rijeke u noći između 14. i 15. marta vršeno je drvenim čamcima samo pomoću vesala. Izjutra 15. marta napravljen je „brod" (kerep) i tada je prebacivanje drvenim čamcima išlo znatno brže.

[197] Željezni most u Rudom bio je tako srušen da mu je konstrukcija bila pala u vodu samo sa jedne strane i preko njega se mogla preći rijeka kada se postave daske. Ovdje, dakle, nije riječ o visećem mostu, koji je u Rudom bila napravila 5. divizija u novembru 1943. godine, jer smo taj most srušili 8. decembra 1943, prilikom povlačenja za istočnu Bosnu.

u dosadašnjim pokretima i borbama divizije. Međutim, raspoloženje boraca je bilo vrlo dobro i oni se ništa nisu žalili, iako je bila hladnoća, a na prelaz se dugo čekalo.

Šesnaestog uveče održali smo sastanak sa štabom 2. proleterske divizije po pitanju pokreta obiju divizija u Srbiju, o pravcima pokreta i o načinu kretanja. Poslije duge diskusije nije došlo do jedinstvenog mišljenja o rasporedu i dejstvu jedinica, te je pitanje ostalo neriješeno do dolaska druga Ilića. Na sastanku su bili drugovi iz Glavnog štaba Srbije.

17. mart

Momentalna situacija: manje bugarske snage sa nešto Nijemaca drže komunikacije Užice—Višegrad; četnici i nedićevci (oko 2000) drže Priboj, Banju i Bistricu. Raspored naših jedinica: 2. proleterska divizija — Rudo—Dobrun—Semegnjevo—Bijelo Brdo. Prva krajiška brigada pomjeriće se u Štrpce i Uvac, 4. krajiška brigada ka Novoj Varoši, 10. krajiška brigada u Gornju Jablanicu.

Jutros nam je javio štab 27. divizije da je drug Ilić došao u Foču i krenuo ovamo. Ovo je dobra stvar. Najzad nećemo dugo čekati.

Po danu 17.III 4. krajiška brigada je došla na liniju Mioče—Štrpci. Od artiljerije, kojom je neprijatelj tukao iz Priboja, imala je 2 mrtva i 8 ranjenih. Vojnici su se slabo čuvali.

Noću 17/18. marta 1. krajiška brigada i bataljon 3. srpske brigade napali su Dobrun i Vardište. Akcija je uspjela: željezničku prugu čuvali su oko 100 Nijemaca i 100 Bugara, a četnici su bili okolo pruge na položajima. Naši su potisli Nijemce i Bugare iz kuća i zaplijenili 10 kamiona sa municijom i materijalom. Međutim, akcija je zakasnila i naši su se morali povući uslijed napada četnika sa leđa u samo jutro.

Rezultat: ubijeno oko 30 Nijemaca i Bugara; zaplijenjeno: jedan puškomitraljez, 10 pušaka i nešto municije; oštećeno 10 kamiona i razrušeno 500 metara pruge. Kod nas 2 mrtva i 3 ranjena, od kojih 2 teže.

Noću 17/18. marta 4. krajiška brigada je izvršila napad na sektor Priboja. Priboj i okolinu branili su: 2.

bataljon 5. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa (Nedićevog), četnici Pavla Đurišića (oko 300) i ustaška milicija (oko 200) na lijevoj obali Lima, plus četnici Priboja i okoline. U svemu oko 1500 vojnika. Dva bataljona 2. proleterske brigade sadejstvovali su sa lijeve obale Lima od sela Crnuza i likvidirali ustašku miliciju. Poslije dosta oštre borbe nedićevci i četnici povukli su se iz Priboja ka selu Banji.

18. mart

Razbijene nedićevce i četnike na sektoru Priboja pomoglo je 400 Nijemaca iz Prijepolja, sa dvije tankete. U protivnapadu neprijatelja 4. krajiška brigada morala se povući vodeći borbu čitavog dana. Grad je napušten.

Rezultat borbe: ubijeno oko 100, ranjeno 150 i zarobljeno 26 nedićevaca. Zaplijenjen jedan „šarac", 4 puškomitraljeza, 8000 metaka, 200 mina za minobacač, 200 pari cipela, 50 pari odijela i drugog. Mi smo imali 4 mrtva i 18 ranjenih, od kojih 6 teže.[198]

Ova je borba bila vrlo žestoka i naporna. Đurišićevi četnici uporno su branili most na Uvcu, koji su naši kasnije spalili. Djelimično je razbijen 2. bataljon 5. puka nedićevaca.

Od zarobljenih nedićevaca i naših simpatizera u Priboju doznali smo da su Nedić i Nijemci pripremili ofanzivu na Sandžak i Crnu Goru. Tamo je Nedić trebalo da uspostavi svoju vlast.

Nedićeva vojska ima svoju uniformu. Ljudstvo je mlado, većinom odskora mobilisano i nevješto u borbi. Jačina bataljona 600—700. Dobro su naoružani.

Bočnim dejstvom i prvim ofanzivnim operacijama 2. i 5. divizija u najmanju ruku odgodile su neprijateljske planove za operaciju na Sandžak i Crnu Goru na pravcu Prijepolje—Pljevlja.

20. mart

Izvijestili Vrhovni štab o borbama.

Prva krajiška brigada pomjerila se na prostoriju

---

[198] Napominjem da su ovdje izneseni podaci za borbe, vođene u toku oba dana.

Dobroselica—Kokin Brod; 10. krajiška brigada u G. Jablanicu i Ribnicu.

Po podne u naš štab je stigao drug Ilić, delegat Vrhovnog štaba, sa grupom drugova i članom Sovjetske misije pri Vrhovnom štabu. Po podne smo održali sastanak na kome smo zaključili o daljem pokretu divizija. Po podacima, njemačke trupe se povlače iz Grčke i naših južnih krajeva ka Skoplju i Nišu i dalje na sjever. U Šumadiji za sada ne bi mogle da operišu veće jedinice. Drug Ilić je bio mišljenja da naša divizija ostane privremeno na prostoriji Užice—Požega—Ibar—Uvac, a 2. proleterska divizija da krene za Toplicu. Mi smo se sa time složili, premda na datom prostoru nema nikakvih naših uporišta i biće teškoća u izvođenju operacija. Najvažniji naši zadaci biće: razbijanje četnika i borba protiv nedićevaca i Bugara — privlačenje Bugara na našu stranu; stvaranje novih odreda i brigada.

Po naredbi Vrhovnog štaba obje divizije potpadaju pod komandu štaba naše divizije. Ova naređenja moram što bolje da ispunim. Sa još nedovoljnim poznavanjem prilika u Srbiji naši pokreti i borbe moraju se smišljeno izvoditi.

Drug Čile Kovačević donio mi je pismo od Mire. Ona lijepo piše o svome radu u Drvaru i o želji da se vidimo, mada ta želja ne treba da nam smeta u radu. — To je tačno, jer našim zajedničkim radom u današnjoj borbi mi smo, iako razdvojeni, još bliži jedno drugom. — Žali se da je zimus bila slaba, ali mi Čile kaže da se popravila. Piše o Đoki[199] da se dobro razvija i da se često sa njim vidi.

21. mart

Neprijatelj je rano napao 4. krajišku brigadu i iznenadio je. Nijemci, nedićevci i četnici napali su je od Priboja u jačini od 600 do 700 vojnika i 3 tenka. Naši su morali da se izvlače iz Štrbaca i zbog toga su imali nepotrebne gubitke. Morali smo pozvati 2. proletersku brigadu da pojača odbranu Bijelog Brda, kako bi se na vrijeme pomjerile druge jedinice sa ove prostorije.

[199] Đoko Jovanić bio je tada komandant 6. proleterske divizije.

U borbi koja se vodila čitav dan 4. krajiška brigada je imala 5 mrtvih i 19 ranjenih, od kojih 3 teže. Druga proleterska brigada je zbacila neprijatelja sa Bijelog Brda; imala je 7 mrtvih i 13 ranjenih. Ubijeno je oko 30 neprijateljskih vojnika i isto toliko ranjeno.

Mi smo se sa štabom pomjerili u G. Jablanicu, gdje smo izdali naređenje za dalji pokret. U toku 22. i 23. III sve brigade treba da dođu na prostoriju Dobroselica — Borova glava—Ljubiš—Kokin Brod—Negbina.

Istog dana dobili smo odgovor od Vrhovnog štaba na naš prijedlog. Vrhovni štab javlja da obje divizije treba da idu do Ibra, pa ako se tamo vide uslovi za brzu mobilizaciju, da se 5. divizija privremeno zadrži na prostoriji između Zlatibora, Arilja i Ibra.

Vrhovni komandant Tito pohvalio je 5. diviziju za uspješan prelaz Lima. Sve nas je obradovala ova pohvala. Odmah smo je saopštili našim brigadama.

Drug Ilija je otišao u 4. krajišku brigadu da održi sastanak zbog nedovoljne budnosti na položajima i na taj način davanja nepotrebnih žrtava. O tome sam govorio istog dana u Dobroselici na sastanku sa štabovima 1. i 10. krajiške brigade.

23. mart

Brigade su stigle na prostoriju Dobroselica—Borova glava—Ljubiš—Negbina. Mi sa štabom stigli u selo Rasnicu. Ovog dana naš štab je izdao naredbu o pokretu u toku 24. i 25. marta.

Na prostoriji Dobroselica—Negbina nije se naišlo na neprijatelja. Četnici su ostali preko Uvca i kod Nove Varoši. Na pravcu svoga pokreta 1. krajiška brigada sukobila se kod Ljubiša i Trnave sa Užičkom i Zlatiborskom četničkom brigadom. Četnici su vršili i protivnapad na jedan bataljon 1. brigade; bili su protjerani preko sela Ravne izgubivši 5 mrtvih i 6 zarobljenih. Zaplijenjeno je nekoliko pušaka. Prva brigada je imala jednog lakše ranjenog borca.[200]

---

[200] Jedinice 24. bugarske divizije nisu bile aktivne prema nama. Ali je komandant ove divizije izdao 23. marta 1944. godine zapovijest potčinjenim komandama da posjednu i brane svoja uporišta na liniji Mokra Gora—Palisad—Rožanstvo—Arilje—Ivanjica—s. Komadine, da ne dozvole prodor 2. i 5. diviziji na sjever

Uveče sam održao sastanak sa štabom 10. krajiške brigade i štabovima bataljona. Težište sastanka bilo je: izvještaj komandanata bataljona o radu u bataljonima; šta još treba učiniti da brigada vojnički odgovori zadacima (učenje komandanata bataljona u rukovođenju, vaspitanju desetara, vodnika i komandira itd). — Iznio sam drugovima prilike u Srbiji, koje se razlikuju od onih u Bosni. Sastanku je prisustvovao politički komesar Glavnog štaba Srbije drug Vuk; on je govorio o vojno-političkoj situaciji u Srbiji. Sastanak je bio dobar i koristan.

24. mart

Druga divizija stigla na prostoriju sêla: Kušići—Maskova—Deretin—Opaljenik—Sivčina. Četvrta krajiška brigada — u sela Ojkovica i G. Trudovo; 10. krajiška brigada — u selo D. Trudovo i Štitkovo; 1. krajiška brigada — u sela Bjeluša i Šarenik.

Treća srpska brigada i dijelovi 4. proleterske brigade u maršu su vodili borbu sa četnicima na prostoriji Jasenovo—Ojkovica—Trudovo. Ubijeno 20, a zarobljeno 7 četnika; zaplijenjena 2 laka bacača i puškomitraljez. Ova borba je vođena sa četničkim korpusom majora Cvetića i 2. dragačevskim korpusom. Oba korpusa imaju 800—1000 ljudi. Mi smo u ovoj borbi imali 4 mrtva i 5 ranjenih.

Druga proleterska divizija izvršila je pokret na prostoriju sêla Butkovo—Kosovica—Kumanica—Komadine. Četvrta krajiška brigada je stigla u selo Ravna Gora, a 10. krajiška brigada u sela Potkovilje i Gleđicu. Prva krajiška brigada je danas trebalo da pređe komunikaciju Ivanjica—Arilje i da stigne u selo Osonicu.

Danas je 4. proleterska brigada vodila borbu sa Bugarima kod sela Kaluševići i odbacila ih u Ivanjicu. Ja-

---

prema Užicu i Požegi, a na sjeveroistok prema Čačku i da u pogodnom momentu pređu u protivnapad prema jugu i jugozapadu.

Istog dana njemačka komanda u Srbiji naredila je da 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa (SDK) — na prostoru Požega—Arilje—s. Roge čini njegovu rezervu, a da se 4. puk SDK prebaci željeznicom iz Smederevske Palanke, odnosno Kragujevačke Rače i razmjesti: jedan bataljon u Kraljevu a drugi bataljon u Čačku.

čina Bugara — oko 500. Bugari su imali oko 40 mrtvih i više ranjenih; zaplijenjena 2 puškomitraljeza, više pušaka i municije. Vođena je borba sa četnicima na odsjeku M. Brateljevo—Lupoglava.[201] Mi smo stigli u selo Zlatiće.

Utisci: Teren od Štrbaca dovde vrlo je težak. Ispresijecan je i vrlo nezgodan. Sličan je onom u Sandžaku. Uostalom krećemo se graničnim rejonima Srbije i Sandžaka. Narod nas dobro ne prima. I suviše je bio pod uticajem četnika, koji ga stalno kljukaju lažima. Ovdje su četnici izvršili mobilizaciju i vrše je stalno.[202] Imaju brigade i korpuse, ali malobrojne (po 200 ljudi). Narod je siromašan, sela su oskudna i razbacana. Malo se razlikuju od onih u Sandžaku. Neprijatelj dosta brzo reaguje na naše pokrete. Bočno pojačavaju odbranu Užica, Požege i Ivanjice. Još ne znaju kuda idemo.[203]

---

[201] Do 25. marta neprijatelj je pojačao rejon Ivanjice i liniju Arilje—Ivanjica. Tako je 25. marta prebacio 2. puk SDK u s. Lisu (6 km sjeverno od Ivanjice), koji je istog dana krenuo dijelom snaga u pravcu sêlâ Bare i Sivčine; iz Ivanjice je krenuo jedan bataljon Bugara na jugozapad, na položaje u pravcu sela Kaluševića, a sa drugim bugarskim i Nedićevim snagama organizovana je bila odbrana Ivanjice. (Bugarski bataljon imao je 4 pješadijske i 1 prateću četu, svaka jačine 135 vojnika; svega je u bataljonu bilo 715 ljudi. Pored pušaka svaka četa je imala 12 puškomitraljeza i 1 laki minobacač; bataljon je imao 4 minobacača i 5 mitraljeza — u pratećoj četi).

U istom vremenu pred 2. i 5. divizijom nalazili su se četnički korpusi: Javorski, 2. ravnogorski i Požeški. (Višnjić, VIG br. 6 od 1957).

Sa ovim neprijateljskim snagama naše su jedinice vodile borbe 25. i 26. marta 1944. god.

[202] Po sporazumu sa Nijemcima četnici su u Srbiji naredili u februaru 1944. godine opštu mobilizaciju svojih snaga. Za ilustraciju ovog odgovora navodim izvod iz pisma komandanta Sjeničke četničke brigade, od 25. februara 1944. godine, komandantu Sjeničkog sreza: ...„Što se tiče poziva za mobilizaciju, tu treba pozvati sve sposobne obveznike stare od 17—40 godina... Potrebno je da Vi sa komandantima bataljona poradite da se ljudi odazovu, ukoliko imamo vlasti. Nemci su ponovo naredili da treba svakoga kod njih privesti ko se ne odazove pozivu“...

[203] Ovaj moj zaključak, da neprijatelj još ne zna kuda idemo, nije tačan. Njemačka komanda u Srbiji imala je tačne podatke o zadatku 2. i 5. divizije u Srbiji. Do ovih podataka oni su došli putem hvatanja i dešifrovanja nekih naših radio-depeša. Ovo potvrđuju podaci koji su iznijeti u mjesečnom izvještaju nje-

U toku borbi sa četnicima 24. i 25. marta 2. proleterska divizija je ubila 55 i zarobila 60 četnika; zaplijenila je 1 puškomitraljez, 1 protivkolsku pušku, 2 laka bacača i 25 pušaka. Istovremeno je 4. proleterska brigada kod Kaluševića ubila i ranila 150 Bugara; zaplijenila 4 puškomitraljeza, 20 pušaka i druge opreme i ubila oko 40 konja. U ovim borbama naši su imali 4 mrtva i 8 ranjenih.

25. i 26. marta 1. krajiška brigada kada je trebala preći cestu i rijeku Moravicu kod sela Prilike sukobila se sa bataljonom nedićevaca i bataljonom Bugara. Borba je bila naročito žestoka sa nedićevcima (bataljon 2. puka) koji su, izgleda, u pijanom stanju jurišali na naše. — Ubijeno je oko 100 Bugara i nedićevaca i toliko ranjeno. Zaplijenjena 3 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez i nešto pušaka. Brigada je imala 10 mrtvih i 22 ranjena. Pošto su Bugari bili zaposjeli kote oko mosta gdje je brigada trebalo da pređe Moravicu, a već se i razdanilo,

---

mačkog komandanta u Srbiji, generala Hansa Felbera, za period od 19. februara do 18. marta 1944. godine, upućenog Komandi suvozemne vojske njemačkog Rajha. Sem ostalog, u ovom izvještaju stoji i slijedeće:

„B. Situacija kod neprijatelja: U situaciji je najvažnije da su Titove jedinice ugrozile zapadnu i jugozapadnu srpsku granicu. 2. i 5. crvena divizija, iza njih delovi 27. divizije, kao Moračina grupa, dobile su zadatak da prodru u Srbiju i da ovladaju područjem Toplice, koja je već duže vremena neograničeno pod komunističkom vlašću...

Jače prikupljanje snaga crvenih primećeno je i u istočnoj Bosni duž Drine...“ — dalje se navode neke naše divizije i daje mišljenje da se i one mogu upotrijebiti za prodor u Srbiju, pa nastavlja:

„Komunističke snage u južnoj Srbiji, u Toplici i Jablanici, imaju zadatak da potpomognu kasnije nameravani prodor 2. i 5. divizije preko Ibra, dok delovi 2. crvenog korpusa, koji se nalazi na prostoriji Berane—Kolašin, imaju zadatak da olakšaju ovaj pokret sa prostorije Brodarevo—Pljevlja operacijama prema severu i severoistoku“ — (Arhiv Vojno istorijskog instituta reg. br. 22/1, k. 28. — ubuduće AVII, br 22/1 k. 28).

Nijemci su uspijevali da dešifruju naše radio-depeše i zbog objektivnih naših nemogućnosti da češće mijenjamo šifre u našoj radio-službi.

S obzirom na iznijete dijelove ovoga neprijateljskog dokumenta sada će biti lakše shvatljivo zbog čega su Nijemci mogli da tako brzo reagiraju na pokrete 2. i 5. divizije u Srbiji.

brigada nije mogla poći određenim pravcem, nego se vratila i pošla za nama.[204]

U svim ovim borbama uslijed velikog snijega ostalo je dosta neprijateljskog oružja.

27. mart

Izvršili smo pokret sa svim jedinicama na prostoriju sêla: Despotovica—Pridvorica—Vionica—Bela Stena—Brusnik—Koritnik—Čečina. Istog dana dijelovi 4. proleterske brigade vodili su borbu sa Bugarima južno od Ivanjice i ubili 20 Bugara. Kod nas 1 mrtav i 4 ranjena.[205]

28. mart

Održali smo sastanak sa štabom 2. proleterske divizije i štabovima svih brigada i upoznali ih sa našim zadatkom — odlazak za Toplicu i Jablanicu. Postavili za-

---

[204] Bili smo poslali 1. krajišku brigadu sjeverno od Ivanjice sa ciljem da maskiramo pokret naše glavnine i da skrenemo pažnju neprijatelja i na prostor sjeverno od Ivanjice.

Prva krajiška brigada vodila je borbu 25. marta u selu Prilike sa 2. bataljonom 2. puka SDK i sa bugarskom posadom koja je branila prilaz mostu na Moravici; 26. marta brigada je vodila borbu u selu Dobrače sa jednim bataljonom 24. bugarske divizije, koji je stigao iz Arilja i sa dijelovima 2. puka SDK. — (Višnjić, VIG, br. 6. od 1957).

[205] Neprijatelj je 26. marta pojačao bugarski garnizon u Ivanjici mitraljeskim bataljonom 24. bugarske divizije, a štab 2. njemačke armije, koji se nalazio u Jošaničkoj Banji, formirao je radi odbrane rijeke Ibra borbenu grupu „Šreder". — U noći između 26. i 27. marta u Ivanjicu su stigli: iz Čačka 696. njemački motorizovani bataljon poljske žandarmerije; iz Arilja i Lise — 2. puk SDK i jedno bugarsko tenkovsko odjeljenje iz Užica. Sa ovim i ranijim bugarskim snagama u Ivanjici Nijemci su namjeravali da 27. marta izvrše napad na 2. i 5. diviziju. Međutim, pošto je obaviješten o daljem našem pokretu 27. marta ka Ibru, a u cilju da još više pojača svoju odbranu na Ibru, štab 2. njemačke oklopne armije hitno upućuje preko Čačka u dolinu Ibra 696. motorizovani bataljon i 2. puk SDK. — Tako je neprijatelj uputio u namjeravani jači napad protiv nas samo tri bataljona Bugara, ojačana dijelovima Srpske državne straže (SDS) i Srpske granične straže (SGS). Zaštitnica 4. proleterske brigade odbacila je u borbi 27. marta ove neprijateljske snage nazad u Ivanjicu. (Višnjić, VIG, br. 4. od 1957).

O marševima i borbama 2. i 5. divizije od Bijelog Brda do r. Studenice objavljena su naša dokumenta u Zborniku I/7, br. 38—55.

datak divizijama za forsiranje Ibra. S obzirom na Ibarsku klisuru i na postojeće mostove, izabrali smo kao najpovoljnije mjesto za forsiranje rijeke odsjek od mjesta Ušća do sela Bela Stena. Druga proleterska divizija dobila je sektor sjeverno od Ušća, Ušće i isključno Biljanovac, a 5. divizija — od Biljanovca do Bele Stene. Za obje divizije postoji po jedan most i jedan od njih ili oba treba zauzeti. Govoreno o zasjedama, rušenju pruge, o korišćenju svih mogućnosti za prelaz. Zadatak je postavljen najozbiljnije.[206]

29. mart

Sve do ovog dana na našim marševima od Bijelog Brda dovde pratio nas je snijeg i mećava. Danas se izvedrilo i neprijateljska avijacija aktivno je izviđala teren prema Raškoj i u dolini Ibra. Zbog toga smo odlučili da pokret ka Ibru izvršimo noću 29. marta, a prelaz preko Ibra noću 30/31. marta.

30. mart

Brigade su izvršile pokret u datim pravcima. Mi smo stigli u Rudno 30. marta u 7 časova izjutra. Prva obavještenja o pruzi dobili smo u 9 časova. Pruga je posjednuta sa dva bataljona nedićevaca i bjelogardejskom stražom. Mostove čuvaju po dva betonska bunkera. Željeznički mostovi spajaju tunele.

U 15 časova dobili smo nove podatke od štaba 2. proleterske divizije da se u Ušću nalazi puk nedićevaca i blindirani voz koji čuva most. Na njihov prijedlog da se Ušće samo demonstrativno napada zbog velikih snaga, a da se glavna pažnja obrati na most kod Biljanovca, odgovorili smo potvrdno.

Zbog aktivnosti neprijateljske izviđačke avijacije, naše jedinice pošle su pred sam mrak ka rijeci. Početak napada na pojedine objekte zakazan je za 22 časa. Me-

[206] Štab 5. divizije izdao je 29. marta naređenje za pokret 2. i 5. divizije na prostoriju Rudno — s. Dražinići — s. Brezova — s. Bzovik, a 29. i 30. marta izdao je naređenje za napad na neprijatelja u dolini Ibra i za forsiranje Ibra. Obje divizije dobile su odsjeke za napad i forsiranje rijeke, a takođe i sve brigade. (Zbornik 1/7, 56—61).

đutim, borba je na pojedinim odsjecima počela ranije, jer je neprijatelj zaposjeo sve bolje položaje za odbranu prilaza rijeci. (Kod 4. krajiške brigade borba je počela u 20 časova).

Tokom borbe moglo se procijeniti da neprijatelj ima dosta snaga za odbranu doline Ibra. Kasnije se ustanovilo da je most u Biljanovcu branjen sa 2 brdska topa i jednim tenkom. Kontrola pruge vršila se čitave noći sa tenkovima.

Uslijed dobro organizovane odbrane naše jedinice nisu uspjele da forsiraju rijeku. Prva krajiška brigada je došla sa borbenim dijelovima do samog mosta u Biljanovcu. Tu je bila tučena jakom artiljerijskom i tenkovskom vatrom. Četvrta krajiška brigada pokušala je da prebaci preko rijeke minersko odjeljenje, ali je prva desetina odmah napadnuta sa pruge i morala se vratiti. Deseta krajiška brigada je postavila zasjedu na cesti, kod sela Brvenice, i vodila borbu sa neprijateljskim lijevim osiguranjem. Četvrta proleterska brigada izvršila je uspješan napad na Ušće i primorala neprijatelja da napusti lijevu obalu Ibra, sem blindiranog voza, koji je branio prilaz mostu. Na zadatak je zakasnila 2. proleterska i 3. srpska brigada, pa su tek pred zoru dijelom snaga stupile u borbu.

Rezultat borbe: ubijeno oko 160 nedićevaca, njemačke poljske policije i Srpske dobrovoljačke straže; zarobljeno 37; zaplijenjena 3 teška mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 2 laka bacača, 1 teški bacač i dr. Naši gubici: 30 mrtvih i 64 ranjenih. Četvrta proleterska brigada je pretrpjela najveće gubitke (18 mrtvih i 40 ranjenih).

Po kasnijoj procjeni, naš napadni sektor branila su dva bataljona nedićevaca, do bataljona Srpske dobrovoljačke straže, njemačka poljska policija nepoznate jačine i nešto bjelogardejaca. U svemu oko 2500 vojnika. Odbranu komunikacija i mostova podržavali su blindirani vozovi i tenkovi.[207]

---

[207] Nijemci su za neposrednu odbranu Ibra na odsjeku od Ušća do Raške angažovali slijedeće snage: 1. i 2. bataljon 4. puka SDK, 2. bataljon 2. puka SDK, 2. bataljon 1. puka SDK, 3. i 7. bataljon 2. njemačkog policijskog puka, 2. bataljon 3. njemačkog policijskog puka, 2. i 3. bataljon 61. pješadijskog puka 24. bugarske

Mišljenje o ovoj operaciji:

Operacija nije uspjela iz slijedećih razloga:

a) Neprijatelj je budno pratio naš pokret kroz Srbiju i brzo je bacio snage pred nas u cilju da nam spriječi dublje nadiranje u Srbiju (Čajetina, Palisad, Rožanstvo, Ivanjica, Ibar). To je mogao činiti zbog obavještenja od četnika, koji su vodili sa nama borbu i odstupali pred nama.

b) Pokret svih naših jedinica sa sektora Ivanjice ka Ibru, još je više alarmirao neprijatelja i vojnički je mogao ocijeniti kojim pravcem mi idemo i gdje želimo stići. I zato je na vrijeme mogao osigurati komunikacije na Ibru i pojačati garnizone i posade.

c) Radi ovoga bilo bi bolje da smo jednu diviziju ostavili na sektoru Užice—Ivanjica sa dejstvom na komunikacije. U tom bi slučaju druga divizija mogla prikrivenije da dođe do Ibra.

d) Zbog slaboga terena kuda smo nailazili nismo mogli doći do bilo kakvih podataka o neprijatelju, a naročito za dolinu Ibra, dok nismo došli do njegove neposredne blizine (Rudno). Naravno da je uslijed toga morala izostati tačna ocjena situacije.

---

divizije, jedan bataljon SDS, jedan bataljon Ruskog zaštitnog korpusa (koji je iz teških bunkera čuvao mostove na Ibru, željezničke tunele i pruge), oko 10 tenkova iz tenkovske čete 5. njemačkog policijskog puka i dva njemačka oklopna voza.

Neposredni uticaj na odbranu Ibra ispoljio je kombinovani 61. bugarski pješadijski puk (tri ojačana pješadijska bataljona, jedna artiljerijska baterija i jedna inžinjerijska četa) koji je iz pravca Ivanjice vršio pritisak u leđa 2. i 5. divizije i već 30. marta stigao u sela Bzovik i Miliće.

Prema tome, dolinu Ibra od Ušća do Raške branilo je 14 pješadijskih bataljona, 60 minobacača, 20 artiljerijskih oruđa, 10 tenkova i 2 oklopna voza, ukupno oko 10 000 neprijateljskih vojnika, bez četničkih jedinica.

Za odbranu Ibra Nijemci su koristili grupe od 3 do 8 aviona bombardera i izviđača.

Od četničkih jedinica Nijemci su za neposrednu odbranu Ibra od Ušća do Raške angažovali: Javorski korpus (u rejonu Rudno), Rasinski korpus Keserovića i 2. kosovski (jurišni) korpus — oba za dejstva na desnoj strani Ibra. (Višnjić, VIG br. 3 od 1959).

Kao što se vidi iz Ratnog dnevnika, štab 5. divizije raspolagao je nepotpunim podacima o jačini neprijatelja u dolini Ibra pred naš napad u cilju forsiranja rijeke.

e) Naporni marševi kroz veliki snijeg, počev od Foče, stalno padanje snijega i slaba ishrana putem do Ibra, prilično su iscrpili jedinice.

f) Iskustvo naših boraca i njihovo preimućstvo u ratnoj vještini nije se moglo dovoljno izraziti u napadu na Ibar uslijed nedostatka municije, pri čemu naša vatrena moć nije mogla doći do izražaja, što bi u protivnom daleko više uticalo na ishod postavljenog zadatka.

g) Zauzimanje mostova na važnijim saobraćajnim vezama po neprijatelja vrlo se teško postiže uslijed dobro organizovane i jake odbrane. Nedostatak gumenih čamaca za prelazak rijeka tamo gdje se neprijatelj ne nada, umanjio je sigurnost izvođenja postavljenog zadatka. Za manevarske jedinice, koje često moraju prelaziti rijeke, od osnovnog je značaja da raspolažu potrebnim brojem čamaca, kako se mostovi ne bi morali zauzimati samo frontalno, pri čemu ne mogu izostati teži gubici. Konačno, sa dovoljnim brojem čamaca mogu se uspješno forsirati rijeke i bez zauzimanja mostova.

h) Zakašnjenje nekih jedinica uticalo je na ishod operacije: mogli smo nanijeti neprijatelju više gubitaka. Štab 2. proleterske divizije čim je ocjenio situaciju u Ušću i poslao prijedlog, trebalo je odmah da izvrši i raspored jedinica po datom prijedlogu. Nije trebalo da čeka na naše mišljenje, jer je morao da pretpostavi da će ono biti potvrdno.

U borbi na Ibru poginuo je od sopstvene vatre drug Kačar Svetozar, politički komesar 4. krajiške brigade. Njegova smrt je veliki gubitak ne samo za našu diviziju, nego za čitavu Bosansku krajinu. Kačo je bio rijedak čovjek po karakternosti, čvrstini i drugarstvu. Njegova odlučnost i izdržljivost u najtežim momentima je zadivljavala. On je podigao 4. krajišku brigadu na visinu dobre jedinice. Izgubljen je najbolji drug među najboljima. Njegova smrt okrvavila je sva naša srca.

Za mene je Kačino ime, pored svega drugog, vezano dugim zajedničkim radom u 4. krajiškoj brigadi. Kaču neću nikad zaboraviti.

Kačo je poginuo na jednom visu, u blizini sela Građevine, koji su naši borci očistili od nedićevaca i prošli dalje. Sa njim je bio Vicuka i intendant brigade. Kačo

je pošao sa bataljonom koji je trebalo da likvidira rudnik u Jarandolu. Premda su dati ugovoreni znaci da je vis likvidiran, četa, koja je kretala za rudnik, nije vidjela znake i vojnički je ispitivala kosu. Kada su vidjeli njih, pobacali su bombe i osuli mitraljesku vatru. Od te vatre Kačo je poginuo, a intendant je ranjen. Brzina naleta na vis onemogućila je da se dođe do sporazuma.

31. mart

Izdali smo naređenje jedinicama da se pomjere na dominirajuće kose iznad doline Ibra. Imali smo neprovjerene podatke u Rudnom da se oko 2000 Bugara kreće za nama, iz Ivanjice. Radi toga uputili smo odmah 1. krajišku brigadu na sektor Rudnog i Bzovika da bude tamo za svaku sigurnost. Takođe smo naglasili štabu 2. proleterske divizije da obezbijedi leđa svojim jedinicama u dolini Studenice od ovih bugarskih snaga.

U 10 časova 2. bataljon 1. krajiške brigade naišao je na Bugare u Bzoviku i borba je počela. Ona je trajala čitavi dan. Mi smo u borbu ubacili i 3. bataljon brigade. Kod 2. proleterske divizije takođe je počela borba sa Bugarima kod manastira Studenice.

Usljed ovakve situacije izdali smo po podne istog dana naredbu za pokret jedinica u dolinu Studenice, s tim što će 1. krajiška i 2. proleterska brigada da napadnu Bugare u Bzoviku, a dva bataljona 10. krajiške brigade da bočnim napadom potpomognu likvidaciju Bugara.[208]

1. april

Jedinice su stigle na određeno mjesto. Bugari u Bzoviku nijesu likvidirani. Imali su oko 70 mrtvih i ranjenih, a mi 6 mrtvih i 15 ranjenih.

---

[208] U Bzoviku se 30. marta nalazio štab 61. bugarskog puka, 3. bataljon 122. bugarskog puka, 10. vod 1. tovarne baterije i jedan pionirski vod. U rejonu sela Milići (u dolini Studenice, prema 2. proleterskoj diviziji) nalazile su se ostale snage kombinovanog 61. bugarskog puka: 2. bataljon 69. pješadijskog puka, 1. bataljon 70. pješadijskog puka, 11. vod 1. tovarne baterije i jedan pionirski vod — (Višnjić, VIG br. 3 od 1959).

Po podne 31. marta štab 5. divizije izdao je naređenje za pokret glavnine 2. i 5. divizije na lijevu obalu Studenice, na prostoriju Brusnik—Vionica—Dobri Do—Despotovica. (Zbornik I/7, 63).

2. april

Javili smo Vrhovnom štabu o operaciji na Ibru i tražili da nam saveznici pošalju materijal. Od Vrhovnog štaba dobili smo odgovor da se zadržimo na prostoriji Arilje—Ivanjica—Požega—Užice.

Danas je 3. srpska brigada razbila jednu kolonu Bugara, koji su sa 50 konja prevozili municiju i namirnice iz Ivanjice svojim bataljonima u Bzoviku i Studenici. Bugari su imali 4 mrtva, 1 zarobljenog i više ranjenih. Mi smo imali 3 mrtva i 3 ranjena.

3 april

Izdali smo naređenje za pokret i zadatke divizijama:

a) 2. proleterska divizija dejstvovaće na prostoriji Ivanjica—Arilje—Dragačevo;

b) 5. divizija na prostoriji Rudno—južne padine Golije i planine Javora i zapadno od Ivanjice. Opšti zadatak — napad na odvojene neprijateljske snage, napad na neprijateljske komunikacije i razbijanje četnika, konferencije sa narodom u cilju učvršćivanja našeg uticaja.[209]

4. i 5. april

Podaci o neprijatelju su još slabi i neprovjereni. Govori se o pojačavanju linije Raška—Novi Pazar—Sjenica i o pojačavanju garnizona u Ivanjici.[210]

*

---

[209] Detaljni zadaci 2. i 5. divizije dati su u naređenjima štaba 5. divizije od 3. aprila 1944. godine (Zbornik I/7, 73 i 74). Zadržavanje glavnine 5. divizije na sjevernim padinama planina Golije i Javora učinjeno je da bismo obezbijedili sigurnu prostoriju za prijem materijala od saveznika. Kao što će se vidjeti iz Ratnog dnevnika, saveznici su nam ovdje poslali minimalnu pomoć, a veći dio poslatog materijala (kragujevačke puške i odjeća) nije nam bio ni potreban.

[210] Njemački komandant u Srbiji, general Felber, obrazovao je 31. marta 1944. godine 25. bugarsku sabirnu diviziju, u cilju lakšeg komandovanja svim snagama, a naročito bugarskim, koje su bile angažovane u borbama za odbranu doline Ibra i zapadno od nje. Prema nepotpunim podacima u sastav ove divizije su ušle slijedeće bugarske jedinice: 61, 69, 70. i 122. pješadijski puk, mješoviti artiljerijski divizion od 4 baterije i korpusna inžinje-

U selu Kruševici, jugoistočno od Rudnog, teško je ranjen od aviona drug Dušan Bauk, obavještajni oficir 10. krajiške brigade i podlegao ranama. Njegov gubitak je vrlo veliki za nas, posebno za ovu granu službe. Bauk je bio dobar drug, vrijedan u poslu, iskusan borac 1. krajiškog proleterskog bataljona.

Inače je avijacija bila dosta aktivna prilikom naših operacija na Ibru i Rudnom.

6. april

U Rudno stiglo oko 1500 neprijateljskih vojnika; imaju ofanzivne namjere. O ovome smo obavijestili štab 2. proleterske divizije. Od pravca Duge Poljane šiptarska milicija duboko izviđa prema nama.

Od Vrhovnog štaba dobili zadatak da se pripremimo za primanje materijala. Javili smo Vrhovnom štabu da nam je neophodno potreban sanitetski materijal, municija i gumeni čamci.

7. april

Bugari i nedićevci su pošli od Bzovika, Rudnog i Biničkog polja u 4 kolone u pravcu Čečine, Ratara i Koritnika i uveče stigli na ovu liniju. Jačina neprijatelja se računala oko 2000 ljudi.[211]

---

rijska četa. Pored ovih bugarskih jedinica u sastavu 25. divizije povremeno su dejstvovale njemačke i Nedićeve jedinice koje su bile angažovane protiv 2. i 5. divizije na pomenutoj prostoriji (Višnjić, VIG br. 1–2 od 1961).

[211] Već 2. aprila general Felber naredio je 25. bugarskoj diviziji da pripremi napad na naše snage. Za početak napada odredio je 6. april. U cilju lakšeg komandovanja formirane su dvije borbene grupe: *borbena grupa „Sever"*, pod komandom bugarskog pukovnika Koleva, prikupljala se u širem rejonu Ušća i u njen sastav ušle su slijedeće bugarske jedinice: 70. pješadijski puk, 3. bataljon 61. pješadijskog puka, baterija 1. protivtenkovskog diviziona, 10. i 13. vod 1. brdske baterije, 15. vod 1. brdske haubičke baterije i jedan pionirski vod; *borbena grupa „Jug"*, pod komandom njemačkog pukovnika Šredera, prikupljala se na prostoriji Raška–selo Šumnik–selo Zarevo, i u nju su ušli: 1. i 2. bataljon 2. puka SDK, 1. i 2. bataljon 4. puka SDK, 2. bataljon 122. bugarskog pješadijskog puka, 2. bataljon 3. policijskog puka, 19. vod 1. brdske baterije i jedan pionirski vod. Rezerva komandanta 25. bugarske divizije (1. i 3. bataljon 122. pješadijskog puka i dijelovi 61. pješadijskog puka) prikupljali su se na prostoriji s. Končulići–s. Rudnica (jugoistočno od Raške), a u Raškoj

Zbog ove situacije poslali smo 1. krajišku brigadu bez jednog bataljona da napadne lijevo neprijateljsko krilo u Brusniku i Koritniku i da ga potisne. Četvrtoj krajiškoj brigadi smo dali zadatak da zadržava neprijatelja u dolini Studenice, na sektoru Vionice, dok se ne ispolji dejstvo 1. krajiške brigade.

8. april 1944

Prva krajiška brigada u oštroj borbi uspjela da potisne neprijatelja iz Crne Reke i zaseoka Koritnika, Kotlova, Ostatije i Ratara, koji se zatim povlačio u neredu preko Studenice. U borbi su učestvovali dva bataljona 4. nedićevog puka, svaki po oko 500 ljudi, i jedan bataljon Bugara. Ove neprijateljske snage nisu imale komora. U ovoj borbi neprijatelj je imao oko 30 mrtvih i ranjenih, zarobljen jedan nedićevac. Zaplijenjen jedan puškomitraljez. Mi smo imali 2 mrtva i 3 ranjena, od kojih je jedan teže.

Istog dana 4. krajiška brigada vodila je borbu sa bugarskim snagama koje su nadirale iz Čečine. Neprijatelj je ovladao D. Perišićima i Pejovićima, ali se povukao iz Čopića — uslijed dejstva 1. krajiške brigade.

— 3. korpusna inžinjerijska četa i 8. vod 1. haubičke baterije. U opštoj rezervi generala Felbera — u rejonu Raške nalazili su se 369. bataljon poljske žandarmerije, 1. bataljon 3. puka SDK i 2. vod 12. oklopne čete. — Sve ove jedinice bile su prikupljene 4. aprila. — U to vrijeme u Ivanjici nalazili su se dijelovi 63. bugarskog pješadijskog puka i 3. i 4. puka SDK. Do 8. aprila u Ivanjicu je stigao iz Kraljeva 4. njemački motorizovani puk „Brandenburg".

Četvrtog aprila četnici su bili u slijedećem rasporedu: Javorski korpus se nalazio u sastavu borbene grupe „Jug", 2. kosovski korpus — u Raškoj i s. Trnavi, 2. ravnogorski korpus — u selima Savovo, Đakovo i Brezova (sjeverozapadno od Ušća), 1. ravnogorski korpus — u Dragačevu. Sve ove četničke snage dobile su određene zadatke u opštem planu napada na 2. i 5. diviziju — (Višnjić, VIG br. 1. i 2. od 1961).

Cilj planiranog neprijateljskog napada bio je da se 2. i 5. diviziji nanesu uništavajući udarci i da se onesposobe za daljnja dejstva i zadržavanje u Srbiji. Međutim, iako je neprijatelj raspolagao daleko brojnijim snagama, on nije postigao ni minimalan uspjeh. Uspješno dejstvo 2. proleterske divizije sjeverno od rijeke Studenice i u Dragačevu i aktivna dejstva 5. divizije primorale su neprijatelja da već drugog dana svoga napada pređe u odbranu.

Na pravcu 4. krajiške brigade neprijatelj je uporan. U cilju osiguranja topa koji je bio ugrožen kao i ostalih manjih snaga, neprijatelj je pred mrak pojačao svoje snage u Perišićima

U borbi 7. i 8. o.m. na pravcu 4. krajiške brigade neprijatelj je imao oko 20 mrtvih i ranjenih. Mi smo imali 1 mrtvog i 5 ranjenih. Izgubljen je jedan puškomitraljez.

9. *april*

Produžujući napad 1. krajiška brigada je u toku noći između 8. i 9. aprila iznenadila četnički Javorski korpus, ubila i ranila dosta četnika a 7 zarobila, među njima i komandanta 2. studeničke brigade. Produžujući napad, brigada je razbila i druge neprijateljske snage, koje su se u neredu povlačile iz rejona Crtenj ka Čečini, a iz rejona Ugljara ka Binićima. Jedan bataljon brigade ušao je u Rudno u kome nije zatekao neprijatelja. Brigada se zatim postavila u sela Planinicu, Laze, Konjski Potok i zaselak Koritnik. Brigada nije imala gubitaka.

Bočna obezbeđenja bugarskog puka u Čečini nalaze se u Dragojlovićima (k. 1313) i sjeverno od k. 1116. Dobro su se utvrdili.

Poslali smo 1. krajiškoj brigadi i njen 4. bataljon za zaštitu boka i leđa od pravca Raške i Duge Poljane.[212]

Na pravcu 4. krajiške brigade neprijatelj se povukao iz Perišića i Pejovića i sad se postavio na desnu obalu Studenice (selo Čečina—Vrhovi). Povlačio je komore i neke snage u selo Radoviće. Sve je ovo učinio zbog uspješnog dejstva 1. krajiške brigade na njegovom lijevom boku. Ovdje je bugarski puk sa tri bataljona i baterijom od 6 topova.[213]

---

[212] U svom bočnom protivnapadu 1. krajiška brigada razbila je cijelu neprijateljsku grupu „Jug". Iz njenog sastava bio je izašao, u cilju neposrednog obezbjeđenja komunikacija u dolini Ibra, samo 2. bataljon 3. dobrovoljačkog policijskog puka.

[213] Pred 4. krajiškom brigadom, na desnoj obali Studenice, nalazio se tada cijeli 70. bugarski pješadijski puk — sa sva četiri svoja bataljona, a 8. aprila stigla su na Studenicu i dva bataljona 61. bugarskog pješadijskog puka i postavili se desno od 70. pješadijskog puka, u rejon Stupa, Asanovo Selo, Vrhovi. — (Višnjić, VIG br. 1. i 2. od 1961).

Danas smo poslali izvještaj štabu 2. proleterske divizije i naše namjere: da 5. divizija izbije dijelom snaga na sektor prema Raškoj i da ocijeni mogućnost prelaza preko rijeke; da 2. proleterska divizija sa dvije brigade izvrši obuhvat neprijateljske grupe u Čečini, da je razbije i potisne ka Ivanjici. Ovo zajedno sa dvije brigade 5. divizije; da se potom 2. proleterska divizija postavi na sektor jugoistočno, južno i jugozapadno od Ivanjice.

Osnovna zamisao i zadatak — razbiti neprijateljsku grupaciju u Čečini i onu koja se povukla prema Ibru ispred 1. krajiške brigade; ne dozvoliti neprijatelju da ima inicijativu na ovome sektoru; dobiti u vremenu da nam stigne materijal od saveznika.

Na sektoru 10. krajiške brigade nije se osjećalo ovih dana kretanje neprijatelja, sem što neprijateljske izviđačke patrole od pravca Duge Poljane duboko izviđaju prema nama.[214]

Neprijateljska avijacija izviđala je ovih dana, ali nije bila aktivna. Neprijatelju u Čečini spustili su neku poštu.

*

U dosadašnjim borbama u dolini Studenice moglo se ocijeniti da su neprijateljske namjere da odbaci naše jedinice što dalje od Ibra i da očisti teren između Ibra i Ivanjice.

Borbenost i umješnost 4. puka nedićevaca nije se mogla vidjeti u ovoj borbi — oni su poslije oštrog i odlučnog napada naših boraca počeli odstupati. Od njih je zahvatila panika i bugarski bataljon.

Bugarski puk u Čečini je solidniji i tu se vidi vojnički rad jedinica. Njihova je borbenost dobra, ali se nije mogla dovoljno procijeniti, jer su naše snage prema njima mnogo slabije i naše vatreno dejstvo takođe je bilo slabo.

Narod dosta pasivno posmatra ovu borbu. Plaši se za svoja sela i nerado nas pomaže u hrani i drugom. U

---

[214] U Dugoj Poljani se nalazio 297. izviđački bataljon, koji je, vjerovatno ojačan kvislinškom milicijom, izviđao svakodnevno duboko u Goliju i planinu Javor.

Vionici i Čečini Bugari su pljačkali narod. O njima će sada drukčije misliti.

10. april

Ponovo smo izvijestili štab 2. proleterske divizije o situaciji kod nas i potrebi da sadejstvuju od pravca pl. Radočela i Dobroselice, kako bi primorali neprijatelja u Čečini na povlačenje. Hitnost ove operacije je neodložna, jer se situacija može brzo izmijeniti i od pravca Ibra i od pravca Ivanjice.

Ne znamo situaciju kod 2. divizije i radi toga ne možemo koordinirati rad jedinica. Ukazali smo štabu 2. proleterske divizije na potrebu da nas redovnije izvještava.

Od štaba 10. krajiške brigade primili smo izvještaj o dolasku 50 kamiona Nijemaca u Ivanjicu od Požege, sa 6 tenkova i 10 bornih kola. Osmog o.m. čula se jaka borba istočno i sjeveroistočno od Ivanjice. Druga divizija vodi borbu, a ništa nam ne javlja!

Izvijestili smo Vrhovni štab o kvaru naše radio-stanice i radio-stanice štaba 2. proleterske divizije (ostala im je bez baterija). Tražili smo da nam saveznici pošalju dvije radio-stanice. Izvijestili smo Vrhovni štab ukratko o situaciji.

Vrijeme je maglovito, kiša pada i nema izgleda da se brzo proljepša.

11. april

Jedno odjeljenje Bugara pokušalo je da pređe Studenicu kod Pridvorice. Dočekala ga je zasjeda 4. krajiške brigade, koja je zarobila 6 Bugara, a bilo ih je nekoliko mrtvih i ranjenih. U rijeci se utopio oficir i 4 vojnika. Deseta krajiška brigada razbila je četničku grupu kod Katića i Štitkova, ubijeno je nekoliko četnika, a 6 zarobljeno.

12. april

Bataljon 1. krajiške brigade napao je 11. o.m. bugarsku kolonu u Rudnom u postrojavanju. Ubijeno i ranjeno oko 70 Bugara. Plijen se nije mogao izvući zbog otpora Bugara i pojačanja. Drugi bataljon iste brigade

napao je 12. o.m. bugarsku kolonu u s. Marinkovići. Bugari su brzo razbijeni, ali im je stigla pomoć iz sela Božovića i naši su se, bez plijena, morali povući. Ubijeno i ranjeno oko 50 Bugara. U obje borbe mi smo imali 3 mrtva i 8 ranjenih (jednog teže).

Najzad smo dobili izvještaj od 2. proleterske divizije. Ona je sa 2. i 4. proleterskom brigadom vodila borbu od 5. do 10. o.m. sa 1. i 2. ravnogorskim četničkim korpusima, jačine oko 3500 četnika, jednim bataljonom Bugara na sektoru Ivanjice i sa bataljonom Nedića na sektoru Ivanjica—Guča—Kaona. Mada su četnici dobro naoružani, naši su ih u borbi 8. aprila razbili i nanijeli im osjetne gubitke. Većina se četnika panično razbježala, a mnogi, prisilno mobilisani četnici, odlazili su kućama. Nedićevci se takođe nijesu pokazali naročito borbeni i naši su ih uspješno tukli. U borbama od 5. do 10. aprila 2. proleterska divizija ubila je oko 117 nedićevaca i četnika i 98 zarobila. Zaplijenila je 1 teški bacač, 10 puškomitraljeza, 80 pušaka i druge opreme. Mi smo imali 10 mrtvih i 34 ranjena (10 teže).[215]

Dvanaestog aprila 2. i 4. proleterska brigada stigle su na prostoriju selo Mečke—Savovo—Mlanča.

Izdali smo naređenje 2. proleterskoj diviziji, 1. i 4. krajiškoj brigadi da likvidiraju bugarske bataljone u Čečini, odnosno da ih primoraju na odstupanje iz Čečine. Ovim bi dobili u inicijativi i širi manevarski prostor prema Ibru.

Međutim, u noći 12. aprila Bugari su se povukli iz Čečine u pravcu Rudnog. Bugari koji su bili u Dolovima i Milutinovićima povukli su se u s. Miliće i Jelinu Poljanu.

U vremenu od 8. do 12. aprila vrijeme je bilo loše i neprijatelj nije efikasno mogao da upotrebljava avijaciju. Koristio je, međutim, svako razbistravanje vremena i tukao naše jedinice.

---

[215] U borbama protiv 2. proleterske divizije na prostoriji Guča—Kaona—Pekcanica sa 1. i 2. ravnogorskim korpusom komandovao je Draža Mihailović. Osmog aprila stigla je četnicima pomoć iz Kraljeva od jednog bataljona SDK, iz Ivanjice bio je upućen jedan bugarski bataljon, a iz Guče dijelovi SDK. (Višnjić, VIG br. 1. i 2. od 1961. godine).

13. april

Dva bataljona 3. srpske brigade držala su zasjedu na ibarskoj komunikaciji između Polumira i Dobre strane. Uništila su jedan putnički automobil, ubila jednog, a zarobila 4 Nijemca. Bataljoni su 13. aprila vodili borbu sa bataljonom njemačkog policijskog puka i dijelovima bugarskog puka, koji su pokušali da iz Polumira, odnosno iz doline Studenice prodru u selo Đakovo. Naši bataljoni su vratili neprijatelja na polazne položaje uz gubitke od oko 20 mrtvih i 5 zarobljenih. Naši su imali 3 mrtva i 3 ranjena borca.

Po prikupljenim podacima, u borbi se protiv nas sada nalaze dva bugarska puka i dva bataljona poljske policije na odsjeku Rudno—Milići—man. Studenica—Ušće; u Raškoj — bataljon Bugara i 100 poljske policije; na prostoriji Kraljevo—Čačak—Ivanjica—Kaona—Guča su 3. i 4. puk nedićevaca, dok se ne zna za 2. puk nedićevaca, vjerovatno je u blizini ovih; u Ivanjici — bataljon Bugara i još 900 vojnika, izgleda poljske policije, ali neprovjereno.[216] U Novom Pazaru i Dugoj Poljani po 600—800 šiptarske milicije sa njemačkom komandom. Utvrđuju se. U Sjenici oko 300 pripadnika šiptarske milicije i 100 žandarma. Ove jedinice su dosta jake, ali ne predstavljaju neku ozbiljniju snagu za nas.

Do sada se pokazalo da se Bugari dobro bore u odbrani, ali u pokretu su slabiji i nemaju iskustva kao naši borci. Još nema slučajeva predavanja bugarskih vojnika. Ovo će doći u jačem našem razbijanju bugarskih jedinica, vraćanju zarobljenih Bugara nazad u jedinice i rasturanjem letaka.

14. april

Materijal nestrpljivo čekamo. On bi nam mnogo pomogao za iduće borbe. Avioni treba da stignu, sve je uređeno.

Četvrta proleterska brigada opkolila je bugarski bataljon u selu Milići i nanosi mu velike gubitke.

Dva bataljona 10. krajiške brigade su napali četnike u Katićima (15 km zapadno od Ivanjice). U toku dana

---

[216] To je bio 4. njemački motorizovani puk „Brandenburg", koji nismo uspjeli da otkrijemo.

četnicima je stigao u pomoć jedan neprijateljski bataljon iz Ivanjice. Istoga dana jedan bataljon 4. krajiške brigade odbacio je neprijateljski izviđački odred iz Duge Poljane, koji je pokušao da preko planine Javora prodre u selo Dramičane.

15. april

Poslali smo izvještaj Vrhovnom štabu o borbama i snagama neprijateljskim oko nas. Takođe smo izvijestili štab Drugog udarnog korpusa. Peko nam javlja da su jake snage Nijemaca, nedićevaca, četnika i muslimanske milicije otpočele ofanzivu sa pravca Sandžaka na Crnu Goru. Naši su evakuisali Bijelo Polje, Berane,[217] Andrijevicu i Mojkovac.

Noću između 14. i 15. aprila jedan bataljon 1. krajiške brigade napao je bugarski bataljon na Jeselovici (k. 1136), južno od Rudnog.[218] Naši su istjerali Bugare iz prvih rovova, ali su Bugari brzo reagovali, izvršili protivnapad i naši su se morali povući. Imali smo 1 mrtvog i 6 ranjenih. U zoru 15. aprila 2. bataljon iste brigade napao je bugarsku kolonu kod Bzovika. U objema ovim borbama Bugari su imali gubitaka.

Iste noći 4. proleterska brigada produžila je napad na bugarski bataljon u Milićima.

16. april

Noću između 15. i 16. aprila 4. proleterska brigada obnovila je napad na već desetkovani 3. bugarski bataljon u Milićima, ali su se Bugari očajnički branili i odbili naš napad. Pošto je ovom neprijateljskom bataljonu upućena pomoć, jedinice 4. proleterske brigade odustale su od daljih napada i prebacile se u selo Mlanča.[219] U

---

[217] Ivangrad.

[218] Na Jeselovici se nalazio bataljon 70. bugarskog puka.

[219] Opkoljenom 3. bataljonu 122. bugarskog puka neprijatelj je poslao pomoć iz nekoliko pravaca: 3. bataljon 61. puka i 2. bataljon 70. puka preko Rudna i Bzovika; 2. bataljon 3. njemačkog policijskog puka od pravca man. Studenice preko Leskovice; naređeno je 1. bataljonu 61. puka da napadne 2. proletersku brigadu u rejonu Đakova i da ugrozi lijevi bok 4. proleterske brigade. U isto vrijeme bilo je naređeno komandantu 24. bugarske divizije da uputi iz Ivanjice 2. bataljon 63. puka preko Budoželja i da ugrozi naše snage u selu Mlanči. — (Višnjić, VIG br. 1. i 2. od 1961).

trodnevnim borbama sa 4. proleterskom brigadom ovaj bugarski bataljon je pretrpio osjetne gubitke — oko 150 mrtvih i ranjenih i 20 zarobljenih, među kojima jedan oficir i dva narednika; zaplijenjena su im tri puškomitraljeza, dosta pušaka i nešto municije. Brigada je za to vrijeme imala 11 mrtvih i 25 ranjenih.

Ovoga dana 3. srpska brigada je odbila bugarski bataljon koji je krenuo iz Ivanjice preko Budoželja nanijevši im gubitke od 7 mrtvih i 4 zarobljena i zaplijenila jedan puškomitraljez i 5 pušaka. Mi smo imali 1 mrtvog i 6 ranjenih boraca.

Noću između 15. i 16. aprila 10. krajiška brigada je napala četnike i nedićevce u rejonu Katića. U žestokoj borbi brigada je zauzela Katiće, nedićevci su se povukli u pravcu sela Prilika, a četnici prema Okruglici i Ljubišu. Dva bataljona 10. brigade ostali su u Katićima.[220]

Uveče 16. aprila došla su dva ruska i dva engleska aviona i bacili nam materijal pomoću padobrana. Rusi su bacili materijal sa velike visine, koji se rasturio po šumi na velikom prostoru. Odmah smo naredili 4. krajiškoj brigadi da 17. aprila pošalje bataljone kroz šumu da ovaj materijal prikupljaju. Interesantno je da su i Rusi i Englezi poslali po dva aviona i da su nam stigli iste noći.

17. april

Razmatramo mogućnost prelaza Ibra u rejonu Raške. O tome se svakodnevno savjetujemo sa drugovima iz Glavnog štaba Srbije i drugom generalom Ilićem. Za prelaz Ibra morali bismo zauzeti Rašku, u kojoj izgleda nema većih neprijateljskih snaga. Zbog toga smo naredili 1. krajiškoj brigadi da intenzivno prikuplja podatke prema Novom Pazaru i Dugoj Poljani, a 10. krajiškoj brigadi da i dalje bude aktivna u širem rejonu Katića i prema Ivanjici. O našim namjerama za prelaz Ibra kod Raške obavijestili smo štab 2. proleterske divizije.

Ovoga dana izjutra Nijemci i Bugari su napali 2. proletersku brigadu kod Đakova (11 km sjeverozapadno

---

[220] Deseta krajiška brigada napala je kod Katića jedan bataljon SDK, Požeški četnički korpus i Zlatiborsku četničku brigadu. — (Višnjić, VIG br. 1. i 2. od 1961).

od Ušća). Neprijatelj je prodro u Đakovo, a na pravcu Savova je odbačen.[221]

Jedna četa 1. krajiške brigade izvršila je prepad na četnike u Trnavi kod Raške, zarobila 4 četnika i 3 puške.

Od savezničkog materijala do sada smo sakupili 85 000 metaka 7,9 mm, dosta pušaka, 100 pari vojničkih odijela i veša, 50 pari cipela. Englezi su nam u jednom sanduku poslali 48 pušaka. Puške nismo tražili, a oni nam ih šalju! Jako malo su nam poslali municije, a nijedan gumeni čamac. Očekivali smo više pomoći od saveznika u materijalu koji nam je bio neophodan.

18—19. april

Jače neprijateljske snage sastavljene od njemačke poljske policije, Bugara i nedićevaca izvršile su napad iz rejona sela Međurečja (6 km južno od Ivanjice) i Budoželja na dijelove 10. krajiške i 3. srpske brigade. Na pravcu 10. brigade neprijatelj je od 19. uveče ovladao selom M. Bratljevo.[222] U isto vrijeme neprijatelj iz Duge Poljane ispoljio je veću izviđačku aktivnost.

U cilju našeg eventualnog prelaska Ibra kod Raške u toku ova dva dana postepeno smo pomjerali jedinice 2. proleterske divizije ka srednjem i gornjem toku Studenice.

Međutim, nismo mogli da se odlučimo na pokret ka Raškoj u cilju prelaza preko Ibra zbog prisustva dva bugarska puka na prostoriji man. Studenica—Rudno—Binići, jakog neprijateljskog pritiska iz Ivanjice prema M. Bratljevu i nesigurnosti da zauzmemo Rašku, u kojoj se tada nalazilo oko 600 neprijateljskih vojnika. Zbog toga smo, u saglasnosti sa Vrhovnim štabom, donijeli odluku da sa obje divizije izvršimo pokret prema zapadnoj Srbiji na teritoriju sjeverno od Užica i Požege, gdje

---

[221] Napad su izvršili 1. bataljon 61. bugarskog puka sa Ravništa i dijelovi 2. bataljona 3. njemačkog policijskog puka iz doline Studenice.

[222] Na pravcu Međurečje — M. Bratljevo napadala su dva bataljona 4. puka „Brandenburg" i 1. bataljon 4. puka SDK, a na pravcu Budoželja — V. Livada napadao je 3. bataljon 63. bugarskog puka, koji nije imao uspjeha. — Do 19. aprila neprijatelju su stigli, preko Užica na prostoriju sêla: Jasenovo—Klekovo—Bela Reka, dva bataljona 4. puka „Brandenburg" i 696. bataljon poljske žandarmerije. — (Višnjić, VIG br. 1. i 2. od 1961).

su bolji uslovi za mobilizaciju novih boraca i za ishranu jedinica. Osim toga, očekujemo dejstvo Trećeg udarnog korpusa preko Drine u zapadnu Srbiju.

Ovu odluku smo donijeli 19. aprila i izdali naređenje jedinicama za pokret: 2. proleterska divizija preko Kumanice, M. Bratljeva ka Starom Selu i Kušićima, a 5. divizija preko Javora, sela Smiljevca ka Štitkovu i Trudovu.[223]

20. april

Neprijateljske snage povukle su se iz Kosovice i Bratljeva za Kušiće. Osmotreno je kretanje neprijateljskih tenkova cestom Kušići — Javor.

U toku ovog dana jedinice su se pomjerile: 5. divizija na prostoriju Dramičane—Smiljevac—Staro Selo, 2. divizija na prostoriju Kosovica—Bratljevo—Rovine. Danas nije vođena borba. Štab 5. divizije stigao je u Dramičane.

21. april

Po već izdatoj naredbi jedinice su se pomjerile u svojim pravcima. Izdali smo naređenje za prelaz komunikacije Ivanjica—Sjenica. Prije podne dobili smo izvještaj od štaba 10. krajiške brigade da se u Kušićima nalaze dva neprijateljska bataljona i 10 tenkova. Prema ovome odredili smo zadatke brigadama. Po podne smo dobili nove podatke od štaba 10. krajiške brigade da se neprijatelj povukao sa sektora Kušića za Ivanjicu, ne ostavivši nikoga u Kušićima. Ovaj je izvještaj dva puta potvrđen kao istinit. O ovome smo obavijestili štab 2. proleterske divizije i rekli im da izbace jednu brigadu na Kušiće, radi držanja istog dok ostale snage divizije ne pređu cestu.

U noći 21/22. o.m. glavnina 5. divizije prešla je bez borbe cestu kod javorske žandarmerijske stanice, a 10. krajiška brigada prešla je cestu sjeverno od Kušića. Međutim, neprijatelj (nedićevci i Nijemci sa tenkovima)

---

[223] O borbama 2. i 5. divizije od 1. do 20. aprila 1944. godine na prostoriji Dragačevo—Rudno—planina Golija—Katići—Ivanjica—Guča nalaze se brojna dokumenta štabova 2. i 5. divizije i štabova njihovih brigada (Zbornik I/7, 63—134).

je zaposjeo Kušiće u zoru 22. aprila i sa njim su jedinice 2. proleterske divizije vodile borbu.

U borbi na Kušićima naši su borci oštetili jedan tenk i uništili jedan kamion, zaplijenili 2 puškomtraljeza i 8000 metaka. U ovoj borbi neprijatelj je imao 8 mrtvih i 10 ranjenih, a gubici 2. proleterske divizije iznose 4 poginula i 4 ranjena.

22. april

Jedinice 5. divizije stigle su na predviđenu prostoriju: Tisovica—Štitkovo—Trudovo—Ojkovica—Draškovići. Ovdje smo naišli na manje četničke grupe. Druga proleterska divizija stigla je na prostoriju Presjeka—Brezova—Bela Crkva—Katići.

Prelaz preko ceste i marš do pomenute prostorije izvršen je po vrlo lošem vremenu. Padala je kiša čitavim maršem. Naročito dugi marš imale su 2. proleterska i 4. proleterska brigada, a ova poslednja ima veliki broj ranjenika na nosilima.

23. april

U toku ovog dana 5. divizija vodila je borbu na sektoru Bela Reka—Ojkovica sa njemačkom motorizovanom kolonom i sa četnicima.[224] Borbu je vodila 4. krajiška brigada i bataljon 10. krajiške brigade. Neprijatelj je raspolagao sa 8 manjih tenkova. Nešto je neprijateljskih vojnika ubijeno i ranjeno. Mi smo imali 7 ranjenih. Od aviona imali smo dva mrtva i 3 ranjena. Od direktnog avionskog pogotka poginuo je zamjenik komandanta bataljona 10. krajiške brigade drug Branko Surla. Prva krajiška brigada pripucavala se sa četnicima od pravca Uvca i Štitkova.

Druga proleterska divizija vodila je borbu sa nedićevcima od pravca Kušića, gdje se nalazio 4. puk nedi-

[224] Na ovoj prostoriji nalazila su se dva bataljona 4. njemačkog motorizovanog puka „Brandenburg", dijelovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnički Zlatiborski korpus. Ove neprijateljske jedinice vodile su borbu 25. aprila na r. Katušnici, kod sela Drenove, sa 1. krajiškom brigadom i uspjele su da se probiju u pravcu Užica. Na svom pravcu pokreta 2. proleterska divizija u ovo vrijeme vodila je manje borbe sa dijelovima četničkog Požeškog korpusa (vidi „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije", knj. 2. str. 234).

ćevaca. Od artiljerije je imala nekoliko mrtvih i ranjenih i to oko samog štaba divizije.

Noću 23/24. IV 1. krajiška brigada napala je četnike na kosama Treštena stena i kod sela Terzići i potisla ih iz Bele Reke. Četvrta krajiška brigada vršila je manje napade na neprijatelja kod Bele gl. (k.1337), bez rezultata; neprijatelj se ukopao na kotama sa lijeve strane komunikacije. Naši borci su oštetili jedan neprijateljski tenk.

24. april

Jedinice 5. divizije bile su na prostoriji Draškovići — Bela Reka —Terzići—Treštena stena. Nije bilo neprijateljske aktivnosti sem što je tukao artiljerijom i minobacačima položaj 1. krajiške brigade. Neprijateljska avijacija bila je neaktivna. Dosta nam koriste saveznički avioni koji prije podne prelaze na bombardovanje Mađarske i Rumunije.

Druga proleterska divizija pomjerila se na prostoriju Močioci—Katići—Ravna Gora—Bjeluša—Šarenik.

X

PRODOR 2. i 5. DIVIZIJE NA PROSTORIJU JELOVA GORA—pl. POVLEN

(25. IV — 21. V 1944)

Krajem aprila 1944. Vrhovni štab je saopštio svoju odluku o prodoru jačih snaga NOV u Srbiju. Prodor je bio planiran sa dva pravca — iz istočne Bosne i Sandžaka. Da bi se Trećem udarnom korpusu olakšalo forsiranje Drine iz istočne Bosne, Vrhovni štab je naredio udarnoj grupi 2. i 5. divizije, da krajem aprila otpočne prodor kroz zapadnu Srbiju i da organizuje prihvat snaga iz istočne Bosne. Dalje je bilo predviđeno prodiranje u Šumadiju.

Vodeći borbe sa Nijemcima, Bugarima i četnicima, udarna grupa je već posljednjih dana aprila izbila na prostoriju Jelova Gora—planina Povlen, stvorivši manju oslobođenu teritoriju. Odmah, zatim, grupa je dijelom snaga produžila prodor na sjever, a drugim dijelom se orijentisala ka Drini da bi prihvatila snage Trećeg udarnog korpusa (udarnu grupu od 16. i 17. divizije). Međutim, neprijatelj je vrlo oštro reagirao na prodor 2. i 5. divizije u zapadnu Srbiju. Tako su već prvih dana maja, pored glavnine četničkih snaga Draže Mihailovića, protiv grupe bile angažovane brojne njemačke i bugarske jedinice. U isto vrijeme Nijemci su uspjeli spriječiti prodor 16. i 17. divizije iz dubine istočne Bosne ka Drini, osujetivši na taj način spajanje ovih dviju udarnih grupa.

U takvoj situaciji udarna grupa 2. i 5. divizije 5. maja je otpočela povlačenje na prostoriju južno od Užica, a 12. maja primila naređenje Vrhovnog štaba da se povuče na slobodnu teritoriju u Crnoj Gori i nasloni na jedinice Drugog udarnog korpusa. Do 21. maja bio je završen ovaj odstupni manevar, kada se udarna grupa prebacila preko rijeke Lima, kod Brodareva, na slobodnu teritoriju Drugog udarnog korpusa.

25. april

U noći 24/25. aprila sve naše jedinice izvršile su dalja pomjeranja na sjever. Prva krajiška brigada sa dva bataljona 10. krajiške brigade izbila je rano na sektor selo Drenovo—Gostilje—Trnava i porušila most na Katušnici. Na ovom sektoru nalazili su se četnici (Ljubiška brigada), koje su naši potisli u Sirogojno i Ravni. Njemačka motorizovana kolona — oko 100 raznih vozila i 8 tenkova, čitav dan je vodila borbu kod Katušnice pokušavajući da se probije ka Užicu. To joj je najzad uspjelo, a uz pomoć tri tenka i nekoliko kamiona vojske koji su došli od Užica i ovladali selom Vladaje. Neprijatelj je kao rijetko kada tukao mitraljeskom i topovskom paljbom položaje 1. krajiške brigade.

Četvrta krajiška brigada nije vršila pritisak na sektor Bela Reka—Ljubiš, kako joj je naređeno, tako da su neprijatelju bile slobodne sve snage za dejstvo protiv 1. krajiške brigade. Da bi bar nešto koristila, naredili smo štabu 4. krajiške brigade da cijela brigada krene za sela Želin i Drenovu. Međutim, ovaj pokret brigada je izvela vrlo sporo, tako da je tek u 20 časova stigla u Želin.

I štab 10. krajiške brigade dosta je podbacio ovoga dana. Nije pratio razvoj borbe. Nalazio se uz bolnice, tako da njegova dva bataljona nisu dovoljno sadejstvovala 1. brigadi.

Druga proleterska divizija izvršila je marš na prostoriju sêlâ Grivska—Kruščica—Bjeluša. Druga proleterska brigada obezbjeđivala je pravac od Arilja; 3. srpska brigada je stigla u Kruščicu i izviđala puteve koji izvode na komunikaciju Užice—Požega (u toku dana zarobila je 8 četnika); 4. proleterska brigada nalazila se sa glavninom

u Bjeluši, a manjim snagama obezbjeđivala se od Katića i man. Klisure (komunikacija Ivanjica—Arilje).

Dobili smo naređenje od Vrhovnog štaba da sa obje divizije što prije pređemo komunikaciju Kremna—Užice —Požega i da se nađemo na području Jelove gore, Povlena i Maljena kako bi pomogli forsiranje Drine od strane dviju divizija Trećeg udarnog korpusa. Po ovome zadatku održali smo sastanak sa štabom 2. proleterske divizije, na kome su prisustvovali i drugovi iz Glavnog štaba Srbije. Na ovome sastanku smo odlučili: 5. divizija i 4. prol. brigada sa teškim ranjenicima 2. proleterske i 3. srpske brigade izvršiće marš preko Zlatibora, preći komunikacije Kremna—Užice i Užice—Bajina Bašta i stići na prostoriju sjeverno od Jelove gore do Varde; 2. proleterska i 3. srpska brigada sa štabom 2. divizije preći će komunikacije Užice—Požega, pa ćemo se povezati sjeverno od Jelove gore.

U borbi 25. o. m. 1. krajiška brigada potukla je oko 30 neprijateljskih vojnika, oštetila 1 tenk i 3 kamiona. Mi smo imali 3 mrtva i 6 ranjenih.

26. april

Prešli smo na prostoriju Gostilje—selo Alin Potok—selo Rudine. Ovog dana nismo imali borbe. Jedinice su se odmarale. Padala je kiša. Došli smo na Zlatiborski kraj, vrlo lijep i privlačan i šteta je što se ovdje ne možemo duže zadržati.

U noći između 26/27. dva bataljona 4. krajiške brigade pošla su da postave zasjedu na cesti, u blizini Užica, kako bi olakšali prelaz čitave kolone.

27. april

Naša lijeva kolona po danu je prešla cestu Užice—Čajetina u 3 kolone. Dva bataljona 4. krajiške brigade dočekali su na zasjedi kod sela Drijetanj, na k. 760, kolonu Bugara sa oko 60 dvoosovinskih kola, koja je 27. izjutra pošla iz Užica u pravcu Čajetine, i u bliskoj borbi nanijeli joj gubitke od oko 60 mrtvih i ranjenih. Bugarima su odmah pritekli u pomoć Nijemci sa 6 tenkova i 7 kamiona vojske. Na putu za zasjedu ovi bataljoni su u Mačkatu razbili Zlatiborsku četničku brigadu, zarobili 15 četnika,

zaplijenili četničku arhivu, 1 puškomitraljez, 6 konja, 3 sanduka puščane municije i 3000 metaka za strojnice. Obezbjeđujući naš pokret od pravca Čajetine, dva bataljona 4. proleterske brigade potisnuli su neprijatelja sa Belog kamena (k. 900), zarobili jednog podnarednika i ubili 3 vojnika. Deseta krajiška brigada je vodila manju borbu sa neprijateljem kod sela Mačkata. U borbi za vrijeme prelaza ceste Užice—Čajetina naše jedinice nisu imale gubitaka. Bataljoni 4. krajiške brigade, koji su bili na zasjedi, imali su 2 teško ranjena.

Sve naše jedinice spustile su se na prostoriju sêlâ Branešci—Šljivovica—Žigale.

28. april

U 3 časa pošli smo na prelaz pruge i ceste Višegrad —Užice. Prva krajiška brigada izvršila je prelaz između željezničke stanice Bioska i Kremna. Ona je jednim bataljonom napala željezničku stanicu Bioska, gdje se nalazilo oko 40 Bugara. Naši borci nisu uspjeli da zauzmu stanicu zbog očajničkog otpora Bugara iz tvrdih bunkera. Bugari su ovdje imali preko 20 izbačenih iz stroja. Brigada je porušila prugu i most na cesti kod k. 660 i tu postavila zasjedu, koja je odbila napad Bugara iz Kremana (pošli u pomoć svojoj posadi u Bioski); ovdje je uništen jedan neprijateljski kamion i zaplijenjeno 4500 metaka. U toku dana brigada je držala položaje prema Kremnima i odbila sve napade Bugara. U toku borbe brigada je imala 2 mrtva i 2 ranjena. Poginuo je drug Kešo, zamjenik komesara 2. bataljona.

Deseta krajiška bragada prelazila je prugu i cestu na desnom krilu našeg rasporeda. Ona je bez borbe prešla prugu kod Gradine, gdje je porušila oko 1 km željezničke pruge i izbila na cestu kod sela Kuvelića. Ovdje je brigada dočekala motorizovanu njemačku kolonu (nekoliko tenkova, motocikla i kamiona) koja je pošla iz Užica da nam spriječi prelazak ceste. Brigada je uništila 1 kamion, 1 automobil, 3 motocikla i 1 borna kola, ubila i ranila dosta Nijemaca. U ovoj borbi učestvovali su i dva bataljona 4. krajiške brigade. Trebalo je da oni još ranije izbiju na raskrsnicu puteva kod sela Dubaca, ali su zakasnili na ovaj zadatak. Zbog guste magle, koja nam

je i pomagala u prelazu preko ceste, a više zbog nedovoljnog sadejstva između bataljona i nesnalaženja na novom terenu, Nijemci su uspjeli da probiju naše položaje i da prodru u rejon sela Mitrašinovići i Ročnjak, čime su 4. proleterskoj brigadi, bolnici i dvama bataljonima 4. krajiške brigade onemogućili prebacivanje preko ceste. Računamo da se ovdje probio motorizovani njemački bataljon sa oko 10—15 srednjih i lakih tenkova. Poslije ovog proboja Nijemaca dva bataljona 4. krajiške brigade pošli su na zasjedu kod sela Dubci i tu su se ponovo sukobili sa drugom motorizovanom njemačkom jedinicom. Razvila se oštra borba u kojoj su obje strane imale dosta gubitaka.

Četvrta proleterska brigada je pri prelasku željezničke pruge spalila željezničku stanicu Vrutci i porušila prugu na više mjesta. Sa brigadom se kretao štab 5. divizije i drugovi iz Glavnog štaba Srbije. Oko 7 časova čelo kolone brigade počelo je da prelazi cestu kod sela Ročnjak i da postavlja obezbjeđenja prema Užicu. I ovdje je toga jutra bila gusta magla, koja se počela dizati oko 8 časova, u momentu kada su naišli prvi njemački tenkovi. Preko ceste se tada prebacio dio jednog bataljona 4. proleterske brigade, članovi Glavnog štaba Srbije i štaba 5. divizije. Poslije toga razvila se žestoka borba između njemačkog bataljona i bataljona 4. proleterske brigade, koja je trajala sve do 15 časova, kada su se naši bataljoni povukli južno od željezničke pruge, jer su se do toga vremena izvukle iz doline r. Đetinje sve bolnice 2. proleterske divizije i brigadna komora i smjestile se u širi rejon sela Cvetići. Pred veče se kod sela Pavlovići pojavio jedan bugarski bataljon koji je u oštroj borbi brzo bio odbačen. U toku ovoga dana 4. proleterska brigada je izbacila iz stroja 94 Nijemca, 16 Bugara, 29 četnika i zarobila 2 Bugarina, od kojih je jedan oficir. Brigada je imala 11 mrtvih i 19 ranjenih.

Peta divizija izbacila je iz stroja oko 124 neprijateljska vojnika, spalila 4 kamiona, 6 motocikla sa prikolicom, 1 luksuzni automobil i oštetila jedna borna kola; uništene su 2 radio-stanice, porušeno oko 2 km željezničke pruge (zajedno sa 4. proleterskom brigadom), srušen 1 most, zaplijenjen 1 puškomitraljez, 10 000 metaka i druge spre-

me. Gubici 5. divizije iznose 7 mrtvih i 32 ranjena. Najveće gubitke imala je 4. krajiška brigada.[225]

U noći 28/29. aprila jedinice 4. proleterske brigade bez borbe su prešle cestu Užice—Višegrad.

29. april

Do 6 časova sve naše jedinice, osim 1. krajiške brigade, prešle su cestu Užice—Bajina Bašta u rejonu Kadinjače. Deseta krajiška brigada imala je da razruši komunikaciju i da postavi zasjedu prema Užicu. Četvrta krajiška brigada dobila je raspored na prostoriji Paunovići —Konder; 4. proleterska brigada — na prostoriji Jeftovići —Rasadnik. Razbivši manje neprijateljske dijelove, 1. krajiška brigada je prešla oko 7 časova cestu kod sela Blagojevića.

Po prelazu ceste, oko 8 časova počela je borba kod bataljona 10. krajiške brigade. Njemačka motorizovana kolona brzo je otklonila prepreke na cesti i izbila oko 9 časova na Kadinjaču. Tenkovi srednje tonaže odmah su počeli tući rejon oko Paunovića i samo selo, gdje su se nalazile bolnice 4. i 10. brigade. Izvlačenje bolnica bilo je vrlo teško i tu nam je neprijatelj nanio gubitke. Neprijateljska pješadija, jačine oko jednog bataljona, bila je odbacila naše jedinice preko sela Jeftovića; u protivnapadu bataljoni 10. krajiške brigade potisnuli su neprijatelja na cestu.

Čim je prešla cestu, 1. krajiška brigada je produžila pravcem selo Jelovik—selo Jakalj, gdje smo joj rekli da se smjesti.

Tek što smo čuli borbu, izdali smo naređenje štabovima brigada da se sve jedinice pomjere od komunikacije i da odmah zatim krenu: 4. krajiška brigada u Jelovik, 10. krajiška brigada u selo Rudo Bukva, 4. proleterska brigada u selo Seča—Reka.

U pokretu za Jelovik zaštitnica štaba divizije vodila je borbu sa nekom grupom, izgleda njemačkom poljskom policijom, kod Šuplje Lipe i na koti Glog.

---

225 Za vrijeme prelaza komunikacija Užice—Čajetina i Užice—Višegrad lijeva kolona Udarne grupe vodila je borbu sa bataljonima 24. bugarske divizije, 4. motorizovanog puka „Brandenburg", 696. bataljonom poljske žandarmerije i dijelovima Srpskog dobrovoljačkog korpusa („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2, str. 234).

Smještaj 4. krajiške i težih dijelova 10. krajiške brigade po prelazu ceste nije bio dobar, tako da je neprijatelj efikasno tukao bolnice ovih dviju brigada, što se nije smjelo desiti. Mi smo pogriješili u određivanju sektora brigada, jer nismo naglasili da se bolnice upute na prostoriju oko Kondera, a štabovi brigada nisu imali inicijative da to sami učine. Na taj način pretrpjeli smo nepotrebne gubitke i vodili smo borbu koju nam je nametnuo tehnički jači neprijatelj. Ovo je bila jedna od najkrupnijih grešaka našeg štaba, a najviše lično moja, pogotovo što prije borbe nisam reagirao kada sam vidio gdje se smještaju bolnice 4. i 10. brigade.

U ovoj borbi neprijatelj je imao oko 24 mrtva i oko 30 ranjenih. Mi smo imali 7 mrtvih i 28 ranjenih; teško je ranjen i Branko Kruna, načelnik štaba 10. krajiške brigade; izgubili smo jedan minobacač i nešto bolničkih konja.

U noći 28/29. aprila jedno odjeljenje 1. krajiške brigade napalo je jednu četničku grupu kod Kaluđerskih Bara. Ubilo 2, zarobilo 4 četnika i zaplijenilo 50 mina za mali minobacač.

30. april

U 14 časova stigli smo u Jakalj gdje smo našli 2. proletersku brigadu. U 16 časova došli smo u štab 2. proleterske divizije u Vardi.

Druga proleterska i 3. srpska brigada uspješno su prešle svoj put od našeg rastanka.

Treća srpska brigada izvršila je marš u toku noći između 26. i 27. aprila pravcem: Sjeverovo—Brđani—Zlakusa—Uzići—Radovci—Vranjani—Kalenići—Granica. U toku čitavog marša brigada nije naišla na neprijatelja. U selo Granicu stigla je 27. aprila izjutra. U selu Dobri Do zarobila je četničkog kapetana sa ispravnom radiostanicom i dosta rezervnih dijelova.

Druga proleterska brigada malo je zakasnila sa početkom marša, tako da je izbila na željezničku prugu 27. aprila u 5 časova. Odmah je porušila prugu i zapalila željezničku stanicu Uzići. U 5.30 časova iz Užica je naišao brzi voz, naletio na porušenu prugu i srušio se. U vozu je bilo oko 150 neprijateljskih vojnika (Nijemaca oko 40,

a ostalo su bili Bugari i nedićevci) na koje je brigada odmah izvršila napad. Poslije oštre jednočasovne borbe neprijatelj je kapitulirao.

Rezultat borbe: 46 mrtvih među kojima dva njemačka oficira iz divizije „Princ Eugen" i 6 podoficira; zarobljeno: 5 Nijemaca, 40 bugara, 4 ljotićevca, 1 žandarm i 42 omladinca koji su bili mobilisani za Nedićevu vojsku; zaplijenjeno: 1 puškomitraljez, 4 mašinke, 45 pušaka, 15 pištolja, dosta municije i druge vojne opreme. U zapaljenom vozu ostalo je još dosta oružja, jer se brigada morala povući sa ceste zbog dolaska neprijateljskih tenkova iz Užica.

U ovoj borbi brigada je imala 4 mrtva i 5 ranjenih. Poginuo je zamenik komandanta brigade Miodrag Milovanović — Lune, koga je brigada sahranila u njegovom selu Karanu.

U toku 27. i 28. aprila nekoliko stotina nedićevaca i manji broj Nijemaca napali su obje brigade od pravca sela Kamenice, sela Ježevice i od Kosjerića (28. aprila). Poslije odbijanja neprijateljskih napada brigade su u noći između 28. i 29. aprila izvršile pokret preko komunikacije Užice—Kosjerić i izbile na prostoriju Ruda Bukva—Varda—Jakalj. Kod Jelove gore razbile su jednu četničku jedinicu.[226]

Svi omladinci, koji su bili u vozu, ostali su u 2. proleterskoj brigadi.

Na sastanku smo odlučili da jedinice postavimo na prostoriju Konder—Varda—Mravinci—Povlen—Medvednik u cilju dejstva na komunikacije Užice—Bajina Bašta—Rogačica; Užice—Valjevo i Valjevo—Pecka; da na ovom sektoru razbijemo četnike i da pomognemo prebacivanje 16. i 17. divizije iz istočne Bosne; istovremeno da zauzimanjem šire prostorije omogućimo spuštanje materijala iz aviona od saveznika.

Izvršili smo raspored jedinica: 5. divizija na sektoru sjeveroistočno od linije Dub—Rogačica—Medvednik; 2.

---

[226] Na prostoriji s. Karan—s. Granica 2. proleterska i 3. srpska brigada vodile su borbu 27. i 28. aprila sa dijelovima 4. motorizovanog puka „Brandenburg" i Srpskog dobrovoljačkog korpusa („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2. str. 234).

proleterska divizija na sektor Konder — Varda—Mravinci, a kasnije jedna brigada ka selima Rebelj i Vujinovača.

Izvijestili smo Vrhovni štab o borbama i situaciji i o mjestu za prijem materijala.

1. maj

Izjutra je 1. krajiška brigada stigla na prostoriju selo Jagodići—selo Todorovići. Ona je trebalo da napadne neprijatelja u selu Leštansko, gdje je došlo oko 300 nedićevaca. Međutim, brigada je zaobišla ovog neprijatelja i tako mu omogućila nesmetano napredovanje prema Zaroškoj kosi. Deseta krajiška brigada došla je na svoju određenu prostoriju — selo Vasići— Jagodići. Četvrta krajiška brigada sa dva bataljona ostala je u selu Jakalj, a dva bataljona sa bolnicom krenula su za selo Blagojeviće. Kasnije je i bolnica prešla u selo Jagodiće. U 10 časova počela je borba kod bataljona 1. i 4. krajiške brigade, nešto kasnije sa pravca Povlena, a predveče sa Zaroške kose.

Prva krajiška brigada vodila je žestoku borbu sa četnicima Cerskog korpusa na odsjeku Jagodići—Prokići, nanijela im osjetne gubitke i uspjela da ih razbije. U ovoj borbi učestvovao je bataljon 4. i bataljon 10. krajiške brigade, koji je bio kod sela Lazarevića.

Četvrta krajiška brigada nije bila srećno postavljena, te nije ispoljila svoje dejstvo na sektoru Jakalj, odakle je bez borbe morala povući dva bataljona uslijed neprijateljskog pritiska na Vardu i izbijanja neprijatelja na kose sjeverno od sela Leštansko.

Druga proleterska divizija vodila je borbu sa Nijemcima, nedićevcima i četnicima.

Njemački bataljon potisnuo je 4. proletersku brigadu iz Seča-Reke i pred noć ovladao Vardom, a Valjevski četnički korpus i oko 200 nedićevaca nalazili su se u borbi protiv 2. proleterske brigade na položajima M. Povlen —Goveđa glava.

Treća srpska brigada je vodila borbu protiv četnika i nedićevaca na koti Gradina

Ovog dana neprijatelj je bio vrlo aktivan. Nijemci, četnici i nedićevci navaljivali su sa svih strana. Nepri-

jateljska avijacija bila je aktivna u izviđanju i mitraljirala je naše jedinice.

Izgleda da je neprijatelj vrlo osjetljiv zbog našeg prisustva u blizini rijeke Drine. Vrhovni štab, pak, ništa ne javlja o dejstvu naših divizija iz istočne Bosne u pravcu nas. Zato smo odlučili da sa obje divizije izvršimo napad na četničke i Nedićeve dijelove na prostoriji Mravinci—Varda—Maljen i da potom postavimo 2. proletersku diviziju sjeverno od Maljena, a 5. diviziju južno od ove planine.

2. maj

Četvrta i 10. krajiška brigada izvršile su pokret u 1 čas iz rejona sela Lazica. Dva bataljona 10. brigade razbili su neprijatelja na sektoru Gradine—selo Renovi i odbacila ga ka selu Ražani. Dva bataljona 4. krajiške brigade pomogli su 2. proletersku i 3. srpsku brigadu koje su u noćašnjoj borbi kod Mravinaca nanijele četnicima velike gubitke. Četvrta i 10. krajiška brigada očistile su oko 15 časova selo Radanovce, u kome su zaplijenile četničko sljedovanje hljeba.

Prva krajiška brigada vodila je borbu sa četnicima i nedićevcima kod Prokića i Matića, odakle je izvršila marš preko Povlena i uveče stigla u selo Drenovce.

Druga proleterska brigada je zaplijenila naredbu komandanta četničkih jedinica Neška Nedića i naredbu Draže Mihailovića Nešku Nediću. U Dražinoj naredbi kaže se: „Komunisti se moraju uništiti". — U svojoj operativnoj zapovijesti N. Nedić pominje slijedeće jedinice koje se nalaze u borbi protiv naših divizija: jedan bataljon Bugara, jedan bataljon nedićevaca, Valjevski i Požeški četnički korpus i Gorska garda; sve ove jedinice napadaju sa linije Valjevo—Kosjerić, Cerski četnički korpus treba da nastupa sa Povlena. Neško Nedić nije pomenuo u svojoj naredbi njemačke jedinice koje se takođe bore protiv nas.

No, i pored svojih gospodara — Nijemaca četnici su ovog puta „platili glavom": ubijeno ih je oko 100, a toliko ih je ranjeno. Samo jedinice 5. divizije zarobile su 24, ubile 20, a ranile oko 25 četnika; zaplijenile su jedan teški mitraljez, jedan puškomitraljez, 25 pušaka, 4 konja i municije. Mi smo imali 4 ranjena.

U borbi sa 5. divizijom 1. maja neprijatelj je imao 25 zarobljenih, 17 mrtvih i oko 10 ranjenih, a mi smo imali 1 mrtvog i 3 ranjena. Istog dana 2. proleterska divizija ubila je 77 neprijateljskih vojnika, zarobila 26 četnika i 18. bjelogardijaca; zaplijenila je 6 puškomitraljeza, 30 pušaka, 3000 metaka i druge vojne opreme.

3. maj

U noći 2/3. maja 10. krajiška brigada je prešla bez borbe cestu Kosjerić—Valjevo južno od Ražane. U Ražani su bili Nijemci i četnici. Četvrta krajiška brigada nije mogla preći cestu preko Bukova, gdje su se nalazili Nijemci i četnici. Bataljoni su izvršili napad, ali uslijed upornosti Nijemaca put se nije mogao proći. Brigada je ostavila manje snage prema ovom neprijatelju. Prva krajiška brigada ostala je u selu Radanovcima, odakle je kontrolisala pravce prema Ražani i Kosjeriću.

Druga proleterska divizija takođe nije mogla preći cestu zbog organizovane odbrane od strane Nijemaca. Njemački tenkovi kontrolišu cestu između Valjeva i Bukova. Ovog dana 2. proleterska divizija vodila je žestoku borbu sa Nijemcima, jednim bataljonom bjelogardijaca i sa četnicima. Njene jedinice pomjerile su se na prostoriju Mravinci—Maglješ.

Po prelasku ceste 10. krajiška brigada vodila je borbu u selu Mionici sa četnicima i sa jednom četom Nijemaca. Jedna četa 4. krajiške brigade, koja je takođe prešla cestu, zarobila je 18 četnika, razoružala ih i pustila. Ova se četa povezala sa 10. krajiškom brigadom.

Neprijateljska avijacija ovog dana bila je aktivna u izviđanju.

U borbi 3. maja naše jedinice ubile su 4, ranile oko 10, a zarobile 30 četnika. Zaplijenjeno 30 pušaka sa municijom. Mi smo imali 2 ranjena.

S obzirom na dosadašnju svoju aktivnost u borbama za ovih nekoliko dana vidjeli smo da je neprijatelj vrlo osjetljiv u ovom dijelu Srbije. Protiv nas su angažovane krupne snage. U borbama protiv Nijemaca zaplijenili smo nekoliko vojnih knjižica, iz kojih se videlo da sa nama vode borbu dijelovi divizije „Gross Deutschland" (gros

Dojčland), izgleda dva njena bataljona.[227] Nijemci raspolažu sa oko 100 kamiona i desetinu srednjih i lakih tenkova i motorizovanom artiljerijom. Oni vrlo brzo prebacuju svoje motorizovane bataljone na naše pravce pokreta. Pošto nemamo eksploziva i protivtenkovskih mina, otežana nam je borba sa njima. Oni takođe daju veliku podršku i dižu moral Nedićevim jedinicama i Dražinim četnicima, koji su u borbi dosta uporni, mada kod četnika ima većina prisilno mobilisanih ljudi. U borbi protiv nas su neke Nedićeve jedinice, jedan bataljon bugarske 24. divizije, oko jednog bataljona bjelogardijaca, i izgleda, svi četnici zapadne Srbije i Šumadije: Cerski, Valjevski, Požeški, Drugi ravnogorski korpus i korpus Gorske garde Kalabića.[228]

U ovakvoj situaciji pravilan raspored naših jedinica i njihov što bolji rad mnogo je zavisio od brze veze i obavještavanja. A mi sa 2. proleterskom divizijom i sa brigadama imamo samo kurirsku vezu. Nikako ne uspijevamo da osposobimo za rad radio-stanicu štaba 2. proleterske divizije.[229] Bilo bi takođe korisno da naše snage rasporedimo na široj prostoriji. Time bi razvukli snage neprijatelja. Ali nemanje boljih sredstava veze i dosta glomazne brigadne bolnice onemogućavaju nam takav raspored.

---

[227] Misli se na 4. njemački motorizovani puk „Brandenburg".

[228] Raspored neprijateljskih jedinica 1. i 2. maja bio je slijedeći: dijelovi 5. puka Ruskog zaštitnog korpusa, četnički korpusi — Požeški, Valjevski, 2. šumadijski i Cerski — i korpus Gorske garde napadali su sa linije Debelo brdo—Povlen—s. Mravinci; grupa „Holman" — Holmann (4. puk „Brandenburg", bez 2. bataljona, 696. bataljon poljske žandarmerije, dijelovi 1. i 4. srpskog dobrovoljačkog puka) napadala je iz rejona Kosjerića u pravcu Seča-Reka—Varda; grupa „Vajl" — Weil (2. bataljon 4. puka „Brandenburg", dijelovi 63. puka 22. bugarske divizije) nastupala je pravcem Užice—Konder—Varda; dva bataljona 24. bugarske divizije nastupala su od Rogačice i Duba preko Leštansko. Pošto su, naime, odbacili 16. i 17. diviziju Trećeg udarnog korpusa sa lijeve obale Drine, Nijemci su skinuli obezbjeđenje sa desne obale Drine, od Bajine Bašte do Ljubovije (dijelove 24. bugarske divizije i Srpskog dobrovoljačkog korpusa) i uputile ga protiv 2. i 5. divizije. („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2. str. 235).

[229] Mi smo već imali nekoliko zaplijenjenih radio-stanica i one su bile potpuno ispravne. Istina, nismo imali napunjenih akumulatora ni obučenih ljudi za rukovanje radio-stanicama.

Vodili smo dosta duge diskusije sa drugovima iz Glavnog štaba Srbije o korisnosti upućivanja jedne naše manevarske grupe u Šumadiju, u cilju povezivanja sa šumadijskim odredima. Bilo je prijedloga da u Šumadiji pođu 2. proleterska i 3. srpska brigada, koje bi kod nas ostavile svoje teške ranjenike. Razmatrali smo mogućnost da jednu brigadu pošaljemo na planinu Taru da na njoj stvori uslove za našu bazu i pomogne prebacivanje naših snaga iz istočne Bosne u Srbiju. Tražili smo mišljenje štaba 2. proleterske divizije po pitanju odlaska jedne naše divizije (ili dviju lakih brigada) za Šumadiju.[230]

U vezi sa ovim našim razmatranjima poslali smo vezu 10. krajiškoj brigadi da dođe u sastav divizije u selo Radanovce.

4. maj

Prebacili smo 1. krajišku brigadu na sektor selo Makovišta—Varda. U Vardi je razbila Užičku četničku brigadu i osigurala pravac od Kondera i Seča-Reke. Četvrta krajiška brigada ostala je na položajima Drenovački kik —Radanovci, za obezbjeđenje od Tavana i Ražane i za prihvat 10. krajiške brigade.

Druga proleterska divizija bila je raspoređena po slijedećem: 3. srpska brigada na prostoriji Crveni breg —selo Ćebići; 2. proleterska brigada — na prostoriji Lazarevići—Tejići—Kosići, sa isturenim položajima na Povlenu i prema Rogačici; 4. proleterska brigada — sjeverni zaseoci Radanovaca—Mravinci—Maglješ, sa isturenim dijelovima prema komunikaciji Valjevo—Tavani i prema selu Leskovici. U toku dana brigada je vodila borbu sa

[230] Po pitanju rasporeda i dejstva naših dviju divizija može se detaljnije vidjeti iz dopisa štaba 5. divizije štabu 2. proleterske divizije i iz odgovora štaba 2. divizije. (Zbornik I/7, 176 i 182).

Upućivanje 2. proleterske ili 5. divizije u Šumadiju bilo bi moguće, a istovremeno i opravdano i korisno, pod uslovom da su se u to vrijeme prebacile iz istočne Bosne u zapadnu Srbiju 16. i 17. divizija. Međutim, pošto je neprijatelj svojim ofanzivnim dejstvima u istočnoj Bosni onemogućio njihovo prebacivanje preko Drine, to su sve neprijateljske snage u zapadnoj Srbiji i Šumadiji bile potpuno slobodne za dejstva protiv 2. i 5. divizije. Svako upućivanje u takvoj situaciji jedne od ovih naših divizija u Šumadiju bilo bi potpuno pogrešno.

nedićevcima i bjelogardijcima koji su težili da zauzmu Maglješ.

Nijemci danas nisu bili aktivni sa položaja Bukovi, Tavani i Ražana. Međutim, njihova avijacija bila je i danas aktivna u izviđanju.

U borbi tokom dana neprijatelj je imao 7 mrtvih, oko 10 ranjenih i 4 zarobljena. Mi smo imali 3 ranjena.

Izvijestili smo Vrhovni štab o situaciji kod nas i tražili da nam saveznici spuste materijal na Pusto polje kod sela Kosića.[231]

5. maj

Deseta krajiška brigada izvršila je prelaz ceste južno od Ražane noću 4/5. maja. Cestu je prešla bez borbe, razbivši prethodno četnike na Skakavačkom polju, gdje je zaplijenila četničku zapovijest u kojoj je stajalo da će 2. ravnogorski korpus, Požeški korpus i Gorska garda 5. maja u 4 časa izjutra napasti 10. krajišku brigadu sa tri pravca. U istoj zapovijesti je stajalo da će četnici primiti municiju od Nijemaca u selu Ražani, hljeb će im doturati njemački kamioni od Tavana, a njihove ranjenike prevoziti u bolnicu u Valjevo.

Iste noći 4. proleterska brigada je napala neprijatelja u selu Leskovici. Borba je bila vrlo žestoka i četnici su se uporno branili. Neprijatelj je imao oko 30 izbačenih iz stroja, a 4. proleterska brigada 3 poginula i 8 ranjenih.

---

[231] Iako je Vrhovni štab stalno insistirao kod savezničkih vojnih misija da 2. i 5. divizija dobiju potrebni materijal — municiju, sanitetski materijal i gumene čamce — saveznici, izgleda, nisu bili raspoloženi da to učine. Već sam iznio u dnevniku da su nam jedino 16. aprila došla dva sovjetska i dva engleska aviona, ali smo tada dobili i neki sasvim nepotreban materijal (puške), nijedan gumeni čamac i samo oko 100 000 metaka 7,9 mm. Tako je ostalo 2. i 5. diviziji da se snabdijevaju municijom otimajući je od neprijatelja. Obje ove divizije snabdijevale su se municijom i dotad na isti način. Međutim, svakodnevne dvomjesečne borbe u Srbiji i karakter tih borbi iziskivali su veliki utrošak municije, a mi smo u njoj često oskudijevali. Dalje, imali smo tada veliki broj ranjenih boraca, a vrlo malo lijekova i drugog sanitetskog materijala. Da su nam saveznici u to vrijeme pružili veću pomoć, zaista bi učinili veliku uslugu ovim našim dvjema divizijama.

U 10 časova počela je borba na Povlenu. Neprijatelj je napadao sa sjevera i uspio da sa 4 tenka i pješadijom izađe na Povlen kod Debelog brda, ali je protivnapadom bataljona 2. i 4. proleterske brigade bio odbijen. Neprijatelj je napao i na Magliješ, od pravca Leskovice, ali je i tu odbijen. U borbi na Povlenu i kod Maglješa neprijatelj je imao preko 30 mrtvih i ranjenih. Druga i 4. proleterska brigada imale su 2 mrtva i 12 ranjenih. Osim nešto oružja i municije, u borbi na Povlenu zaplijenjena je i jedna radio-stanica.

Na pravcu 4. krajiške brigade neprijatelj je 5-og izjutra zauzeo Drenovački kik. Brigada je imala 1 ranjenog. Neprijatelj dalje nije napadao.

Neprijateljska avijacija čitavog dana bombardovala je i izviđala naše položaje.

Pred veče smo se sastali sa načelnikom štaba 2. proleterske divizije, koji je iznio mišljenje svoga štaba o odlasku u Šumadiju. Smatraju da dvije brigade ne bi mogle duže ostati u Šumadiji i ne slažu se da tamo idu. Mi smo se složili sa njihovim mišljenjem.

Vidjeli smo da nam je nemoguće ostati u ovakvom rasporedu na ovom terenu. Neprijatelj je aktivan svakog dana. Borci su umorni od svakodnevne borbe, nespavanja i pokreta. Jedinice iz istočne Bosne nailaze na jak otpor na Drini, a neprijatelj je u ofanzivi u istočnoj Bosni, pa nema nikakvog izgleda na prebacivanje novih snaga preko Drine.

Odlučili smo da obje divizije izvrše pokret na prostoriju Varda—Jelova gora, odakle bi 5. divizija pošla na jugoistok, između Užica i Požege, a kasnije prema situaciji, a 2. proleterska divizija bi pošla na prostoriju Ponikve—Tara, pa kasnije na Zlatibor.

6. maj

Stigli smo sa brigadama na Jelovu goru. U 7 časova počela borba sa bugarskim izviđačkim odjeljenjem, u kojoj je zarobljeno 5 Bugara. Saslušanjem ovih zarobljenika saznali smo da se bugarski puk nalazi na sektoru selo Duboko—selo Karan. Puk je došao iz Ivanjice. Četničke jedinice nalazile su se sjeverno i istočno od Jelove gore. Kadinjača zaposjednuta jednom bugarskom jedinicom.

U 12 časova počela je borba sa bugarskim bataljonom koji je nastupao od Dubokog. U 15 časova neprijateljski avioni su bombardovali Jelovu goru. Bacili su bombe i oko našeg štaba, gdje je poginuo drug Sveta Popović, član Glavnog štaba Srbije. U 16 časova ponovo su došla 3 njemačka bombardera, tukli su naše položaje, ali i bugarske, tako da su Bugari imali gubitaka. Ovo su iskoristili naši borci i nanijeli Bugarima gubitke, odbivši ih prema Užicu.

Na sektoru 2. proleterske divizije bila je manja borba. Osam neprijateljskih aviona bombardovalo je sektor južno od Povlena. Međutim, naših jedinica tamo nije bilo.

U 14 časova neprijatelj (četnici) je presjekao put između Varde i Kondera, ali je bio brzo odbačen; pred veče su dva neprijateljska tenka došla od Kosjerića u Jakalj.

U pogledu daljeg našeg pokreta ja sam iznio plan da 5. divizija krene sjeverno od Užica, da pređe komunikacije Užice—Požega pored samog Užica i da izbije na prostoriju selo Zbojištic — selo Drežnik. Naglasio sam da ćemo tako razvući neprijateljske snage i time olakšati pokret i prebacivanje preko komunikacija zapadno od Užica 2. proleterskoj diviziji, koja je imala više teških ranjenika, nego što ih je bilo u 5. diviziji. Drug Ilija i ostali drugovi bili su, pak, za to da obje divizije zajedno pođu na Taru, a odatle da se prebace na Zlatibor. — Ovo je svakako slabije rješenje, jer nagomilavamo naše snage na uskom prostoru, na kome imamo za leđima Drinu.

Da bi bar donekle razvukli pažnju neprijatelja, odlučili smo da se 1. krajiška brigada, kao zasebna kolona, prebaci pravcem Jeftovići—Štitari—Stapari—Šljivovica.

Sa obje divizije prešli smo u toku noći između 6. i 7. maja komunikaciju Užice—Bajina Bašta, između Zaglavka i Kadinjače. Bataljon 4. krajiške brigade razbio je na kosi Građevinar bugarsku stražu, jačine oko 20 vojnika. Pred zoru je na mjesto prelaza stigla njemačka jedinica sa jednim tenkom, te je došlo do bliske borbe i hvatanja za gušu. Nijemaca nije bilo mnogo i naši su ih razbili. U zoru je naš bataljon na Građevinaru dočekao u zasjedi

kolonu kamiona — oštetio nekoliko kamiona i Nijemcima nanio gubitke.

Prva krajiška brigada je prešla svoj put bez borbe i 7. maja izjutra stigla u Šljivovicu.

7. maj

Po prelasku komunikacije, na putu za Ponikve, tukla nas je neprijateljska artiljerija sa Duba, ali bez rezultata. Četvrta krajiška brigada postavila je bataljone na liniji Klajići—Kostići, kao bočno osiguranje kolone. Ovi bataljoni su napadnuti odmah izjutra od jačih njemačkih snaga sa ceste i bili primorani da se povuku prema selu Pšaniku. Na odsjeku Pšanik—Kadina glava borbu je prihvatila 10. krajiška brigada i čitav dan odbijala neprijateljske napade. Neprijatelj je takođe vršio napade sa pravca Duba na jedinice 2. proleterske divizije, koje su marševale za Kaluđerske bare.

Nijemci su brzo prebacivali trupe kamionima od pravca Užica prema Kremnima, gdje su dovlačili i tenkove. Situacija je bila takva da smo brzo morali slati jedinice na prostoriju Kaluđerskih bara, da nam neprijatelj bočnim dejstvom ne omete prolaz za Dobro polje i Miloševac. Zbog toga smo hitno uputili 4. krajišku brigadu da zatvori put, koji vodi od Kremana za Kaluđerske bare. Na prostoriju Kaluđerskih bara pošla su dva bataljona 4. proleterske brigade i jedan bataljon 10. krajiške brigade.

U 14 časova počela je borba i sjeverno od Kaluđerskih bara: iz Bajine Bašte u pravcu man. Rače nastupalo je oko 300 Bugara sa 4 mala tenka. Pred veče je ova kolona stigla do man. Rače.

Na začelju obiju divizija marševala je 2. proleterska brigada. I ona je vodila borbu sa neprijateljskim jedinicama koje su nastupale od pravca Duba i preko Ponikava. Mi smo preduzeli hitno prebacivanje bolnica u rejon Kaluđerskih bara i one su tamo stigle bez gubitaka.

Neprijateljska avijacija je bila aktivna u izviđanju. Interesantno je da neprijatelj nije bombardovao naše kolone iako ih je mogao dobro vidjeti zbog nepokrivenosti terena. Možda se plašio da ne tuče sopstvene trupe.

Zamorenost naših jedinica bila je zaista velika. Nijedna jedinica ovog dana nije se mogla odmoriti, niti pripremiti nešto za ručak. No, i pored toga, morali smo izvršiti noćni marš sa 4. i 10. krajiškom brigadom na prostoriju Miloševac, da bi je obezbijedili od neprijateljskog upada. Druga proleterska divizija je ostala na prostoriji Dobro polje—Kaluđerske bare.

Sedmog maja održali smo sastanak sa štabom 2. proleterske divizije, na kome smo zaključili da se obje naše divizije moraju nasloniti na Drugi udarni korpus, kome bi predali naše teške ranjenike.

U borbi 6. maja naše jedinice su ubile 20, ranile oko 20, a zarobile 5 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je: 1 „šarac", 15 000 metaka, 28 mina za minobacač, nešto pušaka, 3 brdska kazana, 6 konja i drugih sitnijih stvari. Mi smo imali 2 mrtva i 4 ranjena.

U borbi noću 6/7. i 7. maja neprijatelj je imao 21 mrtvog i oko 30 ranjenih; oštećeno 6 kamiona; zaplijenjeno nešto pušaka i druge opreme. Mi smo imali 3 poginula i 4 ranjena.

Noću između 7. i 8. maja jedan bataljon 1. krajiške brigade napao je Čajetinu i Palisad, gdje se nalazilo oko 70 nedićevaca. Ogorčeno su se branili i naši ih nisu mogli likvidirati. U ovoj borbi neprijatelj je imao oko 15 mrtvih, a naš bataljon 2 mrtva i 4 ranjena.

8. maj

Četvrta i 10. krajiška brigada isturile su iz Miloševca izviđačka i zaštitna odjeljenja prema Kremnima, Šarganu i Mokroj Gori. Druga proleterska divizija obezbjeđivala je pravac Kremna—Kaluđerske bare i prema Bajinoj Bašti. Ovog dana neprijatelj nije vršio ispade u pravcu naših jedinica. Oko 100 kamiona sa vojskom je prošlo iz Kremana za Višegrad. Neprijatelj misli da će naše snage pokušati prelaz u istočnu Bosnu preko Drine kod Starog Broda i tamo šalje pojačanja. Neprijateljska avijacija je bila aktivna u izviđanju, naročito oko Starog Broda.

Izvijestili smo štab 2. proleterske divizije da će naše dvije brigade večeras prelaziti prugu i cestu na odsjeku Mokra Gora—Kremna. Javili im da to oni učine sledeće noći.

Ovog dana 1. krajiška brigada je vodila borbu sa jednim bugarskim bataljonom koji je napadao sa pravca Kremana i sa jednom četom Nijemaca od pravca sela Vermezovići (zapadno od Užica). Bugari i Nijemci su zadržani i brigada je do uveče ostala u Šljivovici.

Svojom pojavom u Šljivovici 1. krajiška brigada je mnogo pomogla drugim našim jedinicama da lakše pređu komunikacije Užice—Višegrad.

Noću 8/9. maja 10. krajiška brigada je prešla komunikacije preko Šargana, gdje je razbila odjeljenje od 30 Nijemaca. Četvrta krajiška brigada prešla je komunikacije u Mokroj Gori i zapalila željezničku stanicu. Interesantno je da neprijatelj nije jače zaposio komunikacije, iako je za to imao snaga. Po ovome stvarno izgleda da je neprijatelj računao da će naše snage pokušati prelaz Drine kod Starog Broda.

Na prelazu komunikacija neprijatelj je imao 9 mrtvih; zaplijenjena su 2 „šarca", 6 pušaka, 2 pištolja i nešto municije. Mi bez gubitaka.

Pred sam prelaz komunikacija na prijedlog druga Mihaila složili smo se da 2. proleterska i 3. srpska brigada pokušaju izvršiti pokret ka Šumadiji. One bi išle bez težih ranjenika. Sa njima bi pošao štab divizije i članovi Glavnog štaba Srbije. Drugu Mihailu dali smo našu radio-stanicu, koju smo popravili prije 3—4 dana, za vezu sa Vrhovnim štabom i sa nama. Četvrta proleterska brigada treba da pređe komunikaciju 9/10. maja i da dođe u naš sastav.

O ovome smo izvijestili štab 2. proleterske divizije. Rekli smo im da će naše jedinice pomoći prelaz 4. proleterskoj brigadi demonstrativnim napadom na Mokru Goru ili Kremna. Drug Mihailo se vratio od nas u Miloševac.

9. maj

Četvrta krajiška brigada je stigla u Semegnjevo do 7 časova. Mi smo bili sa 10. krajiškom brigadom. Usljed guste magle izgubili smo put, a u traženju puta izgubili vrijeme, tako da smo stigli u Semegnjevo tek u 12 časova. Ovdje smo našli 1. krajišku brigadu.

Da bismo odstranili neprijateljsku pažnju od Semegnjeva, poslali smo 1. krajišku brigadu na sektor Rudine—Alin Potok. Ovaj pokret 1. brigada izvršila je 9. maja uveče. Komunikaciju Užice—Borova glava prešla je bez borbe.

Ovog dana neprijatelj nije bio aktivan na našem sektoru. Zbog velike zamorenosti jedinica nismo naredili brigadama da izvedu ugovoreni demonstrativni napad na Mokru Goru i Kremna, da bi olakšali prelaz 4. proleterskoj brigadi. Ovo je bila velika naša greška, jer smo to morali učiniti, bez obzira na zamor boraca. Proleteri su očekivali ovaj napad i bilo im je krivo što ga nismo izveli.

Četvrta proleterska brigada prešla je komunikaciju Užice—Višegrad preko Šargana. Na Šarganu je našla njemačku posadu, koju je opkolila, ali je nije mogla da izbaci iz rovova. Postavivši jak zastor prema Nijemcima, bolnice su prešle preko Šargana dosta teškom i zaobilaznom stazom. U borbi tokom prebacivanja jedan borac je poginuo, a jedan ranjen. Brigada je preko Šargana prenijela 29 teških ranjenika.

10. maj

Istu takvu grešku učinili smo po dolasku 4. proleterske brigade u Semegnjevo 10. maja izjutra. Naime, trebalo je da mi uzmemo jedan dio ranjenika 2. proleterske i 3. srpske brigade, koje su ostale na planini Tari. Štabu brigade smo rekli da ćemo preuzeti dio ranjenika kad vidimo situaciju na sektoru Zlatibor—Ljubiš; jedinice su nam već bile u pokretu kada su ranjenici stigli i računali smo na borbu na komunikaciji Palisad—Borova glava. Naš zaključak da kasnije preuzmemo ranjenike nije bio pravilan, jer je to trebalo učiniti istog dana.

Sa štabom 4. proleterske brigade uspostavili smo radio-vezu. Dogovorili smo se da oni ostanu na sektoru Semegnjeva radi odmora, a mi ćemo im javiti situaciju na prostoriji Ribnica—Borova glava—Ljubiš. Rekli smo štabu brigade da moramo težiti da se spojimo sa snagama Drugog udarnog korpusa, kako bi poslali ranjenike na slobodnu teritoriju i dobili potreban materijal za jedinice. Prema tome, naš dalji pravac pokreta je ka Novoj Varoši.

Četvrta i 10. krajiška brigada nisu naišle na neprijatelja u rejonu Ribnice. Takođe nisu bili tačni podaci o prebacivanju kamionima neprijateljskih jedinica iz Užica za Borovu glavu. Na Borovoj glavi nije bilo neprijatelja.

Pred veče smo poslali dopis štabu 4. proleterske brigade da, ako ne mogu da uspostave radio-vezu sa nama, krenu odmah ka Ljubišu, kako se ne bi desilo da izgubimo vezu.

U toku ovog dana 1. krajiška brigada je vodila sa dva svoja bataljona odbrambenu borbu protiv četnika Valjevskog korpusa na položajima istočno od sela Rudina. Zarobljeno je 8 četnika i pratnja zamjenika predsjednika zlatiborskog sreza i zaplijenjena je njegova arhiva. Takođe su odbijeni slabiji neprijateljski napadi iz Čajetine prema Rudinama. Zasjeda jednog njenog bataljona dočekala je kod sela Kneževića, na cestu Užice—Čajetina, bugarsku kolonu pješadije i dvoosovinskih kola. Jačina kolone — oko 150 vojnika i 70 kola. Zasjeda je imala dobar uspjeh: Bugari su imali oko 40 mrtvih i ranjenih, poginula su im dva oficira, ubijeno je oko 40 konja. U pomoć Bugarima pritekao je neprijatelj iz Čajetine. — U borbama tokom dana brigada nije imala gubitaka.

Neprijateljska avijacija je danas bila aktivna u izviđanju, naročito prostorije Bijelo Brdo—Priboj. Neprijatelj vjerovatno računa sa našim pokretom u pravcu Priboja i Rudog.

U noći između 10. i 11. maja 4. i 10. krajiška brigada izvršile su marš u dva pravca prema Gostilju i Gornjem Ljubišu. Zadatak brigada je da očiste od neprijatelja prostoriju Gostilje—Ljubiš. Deseta krajiška brigada treba da se poveže sa 1. krajiškom brigadom na pravcu Sirogojna.

11. maj

U G. Ljubišu doznali smo da su u Ljubiš stigle neke četničke jedinice. Naš štab se nalazio sa 4. krajiškom brigadom i njeni bataljoni su pošli da očiste Ljubiš. Borba je počela u 6 časova. Četnici nas nisu očekivali ali su se brzo snašli. Četvrta krajiška brigada je čitav dan

vodila dosta oštru borbu, djelimično je razbila četnike i potisnula ih prema Beloj Reki i Visokoj. Deseta krajiška brigada takođe je naišla na četnike na sektoru Drenovo—Vladaje, u toku dana razbila ovu grupu, povezala se sa 1. krajiškom brigadom i sa njom sadejstvovala u borbi u selu Sirogojno. Prva krajiška brigada je čitav dan vodila borbu sa četnicima na sektoru Sirogojna i potpuno ih razbila. Ovdje su bile ubačene u borbu četničke brigade Valjevskog, Požeškog i Čačanskog korpusa i korpusa Gorske garde. One su prebačene sa sektora Valjevo—Užice njemačkim kamionima i tako prošle kroz Užice, primivši u Užicu municiju od Nijemaca. Ove podatke smo našli u zaplijenjenim četničkim dokumentima. Ovo je bio očit dokaz četničke saradnje sa okupatorom, koju je narod lijepo vidio.

Pomenuti četnički korpusi dobili su zadatak da nam spriječe prelaz ka Ivanjici i Goliji i da nas nabace na Lim.

Četnički gubici ovog dana su: 57 zarobljenih, 87 mrtvih i preko 100 ranjenih. Zaplijenjeno: 1 mitraljez, 60 pušaka, 20 000 metaka, jedna ispravna radio-stanica, arhiva Požeškog korpusa i drugi materijal. Mi smo imali 5 mrtvih i 9 ranjenih.

Ovaj dan je bio vrlo naporan. Iako umorni, naši borci su se vrlo dobro borili. Nije bilo ni vremena ni mogućnosti da im se ovoga dana skuva hrana.

12. maj

U noći između 11. i 12. maja izvršili smo pokret sa 4. i 10. krajiškom brigadom na prostoriju Đedovac—K. Đavo—Treštena stena—Klekovo—Metaljka—Visoka. Bio nam je cilj da jedinice malo odmorimo. Prva krajiška brigada je ostala u Sirogojnu.

Bataljon 4. krajiške brigade napao je četnički bataljon u Beloj Reki i brzom paljbom natjerao ga u panično bjekstvo. Na ostalom sektoru 4. i 10 krajiške brigade nije bilo borbe; pošto su razbijeni, četnici se vjerovatno prikupljaju. Na pravcu 1. krajiške brigade stiglo je iz Užica četnicima pojačanje — nešto Nijemaca sa kamionima, 5 tenkova, jedna borna kola i dva topa. Oko 16 časova neprijatelj je izvršio napad na položaje 1. krajiške. Poslije žestoke borbe i upotrebom jake artiljerijske i minoba-

cačke vatre neprijatelj je uspio da ovlada Sirogojnom. Ovdje je jedan naš bataljon vješto na sebe namamio četnike i duže ostao između njihove dvije kolone, zatim se naglo povukao, a četnici su međusobno otpočeli borbu.

Ovog dana neprijatelj je imao 3 zarobljena, 23 mrtva i oko 30 ranjenih. Zaplijenjen 1 puškomitraljez i 7 pušaka. Mi smo imali 1 mrtvog i 6 ranjenih.

Sa štabom 4. proleterske brigade nismo uspostavili radio-vezu. Brigada se takođe ne pojavljuje prema nama. Zbog toga smo zabrinuti. Moramo i dalje ostati na ovom terenu i čekati njen dolazak.

Vrhovnom štabu redovno javljamo o borbama. Po četvrti put smo javili mjesto za spuštanje materijala iz aviona. Ovo smo učinili na sugestiju druga Pavla Ilića, premda smo znali da od toga nema ništa, jer situacija kod nas nije povoljna za prijem materijala. Bojim se da ćemo kod Vrhovnog štaba ispasti ljudi koji ne znaju da procijene situaciju.

Danas smo dobili od Vrhovnog štaba naređenje u kome se kaže da se obje divizije moraju odmoriti i da se u tom cilju naslonimo na Drugi udarni korpus. Vrhovni štab daje nam sugestiju da divizije odmorimo na prostoriji Nova Varoš—Golija planina, ali izbor prostorije prepušta štabu 5. divizije.[232]

13. maj

Ovog dana neprijatelj je bio aktivan na pravcima selo Smiljanići, Ljubiš i Bela Reka. Sa ovih pravaca napadali su Nijemci, četnici i Bugari; raspolagali su sa 3—4 tenka i oko 1000 vojnika. Naši su ih zadržali na kosama zapadno od Treštene stene i zapadno od sela Đedovac. Od Sirogojna, u pravcu Preslapa i Razložine, napadali

[232] Dok smo mi očekivali 2. proletersku diviziju, neprijatelj je prebacio od Valjeva i Užica dobar dio svojih snaga u pravcu Ljubiša i Nove Varoši i na komunikaciju Ivanjica—Sjenica—Prijepolje sa ciljem da spriječi naš novi prodor preko planine Golije ka Ibru i Novom Pazaru, a takođe da nam onemogući spajanje sa Drugim udarnim korpusom preko planine Jadovnika, na koju je bila izbila 5. crnogorska brigada. Tako je neprijatelj na pravcu pokreta 5. divizije prebacio najmanje jedan njemački motorizovani bataljon, bugarske snage iz Ivanjice i sve četnike Valjevskog, Požeškog, 1. i 2. ravnogorskog, Javorskog i Mileševskog korpusa i korpusa Gorske garde („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2, str. 236).

su prikupljeni četnici na 1. krajišku brigadu i na bataljon 10. krajiške brigade. Četnici su na Preslapu potisnuli bataljon 10. krajiške brigade, ali su bočnim protivnapadom dva bataljona 1. krajiške brigade od Razložine brzo potisnuti i u toj borbi pretrpjeli su veliki poraz, pa su u paničnom bjekstvu skakali u Veliki Rzav. Na mjestu borbe naši su borci našli oko 50 mrtvih četnika, većinom „bradonja"; u borbi su zaplijenili 2 puškomitraljeza, dosta pušaka, ali malo municije. Zarobljena su 4 četnika, od kojih 3 „bradonje".

U borbi kod 4. i 10. brigade neprijatelj je imao oko 10 poginulih; zaplijenjen je jedan puškomitraljez. U toku borbi ovoga dana mi smo imali 6 ranjenih.

Na lijevom krilu 4. krajiške brigade primijećen je neprijatelj na Pleću (k.1343).

Još ništa ne znamo za 4. proletersku brigadu. Jako nas čudi što nam se ne primiče. Pošto smo sa njima razgovarali o pravcu našeg pokreta ka Novoj Varoši, najvjerovatnije je da se već pomjerila u tom pravcu. U cilju uspostavljanja veze sa njom odlučili smo da 4. i 10. krajišku brigadu pomjerimo na prostoriju Jasenovo—Draškovići—Klekovo, a 1. krajiška brigada će poći prema Bjeluši i Katićima.

Takođe nemamo vezu sa štabom 2. proleterske divizije i drugom Mihailom. Čudne su ove naše partizanske radio-stanice! Naši radio-telegrafisti izgleda ne znaju da rade sa svakom radio-stanicom.

14. maj

Izvršili smo noćni pokret sa 1. krajiškom brigadom na sektor Bjeluša—Katići. Brigada treba da kontroliše pravac od Ivanjice i da prikupi podatke o neprijatelju na liniji Ivanjica—Kušići.

Deseta krajiška brigada sa manjim dijelovima kontroliše Preslapu, a 4. krajiška brigada treba da drži kote Pleće, Bijočino brdo, Crni vrh i Žednu glavu i da prikuplja podatke sa sektora Ojkovica—Trudovo.

U Katićima razbijena Moravička četnička brigada, jačine 200 četnika. Prema 10. krajiškoj brigadi četničke bande nisu pokušale da bilo šta učine. Po ovome se vidi da su kod Sirogojna, na Preslapu i u dolini V. Rzava

pretrpjeli veliki poraz. Kod 4. krajiške brigade vođena je borba na sektoru Crni vrh—Debelo brdo; četnici, pomognuti sa nešto Nijemaca, uspjeli da zbace naš jedan bataljon sa Debelog brda. Neprijatelj rokira svoje snage iz Jasenova i Ojkovice u rejon Trudova.

Od štaba 1. krajiške brigade obaviješteni smo da je u Ivanjicu stiglo pojačanje od jednog njemačkog bataljona.

Diskutovali smo šta da uradimo u pogledu spajanja sa 4. proleterskom brigadom i najzad smo riješili da pođe drug Ratko sa jednim bataljonom 4. krajiške brigade i sa radio-stanicom koju smo dobili od 1. krajiške brigade pravcem Negbina—Dobroselica—Semegnjevo i da traži brigadu.— Uredili smo sve sa drugom Ratkom u pogledu daljeg našeg rada. Mi smo, naime, mislili da sa divizijom pređemo na sektor Javora, pa da odatle vidimo mogućnost uspostavljanja veze sa Drugim udarnim korpusom, dejstvom prema Rožaju.

U noći 14/15. maja drug Ratko je pošao iz Draškovića.

Ovog dana neprijatelj je imao 9 zarobljenih, 15 mrtvih i oko 30 ranjenih. Mi smo imali 2 ranjena. Zaplijenjeno je 4000 metaka i 5 pušaka.

15. maj

Po predviđenom planu 1. krajiška brigada trebalo je 15. maja do zore da izbije na sektor planina Čemernica—Rujište polje, da dijelom snaga sadejstvuje 10. krajiškoj brigadi u razbijanju Kalaitovih četnika u Štitkovu, a jednim bataljonom da izbije na komunikaciju Ivanjica—Sjenica, kod Kušića, i da istu zaruši; 10. krajiška brigada trebalo je da očisti Trudovo i Stiškovo; 4. krajiška brigada da se postavi na sektor Ojkovice.

Prva krajiška brigada naišla je sa prethodnicom na logor njemačkog bataljona na Čemernici, iznenadila neprijatelja i nanijela mu gubitke. Zbog dejstva neprijateljske artiljerije sa Kušića, minobacača i dva tenka iz rejona Čemernice, brigada je promijenila pravac marša preko sela Presjeke ka nama, držeći jedan bataljon na koti Bela stena. Deseta krajiška brigada očistila je Debelo brdo i Crni vrh, gdje su bili četnici, a ispred Tru-

dova sukobila se sa jednom njemačkom četom. Uslijed otkrivenog terena naši nisu mogli izvršiti napad na ovu četu. Četvrta krajiška brigada ušla je pod borbom u Ojkovicu, a po podne izvršila bočni pritisak ka Trudovu.

Čitav dan vođena je borba za položaje Debelo brdo—Crni vrh, koji su Nijemci htjeli uzeti. U napadu je učestvovao jedan njemački bataljon sa Kalaitovim četnicima. Brdski top i nekoliko minobacača tukli su naše položaje, od čega smo imali osjetne gubitke; Nijemci su vršili nekoliko juriša, ali su bili odbijeni. Ove položaje morali smo držati zbog bolnica i pokreta 1. krajiške brigade preko Presjeke i Draškovića.

Neprijateljska avijacija samo je izviđala prostoriju 5. divizije.

Uhvatili smo radio-vezu sa Ratkom. Javio nam je da se čitava 2. proleterska divizija nalazi na prostoriji selo Stubo—Dobroselica—Negbina. Mi smo im javili da ćemo izvršiti marš u pravcu sela Drmanovića i Durinovića, a da oni pređu komunikaciju između Bistrice i Nove Varoši i da stignu na planinu Zlatar.

Javili smo štabu Drugog udarnog korpusa o rasporedu naših divizija i tražili da nas izvijesti o 5. crnogorskoj brigadi, koja je operisala na sektoru Brodarevo—Jadovnik i koja treba da se poveže sa nama. Obavijestili smo Vrhovni štab o aktivnosti neprijatelja i dobili saglasnost da obje divizije krenu na slobodnu teritoriju Drugog udarnog korpusa.

Ovog dana neprijatelj je imao oko 48 mrtvih i 60 ranjenih. Zaplijenjeno 7 pušaka i 500 metaka. Mi smo imali 7 mrtvih i 15 ranjenih. Ovdje su uračunati neprijateljski i naši gubici u borbi noću 15/16. maja, kada su dva bataljona 4. krajiške brigade napadali Štitkovo.

Noću 15/16. maja izvršili smo pokret čitavom divizijom od Ojkovice, preko Mekog potoka i r. Uvca u Amziće. Ovaj pravac smo izabrali kao najbolji, jer smo vidjeli da bi u pokretu za Kušiće i planinu Javor morali voditi teške borbe protiv Nijemaca, nedićevaca i četnika, a pošto smo uspostavili vezu sa 2. proleterskom divizijom, našim pokretima prema jugu najbrže ćemo se spojiti sa jedinicama Drugog udarnog korpusa.

16. maj

Dva bataljona 1. krajiške brigade sukobila su se u Amzićima sa Užičkom četničkom brigadom i potisli je iz sela. Kasnije su četnici dobili pojačanje od oko 200 šucpolicije iz Kokin-Broda.

Divizija se smestila na prostoriju sêlâ Vilovi—Komarani—Akmačići.

Po podne je naša četa protjerala jedno odjeljenje Nijemaca koje se prebacilo preko Uvca od pravca sela Božešići.

Ovog dana u borbi ubijeno 16, a zarobljena 3 neprijateljska vojnika. Mi smo imali 1 mrtvog i 2 ranjena. Zaplijenjeno je: 1 „šarac", 5 pušaka, 500 metaka i 10 bombi.

Neprijateljska avijacija izviđala prostoriju planine Zlatara.

17. maj

Pomjerili smo jedinice sa ciljem da pređemo cestu Sjenica—Prijepolje kod sela Karaule. Na ovom sektoru (oko Karaule) nalazile su se manje neprijateljske posade, a u toku dana došlo je iz Sjenice pojačanje, jačine oko jednog bataljona njemačke vojske sa 8 srednjih i manjih tenkova. Pred veče je neprijatelj zaposjeo teren od Karaule do Vel. Pandurice (k.1269), iskopao rovove desnom obalom Goračanske rijeke i zaposio sve uzvišice oko ceste.

U 17 časova stigli su prvi dijelovi 2. proleterske divizije u selo Radijeviće, gdje smo se sastali sa štabom divizije.

Druga proleterska i 3. srpska brigada sa štabom divizije ostale su na planini Tari do 11. maja. Desetog maja 3. srpska brigada bila je razmještena u selima Konjska Reka i Rajevac, a 2. proleterska brigada u rejonu Ljuto polje, gdje je odbila jak napad četnika iz Dobrog polja, nanijevši im gubitke od oko 30 mrtvih i 1 zarobljenog. Brigada je u ovoj borbi imala 7 ranjenih. Jedanaestog maja štab divizije i obje brigade bili su na prostoriji Zborište — selo Timotijevići. Komunikacije Višegrad—Užice prešli su noću između 11. i 12. maja bez većih napora, a 12. maja izjutra stigli u Semegnjevo. U toku

dana štab divizije uspostavio je vezu sa 4. proleterskom brigadom, koja je toga dana stigla iz Semegnjeva u rejon D. Jablanice. Trinaestog maja 2. proleterska divizija nalazila se na prostoriji: G. Jablanica — selo Stubo (4. proleterska brigada) — D. Jablanica (2. proleterska i 3. srpska brigada). U toku 11, 12. i 13. maja divizija nije vodila borbu, sem što su njeni manji dijelovi 13. maja protjerali četnička izviđačka odjeljenja.

Četrnaestog maja 4. proleterska brigada bila je na prostoriji Markov Do—Tornik (k.1496) — Dobroselica—Borova glava; 2. proleterska brigada u G. Jablanici; 3. srpska brigada u D. Jablanici. U toku dana vodila je borbu 3. srpska brigada, na koju su iz pravca Semegnjeva napale Višegradska, Račanska i Podrinjska četnička brigada. Brigada je bez gubitaka odbila četnike nanijevši im gubitke od oko 15 poginulih; zaplijenila je jedan puškomitraljez.

Petnaestog maja 4. proleterska brigada izvršila je marš na prostoriju Negbina—Kućani, dok se jedan njen bataljon, u pokretu za Ljubiš, sukobio sa jakom četničkom grupom na koti Radojčin grob (južno od G. Ljubiša), gdje se bataljon zadržao. Druga proleterska brigada pomjerila se u Dobroselicu, a 3. srpska brigada u selo Stube.

Šesnaestog maja 2. proleterska divizija borila se protiv četnika, nedićevaca i Bugara, koji su napadali od Dobroselice ka Seništu. Divizija je prešla Uvac noću između 16. i 17. maja, a cestu Nova Varoš—Bistrica u zoru 17. maja i razmjestila se na planini Zlatar.

Dogovorili smo se sa štabom 2. proleterske divizije da 5. divizija pređe komunikaciju Sjenica—Prijepolje u toku ove noći, a da 2. proleterska divizija to učini iduće noći.

Pred mrak 17. maja naši osmatrači su nas izvijestili da je neprijatelj odbacio 5. crnogorsku brigadu sa planine Jadovnika.

Održali smo sastanak sa štabovima brigada 5. divizije po pitanju prelaza komunikacije Sjenica—Prijepolje. Pošto je neprijatelj pojačao svoje položaje na komunikaciji između Karaule i Velike Pandurice, a zemljište je tu sasvim otkriveno, odlučili smo da pređemo cestu između sela Gvozd i Milošev Dol. Istina, do ovih sela, preko kose

Četanice, postoji samo jedna staza, ali smo računali da je moguće njom provesti kolonu.

Izvijestili smo štab 2. proleterske divizije o našem pravcu pokreta.

U prvi mrak kolona je pošla pravcem selo Međane—Četanica. Po dolasku u Međane doznali smo da stazom preko Četanice mogu proći konji samo pod lakšim tovarom i to po danu. Imali smo dosta teških ranjenika, nismo htjeli da ih prebacujemo tako lošom stazom, pa smo se vratili na planinu Zlatar.

Ovo nam je bio slab posao: maršovali smo cijelu noć bez odmora i morali smo se natrag vratiti. Tako je kad se čovjek na ovako teškom terenu osloni samo na kartu.

18. maj

Diviziju smo rasporedili na prostoriju Golo brdo—kosa Bulatovići — selo Crkvina.[233]

Izvijestili smo štab 2. proleterske divizije o našem povratku na Zlatar i o našoj odluci da sljedeće noći pređemo cestu između Prijepolja i man. Mileševo. Predložili smo im da 2. proleterska divizija pređe cestu iste noći između Karaule i Sjenice.

Dan smo iskoristili za odmor jedinica. Iako nismo znali situaciju na sektoru Prijepolje—man. Mileševo nismo vršili izviđanje u tom pravcu da time eventualno ne otkrijemo naše namjere. Znali smo da se neprijatelj nalazi na Jadovniku i u selu Kačevu, a računali smo da nema neprijatelja u blizini Prijepolja, jer vjerovatno ne očekuje našu pojavu tako blizu ovoga grada.

Pred veče smo izvršili pokret sa Zlatara u dvije kolone: 1. i 10. krajiška brigada kretale su pravcem selo Kosatica — selo Sedobro, a 4. krajiška brigada u pravcu

---

[233] I sada se dobro sjećam kako nas je neprijatelj 18. maja zasipao iz aviona svojim propagandnim lecima. U njima je njemačka komanda pisala kako su 2. i 5. divizija razbijene u borbama u Srbiji i poziva „ostatke Moračine grupe" da se predaju Nijemcima. Donosiocu ovog letka Nijemci garantuju povratak i miran život kod svoga doma. U istom letku Nijemci su pisali da su razbili naše divizije koje su trebalo da se prebace iz istočne Bosne u zapadnu Srbiju.

Pravili smo šale na račun ovog glupog njemačkog propagandnog poteza. Koristili smo letke da savijemo po koju cigaretu duvana „škije", jer smo oskudijevali sa novinskom hartijom.

man. Mileševo. Desna kolona naišla je u Sedobru na četnike Pavla Đurišića, koji su, poslije manjeg puškaranja, pobjegli ka Prijepolju. U blizini ceste (kod seoceta Peselje) prethodnica naše desne kolone naišla je na odjeljenje Nijemaca sa haubicom 105 mm i četiri karete sa municijom, izvršila juriš i natjerala Nijemce da ostave haubicu neoštećenu. Jedan bataljon desne kolone držao je zasjedu prema Prijepolju, gdje je dočekao kamion sa Nijemcima i nanio im gubitke. Tako su 1. i 10. krajiška brigada bez smetnje prešle cestu i izašle na brdo Koševinu.

Prethodnica 4. krajiške brigade razbila je kod man. Mileševo njemačku patrolu, poslije čega je cijela brigada prešla cestu bez borbe i preko Belobaba nastavila pokret za sela Dečevo i Sopotnicu.

19. maj

U toku ovog dana vođena je borba u selu Divcima sa četnicima Pavla Đurišića (Beranska i Andrijevačka četnička brigada) i na padinama Jadovnika sa Nijemcima i milicijom. Tokom dana borba se na padinama Jadovnika stalno zaoštravala. Tu je neprijatelj dovlačio pojačanja. Namjera neprijatelja bila je da nam zatvori put za selo Stranjane, a zauzimanjem položaja iznad Sopotnice da nas nabaci na Lim. Situacija ovog dana bila je vrlo ozbiljna. — Tri neprijateljska bombardera tukla su rejon Sopotnice i Dečeva, od čega smo imali gubitaka.

Mada su naše jedinice ovoga dana odlično izvršile zadatak, bilo je ipak malo sporosti kod 4. krajiške brigade, jer je trebalo da ona što prije zaposjedne povoljne položaje na padinama Jadovnika i da ih potom, zajedno sa bataljonima 10. krajiške brigade, dalje poboljšava. Štab brigade nije u potpunosti izvršio naše naređenje, pa je neprijatelj, dobivši pojačanja, žestoko napadao na naše položaje, sa kojih nismo smjeli odstupiti jer bi se našli u Limu.

Uspjeli smo da u toku dana zadržimo u našim rukama položaje: selo Zabarije, k. 1194, Crvenu stenu, selo Podstene i kotu Fiulj. Za ove položaje vođena je borba do samog mraka.

Pred veče smo održali sastanak u štabu divizije, na kome smo najviše razgovarali o prebacivanju 2. proleterske divizije preko ceste. Brinuli smo se kuda će ona poći, jer ju je neprijatelj juče odbacio sa pravca Karaule i zauzeo Zlatarsko brdo, Suhobor i Vodice. Na našem pravcu pokreta mi nismo uspjeli da zauzmemo neke dominantne položaje na Jadovniku, ali smo privukli na sebe dosta neprijateljskih jedinica. Sada je 2. proleterska divizija imala dvije mogućnosti: ili da krene našim pravcem, što bi bilo vrlo opasno, jer je neprijatelj po našem prelasku preko ceste zbacio naš bataljon sa Koševine i zaposio istu — ili da pokuša prelaz kod Karaule.

Pokušavali smo da uspostavimo radio-vezu sa njima, ali nismo u tome uspjeli. Da bismo olakšali prelaz 2. proleterskoj diviziji, odlučili smo da večeras izvršimo pritisak na Jadovnik. Napad će vršiti 4. i 10. krajiška brigada, a 1. krajiška brigada i sve brigadne bolnice izvršiće pokret za Stranjane.

U borbi noću 18/19. maja i 19. maja neprijateljski gubici su: 47 zarobljenih, 124 mrtva i oko 70 ranjenih; zaplijenjeno: 2 „šarca", 1 puškomitraljez „breda", 15 000 metaka, 50 pušaka, 2 radio-stanice, 4 konja i druge opreme; uništeno: jedna motorizovana haubica 105 mm sa 100 granata, troja municiona kola i jedna tanketa.

Mi smo imali 6 mrtvih i 7 ranjenih.

U noći 19/20. maja vršili smo pritisak na neprijateljske položaje Crvena stena, Venac, Savin krš. Nijemci i milicija bili su zaposjeli sve kose paralelne sa putom do Stranjana. Napadi naših jedinica bili su oštri, ali se neprijatelj uporno branio i uspio je da se zadrži na svim položajima.

Prva krajiška brigada izvršila je pokret do Stranjana, gdje je uhvaćena veza sa 5. crnogorskom brigadom, koja je iste noći vršila pritisak na Jadovnik (Savin krš, Vitaljku i k.1701), čime je mnogo olakšala naš pokret za Stranjane.

Pred zoru bataljoni 4. i 10. krajiške brigade rokirali su se na liniju: Vrhovi—Savin krš — selo Stranjane.

54

Naši gubitci
mrtvih — 106
teže ranjenih — 56
lakše ranjenih — 268
umrlo od rana — 12
umrlo od bolesti — 3
nestalih — 27

Izgubljeno u borbi
teški bacač — 1
p. mitraljeza — 8
[illegible] 15 konja

* * *

[illegible]

Faksimil iz originalnog dnevnika

od [illegible] brigade [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] brig., [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] dovoljno razmišljanja u [illegible].

O našim operacijama posle Foče mogu reći [illegible]:

a) operacija na [illegible] po [illegible] planu, naime da [illegible] na sektor [illegible] - [illegible], da [illegible] [illegible] uporište gde bi [illegible] materijal. Ovo bi [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Neretve. [illegible] bi [illegible] prema Šumadiji.

Nedostatak [illegible] i [illegible] [illegible], [illegible] i četnici [illegible] [illegible] na [illegible] borbe.

b) Trebali smo izvesti širi raspored [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] i boljeg manevrovanja. Ali, [illegible] zbog [illegible] borbi, velikih gubitaka i [illegible] [illegible] za [illegible] veze u [illegible] slučaju. [illegible] smo [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

U [illegible] [illegible] morali smo [illegible] naše snage u cilju [illegible] na [illegible]. —

*

Dolaskom u Sandžak naša divizija nije vodila veće borbe, sem [illegible]. [illegible], [illegible] je [illegible], nije [illegible] [illegible] [illegible]. U [illegible] na sektoru [illegible] - [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] divizija [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] snagama. [illegible] bataljoni [illegible] [illegible] [illegible] vrlo oštre borbe, ali [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] na [illegible].

Boravak u Sandžaku mnogo je koristio našim jedinicama. Kroz njega dobili smo dovoljno oružja i municije. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] i [illegible] [illegible] [illegible] smo [illegible] 1/3 [illegible].

Izvršili smo [illegible] polit. rad u jedinicama. Održali smo 3 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] i dva politička. Takođe je izvedeno [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], što smo doveli u vezu sa predajom [illegible] [illegible] u Krajini. —

Faksimil iz originalnog dnevnika

Nisu nam poznati neprijateljski gubici u noćnoj borbi. Mi smo imali 2 mrtva i 3 ranjena.

20. maj

Odlučili smo da bolnice prebacimo na lijevu obalu Lima kod Brodareva. Prebacivanje je počelo u 6 časova. Koristili smo most koji je napravila 3. divizija i 2 gumena čamca.

Poslali smo druga Muju da se poveže sa komandom mjesta u Brodarevu i štabom 3. divizije u pogledu informacija za smještaj i ishranu bolnica.

Oko 13 časova stigao je u selo Grobnicu drug Milosav, politički komesar 2. proleterske divizije. Divizija je bez borbe prešla cestu kod Karaule, noću između 19. i 20. maja. Tamo nije bilo neprijatelja, jer su sve neprijateljske snage bile rokirane ka selima Praviševu i Kosatici, odakle su namjeravali da izvrše napad na 2. proletersku diviziju na Zlataru, a takođe su očekivali njen pokret preko Koševina, za nama.

Složili smo se da 2. proleterska divizija pređe na lijevu obalu Lima prije 5. divizije. Drug Milosav je to javio štabu svoje divizije.

U toku dana prešle su preko mosta sve bolnice, a u toku noći i sve jedinice 2. proleterske divizije i uputile se na prostoriju sêla: Vrapče Polje—Opančine—Brbine—Podjasen.

Uveče je štab Drugog udarnog korpusa preko telefona pozvao nas, članove štaba 2. proleterske divizije i drugove iz Glavnog štaba Srbije na sastanak u Bijelo Polje.

Izdali smo naređenje našim brigadama da počnu prelaz odmah za jedinicama 2. proleterske divizije i odredili im da se po prelazu smjeste na prostoriju sêlâ: Dobrinje—Kanje—Dobrakovo—Orahovica—Mioča.

Ovog dana štab 5. divizije prešao je na slobodnu teritoriju Sandžaka.[234]

---

[234] Borbe 2. i 5. divizije u Srbiji u vremenu od 20. aprila do 20. maja 1944. godine mogu se vidjeti u dokumentima ovih dviju divizija, objavljenim u Zborniku I/7, 135—153, 155—162, 164—173, 175—206 i 208.

21. maj

Četvrta i 10. krajiška brigada pošle su kasno na prelaz mosta. Pošto nisu dovoljno obezbijedile put Stranjani—Grobnica, iznenadila ih je jedna neprijateljska grupa, tako da su imale 3 ranjena i nepotrebno puškaranje, koje je poremetilo normalno i mirno prebacivanje preko rijeke.

Oko 11 časova stigli smo u Bijelo Polje — u štab 3. divizije. Drugovi su se raspitivali o našim borbama u Srbiji. Drugovi Peko i Mitar došli su u štab 3. divizije u 16 časova, a nešto kasnije održali smo sastanak, na kome smo ukratko iznijeli naše utiske o Srbiji, i o našim borbama i pokretima. Iznijeli smo stanje u jedinicama: premorenost boraca usljed stalnih borbi i pokreta, nedostatak municije i sanitetskog materijala i velike bolnice.

Pošto se nije mogao dati pun odmor jedinicama, štab Drugog udarnog korpusa je riješio: da 5. divizija smijeni 37. diviziju na sektoru Prijepolje — Pljevlja, a 2. proleterska divizija da uzme sektor Andrijevica—Berane. Treba odmah da formiramo divizijsku bolnicu, koja će se smjestiti u Kolašinsko polje.

Po pitanju novih operacija poslan je zajednički prijedlog Vrhovnom štabu.

Za primanje materijala od saveznika određen je Mojkovac za obje divizije.

*

Rezultati dvomjesečnih borbi 5. udarne divizije u Srbiji od 15. marta do 20. maja 1944. godine su slijedeći:[235]

Neprijateljski gubici: mrtvih oko 1350, ranjenih oko 1620, zarobljenih 373. *Zaplijenjeno:* teških mitraljeza 8, lakih mitraljeza 1, puškomitraljeza svih vrsta 29, pušaka oko 400, municije 7,9 mm i druge oko 100 000, mina za minobacače 120, radio-stanica 5, pisaćih mašina 5, konja 24. *Oštećeno:* kamiona 24, tenkova 2, automobila 1; sruše-

---

[235] U vrijeme pisanja Ratnog dnevnika nisam, na žalost, uspio da sredim ovakve ukupne podatke o rezultatima borbi 2. proleterske divizije, pa molim čitaoca da to ima u vidu.

no pruge oko 2 km. Uništeno: motorizovanih haubica 1, municijskih kola 3, tanketa 1, bornih kola 1, kamiona 5 i motocikla sa prikolicom 6; ubijeno konja 55.

Naši gubici: mrtvih 106, teže ranjenih 56, lakše ranjenih 268, umrlih od rana 12, umrlih od bolesti 3 i nestalih 27.

Izgubljeno u borbi: minobacača 1, puškomitraljeza 8 i komora sa oko 15 konja.

O Srbiji, našem boravku i borbama u njoj moglo bi se dosta pisati. Za mene su dva mjeseca boravka u Srbiji bila od velikog značaja. To je bila dvomjesečna praktična škola u kojoj se nijednoga momenta nije prekidala misao o jedinicama, o borbama i o pokretima. To je bila škola u kojoj sam naučio da brzo radim.

Narod nas je dočekivao kako gdje, ali niko nije bježao od nas. Samo je strahovao od borbi, a naročito od četničkog terora, koji je po svojoj jačini i brutalnosti bio zaista nenadmašiv. Vrlo lijepo dočekao nas je i primio narod zapadno od Užica, a takođe i u drugim krajevima oko grada. Prema Valjevu bilo je nešto slabije. Na Golliji i Javoru i u dolini Studenice narod je u početku strahovao od nas. Kasnije, dužim našim boravkom u tim krajevima, narod se prilično sprijateljio s nama. Imponovale su mu naše odlučne borbe protiv Bugara, Nijemaca i nedićevaca.

O našim operacijama i vođenju jedinica već sam ponešto rekao. Ovdje bih mogao istaći slijedeće. Naš štab rukovodio je objema divizijama. Po mom mišljenju naše rukovođenje nije u potpunosti zadovoljilo u ovome:

a) Put od Lima ka Ibru prešli smo forsiranim maršem i umorili jedinice; neprijatelju smo dali mogućnost da lako ocijeni naše namjere, jer nismo izveli nikakav manevar kojim bi skrenuli pažnju neprijatelja i na drugu stranu;

b) Česta savjetovanja sa drugovima iz Glavnog štaba Srbije nisu donosila dobre rezultate. Naime, ta savjetovanja, iako načelno korisna, sputavala su našu inicijativu kao operativnog štaba. Na ovim sastancima suviše se diskutovalo o stvarima po kojima je trebalo donijeti brzo i radikalno rješenje;

c) Čini mi se da smo divizijama davali podjednako važne zadatke. Naša greška bila je u tome što nismo prihvatili 4. proletersku brigadu kada je prelazila Kremenu i što od nje nismo uzeli dio ranjenika 2. proleterske i 3. srpske brigade. Ove omaške učinjene su bez dovoljno razmišljanja o njihovim posljedicama.

O našim operacijama poslije Golije mogu ukratko reći ovo:

a) Operacije su vođene po direktivi Vrhovnog štaba sa ciljem da dođemo na sektor Povlena i Maljena, odakle bi pomogli prebacivanje 16. i 17 divizije Trećeg udarnog korpusa preko Drine i gdje bi stvorili slobodnu teritoriju za obezbjeđenje ranjenika i za prijem potrebnog materijala od saveznika. Poslije toga usmjerili bismo naša dejstva prema Šumadiji.

Međutim, neprijatelj: Nijemci, nedićevci, Bugari i četnici reagirali su odmah na naš dolazak na prostoriju između Valjeva i Užica. Nijemci su imali na raspoloženju svoje motorizovane jedinice, koje su efikasno upotrebljavali. Oni su protiv naših dviju divizija angažovali sve raspoložive kvislinške formacije i svakodnevno ih ubacivali u borbu. U takvoj situaciji, a pošto 16. i 17. divizija nisu uspjele da forsiraju Drinu, mi smo se morali povući sa prostorije sjeverno od Užica.

b) Nastojali smo da izvršimo širi raspored jedinica radi odvajanja neprijateljskih snaga i boljeg našeg manevrisanja. Ali to nismo mogli postići zbog stalnih borbi, velikih bolnica i nikakve mogućnosti da održavamo vezu između divizija. Imali smo svega jednu ispravnu radiostanicu.

c) Po odobrenju Vrhovnog štaba postepeno smo izvršili pomjeranje obiju divizija na jug u cilju njihovog naslona na Drugi udarni korpus.

XI

DRUGI PRODOR U SRBIJU

(22. V — 5. IX 1944)

U maju 1944. Vrhovni štab razradio je osnovnu zamisao za nastupanje snaga NOV u Srbiju u cilju njenog konačnog oslobođenja. Za izvršenje toga zadatka bile su predviđene, pored snaga koje su dejstvovale u Srbiji, i krupne snage iz istočne Bosne i sa pravca Crne Gore. Bilo je planirano da se prodor u Srbiju izvrši na tri osnovna operacijska pravca: iz istočne Bosne u zapadnu Srbiju, iz Sandžaka kroz zapadnu Srbiju i Šumadiju i iz Crne Gore ka jugoistočnoj Srbiji. U tom cilju pristupilo se formiranju i pripremanju tri operativne grupe. Za nastupanje na prvom pravcu određen je Dvanaesti udarni korpus, na drugom Prvi proleterski korpus, a na trećem Operativna grupa sastava 2, 5. i 17. divizija.

Prva je otpočela svoj prodor u Srbiju Operativna grupa — 2, 5. i 17. divizija. Njeno nastupanje forsirao je Vrhovni štab zbog teške situacije u kojoj su se našle snage u jugoistočnoj Srbiji u toku julske neprijateljske ofanzive u toj oblasti. Pošto je u drugoj polovini jula uzela učešća u razbijanju neprijateljskih snaga koje su izvodile ofanzivnu operaciju pravcem Peć—Andrijevica, ova Operativna grupa je 28. jula otpočela nastupanje ka Ibru, forsirala ga i 4. avgusta izbila na Kopaonik. Grupa se ubrzo povezala sa snagama NOV u jugoistočnoj

Srbiji i u toku avgusta oslobodila znatan dio ove oblasti, razbivši u njoj krupne četničke snage.

Za to vrijeme, u drugoj polovini avgusta, otpočeo je prodor Prvog proleterskog korpusa iz Crne Gore kroz zapadnu Srbiju, a noću 5/6. septembra i Dvanaesti udarni korpus forsirao je Drinu kod St. Broda i povezao se sa jedinicama Prvog korpusa.

*

Po dolasku u Sandžak naša divizija vodila je samo tri veće borbe. Iako je pokušavao, neprijatelj nije uspio da postigne bilo kakvu inicijativu od pravca Pljevalja i Prijepolja. U junu su se na sektoru Pljevlja—Prijepolje —Bijelo Polje nalazila i dva njemačka bataljona divizije „Princ Eugen", kao pojačanje ostalim njemačkim snagama. Ovi bataljoni su izveli nekoliko vrlo oštrih napada, ali su uvijek bili prisiljeni na povlačenje.

Boravak u Sandžaku mnogo je koristio našim jedinicama. Prije svega dobili smo dovoljno municije, automatskog oružja i sanitetskog materijala. Sa dobijenom odjećom i obućom podmirili smo dvije trećine našeg ljudstva.

Pojačali smo vojno-politički rad u jedinicama. Održali smo tri kratka niža vojna kursa i dva politička kursa.

Takođe smo izveli jednomesečno takmičenje jedinica po svim sektorima njihove djelatnosti — od uspjeha u borbi do vojno-političkog rada u jedinici i kulturno-političkog rada u narodu. Ovo takmičenje smo organizovali u čast trogodišnjice narodnog ustanka u Bosanskoj krajini.

Sve naše teže ranjenike i bolesnike poslali smo preko Drugog udarnog korpusa na liječenje u Italiju. Ovo je takođe mnogo značilo za naše jedinice.

Ishrana jedinice bila je dosta slaba, no s obzirom na ekonomske prilike Sandžaka, zadovoljavajuća.

Rezultati borbe u Sandžaku u vremenu od 22. maja do 30. juna:

Neprijateljski gubici: mrtvih oko 251, ranjenih oko 213, zarobljenih 8. Zaplijenjeno: 2 „šarca", 3 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 25 pušaka, 2 teška minobacača, 1 brdski top 75 mm, 4000 metaka, 5 radio-stanica, 22 konja sa opremom i 1 gumeni čamac. Uništeno: 8 kamiona, 9 gu-

menih čamaca i nekoliko mostova na cesti Prijepolje — Pljevlja.

Naši gubici: mrtvih 40, ranjenih 91, nestala 3. Od naoružanja izgubljen jedan puškomitraljez „šarac“.

Između 10. i 13. jula našu diviziju smijenila je sa položaja Prijepolje—Pljevlja 37. divizija. Preuzeli smo sektor 3. divizije: Brodarevo—Bijelo Polje—Ravna Rijeka. Neprijatelj drži desnu obalu Lima sa razvučenim i dosta slabim snagama. Neaktivan je.

13. jul

Prisustvovali smo proslavi trogodišnjice Ustanka u Crnoj Gori i Boki. Naša divizija zastupljena je bila delegacijom od 10 drugova. Bio sam i ja. Crnogorci su nas lijepo dočekali. Na svečanom otvaranju Trećeg zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja (ZAVNO) Crne Gore i Boke i na velikom narodnom zboru Bosanska krajina je bila toplo pozdravljena. Prisustvovali smo radu skupštine na kojoj je proglašena federalna Crna Gora, a ZAVNO je preimenovano u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja.

Sastao sam se sa drugovima Pekom, Milutinom,[236] Mitrom,[237] i Crnim[238]; razgovarali smo o novom zadatku naše i drugih divizija, koji je Štab Drugog korpusa dobio od Vrhovnog štaba. Divizija treba da brzo izvrši pokret.

17. jul

Vratio sam se u štab i obavijestio članove štaba o razgovorima sa drugovima Milutinom, Crnim, Pekom i Mitrom. Naša divizija dobiće novi zadatak u najskorije vrijeme.

Na starim položajima ostali smo do 20. jula, kada smo dobili naređenje za pokret na sektoru Berana. Tamo treba da se koncentrišemo radi novih zadataka.

U Šahovićima smo se oprostili sa drugovima iz ZAVNO Sandžaka i Okružnog komiteta Partije. Kod svih

---

[236] Ivan Milutinović-Milutin, član Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

[237] Mitar Bakić, politički komesar Drugog udarnog korpusa.

[238] Sreten Žujović Crni, član Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

drugova naše jedinice ostavile su vrlo lijep utisak, a takođe i kod naroda Sandžaka.

Svi su nam poželjeli srećan put.

Neprijateljske snage, jačine tri njemačka bataljona divizije „Princ Eugen", glavnina divizije „Skenderbeg" i šiptarska milicija, vrše ofanzivu na sektor Andrijevica—Berane.[239] Neprijatelj je zauzeo Andrijevicu i vrši pritisak ka Beranama i selu Lubnici. Naša 3. divizija preduzela je protivnapad, pojačana 2. proleterskom divizijom.

22. jul

Uveče smo se sastali u Lubnici sa drugom Pekom. Na sastanku su takođe bili komandanti 2. i 17. divizije, drugovi Ljubo i Gligo.[240] Naše tri divizije treba da brzo krenu ka Ibru.[241] Prije toga treba da razbijemo neprijateljsku grupaciju na sektoru Andrijevice i Čakora, te na položajima planinâ Turjaka i Kacubera.

U 23 časa jedinice 5. divizije izvršile su pokret sa prostorije selo Praćevac—selo Crni Vrh—selo Zaostra na svoj zadatak.

Peta divizija, ojačana 4. proleterskom brigadom i 2. artiljerijskim divizionom, kao srednja kolona, ima zadatak da razbije neprijatelja na sektoru Čakor—Sjekirica—Visibaba—Balj, da zauzme ove položaje u cilju presijecanja neprijatelju veze sa Peći, te primoravanja neprijatelja da se povuče sa sektora Andrijevice.

---

[239] Na pravcu Čakor—Andrijevica Nijemci su uveli u borbu 21. SS diviziju „Skenderbeg", 14. puk 7. SS divizije „Princ Eugen" i borbenu grupu „Štripel" (Strippel); sa prostorije planina Kamber—planina Turjak trebalo je da nastupa u pravcu Berana (Ivangrada) borbena grupa „Bendl", a sa prostorije Bioča — desna obala Lešnice trebalo je da nastupa u pravcu Bijelog Polja i Berana legija „Krempler". Ovoj operaciji trebalo je da sadejstvuju još neke njemačke i kvislinške jedinice od Prijepolja i Nove Varoši. Ovom ofanzivom Nijemci su htjeli da spriječe prodor naših snaga iz Crne Gore ka Ibru, odnosno u Srbiju („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2, str. 259).

[240] Gligo Mandić.

[241] Kao što je poznato, Vrhovni komandant drug Tito postavio je zadatak Operativnoj grupi divizija (2. proleterska, 5. i 17. divizija) da izvrši prodor na Kopaonik, razbije neprijatelja na prostoriji Kopaonika i Toplice i da se spoji sa srpskim divizijama. Ovaj prodor Operativne grupe je uspješno izvršen. Time je otpočeo da se realizuje plan Vrhovnog štaba o prenošenju težišta operacija naše Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju.

Druge naše snage učestvuju u razbijanju neprijatelja zapadno i južno od Andrijevice (3. divizija), u napadu sa sjevera na Andrijevicu (2. proleterska divizija) i na sektoru Kacuber—Turjak i dr. dejstvovaće jedinice 17. divizije.

Napad je počeo jednovremeno svim snagama noću 23/24. jula.

Do dolaska 5. divizije 4. proleterska brigada bila je zauzela planinu Sjekiricu i kontrolisala selo Velika, na komunikaciji Peć—Andrijevica. Na Balju su vođene jake borbe i ova kota prelazila je iz ruke u ruku.

U ovoj situaciji mi smo izvršili slijedeći raspored: 4. krajiška brigada i dva bataljona 10. krajiške brigade napadali su na sektor Čakor—Devojački krš; 1. krajiška brigada i 4. proleterska brigada napadale su na sektor Žarski krš—selo Murina—k. Visibaba—k.Balj; poslije zauzimanja ovih položaja obe brigade treba da produže sa napadom na Nijemce u Polimlju i u rejonu Andrijevice.

Po predviđenom planu jedinice su otpočele borbu. U toku noći naši su likvidirali sve neprijateljske položaje na sektoru Čakor—Devojački krš. Operacija je ovdje uspješno izvedena, sadejstvo jedinica bilo je odlično.

Rezultat borbe na Čakoru bio je odličan: neprijatelj je potpuno razbijen i potučen. Na ovim položajima nalazili su se bataljon divizije „Skenderbeg“ i dijelovi 6. njemačkog bataljona.

Prva krajiška i 4. proleterska brigada djelimično su uspjeli u zadatku: nije se mogla likvidirati Visibaba i Balj, dok je očišćen teren do Murina.

24. jul

Produžili smo sa napadom na sektor k. Džamija—Murina—Visibaba—k. Balj. U toku dana i uveče zauzeli smo Murinu i k. Džamija, gdje je neprijatelj davao jak otpor. Pred noć zauzeta je i kota Balj. Nijemci su prema nama koncentrisali snage na položaju k. Visibaba—Polimlje—Jerinja glava.

U toku 25. i 26. jula produžili smo sa napadima i stezali obruč oko neprijatelja. Sa Čakora su naše jedinice napadale neprijateljske isturene snage na komunikaciji prema Peći. U noći 26/27. jula dva bataljona 1. krajiške

i 4. proleterske brigade ušli su u varošicu Plav, u kojoj su našli bogat plijen municije i namirnica. Međutim, zbog malog zadržavanja nismo ovo mogli evakuisati, već je municija uništena.

Okruženim Nijemcima u rejonu Andrijevice svako veče avioni su spuštali padobranima municiju i hranu.

26. jul

Uveče 26. jula dobili smo radiogram da sve snage izvučemo iz borbe i da krenemo na prostoriju Kaludra—Zagorje, gdje nas čeka naš glavni zadatak. Na taj način, sve predviđene napade morali smo obustaviti i hitno povlačiti jedinice iz Plava, Džamije i Murine.

Premda smo predviđali da će Nijemci pokušati da zauzmu Sjekiricu — najdominantniji položaj nad cestom Andrijevica—Čakor, komandant 1. brigade nije ove noći (između 26. i 27. jula) istu dovoljno osigurao, računajući da će to učiniti bataljonom koji je trebalo da se povuče na nju iz Murine. Ova naša neopreznost pomogla je Nijemcima, tako da se jedna njihova kolona neopaženo provukla od Visibabe na Sjekiricu i bez borbe zauzela stara utvrđenja. U protivnapadu naši ih nisu mogli zbaciti. Gubitkom vrha Sjekirice jedinicama je bio otežan pokret od Plava i Murine, tako da su morale ići dužim putem i više se obezbjeđivati. Ipak u ovom pokretu nismo imali gubitaka i sve naše jedinice stigle su u toku 27.jula na predviđenu prostoriju.

U akcijama od 24. do 27. jula postignuti su slijedeći rezultati: poginulo je preko 220 neprijateljskih vojnika, među njima 5 njemačkih oficira (od kojih 1 major i 1 kapetan); zarobljeno je 18 vojnika; zaplijenjeno: 7 teških bacača, 4 laka bacača (2 neispravna), 11 „šaraca“, 2 puškomitraljeza „brede“, 4 puškomitraljeza drugih tipova, 17 strojnica, 18 pištolja, 1200 ručnih bombi, preko 120 000 puščanih metaka, 6000 talijanskih metaka, 800 mina za teške bacače, 4000 tromblonskih bombi, 1000 komada municije za strojnice, 480 topovskih granata 75 mm, preko 1000 mina za laki bacač, 4 automobila, 25 kola, nekoliko buradi benzina, 50 mazgi sa priborom, 30 konja, dva magazina hrane, magazin municije u Plavu (uglavnom spaljen) i mnogo druge opreme.

Uništeno 10 mostova, među njima mostovi na Limu kod Murine i Plava.

Mi smo imali: 3 nestala, 4 mrtva, 15 teže i 36 lakše ranjenih.

U ovim borbama istakle su se jedinice 4. i 10. brigade, a naročito 4. bataljon 10. brigade, koji je dobio pohvalu od Operativnog štaba i našeg štaba. Prva brigada nije mogla doći do izražaja, a neprijatelj je na njenom sektoru davao vrlo jak otpor.

Ova operacija bila je vrlo važna radi čuvanja slobodne teritorije u Crnoj Gori, neprijatelju su naneseni ogromni gubici i ne samo da je zaustavljen nego je mogao biti potpuno uništen da se naše snage nisu morale povući zbog izvršavanja novih zadataka.

Operacija je bila značajna i interesantna za našu diviziju: nalazili smo se na graničnom rejonu prema Albaniji; zauzeli smo Čakor i držali ga, što je bio prvi put za vrijeme narodnooslobodilačke borbe; zauzeli smo kote preko 2000 metara nadmorske visine. Iz Plava smo bili udaljeni od albanskih partizana oko 3 časa hoda.

Narod u ovom kraju dobro nas je primio. Da smo se zadržali, mogli smo za kratko vrijeme izvršiti širu mobilizaciju.

28. jul

Grupa divizija izvršila je pokret u duhu dobivenog zadatka. Mi smo imali da razbijemo neprijatelja na odsjeku Lagatori—Trpezi—Jazavčev krš. Ovdje drže položaje prema slobodnoj teritoriji šiptarska kvislinška vojska i mještanska milicija Novopazarskog Sandžaka.

Noću 28/29. jula jedinice 4. i 10. brigade razbile su neprijatelja na utvrđenim položajima i u toku 29. jula gonile ga frontalno. Neprijatelj se uporno branio, ali usljed našeg jakog naleta morao se povući prema Rožaju.

U ovim borbama poginulo je preko 30 neprijateljskih vojnika, a 2 su zarobljena. Zaplijenili smo 2 puškomitraljeza, 2 „brede" i preko 5000 metaka.

Mi smo imali 13 ranjenih (3 teže).

29—30. jul

Uveče 29. jula stigli smo na prostoriju sela Paučina, a 30. jula u 4 časa izvršili smo pokret za selo Dolovo,

gdje smo se odmarali čitav dan. Ovog dana vodili smo manju borbu. Zarobljeno je 6 milicionara.

Trideset prvog jula u 4 časa izvršili smo pokret na prostoriju sêlâ: Rudje—Kaluđeri—Raduovci. Na ovom maršu vođena je manja borba sa milicijom kod sela Plenibabe. Poginuo jedan, a 4 ranjena. Uveče smo stigli na komunikaciju Tutin—Novi Pazar, koju su jedinice razrušile. Prvog avgusta izvršili smo pokret u 4 časa i po podne stigli na prostoriju sêlâ: Vranovići—Banje—Bube. Na ovom maršu nismo vodili borbu.

*

Marš od napada noću 28/29. jula do 1. avgusta izveli smo kroz šiptarska sela Novopazarskog Sandžaka. Na ovom putu od 4 dana narod je ispred nas panično bježao ka Rožaju, Tutinu i Novom Pazaru, tjerajući sobom stoku i vukući pokućstvo — sve što je mogao ponijeti. U nekim selima nismo našli ni žive duše. Razlog ovog bježanja Šiptara je taj što su oni 1941. godine, nahuškani od Nijemaca, palili i pljačkali srpska sela prema dolini Ibra (Stari Kolašin) i vršili nasilja nad srpskim življem. Zbog toga su, gotovo svim raspoloživim snagama, čvrsto držali položaje prema našoj slobodnoj teritoriji u Crnoj Gori. Njemačka propaganda i njihovi pokolji i paljenje srpskih sela pojačali su kod njih strah od osvete od strane naše vojske. Nijemci su im govorili najpogrdnije o partizanima.

U selu Raduovci i ostalim graničnim selima prema Starom Kolašinu zatekli smo u zbijegu veliki broj Šiptara. Govorili smo im tom prilikom šta mi hoćemo i zašto se borimo.

Naš pokret kroz Novopazarski Sandžak pozitivno će uticati na Šiptare i njihov stav prema našoj borbi. Naši borci su, pak na ovom maršu najbolje mogli da vide šta je učinila fašistička propaganda kod Šiptara, koja je imala uspjeha i samim tim što je u ovim krajevima i ranije postojala mržnja između Šiptara i Srba, a koja je izazvana nenarodnom politikom starih režima.

Na maršu je bilo grešaka u pogledu snabdijevanja jedinica, jer se nailazilo na napuštene kuće i pojedini borci su bez potrebe uzimali razne namirnice.

Na maršu 1. avgusta stigli smo na teren Starog Kolašina. Većina sela je popaljeno. Narod se dobrim dijelom odselio u Ibarsku dolinu. Na ove koji su ostali u popaljenim selima naš dolazak ostavio je lijep utisak i rado su nas dočekivali. Govorili su o zvijerstvima Šiptara sa tendencijom osvete.

Mada je ovaj kraj poslije povlačenja naših odreda iz Srbije 1941. godine bio pod četničkim uticajem, ovaj se uticaj nije osnažio. Postoji četnička brigada, ali ona nije učestvovala u borbama protiv partizana. Njeni pripadnici su otkazali poslušnost i u poslednjoj velikoj ofanzivi na naše snage u Toplici i Jablanici i vratili se kućama. Kažu da bi se borili protiv okupatora, ali nemaju ljude da ih organizuju. Vođe su im pod četničkim uticajem.

2. avgust

Izjutra smo na svečan način proslavili trogodišnjicu ustanka naroda Bosanske krajine. Predali smo divizijsku prelaznu zastavu 4. bataljonu 10. krajiške brigade, koji je u jednomjesečnom takmičenju pokazao najbolje rezultate.

Poslije proslave izvršili smo pokret na prostoriju selo Crveni—selo Rudine—Kukavica. Uz put nismo imali borbi. Narod nas je po selima dobro dočekivao. Brigadama smo javili da se pripremaju za akciju na ibarsku prugu i cestu.

Povezali smo se sa naoružanim ljudima ovog terena i razgovarali o potrebi borbe i mobilizacije. Kada bi smo duže ostali na ovoj prostoriji, mogli bismo računati na izvjestan uspjeh u mobilisanju ljudstva.

Iz sela Crveni vidjeli smo u daljini Kosovo polje i dio Kosovske Mitrovice sa Zvečanom. Za borce je ovo bilo zanimljivo. Govorili su da bi tamo rado pošli da obnove stare bitke na Kosovu.

3. avgust

Izjutra smo dobili naređenje za operacije u dolini Ibra: naša i 17. divizija neće prelaziti na desnu obalu Ibra. U vezi sa tim izdali smo naređenje. Najvažnije se obezbijediti od pravca Kosovske Mitrovice — čuli smo da su u grad došle neke njemačke snage.

U toku dana prikupili smo dobre podatke o neprijateljskim uporištima na željezničkoj pruzi, željezničkim stanicama, mostovima, jačini posade i dr.

Izjutra oko 5 časova neprijatelj je od pravca Kos. Mitrovice napao jedinice 1. brigade na sektoru selo Banjska—Kadijača. Borba je bila vrlo žestoka i trajala je čitav dan. Imali smo dosta gubitaka. Neprijatelj je ovladao kotama Leskova glava i Kadijača. U borbi je bio 54. bataljon 99. puka 1. grenadirske njemačke divizije.

U 21 čas dobili smo radiogramom novo naređenje: sve jedinice prelaze preko Ibra. U smislu ovog naređenja morali smo javiti brigadama da hitno pokrenu bolnice i teže pokretljive dijelove i da ih prebace preko rijeke, da nastave sa rušenjem komunikacija u dolini Ibra u toku 4. avgusta, obezbjeđujući se sa lijeve obale rijeke.

Naš napadni sektor bio je 1 km južno od sela Leposavići do k. Ramne.

Napad je počeo noću 3. avgusta u 22.30 časova. Borba je bila vrlo žestoka, ali nismo uspjeli zauzeti nijedan most na željezničkoj pruzi — bili su čuvani jakim betonskim trospratnim bunkerima. U bunkerima su bili bjelogardijci. Sve naše jedinice uspjele su da pređu rijeku i komunikacije i dohvate se prvih padina Kopaonika.

Rezultat borbi: 3. i noću 3. na 4. avgusta:

Neprijateljski gubici: poginulo oko 132, zarobljeno 26 vojnika (među njima 5 Nijemaca iz 1. grenadirske divizije i 5 iz njemačke organizacije „Tot“). Oslobodili smo 80 Talijana. *Zaplijenjeno:* 4 puškomitraljeza, 1 laki mitraljez, 1 laki protivavionski mitraljez, 2 radio-stanice (jedna velika), 100 mina za minobacač, 2 strojnice, 2 „parabeluma“, 15 000 metaka 7,9 mm i dr. Zaplijenjen je i djelimično uništen teretni voz (lokomotiva i 102 vagona) sa hranom i drugim materijalom. *Uništeno:* 6 kamiona sa materijalom, 1600 metara željezničke pruge, 1 most i 3 propusta na cesti; spaljena su željeznička i žandarmerijska stanica u Slatini i jedan magazin u Pridvorici.

Naši gubici: poginulo 11, lakše ranjeno 41 i teže ranjeno 8 boraca i starješina.[242]

---

[242] U vrijeme forsiranja Ibra od strane Operativne grupe divizija neprijatelj je imao od Kosovske Mitrovice do Raške sli-

Mišljenje o akciji

a) Akcija nije u potpunosti uspjela zbog dobre i jake odbrane željezničkih mostova; mi nismo imali sredstava da likvidiramo betonske bunkere.

b) Zakašnjenje naređenja o prelazu Ibra uticalo je na rezultat akcije: dobar dio naših snaga (tri bataljona) bio je angažovan u borbi sa Nijemcima na Kadijači. Ovo smo morali učiniti da nas ne bi bočno ugrožavali, kao i radi zaštite težih dijelova ostavljenih pozadi borbenog rasporeda.

c) Sve su se jedinice založile na izvršenju svojih zadataka i nisu u tome podbacile.

4. avgust

U toku 4. avgusta vodili smo borbu sa njemačkim jedinicama koje su pokušale iz Leposavića i D. Kamenice da prodru za Slatinu. U borbi je ubijeno nekoliko neprijateljskih vojnika. Nijemci su imali dva tenka od pravca D. Kamenice, a od pravca Leposavića oklopni voz. Prva brigada vodila je borbu kod sela Ceranja sa manjim neprijateljskim snagama. Od artiljerijske vatre poginula su joj dva druga.

U noći 4/5. avgusta izvršili smo pokret na prostoriju sêla: Graničani—Lozna—Jelakce. U Graničanima zaplijenjena je arhiva četničkog komandanta Bože Markovića (2. kosovski korpus) i dosta materijala među kojim: 20 000 komada municije 7,9 mm, 120 mina za teški bacač, 30 000 komada francuske puščane municije. Puščanu municiju francuskog porijekla smo uništili.

5. avgust

Do 6 časova jedinice su stigle na prostoriju Graničani —Lozna—Jelakce. U ovim selima narod nas je dosta dobro primio, mada slabo šta govori o četnicima.

---

jedeće snage: dva bataljona 5. SS policijskog puka, 5. puk Ruskog zaštitnog korpusa, dva bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa, jedan ojačani bataljon bugarske 24. divizije i jedan oklopni voz. Osim toga, u dolinu Ibra pristizao je 14. puk 7. SS divizije „Princ Eugen", a u rejon Kosovske Mitrovice stizali su iz Grčke dijelovi 1. brdske divizije. („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj, 2, str. 262).

O rezultatima borbe na Ibru može se podrobnije vidjeti u Zborniku I/9, 73, 78, 179, 180, 181, 182.

6. avgust

Izvršili smo pokret na prostoriju sêlâ: Boranci—Kovizle—Radunje—Vitoš—Štava.

Imamo zadatak da razbijemo četničke bande na pravcu Brusa i Toplice i da se povežemo sa našim jedinicama u Toplici i Jablanici.

Narod u ovim selima bio je stalno pod četničkim uticajem. Partizani nisu ovdje dolazili. Ovo je sektor četničkog Kopaoničkog korpusa potpukovnika Keserovića.

Najzad je naša grupa došla na Kopaonik. Lijepa i prohodna planina. Sela dosta lijepa i bogata i dosta se razlikuju od planinskih bosanskih sela. Kuće su nešto bolje, ali ne i čistije.

7. avgust

Izjutra oko 0.1 čas dobili smo naređenje u kome se kaže da će jedinice 17. i 2. proleterske divizije napasti neprijateljske snage (četnike) na položajima: Mramor (k. 1304)—Brus i da će ovaj grad da zauzmu.

Mi ostajemo na prostoriji sêla: Đerekari—Čokotar—Stanulovići kao rezerva. Treba da postavimo obezbjeđenja i da izviđamo prema r. Toplici, r. Labu i r. Ibru.

Jutros smo bili kod Peka. Razgovarali smo o situaciji kod jedinica Glavnog štaba Srbije u Toplici i Jablanici. Od njih treba da dobijemo nešto ljudstva.

Prišao nam je komandant četničke Ibarske brigade, koji je obećao da će stvoriti partizanski odred na sektoru Slatina—Leposavići.

U 14 časova kod Peka je došao drug Gligo, koji je iznio situaciju na svom napadnom pravcu: četnici su obuhvatom izbili na Ledenicu (k. 1915) i Milanov vrh (k. 2017) i tako ovladali najvišim visom Kopaonika. Na taj način Gligo je došao u nezgodnu situaciju.

Da bi se neprijatelj razbio i Gligu omogućilo prodiranje ka Brusu, mi smo dobili zadatak da sa dvije brigade zauzmemo Milanov vrh i Ledenice i da zajedno sa Gligom protjeramo neprijatelja ka Jošaničkoj Banji i Brusu.

Izdali smo naređenje za napad 1. i 4. brigadi. Napad treba da počne 8. avgusta u 0.1 čas.

Deseta brigada ostaje u opštoj rezervi i za obezbjeđenje od pravca r. Laba r. Toplice i r.Ibra.

Pred veče su četnici sa Milanovog vrha pošli u napad, tako da su doprli preko kose Bećirovac do sela Ravništa, a preko k. 1792 do Vojetina (k. 1558). Radi ovoga jedinicama smo dali zadatak da sa napadom počnu u prvi mrak.

Napad je izveden po planu. Prva brigada izašla je na Milanov vrh 8. avgusta. U silovitom naletu, presijecajući četnicima veze i odstupnicu, naši su ih brzo razbili i za kratko vrijeme — do zore 8. avgusta — ovladali svim važnim kotama. Četnici su dali jači otpor na Bećirovcu i Milanovom vrhu, a zatim potpuno razbijeni bježali su u grupama po jarcima i šumi, a najviše prema Brusu.

Rezultat borbe: mrtvih oko 80 četnika, među kojima 5 oficira; zarobljenih preko 200, među njima jedan kapetan I klase i jedan poručnik. *Zaplijenjeno*: 3 teška mitraljeza, 3 „šarca", 5 raznih puškomitraljeza, jedna radiostanica na baterije, 75 granata za top 47 mm i dosta puščane municije.

Mi smo imali 5 mrtvih, 2 teže i 3 lakše ranjena. Od zadobijenih rana umro je politički komesar jedne čete.

Jedinice 17. divizije, koje su operisale desno od naših jedinica, takođe su imale veliki uspjeh. Razbijeni četnici na visovima Kopaonika bježali su ka Brusu i naletjeli na 17. diviziju.

Ova borba sa četnicima pokazala je visoki kvalitet naših jedinica. sa kojima se nikako ne mogu uporediti četničke bande.

Zarobljeni četnici izgledaju bijedno: prljavi su, odrpani i neobrijani. Ne liče na vojsku, nego na okupljenu bandu, koja je sposobna jedino za pljačku.

Pokušaćemo da jedan broj prisilno mobilisan mlađih ljudi ostane u našim jedinicama.

9. avgust

Ostali smo na prostoriji Brzeće—Radunje—Đerekari. Prikupljamo podatke o Kuršumliji i dolini Ibra.

Od zarobljenih četnika doznali smo da su razbijeni Prvi jurišni korpus (jačine 2000 ljudi), kao i Drugi i Peti jurišni korpus, koji su manji od Prvog korpusa.

U toku dana nastavili smo hvatanje razbijenih četnika, tako da se njihov broj u zarobljenima popeo na 465,

među kojima i nekoliko oficira i podoficira, a poginulo je ukupno 122 četnika. Za ova dva dana (8. i 9. avgusta) ukupno je zaplijenjeno: 19 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 274 puške, 7 strojnica, 1 laki bacač, 5 signalnih pištolja, 75 granata 47 mm, 35 000 puščanih metaka, 1 radio-stanica, 133 konja i dosta druge opreme.

U ovim borbama mi smo imali 8 mrtvih i 4 ranjena.

Druga proleterska divizija zauzela je 8. avgusta Brus, a 17. divizija nadire ka Aleksandrovcu.[243]

10. i 11. avgust

Ostali smo na staroj prostoriji. Izviđamo prema Kuršumliji i Ibarskoj dolini. Sve prisilno mobilisane mlađe ljude, koje smo zarobili na Kopaoniku, a koji su izjavili da će ostati sa nama, rasporedili smo u sve tri brigade. — Na mjestu borbe sa četnicima pronašli smo još 1 bacač 81 mm, 1 laki bacač 47 mm, 1 teški mitraljez i 1 puškomitraljez.

12. avgust

Sa dvije brigade izvršili smo pokret prema Kuršumliji u cilju napada na tamošnji bugarski garnizon. Na maršu preko selâ Trebinja, Belasice, Pardusa i Ugljara dočekala nas je šiptarska milicija, koju smo brzo razbili, ali nas je prisilila da na „njenoj“ teritoriji stalno vodimo borbu. Milicija se vrlo vješto rasturi po grupicama i lukavo napada sa svih strana. Od takve borbe imali smo 3 mrtva i 7 ranjenih (od toga 4 teže).

Ova borba nije nam trebala, ali nismo znali da ćemo naići na takvo osino gnijezdo. Inače smo imali mogućnosti da izvršimo ovaj pokret bez borbe da smo išli bliže dolini r. Toplice.

Poslali smo jednu našu izviđačku grupu za vezu sa 21. srpskom divizijom, koja se nalazi jugoistočno od Kuršumlije.

13. avgust

U daljem pokretu prema Kuršumliji došli smo do linije selo Mirnica — selo Žegrova. Izjutra je počela bor-

---

[243] U vremenu od 8. do 10. avgusta Operativna grupa divizija razbila je na prostoriji Milanov vrh—Ledenica—Mramor—Brus—

ba na sektoru sela Sagonjevo, gdje je trebalo da dođe 2. proleterska divizija, koja će takođe učestvovati u napadu na Kuršumliju. U borbi sa jedinicama 2. proleterske divizije je jedan bugarski bataljon sa nekoliko brdskih topova.

U 9 časova dobili smo podatke o Kuršumliji: jedan bugarski bataljon 12 avgusta otišao prema Sagonjevu. U Kuršumliji ostao bataljon nedićevaca. U Blacu se nalazi jedan njemački bataljon, a sjeverozapadno od njega, u selu Čučale — jedan bugarski bataljon.[244]

Kako se vidi neprijatelj je pojačao liniju Kuršumlija—Blace radi odbrane ovih gradova i sa težnjom da nas potom potisne iz Brusa i Aleksandrovca.

U ovakvoj situaciji odustali smo od napada na Kuršumliju. Po dogovoru sa štabom 2. proleterske divizije naša 1. brigada učestvovaće u noćnom napadu na bugarski bataljon u Sagonjevu.

14. avgust

Jutros smo dobili pismo od druga Ljube Đurića. On je zamjenik komandanta Glavnog štaba Srbije. Ljubo nas pozdravlja i traži nam kadrove za jedinice. Oni su im jako potrebni jer imaju mlade divizije bez dovoljno starješina.

Naša četa koja je išla za vezu sa 21. srpskom divizijom, južno od Kuršumlije, dobro je dočekana od Srbijanaca. U jedinicama je nastalo veselje i radost zbog našeg dolaska u Srbiju i kod njih. Naši borci ostavili su dobar utisak na mlade Topličane.[245]

Aleksandrovac 4. grupu jurišnih korpusa — glavninu četničkih snaga u Srbiji.

[244] Na prostoriji Kuršumlija—Blace—selo Merćez (sjeverozapadno od Kuršumlije) nalazile su se jedinice bugarske 27. divizije. Ova bugarska divizija pojačala je svoje posade u Prokuplju, Kuršumliji, Blacu i Merćezu i isturila dio snaga na Požar (k. 1163) da spriječi spajanje Operativne grupe divizija sa 21. i 24. srpskom divizijom, koje su se nalazile južno od komunikacije Kuršumlija—Prokuplje. („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2, str. 263). — Kao što se vidi, naši podaci o jačini neprijateljskih snaga pred 2. proleterskom divizijom i u Kuršumliji nisu bili potpuni; neprijatelj je raspolagao jačim snagama.

[245] Izviđačku grupu 1. krajiške brigade primio je u selu Mala Pupavica (7 km jugoistočno od Kuršumlije) komandant 21. srpske divizije pukovnik Miloje Milojević. (Zbornik I/9, 114).

Bugari su razbijeni na sektoru Sagonjevo—Nevade. Tri bataljona 1. brigade odlično su izvršila zadatak: zajedno sa jedinicama 2. proleterske divizije potpuno je razbijen jedan bugarski bataljon i dio drugog bataljona, koji je izmakao potpunom razbijanju jer se pred mrak povukao ka Blacu.

Bugarski bataljon je razbijen slično kao i četnici na Kopaoniku: uopšte nisu mogli pružiti otpor našim borcima.

Rezultat akcije triju bataljona 1. brigade: poginulo 80, a zarobljeno 66 Bugara. Zaplijenjeno: 1 top 75 mm, 1 teški mitraljez „Maksim", 1 teški bacač, 7 raznih puškomitraljeza, 8 strojnica, 4 pištolja „parabeluma", 6000 komada puščane municije, 20 tovarnih i jahaćih konja i dr.

Naši gubici: 2 mrtva i 3 ranjena.

Izvršili smo pripreme za napad na Kuršumliju. Grad brane: bataljon Bugara, bataljon nedićevaca, bataljon topova i nešto Nijemaca (feld-komanda).[246]

Napadaju 1. krajiška, 4. proleterska i jedna brigada 21. srpske divizije.[247]

15. avgust

Napad na Kuršumliju počeo je 14. avgusta u 24 časa. Bugari raspolažu sa spoljnim utvrđenjima — bunkerima, koji su opasani rovovima i bodljikavom žicom. Vodi se ogorčena borba.

---

[246] Naši podaci o jačini neprijateljskog garnizona u Kuršumliji nisu bili potpuni. Njegova jačina bila je: dva bataljona 122. puka bugarske 27. divizije, jedan puk Srpske državne straže, četa „šucpolicije" i izvjestan broj četnika. (Vidi „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2, str. 284).

[247] Za napad na Kuršumliju 21. srpska divizija bila je potčinjena štabu Operativne grupe divizija. U napadu na Kuršumliju učestvovala je njena 4. udarna brigada, dok su 5. i 6. udarna brigada dejstvovale na komunikacije Kuršumlija—Prokuplje. (Zbornik I/9, 130, 135 i 140).

Za vrijeme pokreta 2. proleterska i 5. divizije (bez jedne brigade) ka prostoriji Blace—Kuršumlija, u toku borbi sa Bugarima 13 .i 14. avgusta i za vrijeme napada na Kuršumliju štab Operativne grupe divizija nalazio se sa 5. divizijom. U to vrijeme se 17. divizija nalazila na prostoriji Brus—Aleksandrovac—Razbojna, a 4. krajiška brigada na prostoriji Brzeće—Belo Polje (Kopaonik).

Prvi bataljon 1. brigade i jedan bataljon 4. proleterske brigade ušli su u grad.

Naš bataljon je zauzeo željezničku stanicu i sokolski dom. Na stanici je zaplijenio nekoliko vagona municije. Municiju nisu uništili jer su računali sa zauzimanjem grada.

Grad nismo mogli zauzeti. Razlog ovome je vrlo žestok otpor u solidno izrađenoj spoljnoj odbrani, a takođe i u gradu. Bugari u utvrđenjima ništa ne zaostaju od Nijemaca.

U zoru naši bataljoni morali su se povući ispred utvrđenja. Bataljon iz grada povlačio se pod nepovoljnim uslovima, ugrožavan vatrom. U 6 časova došla su 4 bugarska aviona, mitraljirala i bombardovala naše jedinice, no bez rezultata. Po podne su došla 4 njemačka lovca, no i oni nam nisu nanijeli gubitke.[248]

U ovoj borbi poginulo je preko 70 neprijateljskih vojnika i 9 zarobljeno. Zaplijenjeni materijal nije se mogao iznijeti iz grada. Pred napad na grad predala su nam se tri bugarska vojnika.

Mi smo imali 9 mrtvih i 32 ranjena (10 teže).

Napad na grad nismo obnavljali.

16—19. avgust

Ostali smo prema Kuršumliji, a 4. brigada i dalje je u širem rejonu Blaževa. Za ovo cijelo vrijeme Bugari su bili neaktivni. Čitavo ovo vrijeme po noći iz Kuršumlije tuku topovi, bacači i štekću mitraljezi. Dvadeset prva srpska divizija napadala je grad demonstrativno malim snagama.

Od pravca Ibarske doline bez promjena. Oko 90 bjelogardijaca izviđalo prema Milanovom vrhu.

U selo Blaževo saveznički avioni donose materijal za čitavu našu grupu. Englezi nam šalju njihove puškomitraljeze, a nama nisu potrebni.

Osamnaestog avgusta u Operativni štab došli drugovi Kočo, Mihailo i Pero Stambolić — u vezi sa daljim planovima za operacije. Posjetili smo ih i mi. Željeli bi da naša grupa ostane na sektoru južne i istočne Sr-

[248] Opširan izvještaj štaba 1. krajiške brigade o toku napada na garnizon Kuršumliju objavljen je u Zborniku I/9, 149.

bije. Postoje dobri uslovi za mobilizaciju u ovim krajevima.

Devetnaestog avgusta pošli su drugovi iz naše divizije, koji su odabrani za srpske divizije i 11 kurira za Glavni štab Srbije. Ukupno smo dali iz divizije 84 druga i drugarice. Među njima Radu Zorića i Mladena Marina, prvog za komandanta, a drugog za političkog komesara divizije. Pošao je i Vico Bašić, za intendanta divizije ili instruktora. Takođe je otišla potpukoviik dr Julka Mešterović.

Drugovi su se teško rastajali od svojih jedinica, ali su svi shvatili potrebu da se pomogne srpskim jedinicama, pa su rado pošli na nove dužnosti.

Ovim krajišnici vraćanju dug drugovima iz Srbije za njihovu pomoć kada su 1942. godine, kao politički radnici, pošli iz proleterskih brigada u mlade krajiške brigade.

Odredili smo Vicuku Bodirožu za komandanta 4. brigade, Simurdića za politkoma 1. brigade, Jajčanina Bijelog za zamjenika komandanta 1. brigade, pošto je dotadašnji zamjenik komandanta ove brigade major Zec, otišao za komandanta brigade u jednu srpsku diviziju.

Takođe smo formirali brigadne prateće čete teških bacača. Na ovaj će se način teški bacači bolje koristiti u borbi, sâmo ljudstvo brže i bolje će se osposobiti u rukovanju oružjem, a komandni kadar steći će potrebna znanja i iskustva u komandovanju i korišćenju minobacačke vatre.

20. avgust

Izvršili smo pokret sa 1. brigadom na sektor Sagonjeva. Prema novom rasporedu 1. brigada ide na Jastrebac da je vidi narod, da bude zajedno sa 5 brigadom 21. divizije i da izvrši mobilizaciju za našu diviziju. Sa njom idu drug Pero Stambolić i drug Ilija.

Naše teže ranjenike poslali smo sa 2. proleterskom divizijom na slobodnu teritoriju u Jablanici, odakle će biti prebačeni za Italiju.[249] Uputili smo 36 drugova — sva nosila i teže ranjenike. Ovo je odlična pomoć jedi-

[249] Tada je 2. proleterska izašla iz sastava Operativne grupe divizija, a u njen sastav ušla je 21. srpska divizija.

nicama, a da ne govorim za ranjenike koji idu u sigurne, dobro opremljene bolnice.

21. avgust

Prva brigada je krenula dalje za selo Razbojnu, a 10. brigada stigla u Sagonjevo. Štab divizije je ostao sa 10. brigadom.

Kod neprijatelja u Kuršumliji svakog dana ima izmjena; sada se u gradu nalaze tri bugarska bataljona i bataljon nedićevaca. Neaktivni su.

Preko Glavnog štaba Srbije poslali smo za Krajinu 15 brojeva našeg lista „Put slobodi" br. 3. List smo izdali u putu od Berana i posvećen je proslavi trogodišnjice ustanka u Krajini. U njemu ima lijepih članaka, naročito o borbama u Srbiji i o takmičenju jedinica pred proslavu. Vjerujem da će ovaj list biti najljepši dar koji smo mogli Krajini poslati iz naše divizije.

Takođe smo poslali jedan primjerak lista Vrhovnom štabu i jedan našim ranjenicima u Italiji.

22. avgust

Dva bataljona 4. brigade napali su rudnik bakra kod sela Kremića (10 km sjeveroistočno od Raške). Žandarmi, koji su branili rudnik, pobjegli su. Zarobljena dva žandarma, a zaplijenjeno: 2 puške, 50 kg dinamita, 2 konja i dr.

Prva i 10. brigada u pokretu za Jastrebac i Razbojnu.

23. avgust

Prva brigada je napala na aerodrom kod Kruševca i na četnike koji su se nalazili u selima Golovode i Parunovac. Avioni su bili sklonjeni sa aerodroma i štićeni bunkerima, tako da im se nije moglo prići. Od mitraljeske vatre zapaljena su 3 aviona.

U ovoj borbi poginula su 32 Nijemca i četnika, a zarobljeno 43 četnika. Uništene su 32 puške, dvoja kola bacačkih mina i 1 teški bacač, a zaplijenjen 1 mitraljez holandskog porekla. Zarobljeni četnici pripadaju „korpusu" Keserovića.

Mi smo imali 2 mrtva i 4 ranjena.

Narod na Jastrepcu pa prema Kruševcu vrlo dobro je primio našu brigadu. Sav narod stoji uz narodnooslo-

bodilačku borbu. Četnike nazivaju „koljašima“ i jako ih mrze. Naši drugovi iz brigade i drug Ilija održavaju konferencije po selima i vrše dobrovoljnu mobilizaciju.

24. avgust

Nije bilo nikakvih promjena.

Noću 24/25. avgusta četiri čete 4. brigade izvršile su iz zasjede napad na kolonu od 16 njemačkih kamiona na cesti u dolini Ibra, kod sela Kajkova. Napad je potpuno uspio: spaljeno je svih 16 kamiona i 1 luksuzni automobil. U 4 kamiona bila je nafta i benzin, a ostali su bili prazni. Ubijeno je 12 Nijemaca i jedan Nedićev poručnik. Razrušeno 500 metara željezničke pruge. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 1 radio-prijemnik, 2 pištolja i 15 000 metaka. Mi nismo imali gubitaka.

25. avgust

Jedinice nisu vodile borbu. Neprijatelj nije aktivan i mi svuda imamo inicijativu.

Noću 25/26. avgusta 1. brigada je postavila nagazne mine i zasjedu na željezničku prugu Stalać—Niš, u blizini stanice Đunis. Na mine i zasjedu je naišao teretni voz od 95 vagona. Uništeno je osam vagona i lokomotiva. Ubijeno je 10 Nijemaca, a 4 su zarobljena. Zaplijenjeno je 6 pušaka, 10 ranaca i 20 šatorskih krila.

26. avgust

Bez promjena. Štab divizije nalazi se u selu Lepenac.

27. avgust

Četnici vrše napad od pravca Trstenika na jedinice 17. divizije. Jačina četnika je 3—4 korpusa (oko 3000). S obzirom na razvučenost 17. divizije, njihove jedinice bile su prinuđene da se pod borbom povlače ka Brusu.

Dva bataljona 10. brigade vodili su borbu sa bataljonom nedićevaca i četnicima na sektoru Štitari—Novaci. Borba je bila vrlo žestoka. Četnici su oštro napadali. Izbačeno iz stroja oko 40 neprijateljskih vojnika. Mi smo imali 2 mrtva i 4 ranjena. Poginuo je komandant bataljona poručnik Tadić Branko.

Pošto su četnici sve više potiskivali jedinice 17. divizije, a da bi držanjem Kopaonika obezbijedili naše lijevo krilo, izdali smo naređenje 10. brigadi da odmah krene preko Brusa. Takođe su dva bataljona 4. brigade krenula ka selu Kriva Reka (13 km zapadno od Brusa).

Noću 27/28. avgusta četiri čete 4. brigade iz zasjede su dočekale njemački vojni voz (putnički) na Ibarskoj pruzi. Nagaznom minom dignuta su u vazduh tri vagona, ostali vagoni (27) oštećeni su mitraljeskom vatrom.

Ubijeno je i ranjeno oko 150 Nijemaca, koji su pripadali 1. brdskoj diviziji. Zarobljen jedan Nijemac. Zaplijenjena 2 „šarca" i 1 strojnica.

Mi smo imali 3 teže i 2 lakše ranjena.

28. avgust

Dva bataljona 4. brigade razbili su jedan jurišni četnički korpus kod sela Mačkovca (11 km zapadno od Brusa). Četnici su u dvije grupe pobjegli ka Jošaničkoj Banji i Brusu. Četnici su imali 15 mrtvih i 11 zarobljenih. Zaplijenjena 1 strojnica, 1 tovar sanitetskog materijala i nešto municije. Mi smo imali jednog lakše ranjenog.

Izjutra četnici su izbili na kose sjeverno od Brusa, pa je 10. brigada, u pokretu za Brus, morala zaobići gradić sa južne strane.

29. avgust

Deseta brigada stigla je u Mačkovac. Prikupila se i glavnina 4. brigade. U toku dana izvršili smo pripreme za napad na četnike na našem pravcu. Vršimo obuhvatni napad sa 2. krajiškom brigadom 17. divizije i našom 4. i 10. brigadom opštim pravcem Nerađe — selo Pleš — selo Latkovac—Lupoglava. Na krajnjem desnom krilu napad vrše 1. krajiška i 6. srpska brigada 21. srpske divizije, opštim pravcem Štitari — selo Novaci — selo Rataje, a u centru sa linije Brus—Razbojna, napadaju po dvije brigade 17. i 21. divizije.

Pokret za napad lijeve kolone izvršen je 29. avgusta u 18 časova. Sa ovom grupom brigada nalazi se štab naše divizije.

30. avgust

Poslije razbijanja jurišnog korpusa kod Mačkovca četnici nisu smjeli da ostanu na prostoriji Brus—Aleksandrovac, nego su 29. avgusta uveče počeli sa povlačenjem, tako da su im naše jedinice uhvatile samo zaštitne dijelove. Glavnina četnika povukla se preko Zapadne Morave.

Poginulo je i zarobljeno 93 četnika. Mi smo imali 2 mrtva i 2 ranjena.

31. avgust

Četvrta i 10. brigada vratile su se na prostoriju Kriva Reka — Lapčevići, a 1. brigada je ostala u selima sjeverno od Velikog Jastrepca, sa zadatkom zatvaranja pravca od Kruševca i produžila je rad na mobilizaciji novog ljudstva.

Jedan bataljon 1. brigade minirao je 28. avgusta prugu Stalać—Niš kod sela Tešića. Uništena je lokomotiva, 15 vagona i 2 kamiona. U vagonima je uništeno: dijelovi za 3 nova aviona, 3 vagona hrane, 1 vagon sanitetskog i drugog materijala. Poginulo 5 Nijemaca i 1 zarobljen. Kod nas 1 lakše ranjen.

U borbi sa četnicima 30. avgusta tri bataljona 1. brigade izbacili su iz stroja preko 40 četnika, zarobili 24. Zaplijenili 21 pušku i 2000 metaka. Mi smo imali 3 lakše ranjena.[250]

1—5. septembar 1944

U ovom vremenu vršili smo mobilizaciju na području Jastrepca i prema Moravi. Ovdje smo mobilisali 450 mladića i poslali ih u jedinice. Dobili smo 100 boraca iz 23. srpske divizije, a 38 boraca iz Ibarskog partizanskog odreda. Tako su nam se jedinice nešto popunile. Novi borci su prilično goli i bosi.

Prva brigada je došla 4. septembra sa terena Jastrepca. Sada se cijela divizija nalazi na prostoriji Kriva Reka—Osredci—Lapčevići. Ljudstvo se odmara, a sa ma-

---

[250] Detaljniji podaci o borbama i pokretima 5. divizije u vremenu od 16. do 31. avgusta objavljeni su u Zborniku I/11, 32, 56, 73, 76, 89, 94, 99 i 176.

njim izviđačkim grupama izviđamo prema Jošaničkoj Banji.

U našu grupu divizija ušla je 21. srpska divizija, na mjesto 2. proleterske divizije. U sastav 21. divizije ušla je 2. proleterska brigada.

Od saveznika smo ovdje dobili dosta naoružanja i razne municije. No, ništa odijela i cipela.

U Brusu, kod druga Peka, vidjeli smo drugove Crnog i Ratu. Rato je pošao sa nama.

Dobili smo novog hirurga i sestru — asistenta. Oni su došli kod nas iz Crvene armije, kao pomoć našem sanitetu. Kažu mi da su se sa jednom grupom ljekara i sanitetskog osoblja — crvenoarmejaca spustili padobranima na slobodnu teritoriju u Jablanici.

XII

PRODOR OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA U ŠUMADIJU

(6. IX — 8. X 1944)

Početkom septembra 1944. trupe Crvene armije u svom nastupanju kroz Rumuniju bližile su se granicama Jugoslavije. Jedinice Prvog proleterskog i Dvanaestog udarnog korpusa prodrle su u zapadnu Srbiju. Tada je Vrhovni štab forsirao nastupanje Operativne grupe divizija iz Toplice u Šumadiju. Planirano je prodiranje svih ovih snaga NOV kroz zapadnu Srbiju i Šumadiju sa ciljem da se razbiju četnici Draže Mihailovića, Nedićeve i druge neprijateljske formacije i njihova vlast i da se stvore povoljni uslovi za konačno oslobođenje Srbije. U isto vrijeme planirane su ofanzivne operacije Trinaestog i Četrnaestog korpusa u istočnoj Srbiji.

Nastupanje Operativne grupe, u čijem je sastavu bila i 5. udarna divizija, iz Toplice u Šumadiju otpočelo je 6. septembra opštim pravcem Kopaonik—Dragačevo—Požega. Sredinom mjeseca grupa je izbila na prostoriju Čačak—Požega—Užice. Kako su snage Prvog proleterskog korpusa u to vrijeme već izbile u rejon Valjevo—Lajkovac—Ljig, Vrhovni štab je ponovo forsirao nastupanje Operativne grupe. Tada je, u cilju neposrednije koordinacije dejstava, od Prvog proleterskog i Dvanaestog udarnog korpusa i Operativne grupe divizija formirana Prva armijska grupa NOV.

Nastavljajući nastupanje na sjever Operativna grupa divizija je do 20. septembra izbila na liniju Ljig—Aranđelovac—Topola i povezala se sa jedinicama Prvog proleterskog korpusa. Do početka oktobra jedinice Prve armijske grupe ovladale su sjeverozapadnom Srbijom i bile spremne da otpočnu operacije za oslobođenje Beograda.

6. *septembar*

Izvršili smo pokret prema dolini Ibra.

Prikupljamo podatke o neprijateljskim pokretima i uporištima na komunikacijama u dolini Ibra. Treba da forsiramo Ibar.[251]

Vrijeme provedeno na području Kopaonika, Župe i Jastrepca dobro smo koristili za mobilizaciju novih boraca. Kod naroda na Kopaoniku i oko Brusa i Aleksandrovca nailazili smo na prilično rezervisan prijem. Četnički uticaj ovdje je bio vrlo jak. Keserović je skoro sve prisilno mobilisao. Narod se strahovito plaši četnika i njihove odmazde — ako bi se vratili ovamo. I zbog toga, mada znaju opštu situaciju u svijetu, nerado se odazivaju za borbu. Četničke laži i propaganda imali su svoga odraza u narodu. Primijetio sam da mnogi od seljaka ne znaju o vojno-političkoj situaciji u našoj zemlji. Treba dosta političkog rada u ovim krajevima.

---

[251] Prema planu Vrhovnog štaba Operativna grupa divizija imala je zadatak da se sa područja Župe i Kopaonika što prije prebaci u Šumadiju i to osnovnim pravcem planina Čemerna—Dragačevo—Čačak—Gornji Milanovac—Rudnik i da se preko Suvobora poveže sa Prvim proleterskim korpusom (1. i 6. proleterska divizija), koji je u to vrijeme (6. septembra) izbio na prostoriju Požega—Dobrinja—Kosjerići—Užice—Šljivovica.

Tada je 37. divizija bila na prostoriji Zlatibor—Priboj—Mokra Gora i sadejstvovala u borbama 1. i 6. proleterskoj diviziji, dok je Dvanaesti udarni korpus sa 16. i 36. divizijom 6. septembra uspješno forsirao Drinu kod Starog Broda; korpus je imao zadatak da preko planine Tare izbije na Povlen i Medvednik, a potom u Mačvu i Posavinu.

Ovim prodorom naših snaga počeo se ostvarivati poznati plan Vrhovnog štaba o razbijanju njemačkih i nedićevsko-četničkih snaga u zapadnoj Srbiji i Šumadiji i sticanja strategijskog oslonca i inicijative za dalje uspješno nadiranje naših krupnih snaga ka Beogradu.

8. septembar

Noću 7/8. septembra izvršili smo prelaz preko Ibra u rejonu sela Biljanovac. Rijeku smo prešli preko gazova. Porušili smo željezničku prugu na više mjesta, zauzeli rudnik Jarando, a izjutra 8. avgusta naša dva bataljona likvidirali su četničku podoficirsku školu u Rudnom, gdje su zarobili 70 četnika.

U ovoj borbi zaplijenili smo 22 puške, nešto municije i druge sitnije vojne opreme. Poginulo je oko 20 neprijateljskih vojnika. Zapaljena su 2 luksuzna automobila.

U borbi na Ibru imali smo 3 mrtva i 13 ranjenih, a na Rudnom 1 ranjenog.[252]

9. septembar

Izvršili smo pokret za sela Mlanču i Vrmbaje.

10. septembar

Jedinice su stigle na prostoriju Ivanjica—Lisanski rudnik. Grupa četnika i nedićevaca koja je držala grad i rudnik pobjegla je ispred naših jedinica. Zarobljena su 4 četnika, a zaplijenjeno: 1 mitraljez, 15 pušaka, 4 sanduka mina za teški bacač, 2 kola druge municije i dr.

U Ivanjici smo našli malo svijeta. Četnici su silom tjerali narod da bježi iz grada. Muškarce su mobilisali.

11. septembar

U Ivanjici smo proslavili dvogodišnjicu formiranja 4. krajiške brigade. Proslava je izvedena na svečan način. Govorio sam i ja ispred našeg štaba. Naveče je održana priredba, na kojoj je prisustvovalo i nešto građana.

Uveče su dva bataljona 1. brigade ušla u Arilje, odakle su četnici pobjegli.

---

[252] Prilikom forsiranja Ibra Operativna grupa divizija vodila je borbu sa dijelovima Ruskog zaštitnog korpusa koji je iz utvrđenja branio objekte na komunikacijama, kao i sa dijelovima njemačke 1. brdske divizije (jačine oko 1200 vojnika) koji su bili na prolazu za Kraljevo. Sa ovim njemačkim snagama vodila je borbu na Ibru 17. divizija. („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2, str. 285).

Detaljnije o pokretu Operativne grupe divizija ka Ibru i o forsiranju rijeke od strane 5. divizije vidi u Zborniku I/11, 111, 118, 143 i 149.

12. septembar

Izvršen je pokret jedinica na sektor Arilja. Uveče smo dobili zapovijest za napad na Užice.

Do ovog dana u Užicu se nalazilo oko bataljon Nijemaca i nedićevaca. Presječena je komunikacija Užice—Dobrun. U zapovijesti je rečeno da 37. divizija vodi borbu sa njemačkom motorizovanom kolonom duž komunikacije Priboj—Vardište—Mokra Gora, koja nastoji da se probije u Užice.

Dvadeset prva divizija napada Požegu, a 17. divizija ima zadatak da sa jednom brigadom zauzme i drži Ovčarsko-kablarsku klisuru — da zatvori pravac od Čačka, jednu brigadu postavlja u rejonu Guče, a jednu brigadu šalje na prostoriju Arilje—Ivanjica.[253]

13. septembar

Izvršili smo pokret u pravcu Užica. Za napad na neprijateljski garnizon u Užicu brigadama smo dali slijedeće zadatke: 4. brigada napada grad sa sjevera, 10. brigada — preko Krčagova i Orlovca, 1. brigada — sa zapada, između puteva koji iz Užica vode za Kremna i Mačkat.

U toku marša ka Užicu od naše obavještajne službe dobijamo razne podatke o jačini neprijateljskog garnizona u Užicu, pa i to da Nijemci stalno prolaze cestom iz Višegrada i Priboja za Užice. Mi smo pretpostavljali da u gradu nema više od bataljona Nijemaca i javili smo štabovima brigada da se napad izvrši.

Napad nije počeo jednovremeno. Bio je dug marš i jedinice nisu mogle ranije i jednovremeno stići. Prva brigada napadala je u predviđeno vrijeme — 21 čas, dok su 4. i 10. brigada počele sa napadom u ponoć.

Neprijatelj je bio iznenađen našim napadom. Napadu je prethodila jaka minobacačka vatra, a zatim su tri bataljona (po jedan iz svake brigade) ušla u grad. Međutim, u gradu se zateklo više neprijateljskih vojnika

---

[253] U ovo vrijeme 1. i 6. proleterska divizija nalazile su se na prostoriji Varda—Kosjerići—Maljen—Mionica. One su u prethodnim borbama razbile nekoliko četničkih korpusa.

Zapovijest štaba Operativne grupe divizija za napad na Užice i Požegu i zapovijest štaba 5 .divizije za napad na Užice objavljene su u Zborniku I/12, 14 i 24.

nego što smo mi računali — oko dva bataljona njemačke „Princ Eugen" divizije i jedan bataljon nedićevaca (svega oko 2000 vojnika). Naši su likvidirali samo manji broj spoljnih utvrđenja-betonskih bunkera, a u gradu su Nijemci brzo organizovali otpor. Pred zoru su se naše jedinice povukle na polazne položaje.

Poginulo je oko 50 neprijateljskih vojnika, uništeno 8 kamiona i 2 teška mitraljeza, zaplijenjeno 13 pušaka, 1 laki mitraljez, 60 ručnih bombi i nekoliko hiljada puščanih metaka. Razrušena je željeznička pruga oko Užica na više mjesta.

Mi smo u ovoj borbi imali 5 mrtvih i 31 ranjenog.

14. septembar

U toku ovog dana jedinice su se odmarale i držale pod kontrolom kretanje neprijatelja oko Užica. Nijemci nisu bili naročito aktivni, sem što je jedna njihova kolona, pod zaštitom tenkova, pošla za Požegu (21. divizija nije zauzela Požegu). Po podne smo dobili naređenje da sa dvije brigade izvršimo pokret za selo Dobrinju (sjeverno od Požege).

Noću 14/15. septembra izvršili smo pokret sa 4. i 10. brigadom. Prva brigada je dobila naređenje da izvrši noćni pokret za selo Zbojšticu.

Na putu za Dobrinju nismo naišli na neprijatelja. U prolazu kroz sela narod je izlazio iz kuća i radosno nas pozdravljao. Stari ljudi i žene govorili su najljepše o nama. Davno su nas očekivali — da se konačno oslobođe od strahovitog nedićevsko-četničkog terora.

15. septembar

Dobili smo pismeno naređenje za dalji pokret: treba da izbijemo na liniju Bukulja—Venčac i da zauzmemo Aranđelovac. U isto vrijeme 21. divizija treba da zauzme Rudnik, a 17. divizija Gornji Milanovac. Prva i 6. proleterska divizija vode borbe oko Valjeva i prema Lazarevcu.

Do Bukulje i Venčaca 4. i 10 brigadi treba dva i po dana marša, a 1. brigadi tri dana marša.

Izvijestili smo 1. brigadu da izvrši pokret noću 15/16 septembra za Dobrinju.

16. septembar

Sa 4. i 10. brigadom krenuli smo u dvije kolone i uveče stigli na prostoriju selo Banjani — selo Branetići. Na putu nismo vodili borbu. Uhvaćeno je nekoliko četnika. U selu G. Branetići našli smo Čačanski partizanski odred (oko 35 ljudi). Susret sa njima bio je dirljiv: radovali su se našem dolasku kao mala djeca. Mada su pobili dosta naših drugova i vršili strahovit teror u narodu, koji je pomagao partizane, četničke i Nedićeve bande nisu uspjele da uguše narodnooslobodilačku borbu u ovome kraju. Seljaci Branetića dočekali su nas vrlo lijepo. Uveče na zboru, koji je zakazan na brzu ruku, došlo je oko 300 seljaka i seljanki. Vrlo pažljivo i razumno, sa iskrenom radošću, slušali su naša izlaganja o današnjoj situaciji, o narastanju i uspjesima naše vojske, o potrebi da se svi dignemo na konačni obračun sa okupatorom i njihovim domaćim slugama.

Upoznali smo se sa Milošem Minićem, sekretarom okružnog komiteta naše Partije. On je takođe govorio na zboru.

Čačanskom odredu dali smo 3 puškomitraljeza. U ovom selu dobrovoljno nam se javilo 20 boraca.

17. septembar

Izvršili smo pokret na sektor Belanovica — selo Dragolj. Prva brigada je stigla u G. Branetiće. Usput smo porušili 2 mosta i nekoliko propusta na pruzi Gornji Milanovac—Ljig, zaplijenili 1 lokomotivu i 3 vagona. Ovu prugu ranije su porušile mještanske jedinice.

Južno od Belanovice sukobili smo se sa Rudničkim četničkim korpusom, jačine oko 500 četnika. Poginulo je 48, a zarobljeno 25 četnika; zaplijenili smo jedan avionski mitraljez 20 mm sa 200 metaka, 37 pušaka sa 2000 metaka i 70 granata 37 mm. Mi nismo imali gubitaka.

18. septembar

Vršili smo pripreme za dalje operacije i prikupljanje podataka o Aranđelovcu i o Topoli.

U toku dana razrušili smo 5 mostova na cesti D. Šatornja—Ljig i na nekoliko mjesta zarušili cestu Belanovica—Rudnik. Istovremeno smo nastavili sa razbijanjem

četničkog korpusa, te je u toku dana poginulo 47, a zarobljeno 130 četnika. Od toga je 1. brigada u selu Kozelju zarobila 104 četnika. Zaplijenili smo 3 mitraljeza, 1 puškomitraljez, 58 pušaka, 4 pištolja, 3000 metaka i 6 konja. Mi smo imali 3 lakše ranjena.

Prva brigada je stigla u selo Jelovik.

Po podne održan zbor u Belanovici, koja je sjedište sreza. Narod nas je osrednje primio. Ovdje, u srezu Kačerskom, četnici su imali jak uticaj, naime imali su svoju organizovanu vlast. Ali veliki broj ljudi raduje se našem dolasku.

Dobili smo podatke o jačini neprijatelja u Aranđelovcu: oko 1200 četnika i nedićevaca drže Bukulju. U Topoli — promjenljivo, jer okupatorske snage prolaze glavnim drumom za Beograd. I tamo ima četnika i nedićevaca. Podatke su nam dali terenski radnici i naša obavještajna služba.

Na osnovu ovih podataka izvršili smo slijedeći raspored jedinica za napad na Aranđelovac, Bukulju i Venčac:

Četvrta brigada vrši obuhvatni napad na grad sa dva bataljona pravcem V. Livada—Preseka, a sa dva bataljona postavlja zasjedu na cesti Aranđelovac—Mladenovac, u rejonu sela Markovac.

Prva brigada napada na Bukulju i na grad sa jugozapadne strane.

Deseta brigada napada Venčac, sa jednim bataljonom obezbjeđuje se od Aranđelovca, a sa dva od Topole.

Da nam nedićevci i četnici ne bi izmakli, odlučili smo da napad počne 19. septembra u podne.

19. septembar

Jedna njemačka motorizovana kolona, jačine oko 80 raznih vozila, pošla je 19. septembra izjutra od Topole preko Aranđelovca i Travnog polja u susret 1. brigadi. Druga, manja, motorizovana kolona pošla je iz Topole za Šatornju. Na taj način naše jedinice imale su pred sobom Nijemce, na koje nismo računali.

Borba je počela u 12 časova, kako je bilo predviđeno. Prva brigada ne naišavši na neprijatelja na Bukulji brzo je prebacila svoje snage na sektor Travno polje—selo Balabanac i presjekla odstupnicu glavnini njemačke

motorizovane kolone. Bataljoni 4. brigade otpočeli su borbu na Preseki i u samom gradu.

Iznenađeni jakom bacačkom, topovskom i mitraljeskom vatrom Nijemci su pokušali da se brzo povuku ka gradu, no to nisu stigli. Morali su ostavljati borna kola i drugo motorizovano oružje, na koje su naši borci otvarali vatru iz neposredne blizine.

Bježanje Nijemaca bilo je skoro panično. Bili su tako razbijeni da su manjim brojem kamiona sa začelja kolone bježali preko seoskih puteva i njiva ka glavnom putu Topola—Mladenovac. Istovremeno sa napadom na Nijemce naši su već bili ušli u grad i sabili četnike i nedićevce na uski prostor u nekoliko zgrada.

Dva bataljona 4. brigade odlično su izvršila zadatak na spoju puteva kod Markovca, uništivši dvije manje kolone kamiona.

Deseta brigada je takođe uspješno izvršila svoj zadatak: zauzela je Venčac i selo Banju i oslobodila čitavu prostoriju između Banje i Šatornje, odbivši napad Nijemaca da prodru u Šatornju. Njoj je na odsjeku Venčac—Kapetanovi stanovi sadejstvovala 2. šumadijska brigada.

20. septembar

Nastavljena je borba u gradu. Najprije je likvidirana žandarmerijska stanica gdje su se bili zabarikadirali nedićevci i četnici. Nešto ih je odavde uspjelo pobjeći. U 16 časova zauzeta je na juriš velika zgrada „Staro zdanje", iz koje se krvnički branilo oko 250 četnika i nedićevaca. Naši borci su pod zaštitom mitraljeza dovukli pod zid zgrade oko 100 kg eksploziva. Od eksplozije načinjena je rupa na zidu, kroz koju su naši borci uletjeli u zgradu i tako primorali neprijatelja na predaju.

Aranđelovac i okolina bili su potpuno slobodni.

Rezultat borbe od 19.IX u 12 časova do 20.IX u 16 časova: Nijemaca — 136 mrtvih; četnika i nedićevaca 396 mrtvih i 420 zarobljenih.[254]

---

[254] Ukupni gubici neprijatelja u ljudstvu bili su: Nijemaca — 140 mrtvih (među njima 4 oficira), četnika i nedićevaca — 406 mrtvih i 420 zarobljenih, među kojima je bilo dosta „bradonja" i oficira — (Zbornik I/12, 149).

Uništeno: 3 borna kola sa topovima, 3 tankete, 1 motorizovani poljski top 80 mm, 1 top 20 mm, 23 kamiona, 4 luksuzna automobila, 7 trokolica, 1 motocikl.

Oštećeno: 2 motorna municijska kola.

Zaplijenjeno: 6 kamiona, 4 motocikla, 2 radionička kola, 1 sanitetski automobil.

Zaplijenjeno: 4 „šarca", 355 pušaka, 5 strojnica, 19 pištolja, 45 000 metaka, 350 ručnih bombi, 200 kg eksploziva, 1 protivkolski bacač i drugog materijala.

Mi smo imali 24 mrtva i 63 ranjena (19 teže); od toga smo imali 3 mrtva i ranjena od rasprskavanja cijevi na dva mala engleska bacača.[255]

U hotelu „Staro zdanje" oslobođeno je 50 taoca, koje su četnici mučili i prebijali kao naše simpatizere.

Narod nas je u gradu i po okolnim selima vrlo lijepo dočekao. Borcima i ranjenicima donosio je hranu i voće. Oduševio se našom borbom sa Nijemcima i uništenjem motorizovane kolone. Narod je bio zadovoljan i zbog pogibije i zarobljavanja velikog broja četnika-bradonja, zlikovaca ovoga kraja.

U borbi za oslobođenje Aranđelovca učestvovala je 2. šumadijska brigada. Ovo je bio drugi susret naših boraca sa domaćim terenskim partizanima. I jedni i drugi bili su ponosni i radosni zbog susreta i uspjele borbe.

Mi smo se sastali sa štabom brigade i terenskim radnicima i porazgovarali o stanju i zadacima brigade. Ova brigada je ušla u sastav naše divizije i dobila zvaničan naziv — 21. srpska brigada.

Uveče 20. avgusta sazvan je zbor u gradu. Na zbor je došla velika masa svijeta. Pozdravili smo građane ispred boraca naše divizije i govorili im o uspjesima i tekovinama naše borbe. Na zboru je govorio i Dušan Pe-

---

[255] U borbi za Aranđelovac 19. septembra sukobili smo se sa jedinicama 1. njemačkog motorizovanog puka „Brandenburg" („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije" knj. 2, str. 286). To je bila prava borba u susretu, u kojoj su naši borci, vještim i energičnim dejstvom, razbili iskusnog i drskog neprijatelja.

Po načinu dejstva, vremenu početka napada i postignutim rezultatima borba za oslobođenje Aranđelovca spada u jednu od najuspjelijih i najpoučnijih operacija 5. divizije.

Detaljnije o ovoj borbi vidi Zbornik I/12, 70, 92, 93, 103, 106 i 107.

trović Šane.[256] Pozvali smo narod Aranđelovca da se svim snagama uključi u narodnooslobodilačku borbu.

U toku noći 20/21. septembra naše jedinice izvele su nekoliko uspješnih akcija. Tako je jedan bataljon 4. brigade minirao most dužine oko 30 metara na internacionalnom putu Mladenovac—Topola na rijeci Milatovici, u momentu nailaska njemačke kolone. Na mostu su uništena 2 kamiona i tanketa, a 2 kamiona su oštećena. Ubijeno je i ranjeno oko 50 Nijemaca. Bataljon je imao 1 mrtvog i 9 lakše ranjenih. Na istom putu, kod Badžakove ćuprije, dva bataljona 10. brigade iz zasjede su spalili tri njemačka kamiona sa benzinom i ubili nekoliko Nijemaca, a jedan njen bataljon napao je i zauzeo Topolu, u kojoj je bila manja posada koja se povukla za Oplenac. Zbog dolaska njemačke motorizovane kolone iz Kragujevca, naš bataljon se povukao iz Topole.

Sva tri bataljona 10. brigade imala su 5 ranjenih (jednog teže).

Iste noći jedinice 21. srpske brigade srušile su dva mosta kod sela Banje (na cesti Aranđelovac — Topola) i porušili cestu na tri mjesta.

21. septembar

Rakovićev četnički korpus,[257] jačine oko 500 ljudi, pokušao je da se probije preko sela Bukovika na jugozapad. Jedan bataljon 4. brigade dočekao je Rakovića. Poginulo je 30 i zarobljeno 60 četnika. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza, jedan laki bacač, 35 pušaka, 1000 metaka, 2 revolvera. Mi smo imali jednog lakše ranjenog. Četnici su pobjegli ka Mladenovcu.

Noću 21/22. septembra dva bataljona 10. brigade iz zasjede na cesti Topola—Mladenovac spalili su 4 njemačka kamiona, a 6 kamiona oštetili bliskom vatrom. Ubijeno je i ranjeno oko 50 Nijemaca. Zaplijenjeno 5 pušaka i 1 pištolj. Jedan tenk koji je pratio drugu kolonu od 6 kamiona spriječio je naše borce da izvuku materi-

---

[256] Dušan Petrović Šane bio je tada član Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju.

[257] To je bio Drugi ravnogorski četnički korpus. Njegov komandant Predrag Raković poginuo je decembra 1944. godine u selu Mijokovcima, kod Čačka (Zbornik I/12, 106).

jal iz kamiona, a uskoro je naišla druga, jača, njemačka motorizovana kolona.

Naši bataljoni imali su 1 mrtvog i 10 ranjenih (3 teže).

U ovim noćnim akcijama na komunikaciji Topola—Mladenovac uglavnom smo imali gubitke od neprijateljskih ručnih bombi.

Formirali smo komande mjesta u Aranđelovcu, Belanovici i Darosavi.[258]

22. septembar

Izvršili smo raspored brigada tako da vrše mobilizaciju na svojim rejonima, da pomažu formiranje partizanskih straža pri komandama mjesta i da na komunikacijama izvode partizanske akcije sa bataljonima.

Ovog dana smo dobili izvještaj da Nijemci nadiru preko Rudnika za Aranđelovac i Topolu. Motorizovana njemačka kolona prodire cestom Čačak—Milanovac—Rudnik.

Rokirali smo naše jedinice južno i jugozapadno od Aranđelovca. No, Nijemci samo prolaze cestom Rudnik—Šatornja—Topola i neposredno obezbeđuju svoj prolaz.

23. i 24. septembar

Bez osobitih promjena.

Nijemci su zauzeli Venčac i obezbjeđuju prolaz svojih jakih kolona međunarodnim drumom.

Svaki dan dolazi u naše jedinice sve veći broj novih boraca, dobrovoljaca iz Aranđelovca i njegove okoline, sa Kosmaja i iz Beograda. Naše se brigade naglo povećavaju.

Kod nas je dolazio drug Plavi, politkom korpusa i zadržao se jedan dan.[259]

---

[258] Sada selo Partizani.

[259] Po naređenju druga Tita Operativna grupa divizija bila je ušla u sastav Prvog proleterskog korpusa, koju su sačinjavali 1. i 6. proleterska, 5, 17. i 21. udarna divizija. Za komandanta Prvog proleterskog korpusa postavljen je Peko Dapčević, dok je Mijalko Todorović Plavi još ranije bio politički komesar istog korpusa.

26. septembar

Održali smo savjetovanje sa štabovima brigada. Na savjetovanju pretresli smo pitanja: uzdizanje i čuvanje kadrova, rad na vojnoj obuci i jačanju discipline, o političkom radu u jedinicama, o političkom radu u pozadini i o pomoći narodnim vlastima.

Na savjetovanju smo istakli da nam jedinice, zbog naglog priliva novih boraca, svakodnevno brzo rastu, pa je potrebno da vršimo intenzivnu obuku komandnog kadra, u cilju daljeg njegovog osposobljavanja i uzdizanja. Mlade borce treba što brže naučiti da rukuju oružjem i dati im potrebna politička znanja.

S obzirom na svestrani razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji, naši vojno-politički rukovodioci moraju mnogo više nego do sada da rade u narodu i da pomažu u radu naše pozadinske vlasti.

Zaključci savjetovanja biće odmah prenijeti na niže štabove i sav drugi komandni kadar.

Ovo savjetovanje koristiće našim štabovima brigada i bataljona, koji su na svojim sastancima uglavnom kritikovali pojedine nedostatke, a manje su razgovarali o pitanjima šireg značaja.

Raspored divizije 26. septembra je slijedeći: 1. brigada — u širem rejonu sela Vukosavci, sa zadatkom da protjera Nijemce sa Venčaca i sela Banje; 4. brigada u širem rejonu sela Misača, sa zadatkom dejstva na komunikacije Topola—Beograd; 21. srpska brigada je na prostoriji Darosava—Bukulja, radi na popuni i sređivanju svojih pozadinskih jedinica; 10. brigada u rejonu Belanovica — selo Dragolj — u rezervi divizije. Naš štab je u Belanovici.

Formirali smo artiljerijski kurs, na kome obučavamo komandni i borački kadar za jedan divizion.

Istog dana, jedan bataljon 4. brigade pošao je na Kosmaj, gdje će sa Kosmajskim partizanskim odredom vršiti akcije na manje garnizone i prugu prema Beogradu. Bataljonu smo dali radio-stanicu.

27. septembar

Noću 27/28. septembra 1. brigada izvršila je napad na Venčac i demonstrativni napad na Šatornju i Banju.

Nijemci se sa Venčaca nisu dali potisnuti. Poginulo je 15 Nijemaca, zaplijenjen 1 „šarac", 2300 metaka i 14 ručnih bombi. Mi smo imali 1 mrtvog i 10 ranjenih (od kojih 2 teže ranjena).

28. septembar

Nijemci su izvršili napad na čitavoj našoj liniji — od sela Donje Trešnjevice do Preseke. Jačina Nijemaca — oko 1000 ljudi. Svi neprijateljski napadi su odbijeni. Nijemci su se zadržali na Venčacu.

Bataljon na Kosmaju razbio je grupu od 200 nedićevaca i minirao jedan voz. U borbi na pruzi poginulo je 9 Nijemaca.

U čitavoj borbi neprijatelj je imao oko 56 mrtvih i ranjenih. Uništena 1 lokomotiva i 2 vagona.

Mi smo imali 12 ranjenih, od kojih 3 teže.[260]

Danas smo otpremili 37 teških ranjenika za bolnicu u Valjevo. Ovo su ranjeni drugovi u borbama od prelaza Ibra do sada.

29. septembar

Nijemci nisu danas mnogo aktivni. Slabijom artiljerijskom vatrom tukli su položaje 1. brigade.

Po naređenju štaba Prvog proleterskog korpusa uputili smo 21. srpsku brigadu na prostoriju Ljig — selo Gukoši — selo Štavica, sa zadatkom da očisti teren od četničkih grupa i da održava telefonsku vezu sa 21. srpskom divizijom u G. Milanovcu.

30. septembar

Nijemci su nas ponovo napali na čitavoj liniji od Trešnjevice do Preseke. U napadu učestvuje jedan (14.) puk SS divizije „Princ Eugen", sa nešto nedićevaca i četnika. Neprijatelj raspolaže sa nekoliko teških tenkova i dvije baterije topova. Nijemci su uspjeli da ovladaju

---

[260] O aktivnosti i dejstvima 5. divizije u vremenu od 21. do 30. septembra mogu se naći detaljniji podaci u Zborniku I/12, 114, 123, 124, 142, 156, 166, 167, 181, 182, i 183 i Zborniku I/13 3, 10 i 25.

Presekom, nešto su potisli 1. brigadu i ušli u sjeveroistočni dio Aranđelovca.[261]

Poginulo je oko 30 Nijemaca. Mi smo imali 4 mrtva i 18 ranjenih.

1. oktobar

Dva bataljona 1. brigade, ojačani baterijom topova i brigadnom pratećom četom, napali su njemačke položaje na Velikim barama i Kapetanovim stanovima i potisli Nijemce na Venčac. Poginulo je 10—15 Nijemaca, a jedan je zarobljen. Mi bez gubitaka.

Istog dana bataljon 4. brigade i Kosmajski partizanski odred napali su nedićevce u selu Parcani; poginulo je 27 nedićevaca, a mi smo imali 2 mrtva i 14 ranjenih. Od eksplozije mine u cijevi engleskog minobacača, koji smo primili iz pomoći, nastradala je posluga — poginula su 2 druga, a 4 su ranjena. Ranjen je i komandant bataljona — bio kod minobacača.

Noću 1/2. oktobra dva bataljona 1. brigade pošli su da napadnu Nijemce u Šatornji; međutim, Nijemci su se već bili povukli za Topolu. Prva brigada se pomjerila na liniju selo Zabrežje—selo Balabanac—Aranđelovac, pošto su Nijemci napustili i Venčac.

4. oktobar

Četvrtog oktobra uveče 1. brigada je napala jedan njemački bataljon na položajima oko Topole. Sa Nijemcima je bilo nešto četnika. Naši su Nijemce brzo razbili i potisnuli ih na Oplenac. Poslije pola noći naišla je od Kragujevca jača njemačka motorizovana kolona i naši su morali napustiti Topolu.

Ubijeno je oko 70 Nijemaca i četnika. Mi smo imali

---

[261] 7. SS divizija „Princ Eugen", prodirući od Požege preko Čačka, stigla je u Gornji Milanovac 21. septembra, a sjutradan preko Rudnika u Topolu. Da bi 5. diviziju odbacili što dalje od glavne komunikacije Beograd–Kragujevac, Nijemci su protiv nje uputili 1 puk „Brandenburg" i 14. puk 7. SS divizije. Međutim, zbog teške situacije u istočnoj Srbiji 7. SS divizija (bez 14. puka) krenula je 30. septembra prema Nišu, a pukovi „Brandenburg" i 749. puk 117. lovačke divizije u istočnu Srbiju. Zbog snažnog otpora i odlučnih protivnapada 5. divizije, 14. puk nije mogao da održi položaje na Preseki, Venčacu i Brezovcu, pa se povukao ka Topoli („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije", knj. 2, str. 295).

2 mrtva i 12 ranjenih, od kojih 6 teže. Zaplijenjeno je 1000 šajkača, 1150 uvijača, 100 ćebadi, 1000 kg brašna, 10 pušaka i dr., a spaljena 3 kamiona.

Bataljon 4. brigade sjeverno od Kosmaja ubio je 5 nedićevaca i zaplijenio 2 mala bacača.

Na kurseve pri štabu 1. proleterskog korpusa poslali smo: na kurs za oficire — 17 drugova. Pošao je i drug Ratko, za komandanta — rukovodioca kursa;[262] na artiljerijski kurs — 30 drugova; na bolnički kurs — 12 drugarica.

Mi smo formirali minobacački kurs, kojem prisustvuje 39 boraca.

6. oktobar

Povukli smo bataljon 4. brigade sa Kosmaja. Stojimo pred novim zadacima.

Zasjeda 4. brigade na međunarodnom drumu nije vodila borbu.

7. oktobar

Po naređenju štaba korpusa prikupili smo diviziju na prostoriju Banja—Aranđelovac—Misača.

U podne bataljon 10. brigade ušao je u napuštenu Topolu. Našao je top „pito" i nekoliko pušaka. Nijemci su se povukli ka Kragujevcu.

U 14 časova Nijemci su ponovo došli u Topolu sa jednim bataljonom i nekoliko tenkova. Naši nisu organizovano spriječili nadiranje Nijemaca, mada su to mogli. Ova njemačka kolona došla je od Kragujevca.

Uveče je jedan bataljon 4. brigade pošao za Mladenovac, jer smo imali podatke da su se Nijemci i otud povukli.

8. oktobar

Bataljon 4. brigade u zoru je napao Mladenovac. U gradu je bilo oko 150 feldžandarma i nešto njemačkih železničara. Naši su iznenadili Nijemce i nanijeli im priličtne gubitke. Nijemcima je došla pomoć željezničkom prugom od pravca Beograda i Palanke i naši su se povukli. Imali smo 1 mrtvog i 10 ranjenih.

---

[262] Ratko Martinović, načelnik štaba divizije.

Osmog oktobra uveče došli su u Aranđelovac štab korpusa i štab 1. proleterske divizije. Na sastanku su postavljeni zadaci pojedinim divizijama. Mi imamo zadatak da preko Topole očistimo teren od neprijatelja i da se spojimo sa Crvenom armijom negdje oko Velike Plane.

Izdali smo naređenje brigadama: Prva — da napadne Topolu, Četvrta — da postavi zasjedu na međunarodnom drumu južno od Mladenovca i da razruši prugu istočno od Mladenovca, Deseta i Dvadeset prva brigada — u rezervi.

Napad smo predvideli za 9. oktobar uveče.

XIII

U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE BEOGRADA

(9. — 20. X 1944)

Poslije uspješno završenog prodora jedinica Prve armijske grupe NOV kroz zapadnu Srbiju i Šumadiju i razbijanja njemačkog odbrambenog fronta na jugoslovensko-bugarskoj granici u dolini Timoka od strane trupa Crvene armije i Četrnaestog korpusa NOV i njihovog izbijanja u dolinu Velike Morave, Vrhovni štab je izdao direktivu za nastupanje snaga Prve armijske grupe ka Beogradu.

Jedinice 5. udarne divizije, dejstvujući na lijevom krilu Prve armijske grupe NOV, spojile su se 11. oktobra sa trupama Crvene armije u Palanci i u sadejstvu sa njima 12. oktobra razbile su njemačke snage u Topoli i Mladenovcu. Do 14. oktobra trupe Prve armijske grupe NOV, prodirući ka Beogradu izbile su pred neposrednu odbranu grada na liniji Žarkovo—Banjica—Mali Mokri Lug. Peta udarna divizija nastupala je glavninom pravcem Mladenovac—M. Orašac—Vrčin—Mali Mokri Lug, a njena 1. krajiška brigada za to vrijeme sadejstvovala je jedinicama Crvene armije u borbama za Smederevo.

Četrnaestog oktobra, po planu štaba Prve armijske grupe, otpočele su borbe za oslobođenje Beograda. Jedinice 5. udarne divizije nastupale su od Malog Mokrog Luga sa zadatkom da oslobode sjeveroistočni dio grada. U toku borbi za Beograd divizija je glavninom svojih snaga uzela učešća u razbijanju njemačkih snaga koje su

pokušale u toku 15. i 16. oktobra da prodru u Beograd iz pravca Smedereva.

9. oktobar

Pošto je Crvena armija brzo napredovala od Petrovca na Mlavi ka Velikoj Moravi, štab korpusa je naredio da i mi ubrzamo pokret preko Topole za Palanku i da se kod Palanke spojimo sa Crvenom armijom.

Brigadama smo izdali zadatke. Prva brigada je napala Topolu, ali bez uspjeha. Nijemci su upotrijebili tenkove i artiljeriju. Imali smo 10 ranjenih. Brigada je pošla za Natalince; 4. brigada u noći 9/10. oktobra porušila je željezničku prugu kod stanice Kovačevac; 21. srpska brigada je prešla međunarodni drum i zadržala se u selu Zagorica; 10. brigada je ostala u opsadi Topole i na zatvaranju pravaca prema Mladenovcu i Aranđelovcu.

Četvrta brigada na željezničkoj stanici Kovačevac ubila je 11 Nijemaca i 4 zarobila.

10. oktobar

Prva brigada je ušla u prazne Natalince i u toku dana ispitala teren prema Palanci. Četvrta brigada je razbila njemačku motorizovanu kolonu i njemačku pješadiju između Kovačevca i Kusatka i očistila željezničku prugu. Ovi Nijemci su se povlačili iz Palanke za Mladenovac. Jedan dio Nijemaca je uspio da se probije za Mladenovac.

U borbi je poginulo 80, a zarobljeno 40 Nijemaca i čerkeza i 10 četnika. Zaplijenjena su 2 topa, 7 puškomitraljeza, 90 pušaka, 300 ručnih bombi, 20 000 metaka, 15 kola sa ratnom opremom i 10 konja. Uništeno 7 kamiona, 1 blindirani automobil i 1 motocikl.

Mi smo imali 1 mrtvog i 6 ranjenih.

U noći 10/11. oktobra 10. brigada je napala Topolu. Nije ju zauzela. Nijemci su dali odlučan otpor.

11. oktobar

Jedan bataljon 1. brigade 11. oktobra u 7 časova susreo se sa jedinicama Crvene armije u Palanci. Sovjetske patrole su bile stigle u Palanku na 15 minuta prije naših. U Palanci je došlo do manifestacija obostranog za-

dovoljstva boraca i crvenoarmejaca. Narod je takođe oduševljeno pozdravio naše i sovjetske trupe.

U toku dana sve naše jedinice su se spojile sa trupama Crvene armije na sektoru Palanka—Mladenovac.

Četvrta brigada je likvidirala njemačko uporište na k. Debljak, 2 km istočno od Mladenovca, i rasporedila se na liniju selo Granice—selo Rajkovac. Dvadeset prva srpska i 1. brigada stigle su na prostoriju selo Kovačevac —V. Krsna—Azanja. Deseta brigada — kod Topole.

U toku dana zarobljena su 33 čerkeza, zaplijenjena su 2 puškomitraljeza i 20 pušaka.

Sastali smo se sa štabom sovjetskog puka u Palanci. Ovaj susret bio je prisan i lijep, no imao je više karakter susreta između starih poznanika i ratnika, koji su se već vidjeli. Zaista, mi smo mislili drukčije o tom prvom susretu. Ali, izašlo je da se mi već odavno poznajemo i, eto, sada smo tu u Palanci: sjedimo i obično razgovaramo o daljim našim zadacima.

Tako je bilo i kod naših boraca. Bilo je ljubljenja, pozdrava i razgovora. I mi i crvenoarmejci bili smo veseli. Ali i mi i crvenoarmejci išli smo dalje, na svoje zadatke: treba što prije stići do Beograda, treba što prije očistiti zemlju — uništiti njemačku vojsku, ući u Njemačku. To je bio rezultat dogovora na sastancima.

Neobično su nam se svidjeli crvenoarmejci. Svi oni imaju naše osobine. Mi i oni skoro potpuno smo slični. I u njihovom štabu i kod njihovih boraca vidi se ta sličnost. Jednako smo vaspitani. Obje naše vojske bore se za istu stvar, obje naše vojske izrasle su iz naroda. Onda, ne možemo se ni razlikovati.

Jedino se razlikujemo u načinu ratovanja. Sovjeti imaju savršenu tehniku — mi je nemamo. Oni imaju savršena ratna sredstva, a mi još u koječemu oskudijevamo. Ali, sada idemo zajedno. Crvenoarmejci će nam pomoći da i naša vojska bude uskoro moderno naoružana.

Jedanaesti oktobar 1944. godine je za našu diviziju veliki dan. Sastali smo se sa Crvenom armijom! Velika je to čast i mi smo sretni. Ovo naše raspoloženje, naše slavlje izrazili smo u pozdravnim depešama drugovima Titu, Staljinu, Tolbuhinu i Peku. Šteta je što nismo mogli održati miting ili priredbu u Palanci. Crvenoarmejcima se

žurilo na zadatak. Mi nismo htjeli da ostajemo iza njih. Brzo smo pošli naprijed — zajedno.

Rekli smo štabu puka svoj zadatak, a oni nama svoj.

12. oktobar

Noću 11/12. oktobra naša 4. brigada i 3. proleterska brigada 1. proleterske divizije napali su Nijemce u Mladenovcu, ali zbog dolaska pojačanja neprijatelju iz Ralje, obje brigade su se povukle iz grada

Sa dvije brigade nastavili smo pokret na sjever. Naše jedinice onesposobile su željezničku prugu Smederevo—Ivanča i likvidirale neprijateljska uporišta na željezničkim stanicama Suva Česma, Umčari i M. Požarevac. Ove stanice branjene su iz betonskih bunkera.

Istog dana 4. i 10. brigada sadejstvovale su jedinicama Crvene armije u napadu na Mladenovac i Topolu. Oba grada su zauzeta. U borbi za Mladenovac istakli su se bataljoni 4. brigade. [263]

U toku čitavog dana neprijateljski gubici u borbi su: 120 mrtvih i 54 zarobljena. Zaplijenjena su 4 teška bacača, 1 top 37 mm, 1 protivavionski mitraljez 20 mm, 7 lakih bacača, 15 puškomitraljeza, 174 puške, 13 strojnica, 8 pištolja, oko 80 000 metaka. Uništena 2 tenka i 7 kamiona.

Naši gubici su 13 mrtvih i 33 ranjena.

13. oktobar

Jedinice su se prikupljale na prostoriji: Vlaška—M. Požarevac—Umčari—M.Orašje. Prva brigada u toku dana uspostavila je vezu sa jedinicama Crvene armije zapadno od Smedereva. Štab puka Crvene armije tražio je od naše 1. brigade sadejstvo u napadu na Smederevo, pa je tamo pošao komandant brigade sa dva bataljona.

---

[263] U napadu na neprijateljski garnizon u Topoli učestvovale su 2. brigada 17. divizije i 13. proleterska brigada 1. proleterske divizije. Od sovjetskih snaga učestvovao je jedan motorizovani puk. U napadu na neprijateljski garnizon u Mladenovcu učestvovala je 3. proleterska brigada 1. proleterske divizije, jedan bataljon Crvene armije i njen motorizovani puk koji je u međuvremenu stigao iz Topole.

Oslobođenjem ova dva grada bila je prekinuta i poslednja veza između neprijateljske grupacije u Beogradu i njegovoj najbližoj okolini sa njegovim snagama u rejonu Kragujevca.

Ostale jedinice su se odmarale. Deseta brigada po noći je stigla u selo Vlašku.[264]

14. oktobar

Izdali smo naređenje brigadama za marš na prostoriju Popovići—Ivanča—Vrčin—Begaljica. U 10 časova dobili smo zapovijest štaba korpusa o otpočinjanju borbe za oslobođenje Beograda. Napad na neprijateljski garnizon u Beogradu predviđen je istog dana.[265]

Zadatak je naše divizije da napadne neprijatelja u Beogradu opštim pravcem M. Mokri Lug—Aleksandrova ulica—Dušanova ulica. Zona širenja desno sve do Dunava. Lijevo od nas napada 1. proleterska divizija. Sve ostale jedinice našeg korpusa učestvuju u napadu (sem 17. divizije), naš Dvanaesti korpus i Četvrti motomehanizovani korpus Crvene armije.

Prema nepotpunim podacima Beograd brane tri njemačke divizije. Na sektoru Smederevo—Grocka nalaze se druge njemačke snage nepoznate jačine, zbog čega od pravca Grocke treba da postavimo jača obezbjeđenja, kako bi spriječili učestvovanje tih njemačkih snaga u odbrani Beograda.[266]

Izdali smo odmah brigadama naređenje za pokret ka Beogradu i odredili odsjeke dejstva pojedinih brigada u samom Beogradu.[267]

Pokret naših brigada sa prostorije Vlaška—Popović ka Beogradu bio je dosta naporan, put je bio prilično dug, tako da smo marš morali produžiti čitavu noć.[268] Zbog

---

[264] O borbama i radu 5. divizije u vremenu od 1. do 13. oktobra 1944. godine detaljniji podaci su u Zborniku I/13, 17, 24. 80, 91. 130, 131, 132, 133, 150, 151, i Zborniku I/14, 90.

[265] Zapovijest štaba Prvog proleterskog korpusa za oslobođenje Beograda objavljena je u Zborniku I/13, 158.

[266] U odbrani šire prostorije Beograda našle su se mnogobrojne i raznolike neprijateljske jedinice, dok se 14. oktobra od Požarevca ka Smederevu kretala jaka njemačka grupacija sastava: 1. brdska divizija, borbena grupa „Vitman", 1. i 2. puk „Brandenburg" i dijelovi 3. policijskog puka („Oslobodilački rat naroda Jugoslavije", knj. 2, str. 314—317).

[267] Zapovijest štaba 5. divizije za oslobođenje Beograda objavljena je u Zborniku I/13, 163.

[268] U toku dana 14. oktobra i noći 14/15. oktobra, 4, 21. i 10. brigada izvršile su marš dužine 35—40 km.

toga predviđeni napad noću 14/15. oktobra nismo mogli izvesti. Na zadatak je stigla samo 4. brigada. Ona je napala neprijateljske položaje preko Malog Mokrog Luga, uspjela da probije neprijateljsku liniju sa obje strane smederevskog druma i ušla u predgrađe. Nijemci su na Velikom Vračaru raspolagali jakim snagama, te su bočnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom i dejstvom pješadije primorali dva njena bataljona da se povuku u M. Mokri Lug.

Istog dana 1. brigada i jedna sovjetska motostreljačka brigada napale su neprijateljski garnizon u Smederevu. Poslije žestoke borbe naše snage su zauzele neprijateljska utvrđenja: Karađorđevo brdo, Leštare i k. 161 a dva bataljona 1. brigade prodrla su u grad. Nijemci su se iz grada ogorčeno branili, a po podne stiglo im je pojačanje od pravca Požarevca, jačine 50 motornih vozila, pa su se naši bataljoni u 17 časova povukli iz grada.

U ovoj borbi Nijemci su imali oko 120 mrtvih. Naši su zaplijenili 1 teški bacač, 1 puškomitraljez, 50 šinjela i druge opreme. Mi smo imali 10 mrtvih i 35 ranjenih.

15. oktobar

U 7 časova postavili smo nov raspored jedinica s obzirom da su Nijemci držali čvrsto položaje na koti V. Vračar pa prema Dunavu, a cesta Beograd—Grocka bila je slobodna za promet. Sa druge strane, od pravca Avale, avalskim drumom, prodrle su do Slavije sovjetske motorizovane jedinice i jedinice 1. proleterske divizije

S obzirom na ovakvu situaciju naredili smo 4. brigadi da odmah preduzme ubacivanje jedinica u grad preko M. Mokrog Luga smederevskim drumom i dalje Aleksandrovom ulicom.[269] Desetu brigadu i 21. srpsku brigadu postavili smo na položaje istočno od V. Mokrog Luga i Kaluđerice — da dejstvuju bočno na cestu Beograd—Grocka i da spriječe prodor Nijemaca od pravca Grocke.

U 11 časova prve jedinice 4. brigade prodrle su u grad i u rejonu k. Konjarnika spojile se sa dijelovima Crvene armije. U toku dana 4. brigada i jedinice Crvene armije očistile su grad sve do Tehničkog fakulteta i dalje prema

[269] Sada — Bulevar Revolucije.

Dunavu, gdje su zauzele novu električnu centralu, neke fabrike i skladišta i izbile na dunavsku željezničku stanicu.

U 13 časova njemačka motorizovana kolona, jačine 30 vozila, uspjela se probiti cestom iz Grocke do M. Mokrog Luga. Ovdje ih je iz zasjede dočekao bataljon 4. brigade, uništio veći dio motornih vozila, dok se nekoliko blindiranih automobila uspjelo vratiti ka Grockoj. U borbi je učestvovala i 21. srpska brigada.

Uveče smo koncentrisali 10. brigadu na sektor M. Mokrog Luga, sa ciljem da zajedno sa sovjetskim snagama onemogući nove pokušaje Nijemaca da od pravca Grocke prodru u grad.

Istog dana izjutra jedan bataljon 1. brigade zauzeo je Grocku. Tada su se u Grockoj nalazile manje njemačke snage, koje je naš bataljon brzo razbio. No, Nijemci su nadirali od Smedereva jakim motorizovanim snagama, tako da se bataljon iz Grocke pred veče morao povući.

U 20 časova čitava 1. brigada je, ojačana sa 4 sovjetska tenka i sa 6 topova, napala njemačku kolonu na sektoru između Grocke i sela Brestovika. Mada je napad izvršen silovito, nismo uspjeli da očistimo pomenuti sektor. Nijemci su ovdje bili vrlo jaki i uporno su se branili. Poslije ponoći 1. brigada se povukla prema selu Pudarci.

U borbama 14. i 15. oktobra njemačke i druge neprijateljske snage imale su oko 820 mrtvih i 107 zarobljenih.

Zaplijenjeno je: 4 teška bacača, 1 mitraljez „breda“, 49 mitraljeza i puškomitraljeza „šaraca“, 21 puškomitraljez, 50 strojnica, 500 pušaka, 75 pištolja, 5 kamiona, 3 motocikla i dosta druge vojničke opreme i materijala.

U oba dana borbi mi smo imali 18 mrtvih, 8 nestalih i 65 ranjenih.

U noći između 15. i 16. oktobra naše jedinice su nastavile u gradu čišćenje dijelova IV i VI kvarta, dok su 10. brigada, jedan bataljon 4. brigade i manje snage Crvene armije dočekali na položajima oko M. Mokrog Luga jaku njemačku kolonu, jačine do 3000 ljudi, koja je pokušavala da se Aleksandrovom ulicom probije u Beograd. Razvila se vrlo oštra borba iz neposredne blizine i trajala je čitavu noć. Mada su Nijemci trpjeli gubitke, uporno su nastojali da se probiju u grad. U toku

noći uspjeli su da ovladaju predgrađem grada duž smederevskog druma i kosama Konjarnikom i Laudonovim šancem.

U ovoj borbi Nijemci su imali samo od naših jedinica oko 135 mrtvih. Zaplijenjena su: 3 kamiona, 1 motocikl, 2 „šarca", 32 puške, 1 strojnica, 2 parabeluma. Uništeno je 5 kamiona, 1 tenk, 1 teški bacač, 3 radio-stanice i 6 „šaraca".

Mi smo imali 11 mrtvih, 38 nestalih i 28 ranjenih.

Poslije ovog njemačkog prodora situacija je na ovom sektoru bila prilično ozbiljna, jer su Nijemci od pravca Grocke raspolagali sa oko dvije pješadijske divizije i oko 1500—2000 raznih motornih vozila sa mnoštvom artiljerije i tenkova. Manji dio ovih snaga nalazio se oko M. Mokrog Luga, dok se njihova glavnina prikupljala duž puta od Grocke ka M. Mokrom Lugu.

Da se ne bi ponovo prenijela borba u dio već oslobođenog grada, predložili smo štabu korpusa da se sektor ispred Aleksandrove ulice, pa preko V. Vračara ka Dunavu, pojača mehanizovanim jedinicama Crvene armije.

Na odsjeku V. Mokri Lug—Kaluđerica—Leštane nalazile su se snage 21. divizije, koje su dejstvovale bočno na komunikaciju Grocka—M. Mokri Lug. Artiljerija Crvene armije postavljena je u rejonu Kumodraža da tuče neprijateljske snage na ovoj komunikaciji.

16. oktobar

Izjutra su bila prebačena iz grada dva bataljona 4. brigade i postavljena pred njemačke snage koje su prodrle u grad. Ovdje je već bio pojačan front i sa drugim našim jedinicama i sa dijelovima sovjetskih snaga.

U toku dana ove jedinice likvidirale su ostatke njemačke kolone koja se bila probila na Konjarnik, Laudonov šanac i M. Mokri Lug. Zauzeli smo Veliki Vračar.

Pred veče smo prebacili 10. brigadu od V. Mokrog Luga na položaje Novo srpsko groblje—Karaburma, tako da je pojačala ovu liniju i obezbijedila čitav prostor prema Dunavu. U toku noći prebačena je na položaje oko smederevskog druma i 21. srpska brigada.

Ovog dana 1. brigada je vodila borbu sa Nijemcima na odsjeku selo Kamendo—selo Pudarci. Brigada se su-

protstavila njemačkom nadiranju, zadržala ih, a zatim je izvršila pokret preko sela Vrčina u rejon Avale, gdje se u toku noći spojila sa jedinicama Crvene armije. U sporazumu sa štabom sovjetskog korpusa brigada se postavila na liniju Osoje (k. 235)—Konopljište—Šuplji kamen (k. 295). Bilo je potrebno da se uspostavi ova linija, jer se pretpostavilo da Nijemci mogu lako promijeniti svoj pravac probijanja, to jest da iz sektora šireg rejona Grocke pokušaju proboj preko Avale i Ripnja prema Savi i dalje za Srem.

U toku dana Nijemcima su naše jedinice nanijele gubitke od 202 mrtva i 27 zarobljenih. Zaplijenjeno je: 7 „šaraca", 7 puškomitraljeza, 70 pušaka i dr.

Mi smo imali 4 mrtva, 25 ranjenih i 2 nestala.

17. oktobar

Petnaestog i 16. oktobra štab divizije se nalazio u Kumodražu, odakle se u noći 16/17. oktobra prebacio u grad, u blizinu Cvetkove mehane.

Da bi potpuno osigurali Beograd sa pravca Grocke i dopunili frontalnu odbranu sovjetskih tenkova i artiljerije, postavili smo naših sedam bataljona na liniji Smederevski drum—V. Vračar—Karaburma—Dunav.

Nijemci su u toku noći 16/17. oktobra ponovo pokušali da se preko M. Mokrog Luga probiju u grad, ali su bili odbijeni.[270] Tokom 17. oktobra tukli su artiljerijskom vatrom našu i sovjetsku liniju odbrane.

Druge naše snage držale su pod kontrolom IV i VI kvart i održavale vezu sa jedinicama 1. proleterske divizije.

Sedamnaestog oktobra uveče 1. brigada, u sastavu 21. divizije, pomognuta sa 4 sovjetska tenka pošla je u napad na njemačke snage koje su se nalazile na položajima k. Kamen i k. Lipovica (južno od Boleča). No, iste

[270] Ovo je bio poslednji pokušaj 1. brdske divizije i ostalih njemačkih jedinica iz ove grupacije da se probiju u Beograd. Sedamnaestog oktobra Nijemci odlučuju da ova grupacija izvrši proboj opštim pravcem Boleč—Avala i dalje na zapad, kako bi se preko Save dočepali Srema. No, ni ovaj im pokušaj nije uspio. Ova njemačka grupacija, kao što je poznato, potpuno je razbijena u rejonu Avale, Vrčina i Ripnja. Od uništenja i zarobljavanja spasilo se samo 3000 njemačkih vojnika, koji su kod Koceljeva bili prihvaćeni od jedne njemačke kolone upućene iz Šapca.

večeri jake njemačke snage pošle su sa ovog pravca u probijanje prema međunarodnom drumu i Avali. Oštra borba je vođena čitavu noć. Rano ujutro 18. oktobra Nijemci su uspjeli da potisnu naše i sovjetske jedinice i da dijelom snaga izbiju do samog međunarodnog druma.

U toku dana i noći Nijemci su imali oko 150 mrtvih. Zaplijenjeno je 8 puškomitraljeza, 3 „šarca“, 85 pušaka, 3 strojnice i 4 pištolja.

Mi smo imali 6 mrtvih i 20 ranjenih.

18. oktobar

Njemačke snage sa pravca Grocke nastavile su sa probijanjem preko međunarodnog druma. Za konačno uništenje ove njemačke grupacije bile su koncentrisane na sektoru Avala—Ralja vrlo jake naše i sovjetske snage, tako da je Nijemcima propao pokušaj da se spasu od potpunog uništenja.

U toku dana 1. brigada je vodila vrlo žestoku borbu. Bilo je nekoliko slučajeva kada se vodila borba prsa u prsa, neke naše čete i bataljoni nalazili su se gotovo izmiješani sa Nijemcima. Ovo se dešavalo u noćnoj borbi kada su Nijemci poslednjim snagama pokušavali da se na svaki način izvuku.

Manje snage 4. i 10. brigade čistile su teren između M. Mokrog Luga, Višnjice i Boleča od manjih njemačkih grupa. Na putu Boleč—Grocka Nijemci su ostavili veliki broj motornih vozila i druge ratne tehnike.

U toku 18. oktobra i noću između 18. i 19. oktobra poginulo je 559 Nijemaca, a zarobljeno 409. Zaplijenjeno je 29 puškomitraljeza, 264 puške, 21 strojnica, 35 pištolja i druge opreme.

Mi smo imali 26 mrtvih i 35 ranjenih.

19. oktobar

Nastavljeno je sa uništavanjem njemačkih snaga na sektoru Šuplji kamen—selo Bošnjaci—selo Vrčin. Prva brigada je postigla kolosalne rezultate na uništavanju i zarobljavanju Nijemaca.

Poginulo je oko 700, a zarobljeno 500 Nijemaca. Zaplijenjeno je: 30 puškomitraljeza, 400 pušaka, 35 pištolja, 30 strojnica, 3 brdska topa, 4 teška bacača, 25 kamiona, 210 konja i druge opreme.

Mi smo imali 13 mrtvih i 25 ranjenih.

Četvrta brigada je preuzela u gradu garnizonu službu u IV i VI kvartu i u dijelu III kvarta. Dvadesetprva srpska brigada je bila u Mirijevu i Višnjici, a 10. brigada na odmoru.

20. oktobar

Prva brigada, zajedno sa ostalim jedinicama, nastavila je sa likvidiranjem preostalih njemačkih grupa oko sela Bošnjaci. Poginulo je 250, a zarobljeno 320 Nijemaca. Zaplijenjeno je 9 puškomitraljeza, 335 pušaka, 6 strojnica, 40 pištolja, 1 teški bacač, 95 konja i druge opreme.

Ovim danom naše jedinice završile su borbe za oslobođenje Beograda. Istovremeno, druge naše snage i jedinice Crvene armije očistile su sve njemačke tačke otpora na Kalemegdanu.

Beograd je 20. oktobra bio potpuno očišćen i oslobođen od njemačkih okupatora i njihovih slugu.[271]

Ukupni rezultati 5. divizije u borbama od 14. do 20. oktobra, neprijateljski gubici: mrtvih — 2681, zarobljenih 1363. Zaplijenjeno: brdskih topova 3, teških bacača 8, mitraljeza i puškomitraljeza 163, pušaka 1674, strojnica 110, municije preko 200 000 metaka, pištolja 189, dvogleda 26, radio-stanica 2, kamiona 30, automobila 3, konja 305. Uništeno: kamiona 5, tenkova 1, teških bacača 1, radio-stanica 3, puškomitraljeza 6. Naši gubici: mrtvih 103, nestalih 183, ranjenih 233.

Po oslobođenju Beograda naša divizija primila je garnizonu službu u III, IV, V, VI, VII, VIII, X i XI odjeljku — ranijim kvartovima. Prva krajiška brigada je pošla u Vršac na isti zadatak i zadržala se u njemu do 23. novembra, kada se vratila u Beograd, i primila garnizonu službu u ostalim odjeljcima.

Za vrijeme boravka i odmora u Beogradu koristili smo vrijeme za održavanje kurseva: po brigadama su održani kratki vojni kursevi za komandire četa i vodova,

---

271 Opširniji podaci o borbama 5. divizije za oslobođenje Beograda mogu se naći u dokumentima objavljenim u Zborniku I/14, dok. 8, 9, 10, 40, 54, 66, 74, 100, a Beogradska operacija obrađena je u knjizi Oslobodilački rat, knj. 2, str. 314—326.

kursevi za bolničko osoblje i kurs za vezu, na kojima je učestvovalo 550 boraca.

U istom vremenu naša divizija primila je sovjetsko naoružanje za tri pješadijske brigade i za artiljerijsku brigadu. Ovim oružjem smo dobro naoružali našu diviziju.

Za kratko vrijeme formirali smo artiljerijsku brigadu, teški divizion i protivavionski divizion divizije. Takođe smo formirali inžinjerijski bataljon i bataljon veze. U komandi divizije formirali smo odsjek za vezu, a pojačali obavještajno-izviđački odsjek i organe za snabdijevanje i sanitetske organe.

Mobilizacija ljudstva je vršena na dobrovoljnoj bazi. Sa starim i novim borcima izvođena je obuka, no ona je podbacila s obzirom na dužnosti boraca u gradu i zbog razbacanosti jedinica.

Jedinice su se popunile i ojačale tako da sada imamo punu ratnu formaciju.[272]

Boravak u Beogradu koristio je borcima. Učinjen je dobar odmor, borci su odlazili na razne priredbe i u bioskope.

*

Koristio sam boravak u Beogradu i obišao Suboticu i Žednik. U Žedniku sam našao jedan dio dobrovoljaca koji su se vratili u svoje kuće. Oni izgledaju iznureni i stari. Rat je na njih mnogo uticao i ubio u njima i ono malo vedrine što su je ranije imali. Ogorčeni su na postupak mađarske okupacione vlasti 1941. godine.

U Čantaviru sam bio sa dr Milanom Bikarom.[273] Zajedno smo pošli na kulturnu priredbu na kojoj je bila prisutna velika masa tamošnjih Mađara. Drugovi iz opštinskog odbora željeli su da na priredbi govorim o našoj narodnooslobodilačkoj borbi i položaju mađarske nacionalne manjine u našoj novoj domovini. Poslije sam dugo razgovarao sa dr Bikarom o našem predratnom radu u Žedniku, a naročito o radu naše kulturne zadruge.

---

[272] Peta divizija je tada brojala preko 10 000 boraca.

[273] Dr Milan Bikar bio je opštinski ljekar u Čantaviru. Od 1939. godine do sloma stare Jugoslavije bio je predsjednik Kulturne zadruge vojvođanskih naseljenika „Preporod“, sa kojom su rukovodili komunisti.

Drug Bikar je želio da pođe sa mnom za ljekara u diviziji. Ja sam mu pak sugerirao da ostane da radi u pozadini, s obzirom da ga ljudi dobro poznaju u Subotici i Čantaviru, pa se on sa tim složio.

U Beogradu su podijeljena prva odlikovanja za istaknute borce i rukovodioce naše divizije. Svečanu predaju odlikovanja izvršio je štab korpusa. Odlikovanja su vrlo dobro primljena kod boraca i ona će uticati na njihovu borbenost i disciplinu. Još mnoga predložena odlikovanja nismo primili.

*

Poslije dužeg vremena, od našeg polaska iz Bugojna novembra 1943. godine, ponovo smo bili kod druga Tita i ostalih drugova, članova Vrhovnog štaba. To je za mene bila nova radost da vidim i da razgovaram sa našim Vrhovnim komandantom. Kod druga Tita bio sam tri puta.

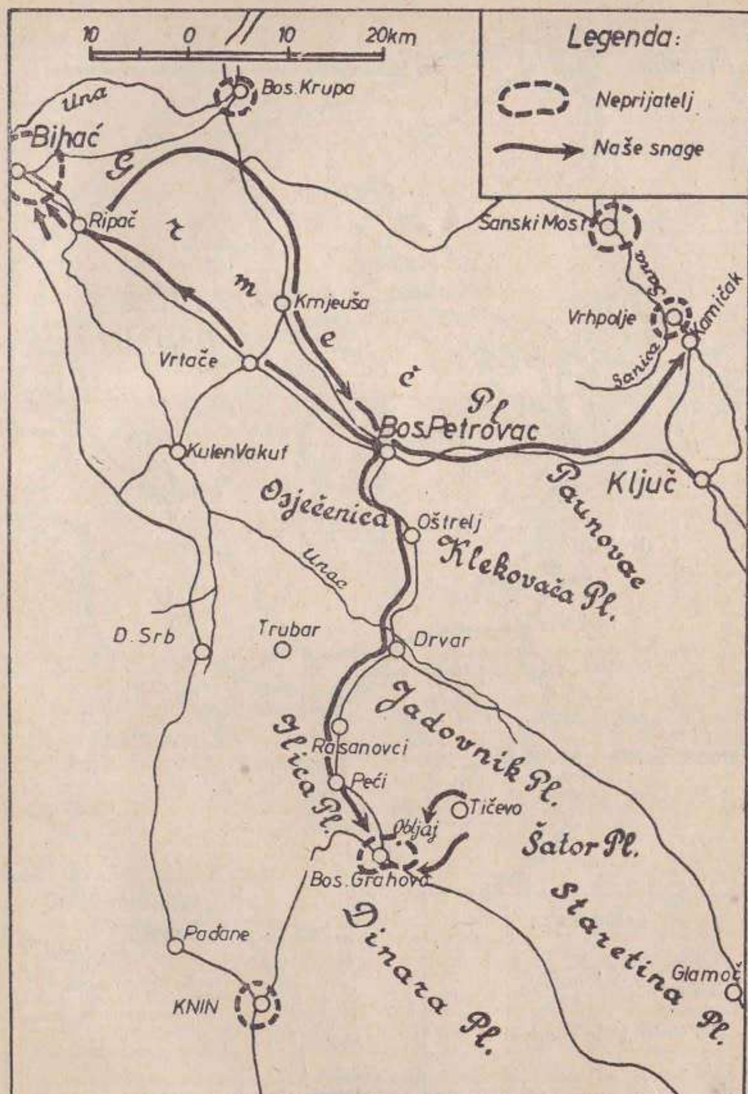
U Beograd je dolazio drug Đuro Pucar Stari. Posjetio nas je u štabu divizije dva puta. Interesovao se za diviziju i za naše borbe. Govorio nam je o Krajini. Preko njega Krajišnici su pisali kućama i poslije toliko dugog vremena pisma će sigurno stići.[274]

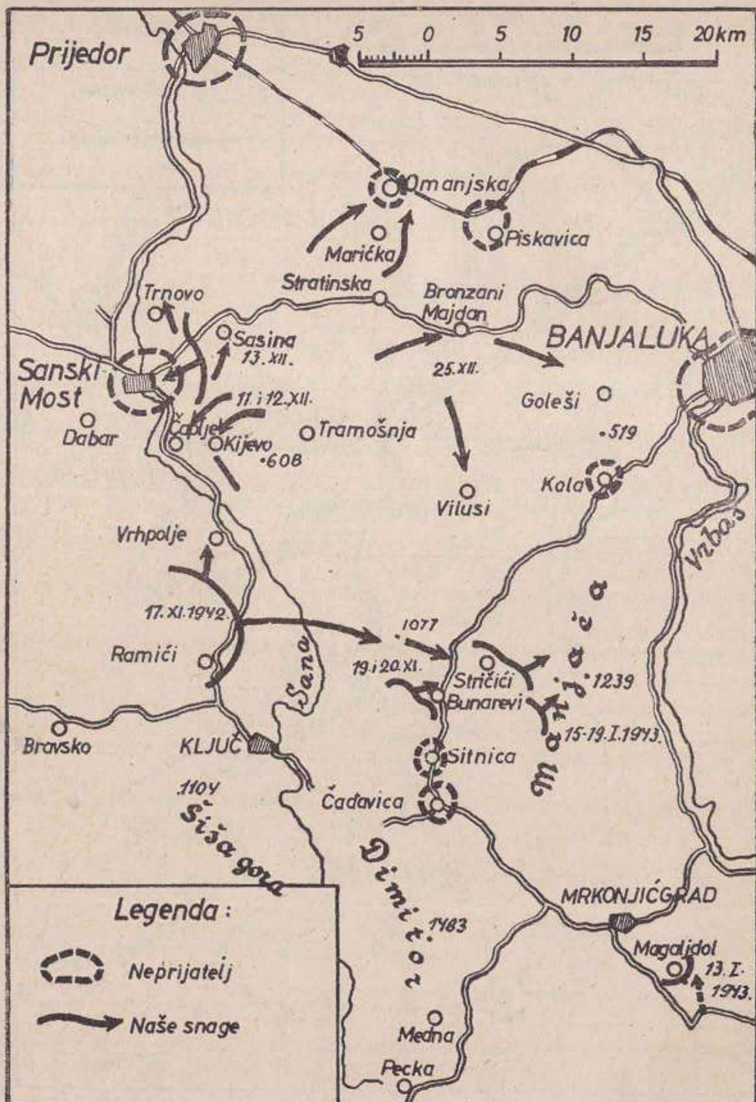
[274] 5. divizija izvršila je pokret iz Beograda na Sremski front 29. novembra 1944. godine. Ona je 3. decembra učestvovala u proboju neprijateljske odbrambene linije Ilok—Erdevik—Martinci. Od toga vremena pa do konačnog oslobođenja naše zemlje (15. maja 1945. godine) 5. divizija, u sastavu Prvog proleterskog korpusa, odnosno Prve armije, učestvovala je u svim borbama na sremskom frontu, u borbama za oslobođenje Slavonije, Zagreba i dijela Slovenije na pravcu Celje—Guštanj.

SKICE

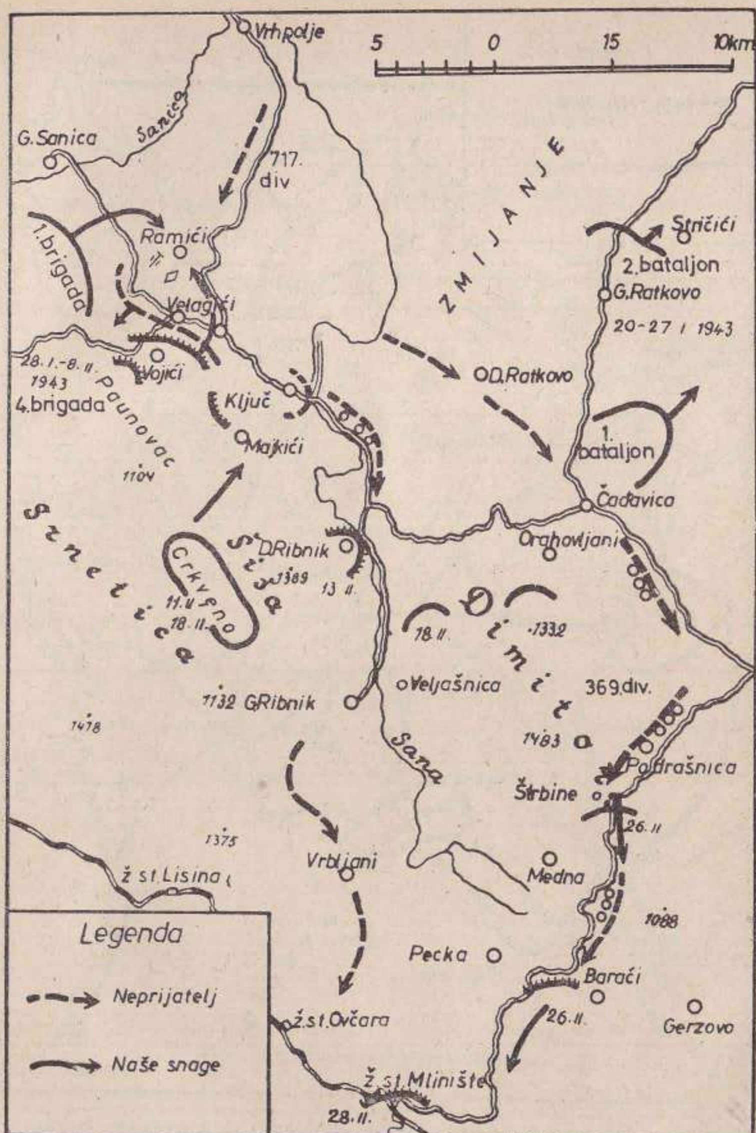
PREGLED SKICA

Skica 1.– Prve borbe i marševi 4. krajiške udarne brigade poslije njenog formiranja (od 7.IX do 17.XI 1942)

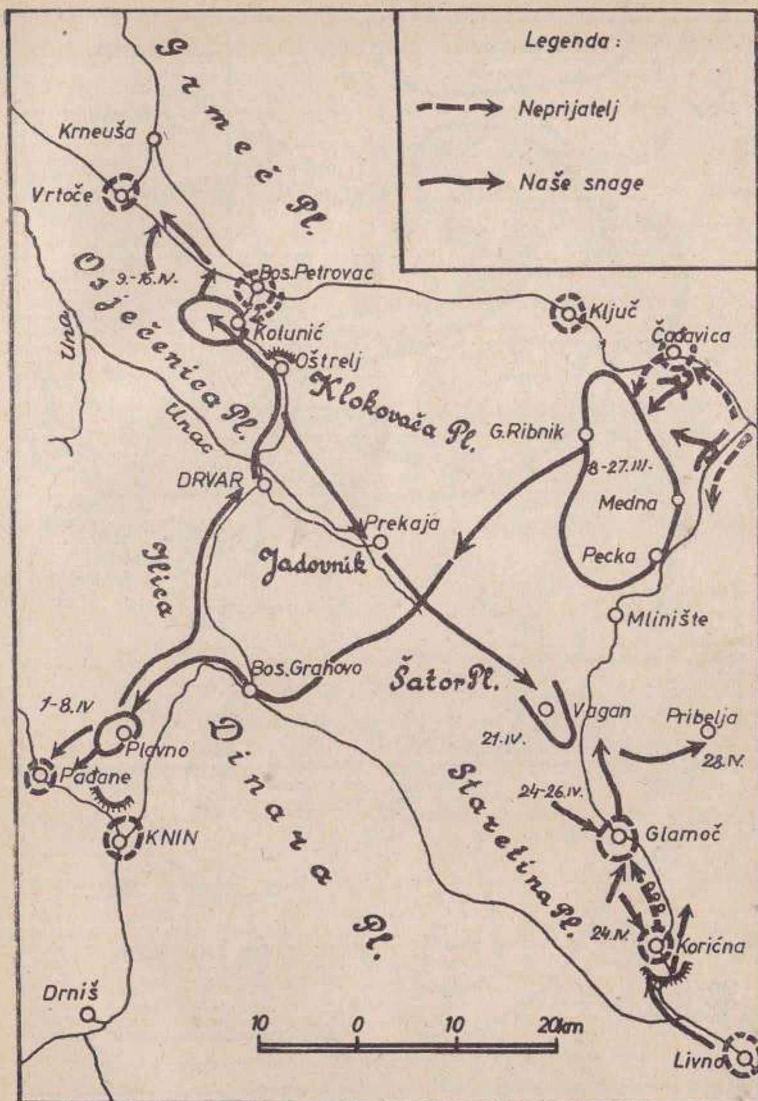

Skica 2.— Borbe 4. krajiške udarne brigade u vremenu od 17.XI 1942. do 19.I 1943. godine

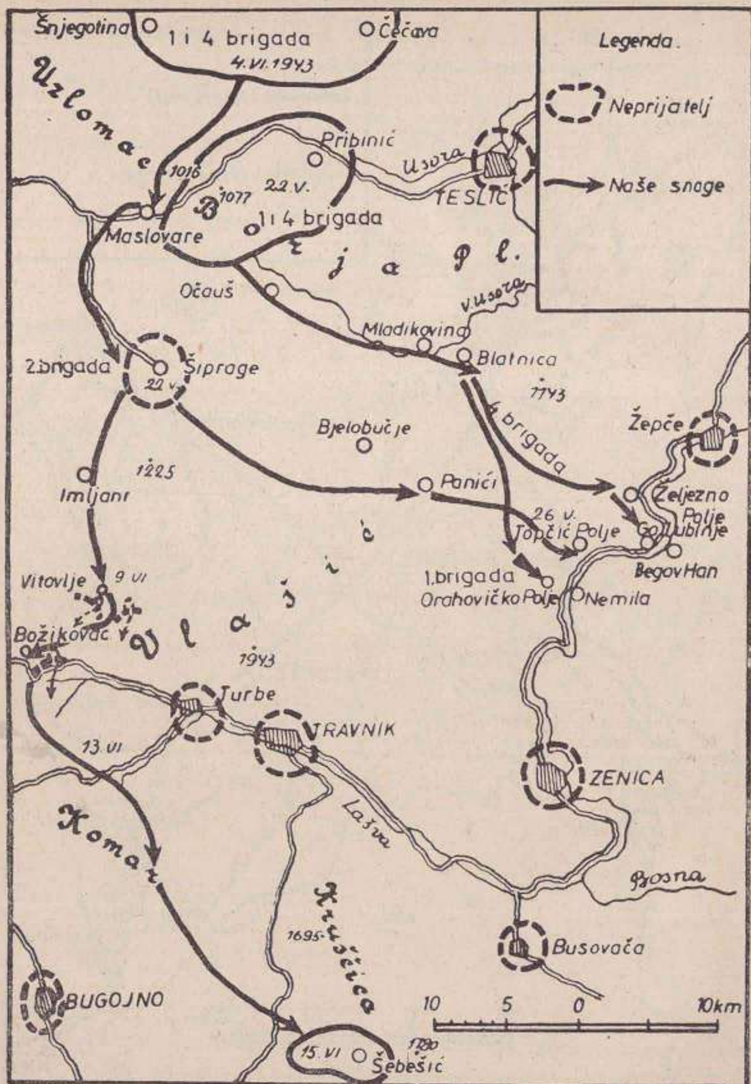

Skica 3.– Odbrambene borbe 4. krajiške udarne brigade za vrijeme IV neprijateljske ofanzive od 28.I do 28.II 1943. godine

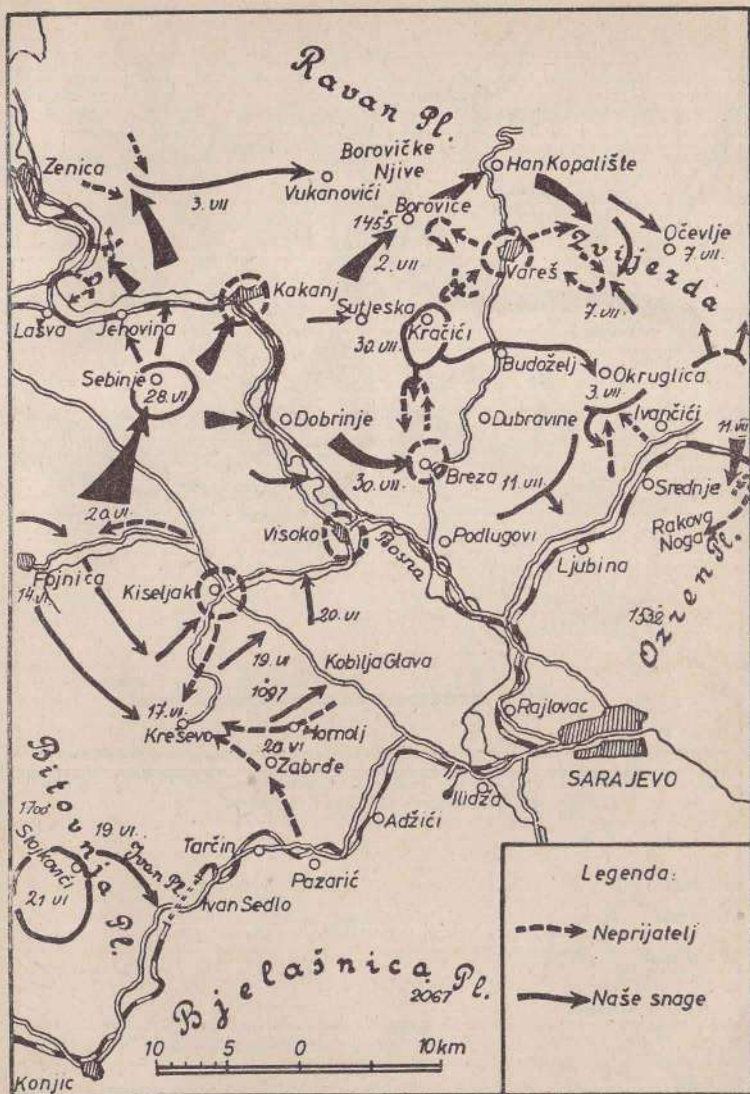
Skica 4.– Četvrta krajiška udarna brigada u završnom periodu IV neprijateljske ofanzive od 28.II do 7.III 1943. godine

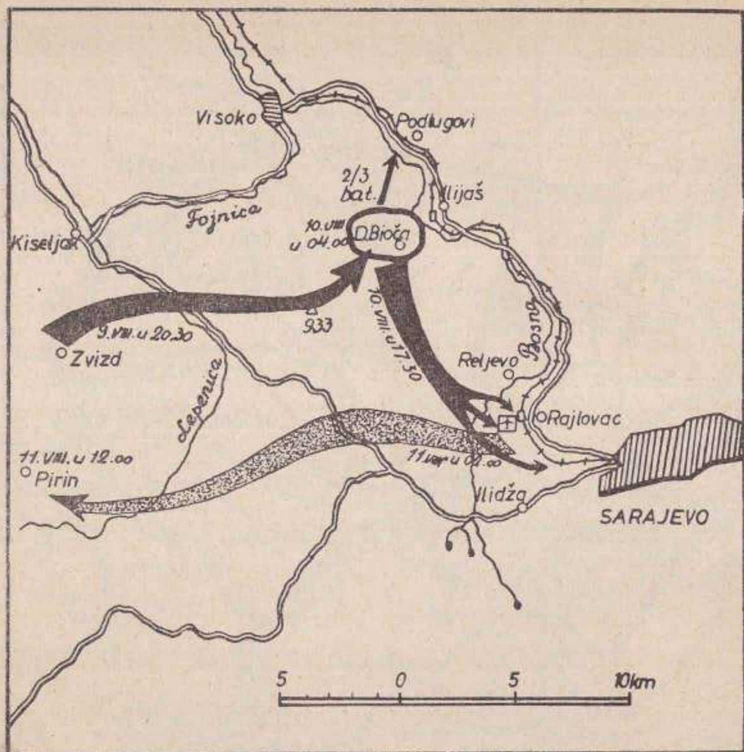
Skica 5.— Borbe i marševi 4. krajiške udarne brigade u vremenu od 8.III do 28.IV 1943. godine

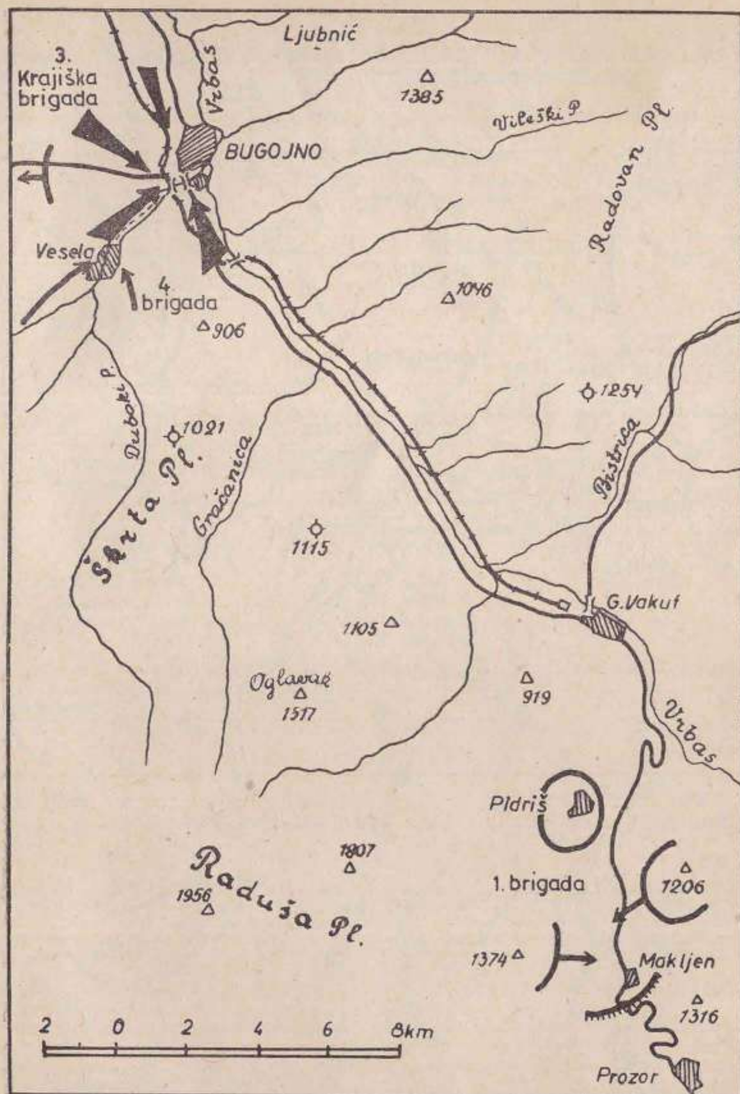
Skica 6.– Borbe i marševi 5. udarne divizije na putu ka Glavnoj operativnoj grupi Vrhovnog štaba (od 22.V do 15.VI 1943)

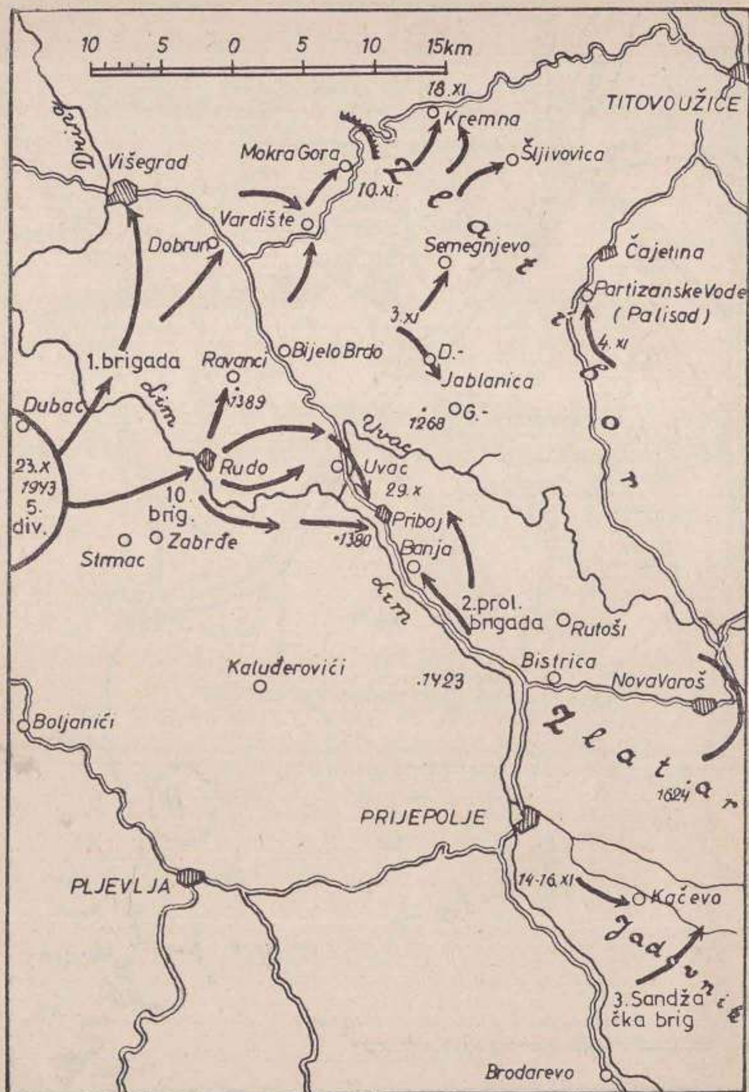
Skica 7.– Borbe i marševi 5. udarne divizije na putu ka Glavnoj operativnoj grupi Vrhovnog štaba (od 15.VI do 11.VII 1943)

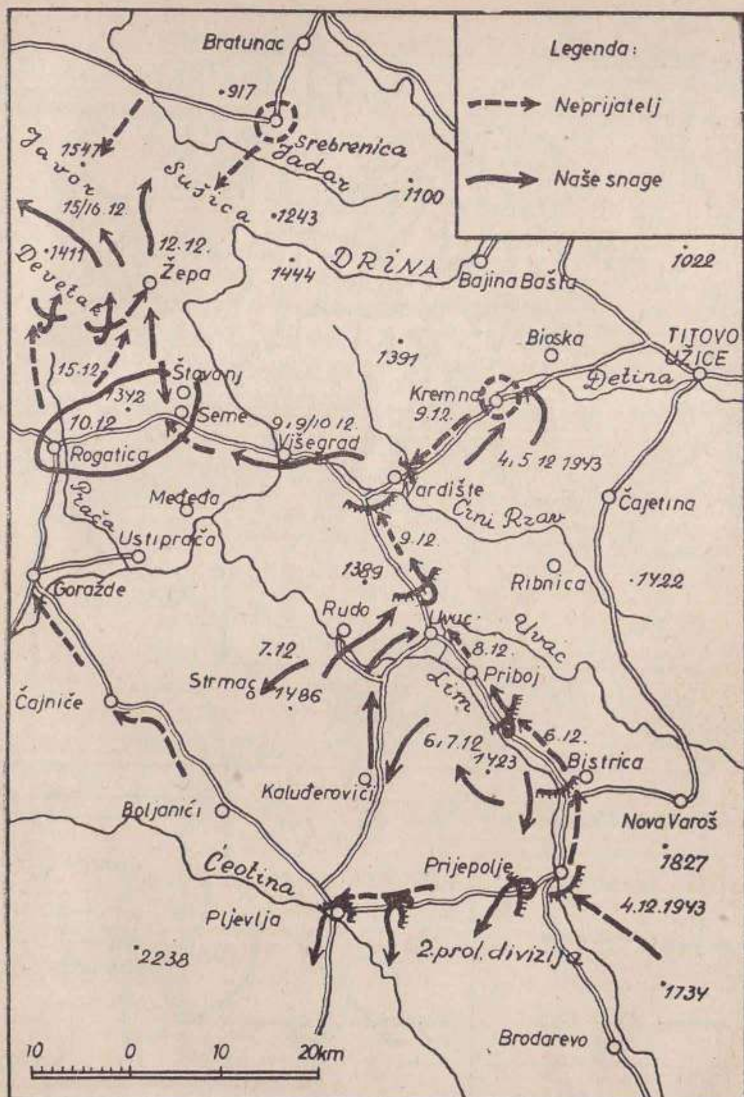
Skica 8.– Napad 1. krajiške udarne brigade na aerodrom Rajlovac noću 10/11.VIII 1943. godine

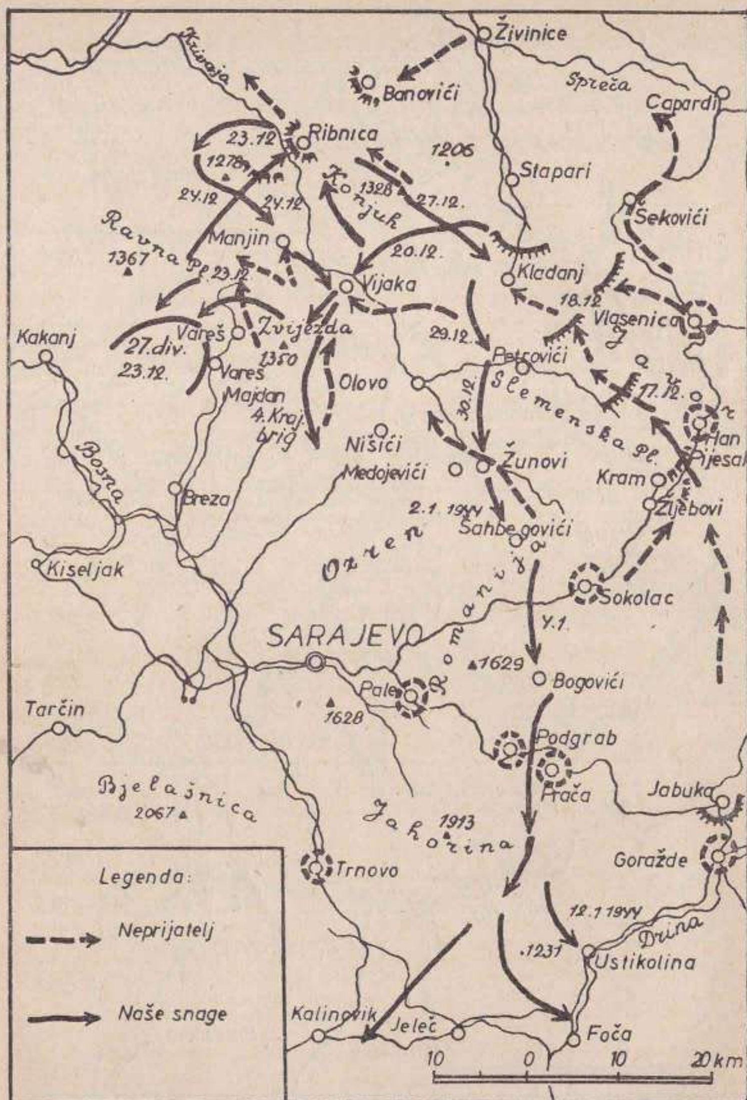
Skica 9.— Borba 3. proleterske krajiške brigade i 4. krajiške udarne brigade za oslobođenje Bugojna (od 22. do 25.VIII 1943. godine)

Skica 10.— Borbe 5. udarne divizije za oslobođenje Rudog, Višegrada, Priboja i Kremne u vremenu od 22.X do 18.XI 1943. godine

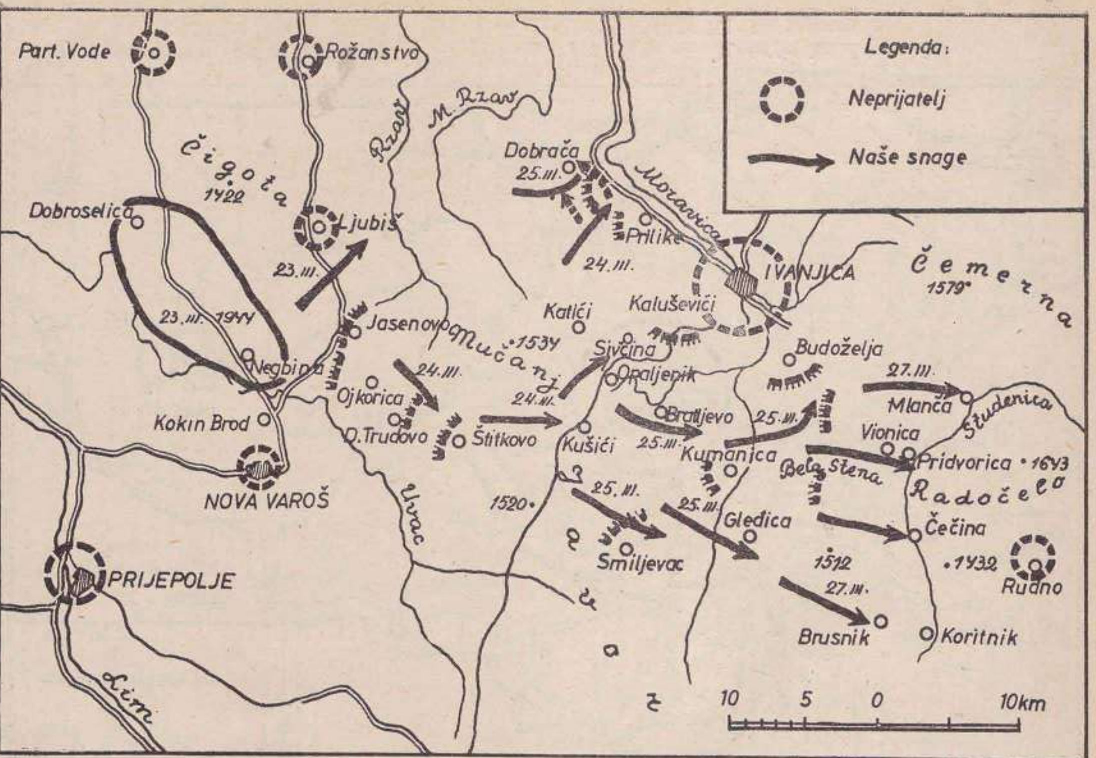

Skica 11.– Borbe i marševi 5. divizije za vrijeme neprijateljske ofanzive „Kugelblic“ u vremenu od 4. do 16.XII 1943. godine

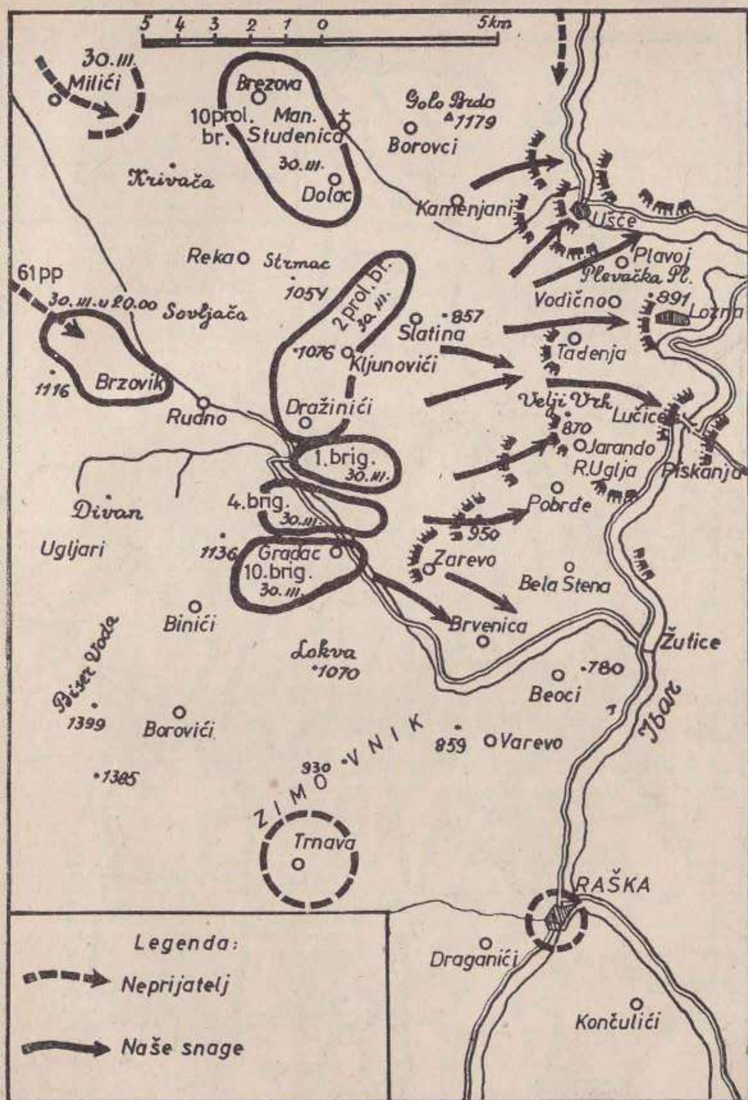

Skica 12.– Borbe i pokreti 5. divizije za vrijeme neprijateljske ofanzive „Snešturm" u vremenu od 17. do 31.XII 1943. godine

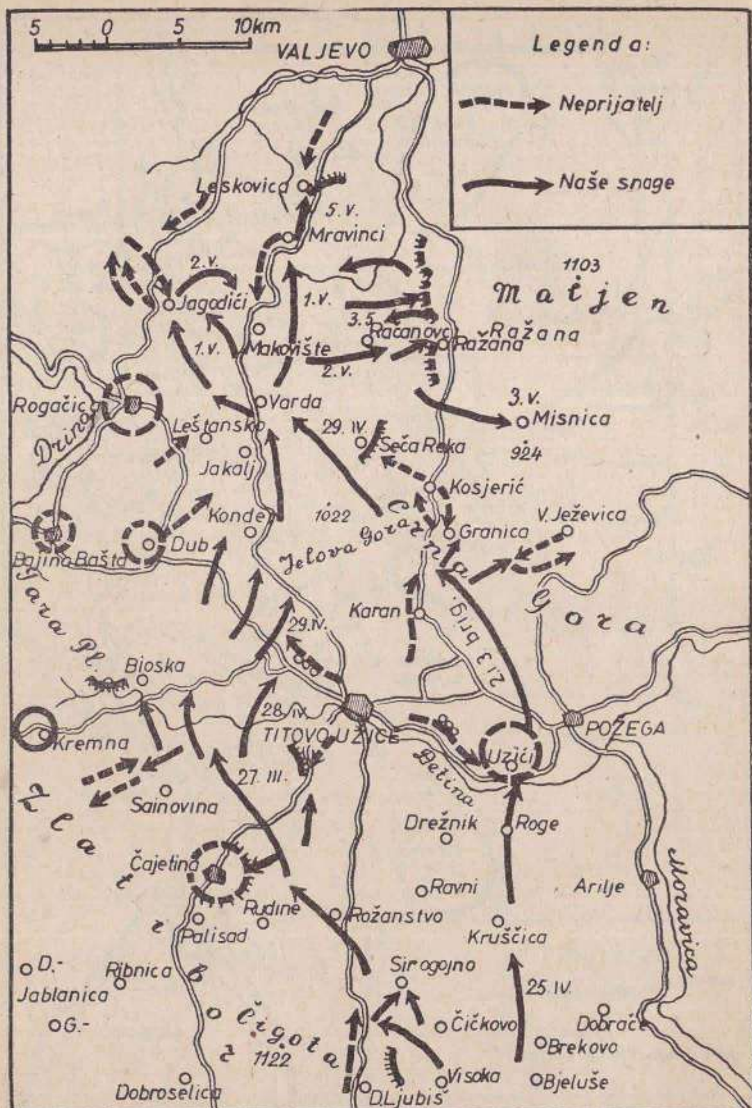
Skica 13.– Pokret 2. proleterske i 5. udarne divizije ka Limu i forsiranje Lima kod sela Setihova 14–16.III 1944. godine

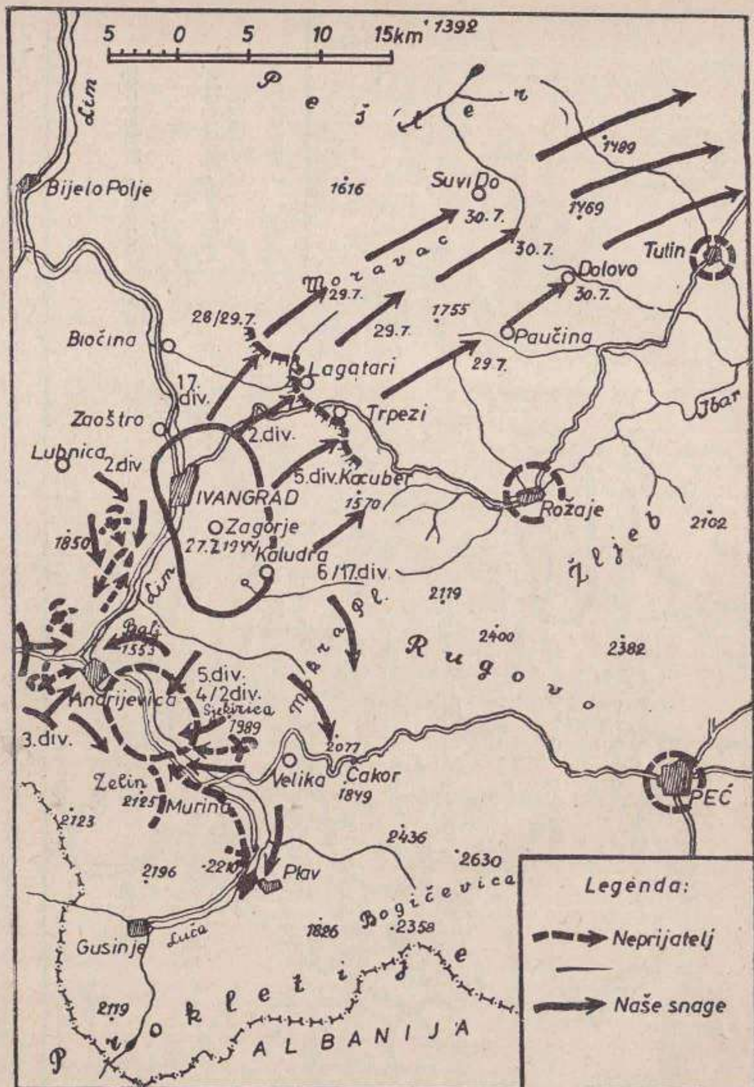
Skica 14.— Marševi i borbe 2. i 5. divizije na putu ka Ibru u vremenu od 23. do 29.III 1944. godine

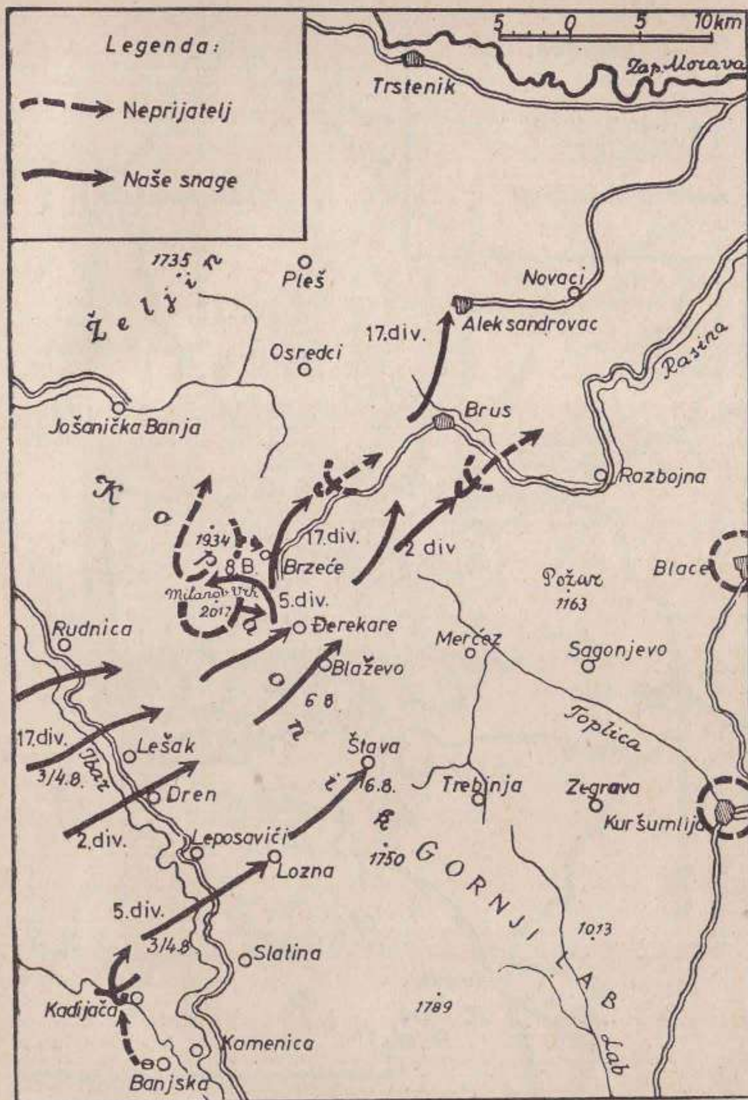
Skica 15.— Borba 2. i 5. divizije za forsiranje Ibra u noći 30/31.III 1944. godine

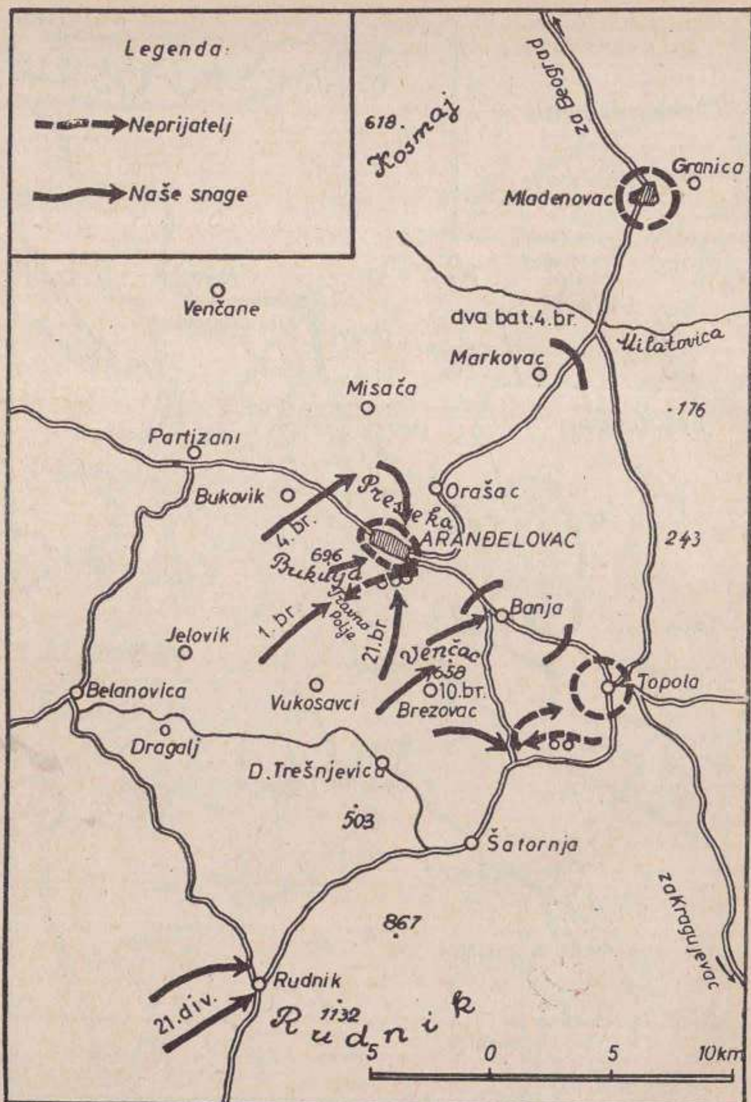
Skica 16.– Manevar 2. i 5. divizije sa prostorije Ivanjica – pl. Golija na prostoriju između Užica i Valjeva

Skica 18.— Andrijevička operacija i prodor Operativne grupe divizija u Srbiju (od 23.VII do 28.VII 1944)

Skica 19.– Forsiranje Ibra i razbijanje četnika na Kopaoniku od strane Operativne grupe divizija (od 3. do 8.VIII 1944)

Skica 20.— Borbe 5. divizije za oslobođenje Aranđelovca 19. i 20.IX 1944. godine

Skica 21.– Beogradska operacija – nastupanje Prvog i Drugog korpusa NOVJ i Četvrtog mehanizovanog korpusa Crvene armije ka Beogradu (11.–14.X 1944)

REGISTRI

I IMENA LIČNOSTI

II NAZIVI MJESTA I GEOGRAFSKO-TOPOGRAFSKIH OBJEKATA

III VOJNE JEDINICE NAŠE I NEPRIJATELJSKE

A. PARTIZANSKE JEDINICE

OSTALE BRIGADE:

DIVIZIJE:

KORPUSI:

ODREDI:

ŠTABOVI I KOMANDE:

B. NEPRIJATELJSKE JEDINICE I USTANOVE

NJEMAČKE SNAGE:

ARMIJA:

KORPUS:

DIVIZIJE:

PUKOVI:

BATALJONI I DIVIZIONI:

ČETE, BATERIJE I VODOVI:

BORBENE GRUPE:

TALIJANSKE SNAGE:

BUGARSKE SNAGE:

DIVIZIJE:

PUKOVI:

BATALJONI:

ČETE I VODOVI:

OSTALE OKUPATORSKE JEDINICE:

ČETNIČKE JEDINICE:

KORPUSI:

BRIGADE I BATALJONI:

ODREDI:

NEDIĆEVE JEDINICE:

DOMOBRANSKE I USTAŠKE JEDINICE:

BRIGADE, PUKOVI I ZDRUGOVI:

BATALJONI:

ČETE:

SADRŽAJ

MILUTIN MORAČA

RATNI DNEVNIK

*

Lektor
BLAGOJE SVORCAN

*

Tehnički urednik
ANDRO STRUGAR

*

Korektor
GORDANA ROSI

*

Štampanje završeno oktobra 1962. godine
Tiraž: 4000

Stampa: „Kultura“, Beograd, Makedonska 4